DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
SAYI:9 YIL: ARALIK 2003

İÇİNDEKİLER

GATT/WTO Çerçevesinde Uluslararası Ticaret ve Çevre İlişkisi
Ekrem GÜL 1

19. Yüzyılda İran Transit Ticaret Yolu İçin Osmanlı-Rus Rekabeti
Hüseyin KALELİ 21

Kamu Harcamalarının Temel Makroekonomik Göstergelerle İlişkisi ve Nedenselliği (1983 – 2000 Türkiye Örneği)
İbrahim BAKIRTAŞ 41

Gümrük Birliği Sonrasında Türkiye'nin İthalat Fonksiyonu Katsayılarındaki Değişimin İncelenmesi
Cengiz AKTAŞ – Didem GÜVEN 67

Lifelong Liberal John Maynard Keynes: Some Highlights From His Life
Erdal GÜMÜŞ 81

The Links Between Economic Liberalization And Productivity Growth
Sacit Hadi AKDEDE 101

İç Nokta Algoritmaları ve Doğrusal Programlamaya Uygulanması
Gülnur KEÇEK 109

Para ve Maliye Politikalarının İMKB Endeksi Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi: İMKB, Makroekonomik Politikalar Açısından Bilgi Etkin Midir?
Levent ÇITAK 129

China Is Redefining Her Ideology
Barış ADIBELLİ 143

Kamu Ekonomisinde Dışsallıklar ve Dışsallıkların İçselleştirilmesi
Ramazan ARMAĞAN 159

Öğretmen Adaylarının Ölçme ve Değerlendirme Yeterliklerine İlişkin Likert Tipi Bir Yeterlik Algısı Ölçeğinin Geliştirilmesi
Erol KARACA 179

Sosyolojik Pozitivizm Ve Teoloji Arasında Müphemleşen Din Sosyolojisi
Ergün YILDIRIM 199

Psiko-Sosyal Gelişim Süreci İçersinde İnsan ve Spor İlişkisi
Veysel KÜÇÜK – Harun KOÇ 211

Modern Olimpiyat Oyunlarının Tarihsel Gelişimi ve Olimpiyatların Gezici Olma İlkesinin Günümüze Kadar Düzenlenen Oyunlar Açısından Değerlendirilmesi
Çetin ÖZDİLEK-Aydın ENTÜRK- Enver DÖŞYILMAZ 223

Kadınlarda Fiziksel ve Fizyolojik Performansın Değerlendirilmesi
Hürmüz KOÇ – Oğuzhan YÜKSEL 239

Sözde Ermeni Soykırımına Ait Yabancı Yayınlar
Mustafa BIYIKLI 251

GATT/WTO ÇERÇEVESİNDE ULUSLARARASI TİCARET VE ÇEVRE İLİŞKİSİ

Ekrem Gül*

ÖZET

Çevre ve dış ticaret arasındaki etkileşim son yıllarda dünya toplumlarının önemli ilgi alanlarından birini oluşturmaktadır. Zira, gerek çevrenin korunması ve gerekse dış ticaret ülkelerin refahı için kritik bir önem taşır. Ancak, söz konusu alanlara ilişkin politikalar, büyük ölçüde birbirinden bağımsız olarak geliştirilmiştir. Dolayısıyla bu makalede, çevre ve dış ticaret arasındaki çatışmanın mevcut ve potansiyel boyutları incelenmiştir. Bu çerçevede, çevresel düzenlemelerin dış ticaret üzerinde yaratacağı etkiler ile ticaretteki liberalleşmenin çevre üzerinde yaratacağı etkiler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası ticaret, çevresel düzenlemeler ve rekabet gücü.

ABSTRACT

The intersections between trade and environment have recently emerged as important concern in the world community. Both environmental protection and trade are crucial to the welfare of nations; and yet policies in both areas have developed, for the most part, in isolation from each other. This article describes what appears to be an enlarging potential for conflict between the two, as reflected in disputes about the trade and impacts of environmental regulations and about the environmental impacts arising from efforts to liberelize trade.

Giriş

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde uluslararası arenada iki önemli trend yükseliş göstermiştir. Bunlardan birincisi; dünya ölçeğinde sağlanan üretim artışı ile birlikte ülkeler arasındaki dış ticaretin artmasıdır. Böylece globalleşme süreci de hız kazanmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nın(GATT) oluşturulması ile birlikte gerek gelişmiş, gerekse gelişme yolundaki ülkelerde dış ticaret üzerindeki engellerin kaldırılmaya başlanması ve dış ticarette sağlanan liberalizasyon bir çok sektörde yerli sanayii uluslararası rekabetle karşı karşıya getirmiştir. Böylece firmalar, uluslararası arenada rekabetçi bir yapıya girmek zorunda kalmıştır.

Yükselen ikinci trend ise; çevre sorunlarının yerel ve ulusal bir sorun olmaktan çıkıp küresel bir boyut kazanması ile birlikte, çevre konusundaki duyarlılığın dünya ölçeğinde ve özellikle gelişmiş ülkelerde artmış olmasıdır. Çevrenin korunmasına yönelik duyarlılığın artması bir çok çevresel düzenlemeyi de beraberinde getirmiştir. Bu düzenlemeler, gerek ulusal ve gerekse uluslararası bazda ve sivil toplum örgütleri nezdinde firmaların üretim ve satış faaliyetlerini etkilemektedir. Birleşmiş Milletlerin 1972'deki Stockholm Çevre Konferansı'ndan 1992'deki Rio Zirvesi'ne kadar geçen süreçte ve daha sonraki dönemde uluslararası düzeyde, çevrenin

* Yard.Doç.Dr. Dumlupınar Üniversitesi Bilecik İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi.

korunmasına yönelik çok sayıda anlaşma yapılmıştır(örneğin, Biyolojik Çeşitlilik Anlaşması, Ozon Tabakasının İncelmesine Dair Montreal Protokolü, İklim Değişikliği Anlaşması gibi.). Ulusal düzeyde ise, çevrenin korunmasına yönelik yasal düzenlemeler hızla artarak, çevre mevzuatı ulusal hukukun önemli bir parçası haline gelmiştir.

Söz konusu dönemde ülkeler arasındaki dış ticaretin ve çevre konusundaki duyarlılığın hızla artması, bu iki olguyu uluslararası alanda karşı karşıya getirmiştir. Bilindiği gibi dünya ticaret sistemi, GATT ve onun oluşturduğu Dünya Ticaret Örgütü(World Trade Organization-WTO) tarafından yönetilip yönlendirilmektedir. GATT, ülkeler arasında bir taraftan serbest ticareti desteklerken, diğer taraftan da Çevre Politikaları ve Uygulamalarını ön plana çıkarmaya gayret göstermektedir. Bunun tabii bir sonucu olarak da dünya ticaretinde artık Gümrük Duvarları yerine "Çevre Duvarları" örülmektedir. Bu çalışmada çevre ve dış ticaret arasındaki ilişkiler bu iki açıdan ele alınacak ve bu konuyla ilgili temel kavramlara, uluslararası tartışma odaklarına ve uluslararası düzenleme yaklaşımlarına açıklık getirilmeye çalışılacaktır. Yeri geldikçe gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki görüş ve çıkar farklılıkları da göz önünde tutulacak ve konunun Türkiye açısından önemi vurgulanacaktır.

1. Dış Ticaret ve Çevre İlişkisi

Çevre ve dış ticaret arasındaki karşılıklı etkileşim ticaret kadar eskidir. Ancak, bu etkileşimin sonuçlarının görülmesi ve bunların kamu politikalarını etkilemesi son zamanlara dayanır. 1960'lı yılların sonunda çevresel bozulmanın toplumların gündemine girmesiyle birlikte, çevre ve dış ticaret arasındaki ilişki ve bu ilişkinin ülkelerin rekabet gücü üzerinde yaratacağı etki, özellikle gelişmiş ülkelerde dikkatleri bu etkileşime çekti. Çevresel düzenlemelerin sıkı olduğu ülkelerdeki üreticiler, bu düzenlemelerin dünya piyasalarında rekabet güçleri üzerinde olumsuz etkiler yaratacağı endişesine kapıldı. Buna karşılık, çevresel düzenlemelerin yetersiz veya gevşek olduğu ülkelerdeki firmalar ve hükümetler, çevre konusunun dış ticarette yeni engeller oluşturacağını ifade etmektedirler. Bunların yanısıra ozon tabakasının incelmesi, iklim değişikliği, biyolojik çeşitliliğin yok olması vb. gibi ortak çevresel değerlerdeki bozulmalar nedeniyle son zamanlarda oluşan ulusal ve uluslararası kamuoyu, ülkeleri bu değerlerin korunması için, dış ticarette çevresel düzenlemeleri kullanmaya yöneltti.

Çevre ve dış ticaret arasındaki ilişki konusunda farklı görüşler vardır. Bazılarına göre, ticaretin genişlemesi gelirlerin artmasına ve teknolojinin yaygınlaşmasına neden olduğu için, gerek gelir artışı ve gerekse teknolojik gelişme, toplumların çevreyi koruma ve geliştirme kapasitelerini arttırır. İktisadi büyüme çevresel problemlerin çözümü için gerekli olan kaynağı ve

isteği sağlar. Yüksek gelir grubundaki ülkelerin halkı, düşük gelir grubundaki ülkelere nazaran çevrenin korunması konusunda daha eğitimli, daha duyarlı ve kaynakların bu yönde harcanması konusunda daha istekli olmaktadırlar. Bu nedenle, dış ticarette liberalleşme ile sağlanan iktisadi büyüme ve gelir artışı çevre üzerinde olumlu etkiler yaratır (Grossman and.Krueger,1992). Buna karşılık diğer görüş sahiplerine göre ise, özellikle çevresel politikaların zayıf olduğu veya hiç olmadığı ülkelerde kısıtlanmamış bir dış ticaret, çevresel değerlerin daha fazla istismar edilmesine yol açacağından çevre üzerinde olumsuz etkiler yaratır (GATT Secretariat,1992). Şöyle ki, dış ticarette liberalleşme beraberinde ekonomik büyümeyi getirir. Ekonomik büyüme de daha fazla üretim ve dolayısıyla daha fazla kirlilik ve doğal kaynak istismarı demektir. Dışsallıkların olduğu bir ekonomide, sosyal maliyetlerle özel maliyetler eşitlenmediği için piyasa başarısızlığı söz konusudur. Yani mal ve hizmetlerin fiyatları çevresel değerleri yansıtmaz. Bu durumda, çevresel dışsallıkların var olduğu bir ekonomide, ticaretin genişlemesi ve artan talep çevre sorunlarının da artmasına neden olur. Sonuçta, çevresel değerler fiyatlara yansıtılmadığında ticaretteki liberalleşme ülkenin toplam refahı üzerinde azaltıcı etkide bulunur. (Wilson, 1994) Çevre ve dış ticaret arasındaki etkileşimi söz konusu farklı görüşler açısından ele aldığımızda, bu ilişkiyi üç temel grupta inceleyebiliriz. Bunlar; "büyültme etkisi", "rekabetçi etki" ve "kapalı yada aşırı korunan piyasaların sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi"dir.

1.1. Dış Ticaretin Büyültme Etkisi

Dış ticaret, mal ve hizmet fiyatlarının çevresel değerleri yansıtmadığı durumda yani çevresel değerlerin fiyatlara dahil edilmediği durumda, çevre sorunlarının artmasında öncül bir rol oynar. Bu durum "büyültme etkisi" olarak adlandırılır (Cosbey, 1996). Dış ticaretin çevresel sorunları "büyültme etkisi" söz konusu olduğunda ticaret, çevre sorunlarını oluşturan bir faktör olmayıp, sadece ülkedeki yetersiz çevre politikalarından dolayı bu sorunları arttırıcı bir rol oynar.

Çevre politikalarının yeterince iyi olduğu ülkelerde, çevresel değerler uygun bir biçimde fiyatlara dahil edilir. Örneğin, üreticiler neden oldukları hava kirliliği, toprak ve suyun niteliğinin bozulması, ormanların ve balık yataklarının bozulması vb. gibi çevresel değerlerdeki bozulmalar nedeniyle kirletici vergileri, harçlar, pazarlanabilir kirletici izinleri, vergiler, depozito ücretleri vb. gibi araçlar kullanılarak bunların sosyal maliyetlerine katlanmaya zorlanırlar. Böylece çevresel değerler, maliyetlere ve dolayısıyla fiyatlara yansıtılarak fiyat sistemine dahil edilmiş olur. Buna karşılık çevresel düzenlemelerin yetersiz olduğu veya hiç olmadığı ülkelerde üreticiler bu tür sosyal maliyetlere katlanmak zorunda kalmadıklarından, hatta bazen sübvansiyonlar veya teşvikler yoluyla daha fazla çevresel

kaynağın kullanılmasına yönlendirildiklerinden dolayı, dış ticaretin doğurduğu talep ve üretim artışı çevresel bozulmanın hızlanmasına yol açar. Örneğin, ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin uygulandığı Tayland'da devlet, emisyon oranları ve diğer kirleticilere yönelik çevresel standartların uygulanmasında gevşek davrandığı için, hızla gelişen sanayi sektörünün doğurduğu tehlikeli atık miktarı 1990 yılında yıllık 1.9 milyon ton artış göstermiştir. 2001 yılı sonlarında tehlikeli atık miktarının 1990 yılına göre dört kat artış göstereceği tahmin edilmektedir. (Repetto,1994)

Kısaca özetlersek, çevresel değerlerin fiyatlara yeterince iyi yansıtılmadığı veya hiç yansıtılmadığı ülkelerdeki üreticiler mal ve hizmet üretiminde maliyet avantajı sağladığı için daha fazla çevresel değeri girdi olarak kullanacaklardır. Bu durum çevresel değerlerin aşırı kullanılmasına ve dolayısıyla çevre sorunlarının artmasına yol açar. Dış ticaret nedeniyle artan talep ve dolayısıyla artan üretim, çevresel düzenlemelerin yetersiz olduğu veya hiç olmadığı ülkelerde çevre sorunlarının da artmasına yol açar.(Common,1996) Bu durum "büyültme etkisi" olarak adlandırılır.

1.2. Rekabetçi Etki

Dış ticaret, bir ülkenin çevresel standartları üzerinde iki tür baskı yaratır. Bunlardan birincisi, direkt yabancı sermaye yatırımlarının etkisi ya da dış piyasalardaki tüketicilerin tercihleri nedeniyle daha yüksek bir çevre standardı talebini kamçılayabilir. İkincisi ise ilkinin tam tersine, "kirlilik limanı" etkisi ile çevresel standartların düşürülmesine veya mevcut standartların gevşek ve yetersiz uygulanmasına yol açabilir. Bu iki etki bir arada "rekabetçi etki" olarak adlandırılır.

Çevresel düzenlemelerin yetersiz olduğu veya uygulamaların gevşek olduğu ülkelerdeki üreticiler, üretim sürecinde daha düşük çevresel maliyetlere katlandıklarından dolayı nihai ürün fiyatları da düşük olur. Buna karşılık, çevresel düzenlemelerin sıkı olduğu ülkelerdeki üreticiler, üretim sürecinde daha fazla çevresel maliyete katlanmak zorunda kaldıkları için nihai ürün fiyatları da yüksek olur. Bu durumda karşımıza ikinci tür etkileşim biçimi olan "rekabetçi etki" durumu ortaya çıkar.

Rekabetçi etkiyi doğuran faktörlerden birisi yukarıda incelenen büyültme etkisidir. Şöyle ki, çevresel düzenlemeleri belirleyenler ve firmalar, uluslararası piyasalarda sağladıkları karşılaştırmalı üstünlüğün çevresel maliyetlerden kaçınılarak kazanıldığını düşündüklerinde, bu üstünlüğün sürdürülebilmesi için çevresel maliyetleri mümkün olabilecek en düşük düzeyde tutmaya çalışırlar. Bunu gerçekleştirmek için, mevcut çevresel standartların düzeyi düşürülür veya bunların uygulanmasında gevşek davranılır. Sonuçta karşımıza çıkan durum "kirlilik

limanı"dır.(Jickling,1992) Kirlilik-yoğun sektörler çevresel maliyetleri düşük tutabilmek için çevresel standartların düşük olduğu veya uygulamaların gevşek olduğu bölge veya ülkeleri tercih ederler. Örneğin, gelişmiş ülkelerdeki kirlilik-yoğun sektörlerin önemli bir kısmı, çevresel standartların ve dolayısıyla çevresel maliyetlerin düşük olduğu gelişmekte olan ülkelere kaydırılmıştır (Common,1996). Bu nedenle bu bölgeler "kirlilik limanı" olarak adlandırılır. Ancak bu tercihlerde, işletmenin kurulmasında işgücünün niteliği, ücret düzeyleri, yatırımın güvenliği, yetenekli yöneticilerin varlığı, vb. gibi diğer faktörler de etkili olur. Çevresel maliyetler ise, bu faktörlerden yalnızca birisidir (Esty,1994).

Rekabetçi etkiyi doğuran ikinci faktör ilkinin tersine bir etki yaratarak, çevresel standartların iyileştirilmesini ve dolayısıyla çevresel sorunların azalmasını sağlar. Şöyle ki, uluslararası piyasalarda talep edilen malların çevre-dostu üretim süreçleri ile üretilmiş olması gerekliliği, yerli üreticileri üretim süreçlerinde çevre-dostu teknolojileri kullanmaya yöneltir. Böylece firmalar "yeşil-ürün"ler üretmek suretiyle uluslararası piyasalarda yeni bir rekabetçi üstünlük elde ederler. Avrupa Birliği ve Kuzey Amerika gibi gelişmiş ülke piyasalarına yönelik üretim yapan gelişmekte olan ülkelerdeki firmalar, bu ülkelerdeki yüksek çevresel standartlardan dolayı bu standartlara uygun mallar üretmek zorunda kalır. Zira, bu ülkelerdeki ithalatçılar yurt dışındaki tedarikçilerinden yüksek çevresel standartlara uygun mallar üretmelerini talep etmektedirler. Örneğin tekstil ürünlerinde, belirli zehirleri içerdiğinden dolayı çevreye zarar veren bazı boyaların üretimde kullanılmaması veya üretimde kullanılan pamuğun organik olarak yetiştirilmesi gibi taleplerde bulunmaktadırlar(Cosbey, 1996).

Bu tür taleplerin yanısıra, çevresel standartların yükseltilmesine yönelik diğer bir baskı türü de eko-etiketlemedir. Firmaların eko-etiket belgesini alabilmesi belirli kriterlere bağlıdır. Bu kriterlerin en önemli özelliği ise, çevrenin korunmasına yönelik olmasıdır. Eko-etiketlemenin yaygın olduğu ve tüketici tercihlerinin de bu tür mallara yöneldiği ülke piyasalarına ihracat yapabilmek veya bu piyasalardaki pazar paylarını arttırabilmek için firmalar, eko-etiketlemenin gerektirdiği belirli çevresel standartlara uymak zorunda kalır (Thomas and Tereposky, 1993). Eko-etiketlemenin yanısıra, belirli ülke piyasalarına mal satabilmek için, bu ülkelerdeki yasalar gereği belirli çevresel standartlara uymak zorunluluğu vardır. Bu standartlar arasında en yaygın olanı paketleme ve etiketleme kriterleridir. Örneğin, Almanya'ya ihracat yapan firmalar sattıkları ürünlerin paketlemesini %100 geri-dönüşümlü malzemeleri kullanarak yapmak zorundadırlar. (Cosbey, 1996) Diğer bir rekabetçi etki türü de dolaysız yabancı sermaye yatırımları sonucu ortaya çıkabilir. Yabancı yatırımcılar, teknolojik seviyenin ve çevresel standartların düşük olduğu bir ülkeye kendi ülkelerindeki teknolojiyi, üretim tekniklerini ve standartlarını

getirdiklerinde, bu ülkelerde çevresel standartların yükselmesine yol açabilecek bir rekabetçi yapının oluşmasına katkıda bulunabilirler (Jickling,1992).

1.3. Sürdürülebilir Kalkınma Üzerindeki Etkisi

Çevre ve dış ticaret arasındaki etkileşimin üçüncüsü piyasaların dışa kapalı yada korunan bir piyasa olması durumunda ortaya çıkar. Kapalı ya da aşırı korunan piyasalar sürdürülebilir kalkınma üzerinde iki yoldan olumsuz etki yaratır. Bunlardan birincisi, ülkedeki kirletici ve etkin olmayan sektörlerin korunması nedeniyle sürdürülebilir kalkınmanın engellenmesi, diğeri ise kapalı ya da aşırı korunan piyasalar diğer ülkelerin ihracatını kısıtlamak suretiyle sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesini engeller. (Cosbey, 1996)

İlk durumda, verimsiz ve kirletici üretim faaliyetlerinin yurtdışı rekabete karşı korunması sonucunda sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesi engellenir. Örneğin Amerikan çelik endüstrisi, Japon çelik endüstrisine göre üretimde daha fazla enerji tüketmekte olup, korumacı duvarlar ile korunmaktadır. Sonuçta, Amerikan tüketicisi daha yüksek çelik fiyatı ve daha yüksek vergiler ödediği gibi, aşırı enerji kullanımı sonucu ortaya çıkabilecek çevresel sorunlara da katlanmak zorunda kalır. (Cosbey, 1996) İkinci durumda ise, kapalı yada korunan piyasalar diğer ülkelerin ihracatını kısıtlamak suretiyle bu ülkelerde sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesini engeller. Örneğin Çok Elyaflılar Anlaşması, gelişmiş ülkelere yapılan tekstil ürünleri ihracatını etkin bir şekilde sınırlamıştır. Söz konusu bu anlaşma uzun yıllar boyunca özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmalarını olumsuz yönde etkilemiştir. Kanada'da yapılan bir çalışmaya göre, Kanada'nın taraf olduğu Çok Elyaflılar Anlaşması nedeniyle Bangladeş'in ekonomik kaybı, Kanada'nın Bangladeş'e vermiş olduğu resmi kalkınma yardımlarından daha fazla olmuştur (Repetto,1994).

Yukarıdaki açıklamalar ışığında çevre ve dış ticaret arasındaki ilişkiye bakıldığında, bu ilişkinin düz bir ilişki olmadığı aksine bu iki olgunun karmaşık bir ilişki içerisinde oldukları görülür. Bu nedenle bu ilişkiye yönelik olarak belirlenecek politikalarda dikkatli olunmalıdır. Aksi takdirde ortaya çıkabilecek olumsuz sonuçlar ya çevresel bozulmanın artması ya da uluslararası piyasalarda pazar payının kaybedilmesi türünde olabilir.

2. Çevre İle İlgili Önlemlerin Uluslararası Ticarete Etkisi

Küresel bir sorun haline dönüşen çevresel bozulma çevrenin korunması için yürütülecek uluslararası işbirliği çerçevesinde ve karşılıklı görüşmeler yolu ile çözümlenme yerine, bazı ülkeler-özellikle gelişmiş ülkeler- bu sorunların

çözümünde ticari yaptırımlar ve diğer kısıtlamalar gibi daha etkin yaklaşımları tercih etmektedir. Bu yaklaşımı benimseyen ülkeler, uyguladıkları ticari yaptırımlar yoluyla; (i) kendi ulusal sınırları dışındaki doğal çevrenin korunması ve (ii) ülkelerin uyguladıkları çevresel standartların farklı olmasından doğabilecek rekabet avantajını ortadan kaldırmayı hedeflerler (Wilson,2000). Ancak, uluslararası ticaretin yasal sistemini oluşturan mevcut GATT/WTO kuralları, ülkelerin ulusal çevre politikalarına dayalı olarak diğer ülkelerin piyasaya girişini engelleyici yaptırımlar uygulamasını ve rekabetçi endişelere dayalı olarak tek taraflı yaptırımlara yönelmesini yasaklamaktadır (Krissoff ve diğerleri,1996). Diğer taraftan, özellikle gelişmiş ülkeler, GATT'ın istisnai hükümlerine dayalı olarak özellikle tarife dışı engelleri yaygın olarak kullanma eğilimindedirler.

GATT/WTO sisteminin bir parçası olan Ticarette Teknik Engeller Anlaşması(TBT), ithal edilecek ürünlere uygulanacak standartların uluslararası nitelikte olmasını, uluslararası standartların mevcut olmaması durumunda bu standartların ülkelerce, bilimsel bilgi ve kanıtlara dayanarak ve gereksiz ticari engel yaratmayacak şekilde hazırlanmasını öngörmektedir (Ward,1999). Diğer taraftan bir çok ülke, Rio Deklarasyonu'nda da yer alan "ihtiyat prensibine" dayalı olarak yapmış oldukları risk değerlemesi çerçevesinde kendi ulusal standartlarını oluşturmakta ve bu standartları uluslararası ticarete de uygulamaktadır. Ancak, hazırlanan ulusal standartlar dış ticarette bir engel olarak kullanılabilmektedir (Moltke,1999).

Uluslararası ticarette, ithal edilen ürünlere karşı rekabet gücü kazanmak veya haksız rekabeti önlemek amacıyla uygulanan kısıtlamalar, ürün bazında ve standartlarla ilgili teknik gerekçeler kullanılarak yapılmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası ticarette uygulanabilecek çevre koruma kaynaklı tarife dışı engel gerekçeleri genel olarak iki grupta toplanabilir. Bunlar:

(1) Ürünlerin insan, hayvan ve bitki sağlığı ve yaşamına etkisi,
(2) Doğal kaynak kullanımı, üretim yöntemi ve ürünlerin ekolojik dengeye etkisi.

Yukarıdaki iki gerekçe, genel olarak, ürünlerin üretim öncesi ve sonrası geçirdikleri şu aşamalara uygulanmaktadır:

(1) Üretim girdilerinin çevre dostu olma özellikleri,
(2) Üretim sürecinde gösterilen çevresel duyarlılık(atık yönetimi),
(3) Ürünlerin ambalajlanması, depolama ve taşınması süreçlerindeki çevresel duyarlılık,
(4) Ürünün tüketim aşamasında çevre-dostu olma özelliği.

Ürünlerin çevre-dostu olma özelliği, Yaşam Döngüsü Analizi(Life-Cycle Analysis) çerçevesinde, ürünlerin geçirdiği üretim süreçlerinin tüm

aşamalarından kaynaklanabilecek çevresel sorunların irdelenmesi ve giderilmesine dayalı olarak değerlendirilmektedir (OECD,1997). Bu durumda, ürün standartları ve üretim standartları konuları önem kazanmaktadır. Ülkelerin, ürünlerin çevresel yönüne ilişkin olarak geliştirmiş olduğu teknik düzenlemelerin temelini ürün standartları ve üretim standartları oluşturur (Kerr,1999).

2.1. Ürün Standartları

Ürün standartları; ürünün şekil, kalite, içerik, kullanım, atık, ambalaj ve etiketine ilişkin tüm kriterleri kapsar. Çevrenin korunmasına ilişkin ürün standartları ise, ürünün nihai kullanımı ve yok edilmesi sırasında ortaya çıkabilecek çevresel riskleri azaltmak için uyulması gereken kriterlerdir. Otomobillerde katalitik konvertör bulunması şartı, gıda maddelerindeki pestisit kalıntılarına ilişkin yasal limitler belirlenmesi ürün standartlarına örnek olarak verilebilir (Krissoff ve diğerleri,1996). Bu durumda, çevresel açıdan ürün standartlarının belirlenmesindeki en önemli unsur ürünlerin çevreye yönelik risk değerlemesidir.

Bilimsel kanıtlar ile geçerli nedenlere dayandığı, ayrımcı/haksız fiile neden olmadığı ve gereksiz bir ticari engel oluşturmadığı müddetçe ürün standartlarına GATT/WTO çerçevesinde izin verilmektedir. Ancak, belirlenecek ulusal standartların ve test yöntemlerinin mümkün olduğu ölçüde uluslararası standartlara uygun olarak düzenlenmesi tercih edilmektedir. Bunun mümkün olmadığı durumlarda ise çevre, güvenlik ve sağlık gerekçeleriyle oluşturulacak ulusal ürün standartlarına, bazı kurallara uymaları şartıyla izin verilmektedir. Bu kurallardan en önemlisi, ulusal standartların tek taraflı ve zorlamaya dayalı olmayıp, laboratuar uygulamaları, test metodları, risk değerlemesi gibi süreçlerde uyumu temel almasıdır(Ekeman,1998).

Uluslararası standartlar, ulusal standartlar ve teknik düzenlemelerin ticareti engellemesi sonucu karşılıklı tanıma ilkesine bağlı olarak hazırlanmaktadır. Bu konuda, küresel düzeyde uluslararası standartları hazırlamakla yetkili olan kuruluş Uluslararası Standartlar Örgütü(ISO)'dür. Avrupa Birliği düzeyinde ise standartlar(European Norm-EN), Avrupa Standartlar Enstitüleri tarafından hazırlanmaktadır. Bu enstitüler; CENELEC(Elektrik), ETSI(Telekominikasyon ve Enformasyon) ve CEN(Diğer ürünler)'dir.

Özellikle gelişmiş ülkelerde çevre bilincinin giderek artması ve buna paralel olarak "çevre dostu" ürünlere verilen önem, bu ülkelere ihraç edilen ürünlerin de kullanım ve atık aşamalarında çevreye zarar vermeyeceğini belgeleyen belirli standartlara uymaları giderek bir zorunluluk haline dönüşmektedir. Aksi takdirde ürünlerin, bu standartlara uyumlu olmadığı

gerekçesiyle ithalatı yasaklanabilmekte veya miktar sınırlamaları getirilmektedir.

Ürün standartları konusuna Türkiye açısından baktığımızda, en büyük ticari partneri olan AB ile yapmış olduğu gümrük birliği çerçevesinde Türk sanayi ürünlerinin AB pazarında serbest dolaşımının sağlanmasında, AB ülkelerine ihraç edilecek ürünlerin AB düzeyinde uygulanan standartlara uyumu giderek artan bir biçimde önem kazanmaktadır. Bu alanda özellikle CE(Community Europe) işareti gibi zorunlu standartların yanısıra, temelde gönüllülük esasına dayalı olan ancak tüketici tercihlerini önemli ölçüde etkileyen ve bu standartlara uyan firmalara piyasalarda rekabet avantajı sağlayan standartlar da bulunmaktadır. Örneğin, Türkiye'nin ihracatında önemli bir yer tutan tekstil sektörüne yönelik "eko-teks" standardı, tekstil ürünlerinin içerdiği zararlı maddelerin(çeşitli tekstil boyaları gibi) azaltılmasını hedeflemektedir. Bazı açılardan üretim sürecini de kapsayan bu standart, özellikle Almanya ve Avusturya'da geniş bir kabul görmektedir.

"Çevre dostu" ürünler konusunda en belirgin ve son yıllarda AB ülkeleri arasında da en çok tartışma yaratan konu, ürün ambalajlarının çevreye verdiği zararın önlenmesi amacıyla mevzuat çerçevesinde oluşturulan düzenlemelerdir. AB ülkelerinde ambalaja ilişkin ilk uygulama, 1991 yılında Almanya'nın çıkarmış olduğu bir yönetmelik çerçevesinde başlattığı ve sanayiciler ile ticari dağıtım şebekelerini sattıkları ürünlerin tüketiminden arta kalan ambalajları geri toplayarak, belirlenen oranlar çerçevesinde geri dönüştürmekle yükümlü kılan "Yeşil Nokta" uygulamasıdır. Mevzuat çerçevesinde yükümlülüklerini yerine getirebilmek için kamu kuruluşları ve özel firmalar "Duales System Deutschland-DSD" isimli bir kuruluş oluşturmuşlardır. (Kerr ve diğerleri,1999) DSD'nin yürüttüğü yeşil nokta uygulaması çerçevesinde, ambalajları toplanan ve geri dönüştürülebilen ürünlere bir "yeşil nokta" yapıştırılmaktadır. Her yapıştırılan yeşil nokta için sanayiciler ve dağıtıcı firmalar DSD'ye belirli bir prim ödemekte, toplanan primler ise ambalajların toplanması ve yeniden dönüştürülmesi için mali kaynak oluşturmaktadır. Sonuçta, sisteme katılan tüm firmalara, ürünlerin ambalajlarının toplanacağı ve geri dönüştürüleceği konusunda DSD tarafından garanti verilmektedir. Plastik, cam, teneke, alüminyum, karton, lamine karton ve plastik ambalajlar bu sistem kapsamında yer almaktadır(Ekeman,1998). Almanya ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi göz önüne alındığında, söz konusu sisteme uyumun Türk ihracatçısı için de büyük önem taşıdığını söylemek mümkündür.

Sonuç olarak, ürün standartları konusu Türkiye açısından değerlendirildiğinde, gerek AB düzeyinde uygulanan ve gerekse diğer gelişmiş ülkelerce kabul edilen zorunlu veya gönüllü standartlara Türk ürünlerinin süratle uyumunun sağlanması büyük bir önem kazanmaktadır.

Bu konuda gerekli ilerlemeler gerçekleştirilmediği takdirde, özellikle gelişmiş ülke piyasalarına yönelik ihracatta önemli sorunların yaşanabileceği söylenebilir.

2.2. Üretim Standartları

Üretim Standartları veya Üretim ve İşleme Metodları(Production and Processing Methods-PPMs), ürün standartlarından farklı olarak ürünlerin hangi şekilde üretileceğini gösteren standartlardır. Bu bağlamda üretim standartları, ürünün piyasaya sürülmesine kadar geçen üretim sürecinde kullanılacak teknolojiler, yerine getirilmesi gereken işlemler, doğal kaynakların kullanımı vb. gibi alanlarda uyulması gereken kuralları gösterir. Üretim standartlarını çevrenin korunması açısından ele aldığımızda bu standartların "çevre-dostu" teknolojilere ilişkin olduğu söylenebilir. Üretim standartlarının geliştirilmesindeki amaç, ürünlerin geçirdiği tüm üretim aşamalarında ortaya çıkabilecek olumsuz çevresel etkileri azaltmak veya önlemek ve olumlu çevresel faaliyetleri teşvik etmektir. Bu standartların uygulanmasında kullanılan enstrümanlar olarak direkt kontroller(kirlilik standartları), çevresel vergi ve harçlar, etiketleme sistemleri vb. gibi araçlar sayılabilir. (OECD)

Uluslararası ticarette, üretim standartlarına dayalı olarak uygulanan ticari yaptırımlar genel olarak şu başlıklar altında toplanabilir:

(1) Belirlenen üretim standartlarına uygun olmayan ürünlere ithalat kısıtlaması getirilmesi,
(2) Eko-etiketleme, ISO 14000 Serisi ve EMAS gibi gönüllülük esasına dayalı uygulamalar,
(3) Çevresel vergiler, telafi edici vergiler vb. gibi vergisel önlemler.

GATT/WTO sisteminde genel olarak, ülkelere, çevrenin korunması gerekçesiyle diğer ülkelerin üretim süreçlerine müdahale hakkı tanınmamaktadır. Bu nedenle, ülkeler temelde üretim ve işleme metodlarına dayalı olarak ticari yaptırımlar uygulayamazlar. Zira, GATT kurallarına göre üye ülkeler aynı kategorideki benzer ürünler arasında üretim ve işleme metodlarındaki farklılıklara dayalı olarak ayrımcılık yapamazlar (Kerr ve diğerleri,1999). Ayrıca, GATT'ın Ticarette Teknik Engeller Anlaşması'na göre, bir ülkenin üretim sürecinde ulusal sınırları dahilinde çevreyi kirlettiği, atık ya da hava kirliliğine sebep olduğu gerekçesiyle bir ürünün ticaretinin engellenmesi anlaşma hükümleri çerçevesinde mümkün değildir. Üretim sürecine ilişkin standartların ticari engel olarak kullanılabilmesi ancak,

üretim süreci ya da metodunun ürünün nihai kalitesini etkilemesi durumunda mümkün olabilmektedir.

GATT/WTO çerçevesinde belirlenen bu kurallar, çevre ve ticaret açısından uluslararası alanda en çok tartışılan konular arasındadır. Toplumdaki çevre bilincine paralel olarak yüksek çevre standartları belirleyen gelişmiş ülkelerde, üreticiler bu standartlara uymak için oldukça masraflı çevresel yatırımlar yapmak zorunda kalmaktadır. Bu yatırımlar ise maliyetleri önemli ölçüde arttırmaktadır. Buna karşılık çevre standartlarının düşük olduğu ülkelerdeki üreticiler, aynı ürünleri çevrenin korunması için yatırım yapma zorunluluğu taşımamaları nedeniyle daha ucuza imal edebilmektedirler. Bu nedenle, çevresel standartların yüksek olduğu gelişmiş ülkelerle, bu standartların düşük olduğu veya hiç olmadığı az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında önemli bir çatışma bulunmaktadır. Başta Avrupa Birliği ülkeleri olmak üzere, ABD, Japonya ve Kanada gibi gelişmiş ülkeler, bu durumun uluslararası ticarette haksız rekabete neden olduğunu ve çevre standartları düşük olan ülkelerin "ekolojik damping" yaptığı yönündeki şikayetlerini giderek daha sık dile getirmektedirler. Bu nedenle, gelişmiş ülkelerdeki bir çok grup(özellikle endüstri grupları ve çevreci gruplar) çevresel standartların düşük olduğu ülkelere karşı gümrük tarifelerinin yanısıra "ekolojik tarife" uygulanması gerektiğini ileri sürmektedirler (OECD,1993).

Üretim standartları ve "ekolojik damping" konusuna Türkiye açısından bakıldığında, bu alanda Türk deri sanayiinin yakın geçmişte yaşadığı tecrübe örnek olarak verilebilir. Türk deri üreticileri, atıksu arıtma gibi çevre korumaya yönelik önlemler alınmaması ve bu alanda gerekli yatırımların yapılmaması nedeniyle, Avrupa Birliği ülkelerinin anti-damping ve miktar kısıtlaması tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Buna karşılık, deri üreticilerinin gönüllü bir deklarasyon imzalayarak bu tedbirleri alacaklarını açıklamaları ve özellikle atıksu arıtma tesisleri gibi gerekli altyapı çalışmalarının başlatılmasıyla bu yöndeki girişimler engellenmiştir (Ekeman,1998). GATT/WTO sisteminde yasal temeli olmamasına rağmen, "ekolojik damping" uygulaması ticarette teknik engel olarak kullanılabilmektedir. Uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin GATT Panelleri'nde bu konularla ilgili fikir ayrılıklarının olması ve GATT'ın bu konulara ilişkin net bir görüşünün bulunmaması nedeniyle, bu alandaki sorunların çözümünde izlenebilecek yol konusunda yorum yapmak oldukça güçtür.

Üretim sürecine ilişkin olarak Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülke piyasalarına yapmış olduğu ihracat açısından önem taşıyan diğer bir husus da gönüllük esasına dayalı çevresel düzenlemelerdir. Bu düzenlemeler arasında "ISO 14000" ve "EMAS" gibi çevre yönetim sistemleri ile "Eko-etiketleme" sayılabilir. Eko-etiket ürüne verilmesine

rağmen ürünün bu etiketle ödüllendirilmesi, üretilmesinden yok edilmesine dek tüm yaşam süreci içerisinde çevre üzerindeki zararlı etkilerin azaltılmış olmasına bağlı olduğu için, üretim sürecini de doğrudan ilgilendirmektedir. Tüketici tercihleri üzerinde olumlu etkiler yaratması ve buna bağlı olarak firmalar tarafından birer reklam aracı olarak kullanılmaları nedeniyle eko-etiketler, uluslararası ticarette firmalara rekabet gücü kazandırır. Diğer taraftan, ISO 14000 ve EMAS gibi çevre yönetim sistemlerine ilişkin uygulamalar, firmaların üretim sürecinde çevre yönetim ve denetimine verdiği önemi göstererek firmalara "çevre-dostu" imajı kazandırırlar. Firmaların "çevre-dostu" imajına sahip olması ise, özellikle gelişmiş ülke piyasalarında firmaların rekabet gücünü arttırır. Bunların dışında, firmaların ISO 14000, EMAS ve Eko-etiket gibi gönüllü standartlara dahil olması, uluslararası ticarette karşılaşabilecekleri çevresel maksatlı ticari engellerin aşılmasında da yardımcı olur. Kısaca, üretim standardına ilişkin olarak katılımı isteğe bağlı olan bir çok standarda uyum, ticari açıdan değerlendirildiğinde büyük önem kazanmaktadır.

3. GATT/WTO Sistemi ve Çevresel Düzenlemeler

GATT kuralları, ulusal sınırlar içerisinde üretim ve tüketim faaliyetlerinin yol açtığı çevresel bozulmanın giderilmesi için kamu otoritelerince uygulamaya konulan çevresel düzenlemelere karşı herhangi bir kısıtlama getirmemektedir. Kamu otoriteleri, GATT kuralları ile çatışmaksızın, çevresel amaçlar doğrultusunda mal ve hizmetlere istedikleri türde vergiler uygulayabileceği gibi, bunların dağıtımını, satışını ve pazarlamasını da istediği doğrultuda yönlendirebilir. Ulusal sınırlar içerisinde üretilen mal ve hizmetlerin üretim ve işleme metodlarını dilediği gibi düzenleyebilir (Sampson,1999). Buna karşılık GATT kuralları bir ülkeye, ihracatçı diğer bir üye ülkenin üretim ve işleme metodlarına kendi ulusal standartlarını uygulama imkanı vermez. Diğer bir ifadeyle, üye ülkeler kendi ulusal sınırları dışında, başka ülkelerin üretim ve işleme metodlarına müdahalede bulunamaz ve buna dayalı olarak ticari kısıtlamalar getiremezler. GATT/WTO sisteminin getirdiği bu sınırlamanın temel amacı, üye ülkeler arasında ticari tedbirler yoluyla ayrımcılık yapılmasını önlemektir. (Cosbey, 1996)

Konuya çevreci topluluk açısından bakıldığında, çevre-dostu olan ürünlerle olmayan ürünler arasında ayrımcılık yapıldığı ve bu ürünlerin farklı kategorilerde değerlendirildiği görülür. Bir tarafta, ürünlerin çevre-dostu olduğunu göstermeyi kolaylaştıran veya sağlayan ve böylece de ayrımcılığı kolaylaştıran çevresel düzenlemeler söz konusu iken, diğer tarafta dünya ticaretindeki engelleri ve ürünler arasındaki ayrımcılığı kaldırmaya çalışan GATT/WTO sistemi mevcuttur. Bir çelişki veya çatışma olarak adlandırılabilecek bu durum 21. yüzyılda da devam edeceğe benzemektedir.

Uluslararası ticarette, üretim ve işleme metodları esas alınarak mal ve hizmetlerde ayrımcılık yapılabilmesi GATT kurallarında temel bir değişiklik yapılmasını gerektirir. Mevcut GATT sistemi, "En Çok Kayırılan Ülke(Madde 1)" ve "Ulusal İşlem(Madde 3)" kuralları gereği ülkeler ve ürünler arasında ayrımcılık yapılamayacağını ifade eder. "En Çok Kayırılan Ülke" kuralına göre, GATT üyesi ülkeler bir ülkenin herhangi bir ürününe vermiş olduğu tavizi diğer ülkelerin aynı kategorideki benzer ürünlerine de vermek zorundadır. Dolayısıyla, üyelerden herhangi biri başka bir ülkeye özel bir ticari ödün veremeyeceği gibi, herhangi bir ürünün üretim ve işleme metoduna dayalı olarak ayrımcılık da yapamaz. Diğer taraftan "Ulusal İşlem" kuralı, vergi ve diğer işlemlerde yerli ürünlerle ithal ürünler arasında bir fark gözetilmeden hepsine aynı işlem yapılmasını ifade eder. Bu kural, yerli ve yabancı ürün ayrımcılığını engellemektedir. Bu durumda, yerli ürünlere nazaran yabancı ürünlere daha sıkı kurallar uygulamak GATT'ın "Ulusal İşlem" kuralına aykırıdır.

GATT/WTO üyesi ülkelerin uluslararası ticarette çevresel amaçla uygulayabileceği ticari kısıtlamalar GATT'ın 20. Maddesinde yer alan "Genel İstisnalar" kuralı ile belirlenmiştir. Bu madde ile WTO'ya üye ülkelerin uygulayabileceği ticari kısıtlamaların dayanağı olan istisna türleri düzenlenmiştir. Ancak, üye ülkeler bu kuralın uygulanması esnasında yukarıda bahsedilen "En Çok Kayırılan Ülke" ve "Ulusal İşlem" kurallarına uymak zorundadırlar. Bu durumda, üye ülkeler genel istisnaların uygulanması esnasında benzer şartların hakim olduğu diğer ülkeler arasında keyfi ve yersiz ayrımcılık yapamazlar ve uluslararası ticarete gizli bir kısıtlama getiremezler. WTO üyesi ülkelere çevresel maksatlı ticari kısıtlamaları uygulama imkanı veren hükümler 20. Maddenin (b) ve (g) fıkralarıdır. Buna göre üye ülkeler; (b) İnsan, hayvan ve bitki yaşamını ve sağlığını korumak için gerekli olan ve (g) Tükenebilir doğal kaynakların korunmasına yönelik olarak, yurt içinde de yerli üretim ve tüketim üzerinde uygulanmak şartıyla ticari kısıtlamalar getirebilirler. Ancak, söz konusu ticari kısıtlamalar yurtiçi üretimi dış rekabete karşı korumaya yönelik olarak değil, öngörülen amaçlara uygun olarak konulabilir.

GATT/WTO sisteminin çevresel düzenlemeler açısından önem taşıyan diğer kuralları da "Ticarette Teknik Engeller Anlaşması-TBT", "Sağlık ve Bitki Sağlığı Anlaşması-SPS" ve "Sübvansiyonlar Anlaşması"dır. Bunlardan TBT Anlaşmasına göre, üye ülkelerin geliştirmiş oldukları teknik düzenlemeler ve ürün standartları uluslararası ticaret üzerinde gereksiz bir engel yaratmayacak şekilde hazırlanmalıdır. Uygulanabilecek teknik düzenleme ve standartlar insan sağlığı ve güvenliği, bitki ve hayvan sağlığı ve güvenliği, çevrenin korunması, aldatıcı uygulamaların önlenmesi ve ulusal güvenlik gerekleri gibi nedenlerle hazırlanıp uygulanabilirler. Ticarette Teknik

Engeller Anlaşması standart ve teknik düzenlemeyi şu şekilde tanımlamaktadır. Standart; "tanınmış bir kuruluş tarafından yaygın olarak ve tekrar kullanılmak üzere kabul edilen, ürün ya da ilgili işlem ve üretim yöntemleri için kurallar, rehberler ya da özellikler temin eden ve uyulması zorunlu olmayan belge" olarak tanımlanmaktadır. Buna göre standart, bir ürüne, işlem ya da üretim yöntemine uygulanan terminoloji, semboller, ambalajlama, işaretleme ya da etiketleme gereklerini de içerebilir ya da yalnızca bunlarla ilgili olabilir. Aynı anlaşma, teknik düzenlemeyi "idari hükümler de dahil olmak üzere ürün özelliklerini ya da söz konusu ürünlerin işlem ve üretim yöntemlerini belirten ve uyulması zorunlu olan belge" olarak tanımlamaktadır. Teknik düzenleme bir ürüne, işlem ya da üretim yöntemine uygulanan terminoloji, semboller, ambalajlama, işaretleme ya da etiketleme gereklerini de içerebilir ya da yalnızca bunlarla ilgili olabilir (WTO,1993). Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılabileceği gibi teknik düzenleme ile standart arasındaki fark ilgili düzenlemeye uyulmasının gönüllü veya zorunlu olmasıdır.

Başta GATT ve ekleri olmak üzere, çok taraflı ticaret anlaşmaları yerli ürünlerle ithal ürünler arasında ayrımcılık yapılmasını yasakladıkları için, bir standardın ithalatta zorunlu uygulamaya konulabilmesi için standart kapsamı ürünlerin yerli üretimi varsa, öncelikle bu standardın kamu otoritesi tarafından iç piyasada zorunlu uygulamaya konulması gerekir. Ayrıca, TBT Anlaşması ithal ürünlerde yalnızca sağlık, emniyet, çevre koruması, tüketicinin doğru bilgilendirilmesi gibi asgari güvenlik gerekleri yönünden kontrol yapılmasına izin vermekte, ithalatta zorunlu uygulamadaki standartlarda yer alan parametrelerden sadece asgari güvenlik gerekleri ile ilgili olanları dikkate alınmakta, ticari yönden kalite kontrolü yapılamamaktadır (Housman ve diğerleri,1995). Diğer bir ifadeyle renk, boyut, gibi parametrelere bakılamamaktadır.

GATT'ın "Sağlık ve Bitki Sağlığı Anlaşması-SPS", uluslararası ticareti doğrudan veya dolaylı olarak etkileyecek "sağlık ve bitki sağlığı" önlemlerine ilişkin koşul ve kuralları belirler. Bu anlaşma kapsamında, üye ülkeler yerli ve yabancı ürünler arasında ayırım yapmamak kaydıyla insan, hayvan ve bitki sağlığına zarar verdiği gerekçesiyle ticareti kısıtlayıcı önlemler alabilirler. Ancak, bu kapsamda alınacak tüm önlemlerin bilimsel ilkeler ve kanıtlara dayalı olması koşulu bulunmaktadır (Wilson,1994) . Bu bağlamda, geliştirilen ulusal standartlar ve düzenlemelerin uluslararası "Gıda Kodu" normlarına(Codex Alimentarius) uygun olarak ve uluslararası ticarete getireceği kısıtlamaları asgari düzeye indirecek şekilde belirlenmesi gerekir. Bu çerçevede, örneğin Avrupa Birliği'nin insan sağlığına zararlı olduğu gerekçesiyle hormonlu et ve et ürünlerine uyguladığı ithalat yasağı, gerekli risk değerlemesi ya da bilimsel verilere dayalı olmadığı için kabul edilmemiştir. (Cosbey, 1996)

GATT/WTO sisteminde yer alan ve konumuz açısından önem arz eden diğer bir anlaşma da "Sübvansiyonlar Anlaşması"dır. Bu anlaşmanın temel amacı, üye ülkelerin yerli endüstrilere sübvansiyonlar sağlayarak diğer ülkelerin endüstrilerine zarar vermelerini önlemektir. Bu anlaşmada tanımlanan sübvansiyonlar; (i) direkt fon transferi(hibe, borç), borç ertelemesi, faiz indirimi, kredi garantisi, (ii) mali teşvikler(vergi indirimi vb. gibi), (iii) genel altyapı hizmetlerinin dışında sağlanan hizmetler ya da mal ve hizmet satın alması, (iv) özel sektör tarafından oluşturulan ve yönetilen fon mekanizmasına katkı sağlamak, (v) kamu bağışları ile sağlanan faydalar şeklinde sıralanabilir. Sübvansiyonlar Anlaşması'nda, üye ülkelerce ihracatçı ve ithal ikameci sektörlere verilen ve dava edilebilir olan uygulamalar şu şekilde tanımlanmıştır; i) verilen sübvansiyonlar diğer bir üye ülkenin yerli endüstrilerine zarar veriyorsa, ii) başka bir ülkenin iktisadi çıkarlarına ciddi bir zarar veriyorsa, iii) diğer bir üye ülkenin lehine ortaya çıkabilecek bir faydayı etkisiz kılıyor veya bozuyorsa bu tür sübvansiyonlara karşı yaptırımlar uygulanabilir (Housman ve diğerleri,1995).

GATT/WTO sistemi, çevrenin korunmasına ilişkin düzenlemeler ile uluslararası standartları belirlemez. Bu işlemler, uluslararası standartları belirleyen kuruluşlar ve ulusal otoriteler tarafından yapılır. Bu nedenle, GATT'a üye ülkeler kendi ulusal veya bölgesel çevre şartlarını iyileştirmek ve çevreyi korumak için, çevresel bozulmaya yol açan üretim ve tüketim faaliyetlerini dileği gibi vergilendirebilir(örneğin, CFC gazı içeren üretim faaliyetine vergi uygulanması gibi). Depozito-geri ödeme sistemi uygulayarak yeniden kullanılabilir atıkları(şişeler, bira kutuları, vb. gibi) düzenleyebilir. Ayrıca, çevre-dostu ürünlere(kurşunsuz benzin, ev ısıtmasında kullanılan güneş panelleri, vb. gibi) çeşitli vergisel avantajlar sağlayarak bunların üretimini ve tüketimini teşvik edebilir. Bunların dışında, GATT üyeleri, çevresel kirliliğe yol açan veya çevre açısından risk taşıyan üretim faaliyetlerini sınırlandırabilir veya yasaklayabilir. Her türlü çevresel değere(hava, su, toprak gibi) ilişkin kirlilik standartları belirleyerek bunları uyulması zorunlu kurallar haline dönüştürebilir. Kısaca, GATT'a üye ülkeler kendi ulusal çevrelerini korumak için her türlü düzenlemeyi uygulayabilirler (GATT Secretariat,1992).

GATT/WTO sisteminin çevresel düzenlemeleri ilgilendiren boyutu konunun uluslararası ticarete ilişkin yönüdür. Bu bağlamda, GATT'a üye ülkeler yerli ve yabancı ürünler arasında ayrımcılık yapmamak ve uluslararası ticarete gizli bir kısıtlama getirmemek koşuluyla ithal ürünlere de yerli ürünler gibi çevresel vergi ve harç uygulayabilirler. Bunun dışında üye ülkeler, 20. Maddenin (b) ve (g) fıkralarına dayanarak insan, hayvan ve bitki sağlığı ve yaşamını korumak ve tükenebilir doğal kaynakların korunması için, geliştirmiş oldukları çevresel standartları dış ticarete de uygulayabilirler. Bu

çerçevede, üye ülkeler dış ticarete çeşitli kısıtlamalar(miktar kısıtlamaları veya yasaklamaları gibi) getirebilirler. Ancak, 20. Maddenin ilgili fıkralarına dayanılarak uygulanan ticari kısıtlamalar GATT'ın "En Çok Kayırılan Ülke", "Ulusal İşlem", TBT ve SPS kurallarına uygun olmak zorundadır (Sampson,1999).

Diğer taraftan, WTO'ya üye ülkeler bir çevre yönetimi aracı olarak sübvansiyonları da kullanabilirler. Ancak, bu aracı kullanırken diğer ülkelerin endüstrilerine ciddi bir zarar veremezler. Sübvansiyonlar Anlaşması'na göre, üye ülkeler uygulamış oldukları çevresel düzenlemelerin firmalara getirdiği finansal yükü azaltmak ve firmaların mevcut faaliyetlerini yeni düzenlemelere göre yürütebilmelerini teşvik etmek için çeşitli sübvansiyonlar verebilirler. Ancak, sübvansiyon uygulamalarında üye ülkeler bir takım kurallara uymak zorundadırlar. Bu kurallar ise şunlardır (Housman ve diğerleri,1995): i) verilen sübvansiyonlar bir kez verilmeli ve tekrarlanmamalı, ii) çevresel zorunluluklara uyum maliyetinin %20'den fazlasını geçmemeli, iii) desteklenen yatırımların yenileme veya işletme maliyetlerinin tamamını kapsamamalı, iv) direkt olarak kirliliği veya gürültüyü azaltmaya yönelik ve buna uygun olmalı, v) firmaların üretim maliyetlerinde tasarruf sağlayan uygulamalar olmamalı, vi) verilecek sübvansiyonlar aynı sektördeki bütün firmalara sunulmalıdır. Üye ülkeler, yurt içinde çevreyi korumak için geliştirmiş oldukları çevresel düzenlemelerin firmalara yükleyeceği maliyetleri yukarıdaki kriterler çerçevesinde sübvanse edebilirler. Ancak, söz konusu sübvansiyon uygulamaları uluslararası ticareti olumsuz yönde etkileyecek nitelikte olmamalıdır. Bunların dışında, ülkeler çevresel iyileşmeyi sağlayacak çevre-dostu teknolojiler ile etkinlik arttırıcı teknolojilerin araştırma-geliştirme faaliyetlerini destekleyebilirler. (Cosbey, 1996)

Gönüllülük esasına dayalı çevresel düzenlemeler GATT/WTO sistemi açısından ele alındığında, bunlardan Devletle Yapılan Gönüllü Anlaşmalar(Covenants) GATT kuralları ile çatışmamaktadır. Zira, devletle yapılan söz konusu taahhüt protokolleri veya anlaşmalar sadece o devlet ve o ülkedeki iş kesimleri açısından bağlayıcıdır. Bu nedenle, GATT'a üye ülkelerin kendi çevresel amaçları doğrultusunda ülkedeki iş kesimleri ile yapmış oldukları taahhüt protokolleri GATT kuralları ile uyumludur (Börkey and Leveque,1998).

Gönüllülük esasına dayalı çevresel düzenlemeler içerisinde yer alan ve Uluslararası Standartlar Örgütü(ISO) tarafından geliştirilen ISO 14000 uygulamaları da GATT kuralları ile çatışmaz. Temelde, gönüllülük esasına dayalı olan ISO 14000 standartları ülkeler için değil, işletmeler için hazırlanmıştır. Temel amacı işletmelerin çevresel performanslarını arttırmak ve bu doğrultuda sürekli gelişmeyi sağlamak olan ISO 14000 uygulamaları,

uluslararası standartlarda bir uyum sağlayarak ulusal ölçekte geliştirilen ve bir çok farklılıklar içeren yerel uygulamaların uluslararası ticarette doğuracağı ayrımcılığı önlemektedir (IISD,1996). Bu bağlamda, ulusal uygulamalar sonucu oluşabilecek tarife dışı engellerin de önüne geçmektedir. GATT'ın TBT Anlaşması devletleri, uluslararası ticaretteki gereksiz engelleri azaltmak için uluslararası standartları azami derecede kullanmaya yöneltmektedir (Goodman,1998). Diğer taraftan, ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemleri'nin benzeri olan ve Avrupa Birliği tarafından geliştirilen EMAS(Çevre Yönetim ve Denetim Sistemi) uygulamaları da GATT kuralları ile uyumludur. Zira, EMAS uygulamaları ISO 14000 gibi temelde gönüllülük esasına dayalı olup yapısal olarak benzer özellikler içermektedir. EMAS uygulamasında güdülen amaç, işletmelerin çevresel performanslarını arttırmak ve ortak bir uygulamayla standartlarda uyumu sağlamaktır.

Gönüllülük esasına dayalı çevresel düzenlemelerden biri olan eko-etiketleme programları uluslararası ticarette ve GATT/WTO sisteminde önemli bir tartışma konusunu oluşturmaktadır. Ürünlerin "Yaşam Döngüsü Değerlendirmesi-LCA" metodlarına dayalı olarak geliştirilen eko-etiketleme programları ürünlerin üretim ve işleme metodlarını da içermektedir. Oysa, genel olarak GATT/WTO sistemi, üretim ve işleme metodlarına dayalı olarak ürünlerde yapılacak ayrımcılığı yasaklamıştır (Caldwell,1996). Diğer taraftan, eko-etiketleme programlarının gönüllülük esasına dayalı olması, mal ayrımcılığında tüketici tercihlerinin ön plana çıkması ve bir çok eko-etiketleme programının devletten bağımsız kuruluşlarca geliştirilmiş olması nedeniyle GATT/WTO sisteminin etki alanının dışında kaldığı ileri sürülmektedir. Ancak, uygulamada piyasaya girişte fiili bir koşul haline dönüşen ve kamu alımlarında temel teşkil eden eko-etiketleme programları, ayrımcılığa yol açtığı ve ithal ürünler için birer tarife dışı engele dönüştüğü için GATT'ın temel prensipleri olan "Ulusal İşlem", "En Çok Kayırılan Ülke" kuralları ve TBT Anlaşmasıyla çatışabilmektedir (IISD,1996). Bu nedenle, WTO bünyesindeki Çevre ve Ticaret Komitesi uygulanan eko-etiketleme standartlarını yakından izlemektedir.

Eko-etiketlemeye ilişkin ticari anlaşmazlıklara örnek olarak, 1991 yılında ABD ve Meksika arasında ortaya çıkan "Ton Balığı-Yunus Balığı" davası verilebilir. Eylül 1990'da ABD, kendi ulusal uygulamaları gereği üretim ve işleme metodlarına dayanarak Meksika'dan yapılan ton balığı ithalatını yasaklamıştır. ABD yasaklama kararına gerekçe olarak, Meksikalı balıkçıların ton balığı avlarken ABD'li balıkçılara izin verilen orandan daha fazla yunus balığı öldürdüklerini ileri sürmüştür. Diğer bir ifadeyle, Meksika'dan ithal edilen ton balığının "Yunus-Dostu" olmadığı ileri sürülmüştür. Bunun üzerine Meksika, GATT nezdinde girişimde bulunarak ABD'nin yasaklama kararına itiraz etmiştir. GATT bünyesinde oluşturulan

panel itirazı inceleyerek Meksika'nın lehinde karar vermiştir (GATT, Secretariat,1992).

Eko-etiketlemenin lehindeki görüş sahiplerine göre, kamu veya özel kuruluşlarca hazırlanan eko-etiketleme programlarının hazırlanışı, uygulanması ve başvurularda yeterli düzeyde şeffaf olunması ve hazırlanışında diğer ülkelerdeki ilgili tarafların da katılımının sağlanması durumunda, söz konusu programların GATT kuralları ile çatışmayacağı ileri sürülmektedir. Bunlara göre, eko-etiketleme programlarının uygulanmasındaki temel amaç, yerli üretimi dış rekabete karşı korumak olmayıp ulusal sınırlar içerisinde çevrenin korunmasını sağlamaktır. Bu durumda, GATT'ın 20. Maddesinin (b) ve (g) fıkraları gereği, ülkeler kendi ulusal sınırları içerisinde insan, hayvan ve bitki sağlığı ve yaşamı ile tükenebilir doğal kaynakların korunması için, geliştirmiş olukları çevresel standartları ve dolayısıyla eko-etiketleme programlarını dış ticarete de uygulayabilirler(Caldwell,1996). Diğer taraftan, WTO'nun eko-etiketlemeye ilişkin tutumu belirgin olmayıp, WTO bünyesindeki Çevre ve Ticaret Komitesi bu konuda net bir görüş belirtmemektedir. Ancak, uygulamada eko-etiketleme programları ticari bir pasaport niteliği kazanmaktadır.

Sonuç

Dış ticaret ile çevre arasındaki ilişkiler iki yönlüdür. Çevre ile ilgili düzenlemelerin dış ticareti etkilediği kadar, dış ticaret ve onunla ilgili düzenlemeler de çevre korumasını etkilemektedir. Dış ticaretle meşgul olanların çevre konusunda gerçekleşen gelişmeleri takip etmek suretiyle, bunlardan zarar görmeyip tam tersine kazanç sağlamaları mümkündür. Özellikle gelişmiş ülkelerde çevre bilincinin giderek artması ve buna paralel olarak "çevre dostu" ürünlere verilen önem, bu ülkelere ihraç edilen ürünlerin üretiminden tüketimine kadar tüm süreçlerinde çevreye zarar vermeyeceğini belgeleyen belirli standartlara uymaları giderek bir zorunluluk haline dönüşmektedir. Aksi takdirde ürünlerin, bu standartlara uyumlu olmadığı gerekçesiyle ithalatı yasaklanabilmekte veya miktar sınırlamaları getirilmektedir. Bu bağlamda, çevresel standartlar uluslararası ticaretin pasaportu olma niteliğini kazanmaktadır. Çevresel düzenlemelerin dış ticaret üzerinde yarattığı etkiler Türkiye açısından da önemli sonuçlar doğurmaktadır. Otomobilden kağıda kadar pek çok ürün için geliştirilen çevresel standartlar, gelişme yolundaki ülkeler arasında yer alan, AB ile gümrük birliği içerisine girmiş ve tam üyelik için aday olmuş Türkiye açısından büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

BÖRKEY,(1998) Peter, François Leveque, **Voluntary Approaches for Environmental Protection in the European Union**, Paris, Organization for Economic Cooperation and Development, ENV/EPOC/GEEI(98)29/FINAL, 11 December.

CALDWELL, Douglas J., (1996),**Environmental Labelling in the Trade and Environment Context**, Washington D.C, International Trade and Development Centre, October.

COMMON, Mick (1996), "Environmental Policy and International Competitiveness", **Environmental Economics Seminar Series**, , (Çevrimiçi) http://www.environment.gov.au, 16 Mayıs 2000.

COSBEY, Aaron, (1996), **Trade and Sustainable Development:The Global Picture**, Winnipeg, Canada, International Institute for Sustainable Development,.

EKEMAN, Ebru, (1998) **Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Çevre Politikalarının Karşılaştırmalı İncelemesi**, İstanbul, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları No:153.

ESTY, Daniel C., (1994) **Greening the GATT: Trade, Environment and Future**, Washington D.C, Institute for International Economics,.

GATT Secretariat, (1992) "Trade and Environmet", **International Trade 1990-1991**, Geneva, General Agreement on Tariffs and Trade, , (Çevrimiçi) http://www.wto.org/trade_environment/html, 2 Mart 2000.

GOODMAN, Sally L., (1998), **Is ISO 14001 an Important Element in Business Survival?**, U.K, The ISO 14000 Information Centre.

GROSSMAN, Gene H., Alan B.Krueger, (1992) **Environmental Impacts of a North American Free Trade Agreement**, U.S.A, NBER Working Paper Series, No:3914.

HOUSMAN, Robert ve diğerleri, (1995) **The Use of Trade Measures in Select Multilateral Environmental Agreements**, Geneva, UNEP, Environment and Trade Series No:10.

IISD, (1996) **Global Green Standarts**, Winnipeg, Canada, International Institute for Sustainable Development.

JICKLING, Mark, (1992) **Offshore Manufacturing:Why U.S. Firms Go Abroad**, Washington D.C, Congressional Research Service, Report No:92-438 E,.

KERR, Robert ve diğerleri, (1999) **Beyond Regulation: Exporters and Voluntary Environmental Measures**, Winnipeg, Canada, International Institute for Sustainable Development, 1999.

KRISSOFF, Barry ve diğerleri, (1996) **Exploring Linkages Among Agriculture, Trade and the Environment**, U.S.A, U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service, Agricultural Economic Report No:738.

MOLTKE, Konrad Von, (1999) "The Dilemma of the Precautionary Principle in International Trade", **Bridges**, Volume:3, No:6, July-August .

OECD, (1997) **Processes and Production Methods(PPMs): Conceptual Framework and Considerations on Use of PPM-Based Trade Measures**, Paris, OECD, OCDE/GD(97)137 .

-------, (1993) **Environmental Policies and Industrial Competitiveness**, Paris, OECD, OCDE/GD(93)83, January 1993.

REPETTO, Robert, (1994) **Trade and Sustainable Development**, Washington D.C, U.S.A, United Nations Environment Programme (UNEP).

SAMPSON, Gary P., (1999) **Trade, the Environment and the WTO: A Policy Agenda**, Washington D.C, Overseas Development Council, ODC Policy Paper.

THOMAS, Christopher ,Greg A. Tereposky,(1993) "The Evolving Relationship Between Trade and Environmental Regulation", **Journal of World Trade**, Volume:27, August 1993.

WARD, Halina, (1999) **Science and Precaution in the Trading System**, Winnipeg, Canada, International Institution for Sustainable Development.

WILSON, Arlene, (1994) **GATT, Trade Liberalization, and the Environment: An Economic Analysis**, U.S.A, Congressional Research Service, Report No: 94-291 E, April 5, 1994.

WTO, **TBT Agreement's Annex 1**, (1995),(Çevrimiçi) http://www.wto.org, 11 Mayıs 2000.

19. YÜZYILDA İRAN TRANSİT TİCARET YOLU İÇİN OSMANLI-RUS REKABETİ

Hüseyin KALELİ*

ÖZET

Sanayileşen Avrupa'nın kapitalist devletleri, 19. yüzyıl başlarından itibaren mamul mallarını Doğu'ya ve Doğu'nun da hammaddelerinin Batı'ya ulaştırılmasında, birbirleriyle olan rekabette öne geçebilmek için taşıma masraflarını en aza indirebilecek yeni yol ve rotalar bulma arayışına girmişlerdi. İşte bu anlayış doğrultusunda Doğu Karadeniz limanlarından İran'a, transit ticaret yolları gündeme gelip işlerlik kazandı. Bu yollardan biri Ruslar'a diğeri ise Osmanlılar'a aitti. Biz bu makalemizde söz konusu yolların hangi sebeplerle uluslararası siyasi ve iktisadi rekabetin konusu haline geldiğini inceleyeceğiz.

GİRİŞ

Doğu Karadeniz limanlarından İran'a olan ticaretin canlanmasını hazırlayan en büyük neden, Karadeniz'in bir "Türk gölü" olarak sadece Osmanlı gemilerine açık, diğer bütün dünya gemilerine kapalılığı ilkesinin 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile son bulması ve uluslararası ticarete açılmasıdır. Bu yüzden Karadeniz'in kapalılığı ve dünya ticaretine açılması meselelerine kısaca temas etmemiz yerinde olacaktır.

Osmanlılar tarafından İstanbul, Sinop ve Trabzon'un fethini takiben, Karadeniz kıyılarındaki Venedik ve Cenevizlilerin ellerinde bulunan yerler ile[1] Kırım'ın, Eflak ve Boğdan'ın Türk topraklarına katılmasıyla, 15. yüzyılın ortalarından itibaren Marmara ile Karadeniz birer Türk gölü haline gelmişti. Boğazlar ile Karadeniz'in yabancı gemilere kapalılığı ilkesi devletin titizlikle uyguladığı bir kural olmuştu.[2] Osmanlı devleti başta Fransa olmak üzere, tarihinin çeşitli devrelerinde Avrupalı devletlere toprakları üzerinde serbest ticaret yapabilme imtiyazı (kapitülasyon) vermişti. Fakat Tuna Nehri ve Boğazlar ile Karadeniz verilen bu iznin dışında tutulmuştu. Bu husus hayati önemde olup, Osmanlı İmparatorluğu 17. ve 18. yüzyıllarda askeri ve siyasi

* Yard. Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İktisat Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi..

[1] Ahmet TABAKOĞLU, **Türk İktisat Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1986, s.385.

[2] Rıfat UÇAROL, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1985, s.140.

bakımlardan istikrarlı bir çizgi takip etmediği halde[3], Karadeniz Havzası'na hakimiyeti sayesinde ekonomik birliğini korumuştu.[4]

Rusya güneye sarkma çabaları sonucunda 1739'da Azak'ı elde etmiş, daha sonra Osmanlı Devleti ile yaptığı uzun savaşların nihayetinde, 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 11. Maddesine göre Karadeniz, Tuna Nehri ve Akdeniz'de kendi ticaret gemileriyle serbest ticaret yapabilme imtiyazını elde etmişti. 1783'te yine Rusya ile 81 maddelik bir ticaret antlaşması imzalanarak söz konusu imtiyaz genişletildi.[5] Rusya'nın arkasından 1784'te Avusturya, 1799'da İngiltere, 1802'de Fransa ve 1806'da Prusya benzer haklar elde ettiğinden sonuçta Karadeniz, milletlerarası ticarete açılmış oldu.[6]

Karadeniz'in uluslararası gemilere kapalı olduğu dönemde İran'ın Batı ile olan ticaretinin çoğu, batıda Bağdat üzerinden Akdeniz'e veya kuzeybatıdan Erzurum yönünden Anadolu'yu kat ederek İstanbul ve İzmir'e ; güneyde ise İran Körfezi aracılığıyla yürütülüyordu. Kara ulaşım teknolojisi geri ve taşımacılık büyük ölçüde hayvan sırtında, kervanlar aracılığıyla yapıldığından bu yolların hepsi uzun, güvensiz ve pahalıydı.[7]

19. yüzyılın başından itibaren Karadeniz ticareti canlanınca, Süveyş Kanalı'nın açılacağı 1869 yılına kadarki dönemde, Doğu Karadeniz sahasından İran'a ulaşan yollar uluslararası ticaret ve siyaset bakımından stratejik derecede öneme sahip oldu.[8] Doğu Karadeniz kıyılarından , İran transit ticareti için birbirine rakip iki yol ve bu yollar için rekabet eden iki devlet vardı. Osmanlıların Trabzon - Erzurum -

---

[3] A. Üner TURGAY, **"Trabzon"**, Doğu Akdeniz de Liman Kentleri 1800-1814, Ed. Ç.Keyder, Y. E. Özveren, D. Quataert, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.45.

[4] Karadeniz'in iç pazar haline gelmesi, İstanbul'un fethinin İmparatorluk çapında en önemli iktisadi sonucu olmuştur. Bu sayede "Karadeniz İstanbul'un hayat kaynağı olmuş ve... Osmanlı gövdesinin devleşmesine de önemli katkı sağlamıştır." Bkz. Mehmet GENÇ, **"Fethin İktisadi Sonuçları"**, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002, s.321-322. İngiltere büyükelçisi ve 1762-1765 yılları arasında Lavent Company'nin İstanbul temsilcisi olan Henry Grenville, "Karadeniz ticareti öylesine kazançlı ki üç gemisinden sadece bir tanesi sağ salim dönen tüccar bile kayba uğramaz..." Sözüyle Karadeniz ticaretinin bakirliğini ve önemini vurguluyordu. Bkz. TURGAY, 1994, s.45.

[5] İdris BOSTAN, **"Karadeniz'in Dış Ticarete Kapalı Olduğu Dönemde Trabzon Limanı"**, Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri. (6-8 Kasım 1998), Haz. Kemal Çiçek vd., Trabzon Belediyesi Yayınları, Trabzon, 1999. s.305.

[6] Reşat KASABA, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi (19. Yüzyıl)** , Çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul, 1993. s.33.

[7] Charles ISSAWI, **"The Tabrız-Trabzon Trade 1830-1900: Rise and Decline of a Route"**, Internatıonal Journal of Middle East Studies, Cambridge, Vol. 1,1, January, 1970. s.18.

[8] Trabzon'dan Tebriz'e giden yolun iyileştirilme çabaları için Trabzon valiliğince oluşturulan komisyonda (31.5.1858) Osmanlı memurları ve sivil toplum temsilcileri yanısıra İngiliz, Fransız, Avusturya, Sardunya, Napoli, ve Yunanlı Tüccarlar ile Trabzon'daki yabancı devlet mümessilleri de yer alıp,çalışmaları teşvik etmişti. Bkz. **BOA, İMV, 17488.**

Tebriz yolu ile Ruslar'ın Gürcistan kıyılarındaki Sohum, Poti veya Batum limanlarından [9] hareketle, bağlandıkları Tiflis - Tebriz yolu idi.

1. REKABETİN BAŞLANGIÇ SAFHASI VE İNGİLİZLERİN ROLÜ

Rus güzergahı yüzyıl başlarında, 1832'ye kadar olan dönemde, Türk güzergahına göre daha fazla istikbal vaat ediyordu. Karadeniz yoluyla yapılan ticaret büyük ölçüde Rus limanı olan Sohum'a yönelmişti. Bu durum tesadüfi olmayıp Rus ekonomi politikalarının neticesiydi. Çar'ın 8 Ekim 1821'deki fermanıyla, Kafkaslar'ın güneyindeki Rus eyaletlerine İmparatorluğun diğer yerlerinde olmayan istisnai uygulamalar getirildi. Buradaki tüccarlar bütün yerel vergi ve mükellefiyetlerden muaf olup, yabancı mallar %5 daha düşük gümrük vergisine tabiydi. Ruslar'ın amacı bu bölgeyi ticari basamak yaparak, tüm Asya pazarına ulaşabilmekti. Tüccarlar bu doğrultuda devletin idari ve askeri desteğinden faydalanacak ve ilgili amaç için çalışacaklardı. Fermana göre Rus ve yabancı tebaadan tüccar, milliyetine göre farklı yükümlülükleri olacaktı.[10] Rus güzergahına yönelen ticaret malları şu şekilde taşınıyordu. Mesela Avrupa'dan Leipzig şehrinden gelen mallar karayoluyla Odesa'ya taşınıyor, buradan gemilere yüklenip, Karadeniz üzerinden Sohum limanına ve sonra Tiflis ve Erivan'a getirilen mallar ardından Azerbaycan, İran ve Osmanlı'nın doğu eyaletlerine dağıtılıyordu.[11]

Çarlık yönetimi Kafkaslar'daki Transit ticaret yolunu cazip hale getirerek, İran'daki İngiliz mallarıyla rekabet edebilir hale gelmek istiyordu. Rus malları İran'ın kuzeyinde satılırken, İngiliz malları güneyinde satılıyordu. 1820'lerin ortasında İngiliz malları daha önce Basra Körfezi yoluyla İran'a gelirken, bu sefer kuzeyden Sohum yoluyla Kafkaslar Doğu Anadolu ve Kuzey İran'a ulaşıp, yaygınlık kazanmış dolayısıyla bu durum Rus pazarının aleyhine olmuştu. Rusya'nın Kafkasya bölgesiyle olan siyasi bağlantısının aksine, ekonomik bağlantısı zayıflamıştı. İngiliz mallarının İran'da satışının artması yeni ve kısa deniz yolları arayışına ve oluşmasına yol açtı. En kısa yol Karadeniz rotasıydı. 1823'te İngiltere Erzurum - Tebriz yolunu denedi. 1825'de 300 paket (balya veya denk) yükü Tebriz'e ulaştırmıştı. Böylece Sohum ve Trabzon

---

[9] 1828-1829 savaşından sonra Edirne Antlaşmasıyla Kafkaslar ve Gürcistan kıyıları, Osmanlı ülkesinden koparılarak Rus hakimiyetine geçmişti. Dolayısıyla söz konusu limanlar daha önce Osmanlı egemenliğindeydi. Bkz. Stanford SHAW, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev. Mehmet Harmancı, e Yayınları, İstanbul, 1982 s.60.

[10] Charles ISSAWI, The Economic History of the Turkey 1800-1914, Publication of the Center for Middle East Studies, Chicago Univ. Press, Chicago - London, 1980, s.123; TURGAY, 1994, s.52.

[11] A. Üner TURGAY, "Trade and Merchants in the Nineteenth Century Trabzon: Elements of Etnic Conflict", Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society, vol. 1, Cntral Lands, ed. B. Braude, B. Lewis, New York, Holmes and Meier Publishers, Inc., 1982, s. 290.

İran ticaretinin, Doğu Karadeniz kıyısında bulunan iki ayrı aktarma merkezi oldular.[12]

Ekonomik yönelimler politik sebeplere dayanmaktaydı. Çarlık yönetimi Avrupa mallarının ağırlığını Rusya üzerinden taşınmasına çalışırken, İngilizler ise İran'dan Rus mallarını çıkartmaya ve Avrupa transit yolunu Rusya'dan kaydırmaya uğraşıyorlardı. İngiltere'nin tercihi, kendi kontrolündeki pazar ülkeler (Mesela Osmanlı) aracılığıyla mallarının taşınması ve satılmasıydı.[13]

Karadeniz üzerinden İran'a olan ticarette, İngilizler'in özellikle Osmanlı güzergahını tercih ve teşvik ettiğini Osmanlı arşivlerindeki müteaddit belgelerden anlıyoruz.[14] Çünkü İngilizler için Ruslar'ın güneye inmeleri ve İngiliz çıkar sahalarını tehdit etmelerinin önlenmesi, Osmanlı topraklarının tampon bölge olarak muhafazası ile mümkündü. Doğu - Batı arasındaki ticari yolların Osmanlılar'ın egemenliğinde bulunması, kontrol kolaylığı bakımından güçlü Rusya yerine daha fazla tercih edilebilirdi.

İngilizler'i sevindiren ve Trabzon - İran yolunun Osmanlılar'ca devlet politikası olarak benimsenmesinin başlangıcı olan gelişmeler, Ruslar'ın Kafkasya'daki ekonomi politikalarında köklü değişikliklere gitmesiyle başladı. 1832 Ocak'ında Rus hükümeti yerli üreticilerini ve tüccarlarını korumak için İngiliz ve Fransız mallarının bu bölgeye girişini zorlaştırdı. Buraya has teşvik ve muafiyetleri kaldırarak İmparatorluğun diğer yerlerindeki gümrük ve vergilerin aynısını Sohum limanı ve hinterlandında da uygulamaya başladı. Karadeniz kıyısından 350 kilometre içerde yer alan Tiflis, bu bölgenin gümrük idaresinin merkezi haline getirildi. Orta Asya ve İran'a gönderilecek malların muayenesi ve vergi tespiti için Tiflis'ten geçme zorunluluğu getirildi. Yeni düzenlemeye göre, tüccarlar Sohum - Tiflis - Hazar Denizi hattından veya Tiflis - Tebriz hattından İran'a ulaşacaklardı. Kaldırılan muafiyetler ve zorunlu güzergah uygulaması Trabzon - Erzurum - Tebriz yolunun daha fazla kullanımını teşvik etmiş[15] ve bu yola gereken önemin verilmesi hususunda İngilizler'in Osmanlı yöneticileri nezdinde girişimlerine yol açmıştı.

---

[12] ISSAWI, 1980, s.123.
[13] ISSAWI, 1980, s.123.
[14] **BOA, İMMH, 2460; BOA, Y. A. Res, 10/18; BOA, İMM, 3421.**
[15] TURGAY, 1994, s.2 ; TURGAY 1982, s.290.

2. TRABZON– İRAN TRANSİT TİCARET YOLUNUN GÜNDEME GELMESİ VE İŞLERLİK KAZANMASI

Trabzon - Tebriz güzergahının. mazisi çok eski olup,[16] ilk çağlardan beri bilinen ve ipek yolunun bir kolu olan bu güzergah, 19. yüzyılda "küresel" hale gelmiş bulunan dünya ekonomisinin tazyikiyle yeniden gündeme gelmiş ve hatırlanmıştı.

Trabzon yolunun canlanmasını sağlayan sebeplerin başında, İngilizler'in İran ticareti için daha kısa yol arayışları yanında, İstanbul - Trabzon arasında 1836'dan itibaren buharlı vapur seferlerinin[17] işletmeye açılmış olmasıydı. Alternatif yol olan Gürcistan yoluna Rusya tarafından, Avrupa mallarına karşı 1832-1846 arasında uygulanan sıkı takip ve yüksek vergi politikası, ilgiyi Trabzon yoluna çevirdi.[18]

İngilizler daha önce İran'a olan ticaretlerini Basra Körfezi kıyısındaki Buşir limanı üzerinden sağlıyorlardı. 1812 yılında Sir Gore Queseley, İran ipeğinin Buşir limanı yerine Trabzon'dan gemiye yüklenmesi halinde kara nakliyesinin %2,5'den %1'e düşeceğini ve Trabzon - İngiltere arasındaki navlunun Buşir - İngiltere arasındaki maliyetten daha az olacağını bildirerek, Trabzon - Tebriz güzergahına dikkat çekmişti. 1820'de İngiliz maslahatgüzar bir muhtıra yazarak İran ticareti için İngiltere ile Trabzon arasında doğrudan ilişki kurulmasını istedi. İran'da satılmak üzere İngiliz malları, 1826'da Tebrizli bir Ermeni tüccar ve 1831 de veliaht Abbas Mirza adına Sadi Han tarafından Trabzon'a getirilmişti. En önemlisi 1830'da Trabzon'un ilk İngiliz konsolosu Brant'ın kiraladığı gemilerin, İngiliz mallarıyla dolu olarak gelmesiydi. Bu olay Trabzon yoluyla karlı ticaret yapılabileceğini ortaya koydu. 1834'de üç İran tüccarı limana yerleşmiş, gelen Avrupa gemilerinin sayısı artmaya başlamıştı. Ayrıca Fransız konsolos, Trabzon ticaretinin gittikçe arttığını yazıyordu.[19]

---

[16] W. HEYD, **Yakındoğu Ticaret Tarihi**, Çev. E. Ziya Karal, TTK Yayınevi, Ankara,1975, s.50-53, 328-329. Roma, Bizans, Selçuklu dönemlerinde Trabzon'a İran'dan Hazar kıyılarından, Suriye'den ticaret kervanları geliyor ve Karadeniz'in kuzeyinden Rusya'dan, Kafkasya'dan, Kıpçak ülkesinden gelen tacirlerle de bu liman şehrinde karşılaşılıp ticaret yapılıyordu.

[17] 1836'da Bir İngiliz şirketine ait "Essex" adındaki gemi İstanbul-Samsun-Trabzon hattında işleyen ilk buharlı gemidir. 15 günde bir sefer yapan bu gemiyi "Crescent" adlı gemi izledi. Arkasından 1837'de Osmanlı gemisi ve kısa bir süre sonrada Avusturya, Fransa ve Rus şirketlerine ait buharlı gemiler aynı hatta girdiler. Bkz. TURGAY, 1994, s.55; ISSAWI, 1970, s.20.

[18] TURGAY,1994, s.52; ISSAWI, 1970,s.18. Ruslar'ın Kafkasya yolunda uyguladıkları gümrük politikası 19. Yüzyıl boyunca bazen çok sıkı bazen çok liberal olmak üzere zaman zaman değişmiş ve bu durum Trabzon-İran yoluna yansıyarak bu yoldaki nakliyat miktarının az yada çok olmasına tesir etmiştir.

[19] ISSAWI, 1970, s.19.

Ticaretin artmaya başlamasında Ruslar'ın 1832'den sonra Kafkasya'da yabancı mal girişine getirdikleri zorluklar sebebiyle, Avrupa mallarının Trabzon'a yönlenmesi ve bu yolun İran'a ulaşımda avantajlı özelliğinin artık bilinmesiydi. 1830'da 250000 pound değerinde 5000 balya mal İran'a gitmek üzere Trabzon'a geldi. 1834'te 600000 pound'luk 12000 balya, 1834'de 966350 pound'luk 19327 balya mal Trabzon yolundan İran'a gönderildi.[20]

1832'de Ruslar Sohum limanını Avrupa ticaretine kapatınca, İngilizler Trabzon yolu için II. Mahmut'un dikkatini çektiler. Dolayısıyla bu bölge Osmanlılar açısından daha fazla önemli hale geldi. O dönemde Doğu Karadeniz'in şehirlerinde, kazalarında, vadilerinde çeşitli derecede güç sahibi derebeylerinin hakimiyeti söz konusuydu. Ticaret kervanlarının daha güvenli faaliyetlerini sağlamak için II. Mahmut kendisine bağlı bazı ayanları (eşraf,derebeyi) para ve yardımcı birliklerle destekleyip diğerlerine karşı kullandı ve uzun uğraşlardan sonra burada devlet otoritesi sağlandı.[21]

İstanbul İngiliz sefareti tarafından Babıali'ye sunulan bir rapordaki bilgilere göre (16.4.1846), İran'a Trabzon yoluyla giden emtianın değeri 130 milyon kuruş olup, devlete 500 kuruşluk gümrük geliri kazandırıyor ve ticaret gittikçe artmaktadır... Eğer şimdiki kervan yolu araba geçecek şekilde inşa edilirse, halihazırdaki nakliyattan daha fazlası taşınabileceğinden, devletin geliri de o oranda artacaktır... Denilerek yolun önemi hatırlatılır; Rusya'nın İran ticareti için Gürcistan yolunu hazırladığına dikkat çekilir.[22] Bu sırada Gürcistan genel valisi Vorontsov, İran yolundaki geçişi yeniden kolaylaştırmış (1846)[23] ve gelip geçen eşyadan vergiyi %1'e indirip "serbest geçiş" usulü tatbik etmeye başlamıştı.[24]

Yine aynı mecliste, İran transit yolu hakkında araştırma yapmak üzere Erzurum'da bulunan Enveri Efendi'nin raporu da görüşülür. Bu rapora göre de Rusya, İran ticaretini Trabzon yolundan caydırmak için Gürcistan'ın Sohum limanını ticaret iskelesi olarak düzenleyip, oradan

---

[20] TURGAY, 1994, s.52.

[21] Mustafa AYDIN, **"Alman Seyyahı, Karl Koch'un 1843 Yılına Ait Trabzon İzlenimleri"**, Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, (6 - 8 Kasım 1998), Haz. Kemal Çiçek vd.,Trabzon Belediyesi Yayınları, Trabzon, 1999, s.413. Ayanlar hakkında daha geniş bilgi için bkz. Yücel ÖZKAYA, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, TTK Yayınları, Ankara, 1994.

[22] **BOA, İMMH,** 2460. Trabzon'un 1856-1860 arasındaki beş yıllık dönemde toplam 16532500 pound'luk toplam ithalatının içinde İngiltere'nin payı %90,7'ye varıyordu. Bunun yaklaşık üçte birini pamuklu mamul maddeler oluşturuyor ve %70 kadarı transit ticaret yoluyla İran'a gönderiliyordu. Bu yüzden İngiltere'nin Trabzon-İran yoluna değer vermesi anlaşılır bir şeydir. Bkz. TURGAY, 1994, s.56,58; Bkz.Tablo 5.

[23] ISSAWI, 1970, s.23.

[24] **BOA, İMMH, 2460.**

Tiflis üzerinden İran sınırına kadar asker ve amele çalıştırarak araba yolu inşa ettirmişti. Avrupa mallarının sınırları içine girmesini önceleri yasaklayan Rusya, şimdi Avrupa - İran arasında gidip gelen malların Gürcistan üzerinden geçmesine gayret etmektedir...[25] Denilerek, her iki yol kıyaslanır. Rusya'dan İran'a giden mallardan %1 gümrük alınırken, Trabzon yolunda bu %3'tür. Fakat Rusya'nın yolu uzun olduğundan, araba ve hayvan kiralarının artması ve malların zayi olmasından dolayı İran ticaretinin Trabzon yolundan yapılmasının daha uygun olacağı ve bu hususun Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ticaret anlaşmasında yer aldığına işaret edilir.[26]

Kırım Savaş'ı esnasında transit ticaretin durumunu tespit açısından baktığımızda, Trabzon'a olan ithalatta bir miktar artış, ihracatta ise düşüş görüyoruz. Savaş öncesi 1853'te ihracat 728849, ithalat 1742693 pound iken 1854'de bu değerler sırasıyla, 289000 ve 2023000; savaşın son yılında 1856 da 698697 ve 2816304; savaş sonrasında 1857'de değerler artarak 1483334 ve 3293422 pounda yükselmişti.[27] Savaş sebebiyle İran'a olan transit ticaret, özellikle Gürcistan-İran yolunda olmak üzere, büyük ölçüde sekteye uğramıştı. İthalatın artması, Kırım yarımadasındaki müttefik ordularının malzeme ihtiyacının büyük bir kısmı, Trabzon limanı aracılığıyla karşılandığından dolayı olmuştu. Ayrıca müttefikler Rus limanlarına ambargo uyguladığından Kafkasya ve Gürcistan'ın Avrupa mallarını ithal etmeleri biraz zorlaşmıştı. Bu durumda Ruslar'ın transit yolu adeta tersten işliyor, Trabzon'dan İran'a giden mallar buradan Kafkasya ve Gürcistan'a taşınıyordu.[28]

Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı idarecileri, ülke ekonomisine büyük katkısı olan Trabzon - Erzurum - Bayezid yolunun, araba geçecek şekilde inşası işini yeniden ele aldılar. Trabzon valisi Ragıp Paşa ve Erzurum valisi Arif Paşa Babıaliye gönderdikleri raporlarda(1858), söz konusu yolun transit ticaret açısından önemini vurgulamışlardı. Trabzon valisinin İran'ın Trabzon karperdazı Hafiz Ağa'dan istihbar ettiği bilgilere göre; Rusya İranlı tüccarları Rus topraklarına çekebilmek amacıyla, Sohum - Tiflis - Poti ile İran sınırı arasında yollar inşa edecektir... Denilerek çalışmaların bir an evvel başlatılması istenir.[29]

---

[25] Trabzon-İran güzergahı uluslararası ticaret için 19. yüzyılda sürekli bir öneme haizdi.1838'de ithalat ve ihracat toplamı 1858287 pound olan Trabzon ticareti değeri, 1858'de 49793 pounda yükselmişti. Bkz. TURGAY, 1982, s.292.

[26] **BOA, İMMH, s.2460**

[27] Mübahat KÜTÜKOĞLU, **"XIX. Yüzyılda Trabzon Ticareti"**, Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986), Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Samsun, 1988, s.112

[28] TURGAY, 1994, s.57.

[29] **BOA, İD, 26466.** Erzurum Valisinin 17.3.1858 ve Trabzon valisinin 10.4.1858 tarihli tahriratları.

Trabzon-İran yolunun, kervan yolundan araba yoluna getirilme çabaları, 1846'da projesinin çıkartılmasıyla başlamıştı.[30] Fakat uzun süre inşa faaliyetlerine başlanamadı. Kırım savaşı araya girdi. 1850'li ve 1860'lı yıllarda peyderpey çalışmalar yapılıp, Fransız mühendislerden yararlanılan yol inşaatı 1869 yılından sonra devletin işi sıkı tutması neticesinde, Trabzon -Erzurum arası 1872'de bitirildi.[31] Yolun inşa sürecinde yol sorumlusu olan Mustafa Paşa da, Rusya'nın Poti'den İran'a demiryolu döşettirmeye başladığını, dolayısıyla Trabzon yolunu biran önce bitirmek gerektiğini söylemişti.[32]

Trabzon yolundan 1869 yılında geçen Fransız seyyah Theophile Deyrolle'nin izlenimlerine göre; yol, bilhassa yağışlı mevsimlerde çamurlanıp ulaşımı zorlaştırmaktadır. Bunun nedeni kısa zaman içinde, yüz binlerce yüklü ve nallı kervan hayvanının yolu tahrip etmesi ve yağmurlu iklimin etkisiyle yolun bataklık haline gelmesidir. Ayrıca bölgenin dağlık olması ve çığ hadiseleri sebebiyle ulaşım sekteye uğramaktadır.[33]

İran transit ticareti için rekabet, karantina meselesinde de kendini gösterir. Karantinalar bulaşıcı hastalıkları kontrol için hem Osmanlı liman ve yollarında hem de Rusya tarafında teşkilatlanmıştı. Hastalık görülen yerlerden gelen gemiler ile karadan gelen yolcular tahaffuzhanelerde on gün süreyle karantinaya tabi tutuluyorlardı.[34] 19. yüzyılın ortalarında Trabzon - İran ticaretinin hızlı artışı karşısında İranlı tüccarları kendi ülkesine çekebilmek maksadıyla Rusya, karantina müddetini dört güne indirir. Ruslar'ın bu manevrasını "hile" olarak adlandıran Osmanlılar da karantina müddetini 24 saate indirir.[35] Fakat uygulamada bazı aksaklıklar, istismarlar görüldüğünden ticareti sekteye uğratıyordu. Mesela Bayezid'de sınır üzerindeki Kızıldize karantinası müdürü olan Reşit Ağa 24 saatlik süreyi rüşvet almak için on günden fazlaya çıkartıyor, usulsüz vergi istiyordu. Müdür görevden alınıp yeni düzenlemeler getirildi[36] ise de şikayetler sona ermedi. 1859'da buradan geçen İran elçilik heyetinden kanunsuz vergi alınması üzerine, Babıali'ye şikayette bulundular. Onlara

---

[30] **BOA, CN, 2188.**

[31] **BOA, İD, 45213.** Trabzon-İran yolunun inşası hakkında daha fazla bilgi için Bkz. Hüseyin KALELİ, **XIX. Yüzyılda Trabzon'da Ulaştırma Ekonomisi**, MÜ,Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1988.

[32] **BOA, İD. 41651.**

[33] Theophile DEYROLLE, **1869'da Trabzon'dan Erzurum'a Seyahat**, Çev. Reşat Ekrem KOÇU, Çığır Kitapevi, İstanbul, Tarihsiz, s.22,36,48,51.

[34] Nedim İPEK **"Trabzon'da Kolera (1892-1895)"**, Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih - Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001), C.1 , Haz. M. K. Arslan, H. Öksüz, Trabzon İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon, 2002, s.399-411. Osmanlı Karantina Meclisi 1838'de oluşturulmuştu. Trabzon ve Erzurum'da ilk kez 1841 yılında uygulandı.

[35] **BOA, İMMH, 2460.**

[36] **BOA, İMV, 12817.**

göre, ortalıkta salgın hastalık yokken sırf para almak için yapılan bu düzenleme anlamsızdır. Rusya tarafında artık sadece hastalık zuhurunda karantina uygulanıyor, hastalık savıldıktan sonra kaldırılıyordu. Üstelik Osmanlılar'ın karantinası sıhhi olmayıp 3 - 5 çadırdan ibaretti. İnsanların hayvanların barınması ve eşyaların korunması için gerekli tesislerden yoksundu... Ayrıca birkaç seneden beri İranlı kervanların malları yollarda yağmalanmakta, tüccarlardan bazıları katledilmekte, Osmanlı memurları gerekli emniyeti sağlayamamaktadır. Rusya ile Osmanlılar arasındaki rekabetin farkında olan İranlı heyet, gereken kolaylığın yapılmasını, "aksi halde İranlı tüccarların Osmanlı ülkesi yerine başka yerlerde çare arayacakları fikrinde oldukları bilinmelidir."... Derler. Uyarıları dikkate alan Osmanlı idarecileri karantinayı sadece bulaşıcı hastalık halinde uygulamayı ve gerekli tesislerin yapılmasını kararlaştırırlar.[37]

Rekabette rol oynayan diğer bir husus, yollardaki can ve mal emniyeti açısından güvenlikle ilgili sorunlardı. Her iki yolun da yer aldığı Kafkaslar, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgeleri; coğrafi açıdan dağlık, sosyal yapı olarak aşiretlerin ve milliyetlerin iç içe geçtiği, üstelik birbirine rakip üç devletin İran, Rusya ve Türkiye'nin sınırdaş oldukları, emniyet bakımından sorunlu olabilecek bir sahaydı. Özellikle iç karışıklıklar ve savaş dönemlerinde ekonomik huzur ve güvenlik bozulurdu.

Rusların Kafkasya halklarıyla olan mücadeleleri 1870'lere kadar sürmüş, dolayısıyla Gürcistan - İran yolu aleyhine olarak, bundan Trabzon yolu faydalanmıştı.[38] Trabzon - İran yolu çevresinde de birçok sorun yaşanmıştı. Osmanlı - İran sınırının her iki tarafında bulunan bazı aşiretler zaman zaman ticaret kervanlarına saldırıyor, mal ve canlara zarar veriyor, ayrıca bölge halkına zulmediyorlardı.[39] Karadeniz ahalisinden 30-40 kişilik çete oluşturup tüccar ve halk üzerinde korku salan eşkıyalar da eksik olmuyor, devlet bunların üzerine sürekli asayiş kuvvetleri sevk ediyor, ele geçirdiklerini cezalandırıyordu.[40]

---

[37] **BOA, İH, 9430.**

[38] ISSAWI, 1970, s.23.

[39] **BOA, Hatt-ı Hümayun 37453; BOA,HR.MKT, 90-59; BOA,A.MKT.UM,12674.** Mesela 1834'te 680 deve yükü Avrupa ticaret eşyasından oluşan bir kervanın 452'si eşkıyalar tarafından soyulmuştu. Bkz. TURGAY. 1994, s.49.

[40] **BOA, A.MKT.UM, 31-86; BOA, A.MKT. MVL, 55-45.** Karadeniz'in bazı derebeyi aileleri de eşkıyalık, iç karışıklık ve devlete asker vermeme ile suçlanıyorlardı. Bkz. **BOA, A. MKT. UM, 2442, (**4.8.1850); **BOA, A. MKT. UM, 107-61, (**17.9.1852); **BOA. A. MKT. UM, 210-98**, (4.10.1855).

Devlet yolun emniyeti, kervan ve yolcuların korunması için bekçi, zaptiye ve kır serdarlarından yararlanıyordu.[41] Zaman zaman İranlılar, Tebriz -Trabzon yolunun güvenli olmadığı hakkında şikayette bulunuyor ve tüccarlarının korunmasını talep ediyorlardı.[42]

Osmanlı idarecileri 1830 yıllarından beri söz konusu güzergahla sürekli ilgilenmişler, ticarete elverişli özelliğini diri tutmaya çalışmışlardı. 1850 ve 1860'lı yıllarda en yüksek performans sergileyen yoldaki ticaret, 1870'ten sonra düşüş göstermeye başladı (Bkz.Tablo1). Bunda, 1869'da açılan Süveyş Kanalının rolü büyük oldu. Asıl etken Ruslar'ın yol rekabetinde üstün duruma gelmelerini sağlayan, Doğu Karadeniz kıyılarından Hazar'a, İran taraflarına muntazam kara ve demir yolları tesis etmeleri, kıyılarda limanlar, yol üzerlerinde düzenli altyapı ve ticari organizasyonları gerçekleştirip işletmeleriydi.

TABLO 1: 1856-1895 Yıllarında Trabzon Limanı Dış Ticaret Değerleri
İHRACAT (paund)

Beş yıllık dönem.	İngiltere'ye	Diğer ülkelere	Toplam	Ortalama
1856-60-	564100	5432500	5996600	11 99320
1861-65	500000	4500000	5000000	1000000
1866-70	376000	3620400	3996400	799680
1871-75	466800	3206900	3 673700	734740
1876-80	207500	2328800	2536300	507260
1881-85	265000	3032400	3297400	659480
1886-90	322600	2723000	3045600	649120
1891-95	253500	2809600	3063100	612620

[41] Bekçiler yolun tamir ve bakımından da sorumluydular. Zaptiyeler devletin resmi kolluk kuvvetleri, Kır serdarları ise devletin mahalli halktan, aşiretlerden güvenlik için görevlendirdiği sivil güçlerdi.

[42] **BOA, İH, 9430.**

İTHALAT (paund)

Beş yıllık dönem.	İngiltere'den	Diğer ülkelere	Toplam	Ortalama
1856-60	14997100	1535400	16532500	3306500
1861-65	7000000	4000000	11000000	2200000
1866-70	3880800	2209000	6089800	1217960
1871-75	4362300	27539000	7116200	1423240
1876-80	3986900	23991000	6386000	1277200
1881-85	4474500	3647300	8121800	1624360
1886-90	4148700	3188000	7336700	1467340
1891-95	3336000	3783600	7119600	1423920

Kaynak: TURGAY, 1994, s.60.

3. İRAN TRANSİT TİCARET YOĞUNLUĞUNUN RUS YOLUNA KAYMASI

19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya, İran transit yolunu kendi limanlarına ve buralardan Tiflis-Tebriz istikametine çevirmek için çok uğraşmıştır. Rusya'nın Gürcistan ve Kafkaslar'daki politik ve ekonomik çıkarları çoğaldıkça Avrupa - İran ticaretinin yönünü değiştirmek için çabaları artmıştır. Limanlarına Avrupa mallarının girmesini 1832'de kısıtlamışken, 1846'dan sonra söz konusu yolu yeniden açmış, 1865'de geçiş koşullarını iyice liberalleştirmişti.[43]

Rusya yolu Türk yolundan biraz uzun fakat araba nakliyesine uygundu. Bu yüzden mallar daha iyi korunuyor ayrıca sigorta mümkün olup, Trabzon yolunda bu yoktu. 1863'te Tebriz'deki Fransız konsolosu Rusya'nın Avrupa ticaretini Tiflis yolundan çekmeyi başardığını yazıyordu. İran'la Avrupa arasında taşınan denk (balya) sayısı 1863'de 5118 iken, 1864'de 13688, 1865'de 20802, 1866'da 30774 oldu.[44]

[43] ISSAWI, 1970, s.23.
[44] ISSAWI, 1970, s.22.

1865 yılında inşasına başlanılan Poti - Tiflis tren yolu 1872 sonlarında işletmeye açılmış, Tiflis'ten Tebriz'e ve Bakü'ye karayolları inşa edilmişti. "Tiflis Demiryolu Şirketi" Poti - Tebriz arasında mal taşımacılığı yapıyor ve Rus devletince finanse ediliyordu. Hazar Denizi'nde ve Karadeniz'de Rus Devleti'ne ait buharlı gemi şirketleri işletiliyor[45] ve İranlılar'a taşıma ücretlerinde büyük indirimler yapılıyordu. Ekonomik olmayan bu durum, Rusların bütün dış ilişkilerini siyasi ve toprak büyütme amacına dayandırmalarının bir sonucuydu. [46]

Nitekim 1828 - 1829 savaşıyla Kafkasya'ya hakim olan Ruslar 1877 - 1878 savaşı sonucu, Berlin Antlaşmasının gereği olarak, Batum, Kars ve Ardahan'ı elde etti. Bayezid ve Eleşkirt Ovası İngiltere'nin ısrarı ile Türkiye'ye iade edildi. Böylelikle Tebriz'e giden Trabzon - Erzurum - Bayezid hattının İngilizler'ce korunduğu ve Doğu Anadolu'dan Ortadoğu'ya sarkarak "Hindistan yolunu" ve İngiltere pazarlarını tehdit eden Ruslar'ın bu antlaşmayla engellendiği anlaşılıyor.[47]

Batum'u serbest ticaret limanı yapmayı vaat etmiş olan Ruslar, Batum - Kars yoluyla İran'a ve Doğu Anadolu'ya olan ulaşımda büyük avantaj elde ettiler. Buradan Bakü'ye (Karadeniz'den Hazar'a) ve İran sınırına kadar demiryolları döşediler.[48]

Trabzon vilayeti başmühendisi Mösyö Riva, İran ticaretinin Rus yoluna kayması karşısında teferruatlı bir rapor hazırlayarak (10.3.1880), teklifleriyle birlikte ilgililere sunar. Raporun içinde İngilizler'den aldığını belirttiği ve her iki yolun mukayese edildiği bilgileri içeren bir tabloyu değerlendirir (Bkz.Tablo 2).[49]

---

[45] TURGAY, 1982, s.314; Demiryolu şirketi ortalama 1 cwt (50.80 kgr.) ağırlığındaki bir balyayı Poti'den Tebriz'e 5 franka taşırken, kervanla Trabzon'dan Tebriz'e 30 franka taşınıyordu. Bkz. ISSAWI, 1970, s.23.

[46] ISSAWI, 1970, 20.

[47] A. Nimet KURAT, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s.88-89.

[48] Selahattin TOZLU, **"19. Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Bakımdan Trabzon Limanı"**, Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil -Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001), C.1, Haz. M. Kerim Arslan, Hikmet Öksüz, Trabzon İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon, 2002, s.385.

[49] **BOA, Y. A. Res, 10/18.**

TABLO 2 : Osmanlı ve Rusya Yolunda Taşınan İran Malları Miktarı*

Yıllar	Osmanlı Yoluyla İhracat	İthalat	Toplam	Rusya Yoluyla İhracat	İthalat
1858	31972	91708	123690	-	-
1859	32431	84645	117085	-	-
1860	39532	85731	125623	-	-
1866	24571	35430	60001	-	-
1867	23544	31888	56432	-	-
1868	30104	39118	69222	-	-
1869	24030	50241	74271	-	-
1870	40311	46300	86611	-	-
1871	33945	41450	75395	-	-
1872	31423	41900	73323	-	40000
1873	34000	43897	77897	-	23171
1874	31868	59335	91203	-	-
1875	24556	51314	75870	-	33303
1876	21348	47938	69286	-	-
1877	22371	26979	49350	-	132628**
1878	16581	35370	51951	-	-
1879	14600	49000	57600	-	-

Kaynak: BOA, Y. A. Res, 10/18.
*Verilen rakamlar balya (denk) sayısını ifade etmektedir.
**1877 ve 1878 yılları toplamıdır.

Mösyö Riva tablodaki 1858, 1859 ve 1866 yıllarına ait rakamların eksik olabileceğini, burada görüştüğü tüccarların bu fikirde olduklarını, mesela

Trabzon - İran yolunda otuz senedir ticaret yapan Hochstrasser şirketinin, sözü edilen yıllardaki denklerin miktarını 180000 - 200000 civarında tahmin ettiklerini buna göre, 1858 - 1860 yıllarında bütün İran transitinin Trabzon'dan İran'a taşınmış olabileceği... Değerlendirmesinde bulunur. Aynı rapora göre 1867 senesinde değerlerin düşük olmasının nedeni, bu yılda Kafkasya yolunun kullanılmış olmasıdır. 1867 - 1874[50] yıllarındaki Trabzon yolunda görülen artışın sebebi ise Trabzon - Erzurum şosesinin hizmete açılmış olmasıdır. 1874'ten itibaren Kafkasya güzergahının atak yaptığını bunun sebebinin Poti - Tiflis demiryolunun yapılmasıdır... Diyen Mösyö Riva, ikinci bir tabloyla mukayesesini netleştirmeye çalışır (Bkz. Tablo 3). Bu tabloya göre de, İran mallarının 1877 - 1878 Rus - Osmanlı savaşı yıllarında daha çok Rus yolundan taşındığı anlaşılıyor.[51] Rusya'nın başarısı, transit malından geçiş vergisi almama, yol emniyetini sağlama ve en önemlisi ulaşımı, çağın en hızlı vasıtası olup, ekonomik ve güvenli taşımayı sağlayan tren yollarıyla gerçekleştirmiş olmasındandı. Ayrıca yerleşim merkezleri arasında düzenli posta ve telgraf hizmetlerini gerçekleştirmişti.

TABLO 3: Osmanlı ve Rusya Yolunda Taşınan İran Malları Miktarı*

Yıllar	Osmanlı Yoluyla	Rusya Yoluyla	Toplam
1872	73323	64000	137323
1873	77897	37037	114971
1876	69286	53275	122571
1877	49350	106102	155542
1878	51951	106102	158053

Kaynak: BOA Y. A. Res, 10/18.
* Verilen rakamlar balya (denk) sayısını ifade etmektedir.

4.TRANSİT TİCARETİN YENİDEN TRABZON YOLUNA DÖNMESİ

1883'te Kafkasya yolunda yeniden bir değişiklik oldu. Rus sanayicilerin baskısıyla vergiler yeniden kondu. Formalitenin ve bürokrasinin

[50] Osmanlılar 1869'da % 3 olan Transit vergisini % 1'e düşürerek rekabette öne geçmeye çalıştılar. Bkz. TURGAY, 1994, s.61; ISSAWI, 1970, s.22.
[51] **BOA, Y. A. Res, 10/18.**

sıkılaştırılması pratik olarak Avrupa mallarının Rus yolundan İran'a intikalini durdurdu.[52] Fakat İran'ın aynı yoldan ihracatı serbestti. İran'a geçiş yapan Avrupa mallarının değeri 1881'de 7800000 rubleyken (1865'e kadar 100000 rublenin altındaydı). 1885'te 50000 rubleye düştü. Bu ara Trabzon'dan Avrupa'ya ihraç edilen mallar için değil fakat Avrupa'dan ithalatta geçici yükselme oldu. Yani İranlılar ihracatlarını elverişli şartlarla Rus yolundan yaparken, Avrupa malları Trabzon - Erzurum üzerinden İran'a varıyordu.[53]

Bunun üzerine Avrupalılar dikkatlerini yeniden Trabzon - İran yoluna çevirerek, diplomatları aracılığıyla Osmanlı devlet yetkililerine başvurup, bu yolun yeniden ele alınmasını, geliştirilmesini istediler. Osmanlı idarecileri de söz konusu yolda kısaltma ve daha önce araba yoluna çevrilen, Trabzon - Erzurum şosesinin devamı olan Erzurum - Bayezid kısmını da şose olarak yapılması kararını aldılar.[54] Ayrıca iskele, ambar, gümrük, han, telgraf odası, çeşme vb. altyapı unsurları gözden geçirilerek yenileri eklendi.

Fakat söz konusu fırsattan fazlasıyla yararlanan Trabzon değil, Basra Körfezi yolu oldu (1869 da Süveyş kanalının açılması sebebiyle). Trabzon - Tebriz yolu 1850 ve 1860'larda doruğuna çıktığında, İran'ın toplam ticaretinin yaklaşık beşte ikisini çekiyordu. 1900'de bu oran onda birin altına düştü. Trabzon'un ticaret düzeyi I. Dünya savaşına kadar fazla değişmeden kaldı. Merkezi İran demiryollarının yapılması ile İran ticareti daha fazla Basra Körfezi'ne yöneldi.[55]

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde Ruslar, Poti limanından İran sınırındaki Çulfa'ya demiryolu döşemişler ve buradan da Tebriz'e 179 kilometre uzunluğunda her an demiryolu inşa olunabilecek özellikte, şose yapmışlardı. Ayrıca Batum'dan Kars'a demiryolu döşemişler, bu nedenle Trabzon - Erzurum yolunda nakliyat iyice yavaşlamıştı. Hatta Osmanlı'nın Van, Bitlis, Erzurum gibi vilayetlerine gitmek isteyen yolcular Rus limanı Poti veya Batum'dan trene binip İran sınırından karayoluyla ters istikametten memleketlerine varıyorlardı.[56]

---

[52] **BOA, İMM, 3479.** Rusya'nın transit mal geçişini men etmiş olmasından Trabzon'da yeniden bir canlanma görülerek transit eşya ambarı yapılması ve buralardan alınacak ücret gündeme gelir.

[53] ISSAWI, 1970, s.24. Demiryollarıyla bezenmiş Rusya güzergahı Avrupa kapitalistleri için bir şanstı. Batum limanı Berlin antlaşmasıyla Ruslara bırakıldığında buranın serbest liman olması şartı getirilmişti. 1883'teki uygulama bu şartın tersineydi. Bkz. TOZLU, s.385.

[54] **BOA, İMM, 3424.**

[55] ISSAWI, 1970, S.24, 27.

[56] Abdülvahab HAYRİ, **İktisadi Trabzon (İktisadi Nokta-i Nazardan Trabzon'un Vaziyeti Hazırası)**, Trabzon , 1329, s.15, 74, 79.

SONUÇ

Uluslararası siyasi ve iktisadi tarih açısından, İran transit ticaretinde en fazla rolü olan üç devletin (İngiltere, Rusya, Osmanlı) konu hakkındaki tutumlarının genel bir tespitini yapmak sonuç itibariyle yerinde olacaktır.

İngiltere, mallarını söz konusu yollar aracılığıyla İran, tüm Ortadoğu ve Kafkasya'ya ulaştırma amacındaydı. 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılışına kadar çok büyük ilgi duyduğu Trabzon - İran yoluna verdiği önem daha çok ticariydi. Kanalın açılışından sonra İngiltere, Ortadoğu ve Asya pazarlarına ulaşımda büyük avantajlar elde edince Doğu Karadeniz sahasının ticari önemi ikinci plana düşmüş, bunun yerini "Hindistan yolunun" güvenliği için askeri ve jeostratejik kaygılar almıştı. Dolayısıyla İngiltere'nin yolun geçtiği bölgeye ilgisi anlam değiştirerek devam etmiştir.

Rusya, İran ve Ortadoğu'ya mallarını sevk etmek istemiş fakat İngiltere'nin daha elverişli mallarıyla rekabet edememişti. Transit ticaret yoluna zaman zaman ekonomik açıdan önem verse de askeri, siyasi ve güneye doğru toprak kazanma hedefinde olduğunu göstermiştir.

Osmanlı devleti bakımından ise Trabzon - İran yolunun Karadeniz ve doğudaki eyaletlerinin iktisadi kalkınmasında büyük yeri vardır. Ayrıca bu yolun devletin doğudaki topraklarının savunması için lojistik ikmal yolu olarak askeri ve siyasi ehemmiyeti yüksekti. Fakat makalemizde de anlatıldığı üzere devlet, çok istemesine rağmen, mali güçlükler sebebiyle bu yola gerektiği kadar yatırım yapamamıştır.

KAYNAKÇA

ABDÜLVAHAB HAYRİ, **İktisadi Trabzon (İktisadi Nokta-i Nazardan Trabzon'un Vaziyeti Hazırası)** , Trabzon , 1329.

AYDIN Mustafa, **"Alman Seyyahı, Karl Koch'un 1843 Yılına Ait Trabzon İzlenimleri"**, Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, (6 - 8 Kasım 1998), Haz. Kemal Çiçek vd.,Trabzon Belediyesi Yayınları, Trabzon, 1999.

BOSTAN İdris, **"Karadeniz'in Dış Ticarete Kapalı Olduğu Dönemde Trabzon Limanı"**, Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri. (6-8 Kasım 1998), Haz. Kemal Çiçek vd., Trabzon Belediyesi Yayınları, Trabzon, 1999.

DEYROLLE Theophile, **1869'da Trabzon'dan Erzurum'a Seyahat**, Çev. Reşat Ekrem Koçu, Çığır Kitapevi, İstanbul, Tarihsiz.

GENÇ Mehmet, **"Fethin İktisadi Sonuçları"**, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002.

HEYD W., **Yakındoğu Ticaret Tarihi**, Çev. E. Ziya Karal, TTK Yayınevi, Ankara, 1975.

ISSAWI Charles, **The Economic History of the Turkey 1800-1914**, Publication of the Center for Middle East Studies, Chicago Univ. Press, Chicago - London, 1980.

ISSAWI Charles, **"The Tabrız-Trabzon Trade 1830-1900: Rise and Decline of a Route"**, Internatıonal Journal of Middle East Studies, Cambridge, Vol. 1,1, January, 1970.

İPEK Nedim, **"Trabzon'da Kolera (1892-1895)"**, Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001), C.1 , Haz. M. K. Arslan, H. Öksüz, Trabzon İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon, 2002.

KALELİ Hüseyin, **XIX. Yüzyılda Trabzon'da Ulaştırma Ekonomisi**, MÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1988.

KASABA Reşat, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi (19. Yüzyıl)**, Çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul, 1993.

KURAT A. Nimet, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

KÜTÜKOĞLU Mübahat, **"XIX.Yüzyılda Trabzon Ticareti"**, Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 ekim 1986), Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Samsun, 1988.

ÖZKAYA Yücel, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, TTK Yayınları, Ankara, 1994.

SHAW Stanford, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev. Mehmet Harmancı, e Yayınları, İstanbul, 1982.

TABAKOĞLU Ahmet, **Türk İktisat Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1986.

TOZLU Selahattin, **"19. Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Bakımdan Trabzon Limanı,"** Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil -Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001), C.1, Haz. M. K. Arslan, H. Öksüz, Trabzon İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon, 2002.

TURGAY A. Üner, **"Trabzon"**, Doğu Akdeniz de Liman Kentleri 1800-1814, Ed. Ç.Keyder, Y. E. Özveren, D. Quataert, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

TURGAY A. Üner, **"Trade and Merchants in the Nineteenth Century Trabzon: Elements of Etnic Conflict"**, Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society, vol. 1, Cntral Lands, ed. B. Braude, B. Lewis, Holmes and Meier Publishers, Inc., New York, 1982.

UÇAROL Rıfat, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1985.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Kaynakları:

BOA, A.MKT. MVL, 55-45 (Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala).

BOA, A.MKT.UM, 31-86 (Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet)

BOA, A.MKT.UM,12674.

BOA, A. MKT. UM, 107-61.

BOA. A. MKT. UM, 210-98.

BOA, A. MKT. UM, 2442.
BOA, CN, 2188. (Cevdet Nafia)
BOA, Hatt-ı Hümayun 37453.
BOA, HR.MKT,90-59 (Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi).
BOA, İD, 26466 (İrade Dahiliye).
BOA, İD. 41651.
BOA, İD, 45213.
BOA, İH, 9430 (İrade Hariciye).
BOA, İMM, 3421 (İrade Meclis-i Mahsus).
BOA, İMM, 3424.
BOA, İMM, 3479.
BOA, İMMH, 2460 (İrade Mesail-i Mühimme).
BOA, İMV, 12817 (İrade Meclis-i Vala).
BOA, İMV, 17488.
BOA, Y. A. Res, 10/18.

KAMU HARCAMALARININ TEMEL MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERLE İLİŞKİSİ VE NEDENSELLİĞİ (1983-2000 Türkiye Örneği)

İbrahim BAKIRTAŞ*

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'deki kamu harcamalarının temel makroekonomik değişkenlerle olan nedensellik ilişkisini açıklamaya yöneliktir. Çalışmada öncelikli olarak, üç temel makroekonomik modele atıfta bulunmak suretiyle, iktisadi akımlar için kamu harcamalarının ne ifade ettiği ve kamu harcamalarının temel makroekonomik göstergeleri nasıl etkilediğine dair bir literatüre yer verilmiştir. Daha sonra ise çalışmanın Türkiye uygulaması için izlenecek metod hakkında kısa bir bilgi sunulmaktadır. Çalışmanın uygulama kısmında önce regresyon analizine daha sonra Granger Nedensellik testine yer verilmiştir. Bu yolla kamu harcamalarıyla belirlenen makroekonomik değişkenler arası nedensel olmayan ve nedensel ilişkilerin varlığı test edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: kamu (hükümet) harcamaları, Granger nedenselliği, temel makroekonomik değişkenler, iktisadi düşünce

ABSTRACT

This study aims to explain the causality relationship between the government spending and basic macroeconomic variables in Turkey. First of all with a reference to three basic macroeconomic models, we considered the literature about how government spending affects basic macroeconomic variables and what they mean for economic thought. Then, the method to be followed for application of the study in Turkey, is described briefly. In the application section, we tried to test the existence of causal and noncausal relationship between government spending and the indicated macroeconomic variables via regression and Granger causality tests

Key words: government spending, Granger causality, basic macroeconomic variables, economic thoughts.

*Yard. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi İİBF Öğretim Üyesi

Giriş

Makroiktisadın temelini oluşturan üç önemli model vardır. Bunlar Toplam Harcamalar, (Toplam Talep-Toplam Arz) AD-AS ve IS-LM modelleridir. Bu modeller, bir ekonomide mal ve para piyasalarında, uç durumlar hariç, para ve maliye politikalarının kısa ve uzun dönem etkilerini göstermek için kullanılır. . AD-AS modelinde mal ve hizmet alımına yönelik kamu harcamaları, mevcut AD ve IS eğrilerini sağa-yukarıya kaymasına neden olmaktadır. Aynı durum toplam harcamalar modelinde de toplam harcamalar eğrisinin yukarıya kaymasına neden olur. Her üç modelde de kamu harcamalarındaki artış çıktı düzeyini artırırken, AD-AS modelinde fiyat düzeyinin, IS-LM modelinde faiz oranlarının artmasına neden olur.. Artan fiyat emek talebine ilişkin kararları da etkilemek suretiyle, istihdam düzeyini etkilerken, faiz oranlarındaki artış firmaların yatırım, hanehalkının ise tüketim kararlarını etkilemektedir. Bu nedenle, yapılan çalışmada, bu üç modelin parametreleri esas alınarak, nedensellik testleri yapılmıştır. Analizde kullanılacak 1983-2000 yıllarına ait veriler DİE'den derlenmiştir.

Düşünce Akımlarında Kamu Harcamaları ve Temel Makroekonomik Göstergeler Arası İlişki

İktisadın ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıkışından önceki dönemlerde de devletin varlığı ve devamı için bir takım kamu ekonomisi araçlarının kullanıldığı aşikardır. Ancak, Batı Dünyası'nda liberal iktisadi düşünce ile birlikte bireysel özgürlükler ve piyasa işleyiş mekanizmasının, "görünmez el" ile yönetilmesine ilişkin yaklaşımlar, kamu harcamalarının gerekliliği ve ekonomi içerisindeki hacim ve büyüklüğünün ne olması gerektiği konusunda tartışmalara neden olmuştur (Trotman-Dickenson, 1996). Klasik iktisatçılar, fizyokratların izinden giderek, ekonominin işleyişinde minimum devlet müdahalesi ilkesini temel alan "bırakınız yapsınlar" (laissez-faire) doktrinini savunmuşlardır (Kazgan, 1984). Bu yönleriyle klasikler, ülkelerin zenginliğinin sahip oldukları maden miktarıyla ölçülebileceğini ve kapitalist sistemin gelişmesi için devletin ekonomiye aktif müdahalesinin gerekliliğini ifade eden merkantilist düşünceye karşı çıkmışlardır (Solo, 1993). Klasik iktisatçılar, devletin ekonomiye yapacağı müdahalelerin istikrar bozucu olduğunu ve kamu harcamaları nasıl finanse edilirse edilsin, toplam istihdamı etkilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Klasikler kamu harcamalarının yeri ve gerekliliği konusunu finansman araçları ile bağlantılı olarak açıklamışlardır. Klasikler, kamu harcamalarının vergiler, borçlanma ve yeni para yaratma şeklinde finanse edileceğini belirtmişlerdir (Collery, 1970). Klasik iktisatçılar kamu harcamalarının vergilerle finanse edilmesi durumunda, vergilerdeki bir artışın kullanılabilir gelir üzerinde azaltıcı

bir etki meydana getireceğini, bu durumda bireylerin tüketimlerinin azalacağını belirtmektedirler. Bunun yanında vergilerin tasarrufları azaltacağını belirten klasikler, tasarruf sahiplerinin tasarruflarıyla yatırım malları almak istemeyeceklerini, bunları ihtiyaç sahiplerine borç vereceklerini ifade etmektedirler. Bu durumda kamu harcamaları, özel talepteki azalma ile özdeş olduğunda, toplam talepte bir değişime yol açmayacaktır.

Klasikler kamu harcamalarının borçlanmayla finanse edilmesi durumunda, yine toplam talebin etkilenmeyeceğini ileri sürmektedirler. Çünkü, devletin ödünçverilebilir fonlara olan talebindeki artış, devleti özel kesimle rekabet içine sokacak ve sonuçta yatırım talebi kamu harcamaları nedeniyle aynı miktarda azalacaktır. Kamu harcamalarının yeni para basmak suretiyle finanse edilmesi durumunda ise, Keynesyenler gibi, toplam talebin artacağını kabul etmektedirler. Ancak bu sefer de toplam talepteki artış fiyatların artmasına neden olacaktır. Toplam talep uzun dönemde tam istihdam düzeyinde net gayrisafi milli hasılaya eşit olmacağından, toplam talepteki bir artış sadece enflasyona ve aşırı talebe neden olacaktır.

Tam istihdam düzeyindeki AS eğrisi ve miktar denkleminden türetilen negatif eğimli AD eğrisi yardımıyla konu analiz edilecek olursa; kamu harcamalarının finansmanı için para arzı arttırıldığında, AD eğrisi kayar. Ancak RGSYİH bundan etkilenmemekte, sadece fiyat düzeyi etkilenmektedir. Klasik iktisadi düşüncede kamu harcamalarında meydana gelecek bir değişimin reel GSYİH, fiyat düzeyi ve faiz oranlarında meydana getireceği etkileri dikkate alırsak; kamu harcamalarındaki bir artış borçlanma yoluyla finanse edilmişse (vergiler artırılmadan ya da para basılmadan) devlet ödünç verilebilir fon piyasasından fon talep edeceğinden faiz oranı yükselecektir.

Faiz oranı yükselirken yatırım harcamalarındaki dışlama yüzünden toplam talepte bir değişme olmamakta, sadece talebin bileşiminde değişme gözlenmekte ve faiz oranları yükselmektedir (Yıldırım ve Karaman, 2001). Klasik iktisatçılara göre, paranın dolanım hızı faiz oranlarına duyarsız olduğundan, paranın dolanım hızı değişmeyecektir. Bu durumda AD değişmeyecektir. Çünkü özel kesim yatırım bileşenleri kamu harcamalarındaki artışa eş düzeyde dışlanılmaktadır. Kamu harcamalarındaki bir artışa tepki olarak toplam talebin başarısız kalması sonucunda hem reel hem de nominal anlamda dışlama meydana gelecektir. Yukarıda ifade edilen nedenlerden klasikler ekonominin genel işleyişine devlete müdahalesinin piyasa mekanizmasını bozacağını, milli gelir üzerinde uzun dönemde herhangi bir etki meydana getirmeyeceğini ileri sürmektedirler. Bu nedenle, devletin genel ekonomi içindeki sınırlarını

zorunlu görevlerle çizmişlerdir. Bu anlayışa göre, devlet edilgen olduğundan, devletin ulusal savunma, adalet-yönetim ve karlı olmadığı için bireyler tarafından yapılmayan, ancak dışsallıkları yüksek olan eğitim, bayındırlık ve altyapı hizmetleri olmak üzere üç görevi vardır. Bu görevlerle devlet tarafsız, koruyucu ve sınırlı rollerin sahibi olmaktadır (Ulutürk, 1988).

Klasik iktisatçıların "değer teorisi"nde köklü değişiklikler yapan ve doğal ücret anlayışı yerine marjinal verimlilik anlayışını benimseyen neo-klasik iktisadi düşünce, bir takım kayıtlarla genel esasları itibarıyla liberal iktisadi düşüncenin bir versiyonudur (Cobham, 1998). Bu düşüncenin temeli marjinal değer ve bölüşüm teorileri olup, incelenen etkinlik sorunudur. Ekonomik faaliyetlerde etkinlik sorununa farklı bir açıdan yaklaşan neoklasik düşünce, faydayı maksimize eden tüketici ve karını maksimumlaştırma çabasındaki firma varsayımı altında, üretim kaynaklarının dağılımını inceleyen fiyat ve refah teorisi niteliğindedir(Solo, 1993). Neoklasik düşünce, i) tam rekabetin maksimum toplumsal faydayı sağlamada gelir bölüşümü eşitliği, ii) faydayı bireysel ve toplumsal olarak ayırıp, ikisi arasında özdeşlik olmadığı ve toplumsal faydanın önemi, iii) ekonomideki konjonktür dalgalanmaları (Kazgan, 1984), iv) birey ve devletin karşılıklı oyunları, oyun içindeki rolleri ve özgürlükleri üzerinde duran iktisatçıların çalışmalarını bünyesinde barındırmaktadır (Peacock, 1997) Neoklasik gelenek; C. Menger, E. Von Bowek ve F. Von Hayek'in yer aldığı Avusturya; L. Walras, V. Pareto, G. Debreu'nun yer aldığı Genel Denge ve A. Marshall, A. C. Pigou' nun yer aldığı Cambridge akımılarının bileşkesidir. (Brémond, 1986) Neo-klasik iktisatçılara göre, tam rekebet koşulları veri alındığında, piyasa ekonomisinde üretim ve tahsis etkinliğinin sağlandığı, emek ve sermaye araçlarının tam istihdamda olduğu genel denge durumunun sağlandığını ileri sürmektedirler (Arestis ve Sawyer, 1998). Onlara göre, fiyat istikrarının bozulmasının sebebi sadece para yaratma oranıdır ve bu ikili arasındaki ilişki ters yönlüdür. Bu bozuklukların ortadan kalkması uzun dönemde enflasyon oranın sertliğinin yumuşayacağı anlamında değildir.

Neoklasik iktisatçılara göre, parasal istikrar sadece bir gerektir, ancak dengenin devamlığı için yeterli koşul değildir. Sistemde meydana gelen şoklar, para arzı/talebi mekanizması yoluyla faiz oranları ve fiyatlara yansımaktadır (Miller ve Upton, 1986).

Devletin genel ekonomi içerisindeki yerini belirlerken klasik iktisadi düşüncenin devamcısı olan neoklasik iktisatçıların tümü tarafından kabul edilen devletin ekonomik fonksiyonlarını (Wade,1990); i) Sabit maliyeti yüksek olan altyapı yatırımlarını yapmak, ii) Ulusal güvenlik ve savunma hizmetlerini sağlamak, iii) Eğitim, temel bilimler, yasal düzenlemeler ve çevrenin düzenlenmesi gibi kamu mallarını üretmek ve sunmak, iv) Gelir

dağılımını iyileştirmek suretiyle, temel ihtiyaçlarını karşılayamayacak kadar fakir olan insanları korumak, iv) Piyasa başarısızlığının ortaya çıkmasına neden olabilecek fiyat dalgalanmalarının olumsuz etkilerini kaldırmak için gerekli düzenlemeleri yapmak ve önlemleri almak, v) Emek ve finansman piyasasının işleyişini sağlayacak ve teknolojik gelişimini sağlayacak kurumları oluşturmaktır..

Keynes, ekonominin görünmez el yardımıyla kendiliğinden dengeye geleceği şeklindeki klasik iktisadi düşünceyi reddederek, ekonominin eksik istihdam düzeyinde de dengeye gelebileceğini ileri sürmüştür. Keynes, 1929 yılında yaşanan büyük depresyon döneminde özel sektör stoklarındaki artış, tüketim düzeyindeki ve faiz oranlarındaki düşüşe karşın yatırımlar yoluyla toplam talebi artırma konusunda piyasa mekanizmasının başarısız kaldığını belirtmiştir. Bu çıkmazı aşmada aktif maliye politikalarının uygulanması gereğine işaret eden Keynes, maliye politikası araçlarının, özellikle kamu harcamalarının ekonomik denge açısından kullanılması gerekliliğini, modern maliye politikasının temellerini oluşturan ünlü eseri "General Theory of Employment, Interest and Money "de incelemiştir (Macesich, 1983). J.B. Say'in "her arz kendi talebini yaratır" savını eleştiren Keynes, efektif talep yönünden yaklaşmak suretiyle yaşanan krizden çıkış yollarının aranması gereği üzerinde durmuştur. Bu nedenle Keynes ve takipçileri toplam talep yönlü politikalar üzerinde incelemelerini yoğunlaştırmışlardır (Provost, 1986). Klasiklerin ifade ettiği gibi, ücretler ve fiyatların düşme yönünde esnek olmadığından hareket eden Keynes, depresyon dönemlerinde piyasa mekanizmasının kendi dinamikleriyle istikrarsızlığın aşılamayacağını belirtmiştir. Keynes'e göre, "Bırakınız Yapsınlar" içinde yer alan fikirler çalışan kesimin sendikalaşma faaliyetlerinden önce ve İngiltere'nin finans ve endüstri dünyasında baskın olduğu dönemde geçerlidir. Ancak 1920'lerin yeni koşullarına bu fikirler tam olarak uymamaktadır. Değişen koşullara paralel olarak gerçekleşecek problemlerin çözümünde hem "Devlet Sosyalizmi"nin hem de "bırakınız yapsınlar" ın içeriklerindeki hatalar kadar gerçek yaşama uygulanmadaki güçlüklerine dikkat çekmektedir (Brunhoff, 1990). Keynesyen açıklamalar, klasik iktisadi düşüncenin istihdam ve ücretlerin belirlenmesine ilişkin açıklamalarının eleştiri ile başlamaktadır (Wildawsky, 1992).

"Görünmez el" fikrinin 1920'lerde karşılaşılan durgunluğu aşmada yetersiz olduğunu belirten Keynesyenler her arzın talebini yaratamadığı, düşen fiyatlara karşı sendikal faaliyetler nedeniyle düşmeyen ücretlerin birleşmesinin ekonomiyi bir depresyona sürüklediğini belirtmekte ve çıkış noktasını effektif talebin canlandırılmasında görmektedirler (Brunhoff, 1990). Piyasada yer alan milyonlarca ajanın (birey ve firmalar) birbirinden bağımsız karar alması nedeniyle, bunların toplam

talebi canlandırma konusunda birlikte hareket etme ihtimali çok düşüktür. Bu nedenle Keynesyenler, bunları koordine edecek bir ajan olarak, devletin toplam talebi canlandırabileceğine işaret etmektedirler.

Keynesler ekonomideki durgunluğu aşmada piyasa mekanizmanın yetersizliğini gidermede yatırım/tasarruf eşitliği varsayımında arayan klasik iktisadın bu düşüncesini reddetmekte, genişleyen para miktarına ve düşen faiz oranlarına karşın yatırımların canlanmadığına, yani yatırım-tasarruf eşitliğinin gerçekleşmediğine dikkat çekmektedirler. Keynesyenler, klasik iktisatçıların değinmediği bu durumu, likitide tuzağı olarak tanımlamışlardır. Likitide tuzağı, faiz oranları ne kadar düşerse düşsün belli bir noktadan sonra para talebinin faiz esnekliğinin sonsuz olduğu durumu ifade etmektedir (Carvalho, 1992). Düşen faiz oranlarına karşın yatırımın sağlayacağı karın durgunluk dönemlerinde düşük olması, kişileri yatırım kararlarından vazgeçirmektedir (Mattick, 1980). Toplam efektif talebin bir bileşeni olarak, yatırım harcamalarında meydana gelen azalmalar, toplam arz miktarı sabitken, ekonomide durgunluğa neden olmakta, fiyatların ve ücretlerin düşme yönünde esnek olmaması ise mevcut sorunu daha da derinleştirmektedir.

Kısa dönemde toplam efektif talebe yeni ekonomik ajan olarak devletin katılması, kamusal kararların piyasa mekanizmasından bağımsız olarak belirleneceğinden, sorun için bir çıkış noktası görülmüştür (Mattick, 1980). Tam kısa dönem arz eğrisinin resesyon dönemini ifade eden, yatay eksene paralel olan kısmında aktif maliye politikalarının dışında toplam talebi uyaracak başka toplam harcama bileşeni olmadığından, bunda yapılacak bir değişme hem istihdam düzeyinin artmasına hem de RGSYİH düzeyinin artmasına neden olacaktır. Kısaca, toplam arzı kısa dönemde artırmanın altındaki güçlükler nedeniyle, kısa dönemde toplam talebi artırmanın yolunu kamu harcamalarında gören Keynesyenler, bu yolla toplam talep toplam arz arasındaki açığın giderileceğini ve artan fiyatların yatırımların karlılığını artırarak yatırımları uyaracak ve ulusal çıktı düzeyi artırılacak ve istihdam hacmi genişleyecektir (Corry, 1986).

Maliye politikasına ilişkin Monetarist görüş, parasal uyum olmaksızın pür mali genişlemenin kısa dönemde milli geliri etkileyebileceğini ifade etmektedir. Buna karşın, uzun dönemde, kamu harcamalarının özel harcamaların bazı unsurlarının yerini alacağını veya dışlayacağını ve böylece reel gelirin değişmeden kalacağını belirtmektedir. Monetaristler, devletin, harcamalar yönüyle genel ekonomideki istikrarsızlıkları giderme, uzun dönemde büyümeyi sağlamada aktif olarak kullanılmasının sakıncalarına işaret etmektedir. Monetarist iktisadi düşüncenin kamu harcamalarının ekonomik istikrar ve dengeyi sağlamadaki etkinsizliğini göstermede kullandıkları en önemli yaklaşımları, dışlama etkisi

(crowding out effect)dir (Macesich, 1983). Monetarist iktisatçılara göre, eğer özel yatırımlardaki azalma kamu harcamalarındaki artışa büyüklük olarak eşitse, uzun dönem kamu harcamaları çarpanı sıfır ve dışlama ise tam olacaktır. Eğer kamu harcamaları çarpanı 1'den daha büyükse, dışlama gerçekleşmeyecektir. Kamu harcama çarpanı 1 ile 0 arasında olduğunda ise, kısmi dışlama meydana gelecektir. Bu durumda gelir, kamu harcamalarındaki bir artıştan daha az bir miktarda artmaktadır. Aşırı dışlama durumunda ise, çarpan negatif değer alacaktır.

Monetaristlere göre, kamu harcamalarındaki artış IS eğrisini sağa yukarıya kaydırırken, kısa dönemde bu artış toplam talep eğrisini sağa kaydıracaktır. Onlara göre, Devletin bu harcamaları borçlanma ile finanse ettiği varsayımında ödünçverilebilir fonlara olan talebin artışı faiz oranlarının artmasına neden olacaktır. Faizlerdeki artış, özel kesim harcamalarının bir kısmını dışlama etkisi nedeniyle azaltacaktır. AD'nin sağa kayması fiyatlar üzerine baskı yaparak, fiyatlar genel düzeyinin yükselmesine yol açacaktır. Fiyatın yükselmesi LM eğrisini sola kaydıracak, faiz oranı yükselecektir. Dolayısıyla faiz oranı ve fiyatlar genel düzeyi yükselmiş olacaktır. Monetaristler kamu harcamalarının uzun dönemde dışlama etkisinin tam olduğunu belirtmektedirler. Bu durumda kamu harcamalarını araç alarak kullanan bir istikrar programının, uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde etkisiz olduğunu belirtmektedirler. Bu dönemde ekonomik faaliyetler ve parasal büyüklükler arasında güçlü ampirik ilişkilerin bulunması, para politikalarının istikrar politikalarında tek başına önemli bir rol oynayabileceğini (Macesich, 1983) ve reel milli gelirin arttırılabileceğini göstermiştir (Provost, 1986). Monetaristlere göre, paranın dolanım hızının istikrarlı ve para arzıyla GSMH arasında sıkı bir bağ olduğu için, yeni para yaratmak suretiyle finanse edilecek olan kamu harcamaları ancak GSMH'nın artmasını sağlayacaktır (Parasız, 2000).

Yeni klasik makroiktisatçılar, Keynesyen aktivizmi iki varsayımdan hareketle eleştirmektedir. Bunların ilki, toplam talep modeliyle birleştirilen rasyonel beklentiler, diğeri ise piyasa temizlenmesidir. Bu iki varsayım, aynı zamanda kamu harcamalarının veya daha geniş anlamda devletin ekonomideki yerinin tayininde de belirleyicidir (Heap, 1992). Çünkü, yeni klasik makroiktisatçılara göre, beklentilerde gecikme yoktur. 1970'lerin başlarında şüphe ile bakılan bu düşünce yapısının hız kazanmasının altında yatan iki unsur vardır. Bunlardan biri, mikro makro tartışmasına son vermesi, diğeri ise Keynesyen iktisat politikalarının ekonomik sorunları çözmedeki yetersizliği ile uğradığı hezimet sonucu, iktisat eğitimine olan talepteki azalmayı, ampirik ve anlaşılması güç matematiksel modellerle canlı tutmadaki başarısıdır (Buğra, 1995).

Birincisine göre, para veya maliye politikalarındaki bir değişikliğin sonuçları bireyler tarafından anında tesbit edilip kararlara yansıyacaktır. Böylece, eğer, beklentilere ilişkin bilgiler doğruysa, kişilerin rasyonel öngörüleri çıktı ve istihdamın doğal düzeyinde kalmasına neden olacaktır (Parasız, 1998). Uygulanacak genişletici bir politikanın fiyatlar üzerinde meydana getireceği değişikliklerin tam olarak bilinmesi durumunda, kısa dönem arz eğrisi bir bütün halinde ters yönde ve dışlayacak biçimde bir kayma ile sonuçlanacaktır. Bu durumda reel toplam talep değişmeyecek aynı kalacaktır (Sloman, 1991). İkinci varsayıma göre, piyasada tam rekabet şartları geçerliyse, ücret ve fiyatlar aşağı ve yukarı esnek olduğu için piyasa her zaman dengededir. Bu durumda rasyonel beklentilere sahip, ellerindeki bilgileri kullanarak karar veren ekonomik ajanların olduğunda sistematik iradi kurallar bu mekanizmanın işleyişini bozacaktır. Toplam talepteki beklenmedik değişmelerin bir takım etkiler meydana getirebileceğini kabul eden yeni klasik makroiktisatçılar, kişilerin artan fiyatlar karşısında ücretlerini korumak amacıyla hareket edinceye, uygulanan politikayı kavrayıncaya ve hatalarını anlayıncaya kadar bu durumun geçerli olacağını belirtmektedirler (Heap, 1992).

Yeni klasik iktisatçılar, para politikalarının enflasyonu kontrol etmek için kullanılabileceğini, ancak ne para ne de maliye politikalarının çıktı ve istihdam düzeyini artırmada başarılı olmadığını ifade etmektedirler (Sloman, 1991). Kısaca, sistematik politik kurallar rasyonel beklentiler ve fiyatların piyasa temizlenmesi yönünde hareket etmesi nedeniyle etkisiz olacaktır. Bu sadece mevcut istikrarsızlığın artmasına neden olacaktır.

1970'li yıllarla birlikte, o döneme kadar ya depresyon ya enflasyon olguları ile tanışık olan ekonomiler, yeni bir ekonomik istikrarsızlık sorunu ile tanıştı. Dünyanın pekçok yerinde ekonomik durgunluk ile yüksek enflasyonun bir arada yaşandığı bu yeni istikrarsızlık stagflasyon olarak isimlendirilmektedir. Büyük depresyondan çıkışın yollarını gerek teoride gerek uygulamada başarı ile gösteren Keynesyen iktisadi düşünce, bu yeni sorunun teşhisi ve tedavi yöntemlerinin neler olabileceğine ilişkin temel düzenlemelere sahip olmadığından, yeni Keynesyenler gelişen yeni iktisadi akımlarla uyumlu olarak, geleneksel Keynesyen düşüncenin konjonktüre adapte edilmesi yönünde evrim geçirmesine neden olmuştur. Yeni Keynesyen iktisadi düşünce, temelde Keynes'in görüşlerini daha sağlam temellere dayandırmaya ve aktivist makroekonomik politikaları tekrar ön plana çıkarmaya çalışmışlardır. Buna karşın, uzun dönemde yeni klasik modelin görüşlerinden de etkilenmişlerdir (Yıldırım, 1992).

Yeni Keynesyenler, rasyonel beklentiler evriminin gelişmesinde yeni klasik düşüncenin yanında yer almıştır. Bu düşünceyi, yeni klasik iktisadi düşünceden ayıran fiyatların esnek olmaktan ziyade aşamalı düzenlemeye maruz kaldığı veya yapışkan olduğu yönündeki açıklamalarından kaynaklanır. Bu düşünceyi paylaşan iktisatçıların çoğu araştırmalarında fiyatların neden yapışkan olduğu konusu üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır (Taylor, 1998). Yeni Keynesyen iktisadi düşüncede, yeni klasik makroiktisatçıların aksine, beklenmeyen iradi politikaların kısa dönemde RGSYİH düzeyini etkileyeceği savunulmaktadır. Yeni Keynesyen iktisadi düşünce, makroekonomiye ilişkin hükümet politikalarının rolü ve istihdam konularında önemli analizleri bünyesinde barındırmaktadır. Özellikle de, Yeni Keynesyen iktisadi düşünce, yeni klasik makroiktisatın rasyonel beklentiler ve piyasa temizlenmesi görüşlerine katılmakla beraber, talep yönetiminde hükümetin iradi tavırlarını kuvvetlendirmeye çalışmış ve ekonominin arz yönünde hükümet aktivizmi için yeni bir alan oluşturmuştur (Taylor, 1998). Analizlerinde sadece Keynesyen iktisadi düşüncede olduğu gibi makro temelli analizler değil, birey ve firma davranışlarını da içeren mikro temelli bir perspektiften devlet müdahalelerini analiz etmişlerdir (Heap, 1992).

Post Keynesyenler ise modern piyasa ekonomilerinin başarsızlığını azaltmak veya kaldırmak için ekonomide devlet müdahalesinin gerekliliğine işaret ederek, Keynes'in adımlarını izlemişlerdir. Post Keynesyenler; devletin genel ekonomi içindeki rolünü;

i) Geleceğe ilişkin güvenlik ve asayişi artırarak, ekonomideki özel kesim karar verme birimlerine olumlu sinyaller vererek, ekonomik faaliyetleri uyarmak,
ii) Piyasa başarısızlığının yarattığı zararları kontrol altına almak için güvenlik şebekeleri yaratmak,
iii) Ekonomik karar verme birimleri arasındaki ilişkiler ile ekonominin işleyişi üzerine yapacağı düzenlemelerle şeffaflığı artırmak olarak belirtmektedirler (Carvalho,1992).

Devlete yüklenen bu görevlerin altında, varolan yapının etkinliğini artırmak ve yönetimde etkinlik sağlamak ve liberal ekonomik sistemlerde düzenlenmemiş işlemlerin oluşturacağı zararları çözebilecek daha rasyonel süreçleri oluşturmak düşüncesi yatmaktadır. Post Keynesyenler kurumsal reformların daha tarafsız ekonomik çevre yaratma, yanlış algılamaların meydana getireceği zararları kontrol altına alma, daha iyi bilgi aktarımı sağlama ve bağlaşık karar birimleri arası koordinasyon etkinliğini oluşturmaya olanak vereceğine işaret etmektedirler. Bu yapısal reformlar yoluyla tam istihdamı sağlamak için ekonomik planlamalar

yapılırken sosyal ilişkilerin ve ekonomik yükümlülüklerin belirlenmesinde esnekliğin sağlanacağını belirtilmektedir. Bu esneklik sayesinde, entegre edilen politikaların gün be gün aktif olarak, beklenilmeyen olaylara ve gelişmelere duyarlılığı artırılmış olacaktır. Post Keynesyen iktisatçılara göre, piyasa ekonomisi mal ve varlıkların cari fiyatları üzerinde etki meydana getirmektedir. Bu etkinin yaratacağı belirsizlik işsizlik ve enflasyona sebebiyet vermektedir. Onlar, ekonomik ajanlar ve sektörler arasında tam bir entegrasyon oluşturulduğu, dengesizliklerin olmadığı ve hata yapmadıkları veya yanıltılmadıkları bir piyasa ekonomisinin olmadığını ileri sürmektedirler (Palley, 1996).

Ekonomik karar birimlerinin, piyasaların nasıl çalıştığı hakkındaki teorileri temel alarak, piyasalardan elde edilen sinyalleri izleyeceklerini ve yorumlayacaklarını belirten Post Keynesyenler, bu sinyallerin ekonomik ajanların hayal güçleri, bilgilerdeki eksiklik ve kanıtlanmamış stratejik tercihleri ile birleşince yanlış kararlar vermelerinin kaçınılmaz olduğunu belirtmektedirler. Bu sebeplerden dolayı, Post Keynesyenler devletin ekonomiye müdahalesinin gerekli olduğunu; vergiler ve kamu harcamalarını kullanmak suretiyle çıktı ve istihdam düzeylerini etkileyebileceğini ifade etmektedirler (Davidson, 1994).

Post Keynesyenler tam istihdam için üç politikanın birlikte, uyumlu bir şekilde uygulanması gereğine işaret etmektedirler. Bu politikalar; maliye politikası, gelirler politikası ve para politikasıdır. Onlar, maliye politikalarının, global uzun dönem istihdam istikrarını ve gelirler politikalarının ise fiyat istikrarını sağlayacak şekilde biçimlenmesini öngörmektedirler. Para politikalarının likit olmayan varlıkların fiyatları üzerinde etkiye sahip olan likit varlık tercihini değiştirecek düzenlemeler ve işlem amaçlı para talebini ayarlayıcı bir role sahip olması gerektiğini belirtmektedirler.

Devletin maliye politikası araçlarıyla eş zamanlı olarak üç amaca ulaşmak zorunda olunduğunu belirten Post Keynesyenler, bunları şu şekilde belirtmektedirler(Carvalho,1992).

i) Devletin normal görevlerini organize etmek,
ii) Toplam talebi düzenlemek,
iii) Kişisel gelir dağılımını sağlamak.

Toplam talebi düzenlemek için, devlet yapacağı kamu harcamalarıyla özel yatırımlardaki azalmayı telafi etmek için devletin hazırlığını gösterebilecek uzun dönem yatırım programlarını hazırlamalı ve bunları ifade etmelidir. Bu yolla, özel kesim yatırımları azalsa bile, devletin uzun dönem toplam talebi desteklediğini göstermek amaçlanmaktadır. Bu

tamamlayıcılık sürekli değil, dönemsel kullanılabilecek bir araç olarak kabul edilmektedir.

Post Keynesyen düşünce, maliye politikasını sosyal değişimin gerçekleşmesinde önemli bir araç olarak kabul edilmekte ve hem vergileme hem de kamu harcamalarının büyüklük ve bileşenlerine ilişkin tercihlerle piyasa ekonomisinde kişisel gelir dağılımının tesisinde etkin olduğunu ileri sürmektedirler. Artan oranlı gelir vergileri ve yatırım düzeyleri yeniden dağılımı organize etme aracı olarak kabul edilmektedir. Dikkatli harcama düzenlemelerinin özel aktiviteleri kar güdüsüyle motive ederken, daha fakir kesimlerin yaşam standartlarını iyileştireceğine işaret edilmektedir(Carvalho,1992).

Metedoloji

Nedensellik analizine geçmeden önce, kamu harcamaları ile diğer parametreler arasındaki nedensel olmayan ilişkiyi belirlemek için regresyon, korelasyon ve Durbin-Watson istatistiğini kullanmak suretiyle, f-testi ile modelin ve t-testi ile parametrelerin anlamlılık düzeyi incelenecektir.
Econometric Views paket programıyla hesaplanan konsolide bütçe harcamaları (G),gayrisafi milli hasıla (Y), fiyat düzeyi (P), istihdam düzeyi (N) değişkenlerine ait 1983-2000 yıllarını kapsayan 18 yıllık verilere dayanan çapraz korelasyon tablosu Tablo 1'de gösterilmektedir.

1983-2000 Yılları İçin Temel Makroekonomik Göstergeler Arası Korelasyon Tablosu

	Y	P	N	G
Y	1,00	0,614	0,930	0,936
P	0,614	1,0	0,663	0,669
N	0,930	0,663	1,0	0,82
G	0,936	0,669	0,82	1,0

Çapraz korelasyon tablosu veri alınarak, değişkenler arası nedensel olmayan ilişkiler incelendiğinde en yüksek pozitif ilişki (Y ve N), (Y ve G) arasında bulunmuştur. Çalışmada baz alınan G değişkeni için görülen korelasyon değerleri, G ile Y ve G ile N arasında sıkı, G ile P arasında ise bunlara göre daha düşük pozitif bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Bir iktisadi sorunun varlığı belirlendiği zaman, sorunun teorik yönü incelenip, değişkenler arasında ilişkilerin varlığı saptanabilir. Ancak bu ilişkilerin, matematiksel kalıp (fonksiyonun) parametrelerinin tahmini ve belirlenen değişkenler arasında ne derece ilişkiler olduğunun ifade edilmesi gerekir. Model için uygulanacak matematiksel kalıp Y bağımlı,

X bağımsız değişkeni göstermek üzere, $Y=\alpha+ \beta X$ denklemiyle gösterilen doğrusal ilişki olacaktır. Bu şekilde, matematiksel kalıpla değişkenler arasındaki kesin ilişkiyi gösteren deterministik modeller oluşturulabilir.. Gerçekte, bir iktisadi ilişkide değişkenlerle ilgili matematiksel bağlantı kesin değildir. Gerçekleşen değerle kesin değerler arasında bir fark meydana gelebilir. Bu fark, $\varepsilon_i=Y-Y_i$ farkını ifade eder ve hata terimi olarak isimlendirilir. Hata terimlerini de içeren Stokastik modelde matematiksel bağlantı $Y_i = \alpha + \beta X + \varepsilon_i$ şeklinde ifade edilir.

Regresyon analizinin temelinde, bu hata teriminden yola çıkarak, α ve β parametrelerinin tahmin edilmesi yatmaktadır. Eğer olasılıklı ilişki örnekten elde edilmiş örnekten elde edilmiş X ve Y değerlerinden oluşturulduysa model $Y= a + bX + e$ ile ifade edilir. $\hat{Y}_i$ tahmin değerleri olmak üzere e^2'ler toplamıdır.

$$\sum_{i=1}^{n} e_i^2 = \Sigma (Y_i-\hat{Y}_i)^2 = \Sigma (Y_i - a - bX_i)^2$$

Bu denklem çözümlenirken, Σe_i^2'lerin minimize edilmesidir. Denklem çözümlendiğinde

$$\Sigma Y_i = na + b\Sigma X$$
$$\Sigma X_i Y_i = a\Sigma X + b\Sigma X_i^2$$

denklemleri bulunur. Bu denklemler ΣXY, n, ΣX, ΣX^2, ΣY değerleri yerine konularak, çözülürse a ve b bilinmeyenleri bulunacaktır. Çalışmadaki modelde alınan ve aralarında ilişki olması beklenilen değişkenleri EKK yöntemiyle tahmin edilecektir. İlk olarak, bu değişkenleri bir bağımlı bir bağımsız değişken olarak alınıp, modele dahil edilecektir.

Analiz

Ekonometride, değişkenler arası bağımlılığın incelenmesinde, genellikle, regresyon analizi yapılır. Ancak, değişkenler arası varolan bağımlılık, mutlaka bir nedensellik anlamına gelmez. İstatiksel açıdan, iki değişken arasında varolan sıkı bir ilişki, birlikteliği ifade ederken, nedensellik ilişkisinin iktisat teorisi tarafından doğrulanması gerekir (Tarı, 1999). Bu nedenle, nedensel olmayan ilişkilere dair analiz kısmı takiben, parametrelerin G ile olan nedensellikleri araştırılmaktadır.

Y=α+βG Model:

$Y = b_0 + b_1 G$

$Y = 52342.21 + 1.741607 G$

(13.65) (10.65) t-ist.

$R^2 = 0.876$ $f_{hes} = 113.34$

Durbin-Watson ist.=0.56

Modele göre, G'deki 1 br'lik artış Y'de 1,741 artışa sebep olmaktadır. Modelin parametreleri olan α ve β'nın tahminlerinin altında yer alan t istatistikleri %5 anlamlılık düzeyinde H_0: $b_0 = 0$, H_1: $b_0 > 0$ ve H_0:$b_1 = 0$, H_0:$b_1 > 0$ hipotezlerine göre test edildiğinde $t_{hes} > t_{tablo}$ olduğunda her iki hipotezde H_0 hipotezleri red edilmektedir. Dolayısıyla b_0 ve b_1 parametreleri anlamlıdır, sonucuna varılır. F istatistiğine göre, denklemin bütünüyle anlamlılığı test edilirse, (k) parametre sayısı ve (n) örnek hacmini göstermek üzere,

H_0: $b_0 = b_1 = 0$ $f_{tab} = f_\alpha (k-1, n-k) = f_{0,05} (1,16) \cong 4$

H_1: $b_0 , b_1 \neq 0$ $v_1 = k-1 = 2-1 = 1$

$V_2 = n-k = 18-2 = 16$

Burada $f_{hes} > f_{tab}$ olduğundan H_0 hipotezi red edilir, H_1 hipotezi kabul edilir. Yeni model tümüyle anlamlı görünmektedir. Modelin R^2 belirlilik katsayısı 0,876 olup, Y'deki değişmlerin %87,6'sı G tarafından açıklanmaktadır. Modelin tek dezavantajı otokorelasyon gösteren Durbin-Watson istatistiğinin 0'a yakın olup, pozitif otokorelasyon göstermesidir. Bu da hata terimlerinin birbiriyle ilişkili olduğunu ve matematiksel kalıbın yanlış belirlenmiş olabileceğini göstermektedir.

Ekonometri teorisine göre, otokorelasyonun belirlenmesi sırasında bulunan Durbin-Watson (d) istatistiği ile otokorelasyon katsayısı P arasında, d=2 (1-P) ilişkisi yer almaktadır. 0,56=2(1-P) olduğunda; P=0,7 katsayısı regresyon denkleminde hesaba katılmaktadır.

$Y^*_t = b^*_0 + b^*_1 G^*_t + v_t$ (Yeni Model)

$Y^*_t = Y_t - 0,72\ Y_{t-1}$

$G^*_t = G_t - 0,72\ G^*_{t-1}$

Gerekli dönüşümler yapılarak yeni model tahmin edilirse:

$Y^* = 19458,34 + 1,145\ G^*$

(9,468) (4,795) → t-ist.

$R^2 = 0,605$ F-ist=22,9

d-ist= 2,36

Yukarıda anlatılan yöntemle otokorolasyon elimine edilerek, model oluşturulduğunda incelenen sonuçlarda R^2 (belirlilik katsayısı) düşmüş olsa da, otokorelasyon giderilmiş ve d-ist. tablo değeri n=17 ve $k^1 = 1$ için du=1,38 ve 4-du=2,62 değerleri bulunmuştur. d-ist hesap değeri bu iki değer arasında yer aldığından otokorelasyon yoktur. Sonuç olarak, F testine göre model anlamlı ve t testlerine göre parametreler anlamlıdır.

r = α+βG Modeli; 1983-2000 yıllarına ilişkin mevduat faiz oranları ve sabit konsolide bütçe harcamaları veri alındığında, model parametreleri paket programda tahmin edildiğinde, model

$r=c_0 + c_1G$ için,
$r=59.93 + 0.000427G$
(5,70) (0,95) → t-ist.
$R^2 = 0,0535$ F ist.= 0,905
d-ist.= 0,905

Sonuçlara göre, R^2 (belirlilik katsayısı) çok düşük, yani G'deki değişmelerin sadece %5'i R'yi açıklamaktadır. F istatistiğine göre bütünüyle ($F_{tab}=4 < F_{hes}=0,905$ olduğundan) anlamsızdır. Ayrıca c_0, t istatistiğine göre anlamlı olsa da, c_1 parametresi anlamsızdır.
Modeldeki denklem bu şekliyle kullanılamaktadır. Serpilme diyagramında G değişkeninin doğrusal bir dağılım izlemediği ve R değişkeninin son yıllardaki ekonomik düzenlemeler nedeniyle konjonktürden sapmalar gösterdiği görülmektedir. Bu nedenle uygun model belirleyebilmek amacıyla kukla değişken (D) kullanılarak, 1998 ve 1999 yıllarındaki olumsuzluk giderilmeye çalışılmıştır. Kullanılan model;

$r=c_0 + c_1G+ c_2D$ (D=1→ 1998 ve 1999 için)
(D=0 →diğer yıllar için)
$r=34,46 + 0,002077G -41,3187D$
(3,16) (3,509) (-2,479) → t-ist.
$R^2=0,486$ F ist=6,16
d-ist.2,25

Bu modelde, ilk denklemde ortaya çıkan olumsuzlukları gidermek için, modelin yanlış belirlenildiğinden hareketle, eğrisel regresyon modeli kullanılarak, model tahmin edilmiş ve aşağıdaki değerler bulunmuştur.

$r= c_0 + c_1G_t+ c_2G_t^2$
$r= -22,622 + 0,008559 – [1/ (1,6. 10^7)]G$
(-1,557) (6,403) (-6,189) → t-ist.
$R^2= 0,733$ F ist. = 20,66
d-ist= 2,20

Belirlenen modelde R^2 değeri en yüksek değere ulaşmıştır. Y'deki değişmelerin % 73,37'si G'deki değişmelerden kaynaklanmaktadır. Durbin-Watson istatistiği de otokorelasyon olmadığını gösteren sınırlar içinde çıkmıştır. Bunun yanında, sabit terimin %10 önem derecesinde anlamlı olabilecek, küçük anlamlılığına rağmen, diğer parametreler ve modelin bütünüyle anlamlılığını gösteren F istatistiği olumlu düzeylerde çıkmıştır.

P = α+βG Modeli, paket program sonuçlarına göre, tahmin edilen parametreler incelendiğinde,

$$P = d_0 + d_1G$$
$$P = -33579,03 + 2,435107G$$
$$(-4,902) \quad (7,859) \rightarrow \text{t-ist}$$
$$R^2 = 0,794 \quad F \text{ ist} = 61,76$$
$$\text{d-ist} = 0,456$$

modelin bütünüyle anlamlı ($F_{hes} = 61,76 > F_{tab.} \cong 4$), parametrelerin her bir anlamlılık testleri yapıldığında d_0 ve $d_1$sabitlerinin t-testleriyle ayrı ayrı anlamlı olduğu görülmektedir. Durbin-Watson istatistiği 0'a yakın olup, otokorelasyonun varlığını göstermektedir. Bu durum, modelin yanlış belirlendiği ihtimalini gösterir. Modelde gerekli değişiklikleri yaparak, iki alternatif model oluşturulmuştur. Bu modellerin oluşturulma sebebi, P ve G'deki zaman içindeki eğrisel trend göstermeleridir.
Birinci alternatif model;

$$P = a_0 + a_1G + a_2G^2$$

Bu modelde, P değerleri direkt alınarak, hesaplanmış durum

$$P = 30064,86 - 4,030518G_t + 0,000127G_t^2$$
$$(7,235) \quad (-10,54) \quad (17,20) \rightarrow \text{t-ist.}$$
$$R^2 = 0,99 \quad F \text{ ist} = 748,35$$
$$\text{d-ist} = 2,0716$$

P değişkeni, tahmin edilen modeldeki G ve G^2'nin katsayılarına göre hareket etmektedir. Model bütünüyle anlamlıdır. Çünkü, $F_{hes} > F_{tab.}$ olup, $H_1: a_0 \neq a_1 \neq a_2 \neq 0$ hipotezi kabul edilmektedir. Bu, parametrelerin anlamlı olduğunu gösterir. Parametrelerin anlamlılığı ayrı ayrı test edildiğinde, bütün parametreler anlamlı t değerine sahip olmaktadır. R^2 açısından, R^2=0,99 değeri, P'deki değişimlerin %99'unun G_t ve G_t^2 değişkenleri ile açıklanabilirliğini göstermektedir. d-ist. de 2,07 değeriyle, d-ist.= 1,26 ile 4-du=2.74 değeri arasında yer aldığından otokorelasyon yoktur.

İkinci alternatif model; $\log P = a_0 + a_1 G_t + a_2 G_t^2$'dir.
Bu model de, P'de eğrisel bir artış olduğu düşünülerek, P'nin modele $P^* = \log P$ şeklinde ilave edilmesiyle, birinci alternatif modele alternatif olarak oluşturulmuştur.

$$\log P = -1{,}2486 + 0{,}000568 G_t - (1/6{,}4 \cdot 10^9).G_t^2$$
$$(-1{,}766) \quad (8{,}735) \quad (-5{,}087) \rightarrow \text{t-ist.}$$
$$R^2 = 0{,}967 \qquad F \text{ ist.} = 219{,}4$$
$$\text{d-ist.} = 1{,}66 \qquad \Sigma e^e = 4{,}239$$

Bu model yukarıdaki kriterlere göre değerlendirildiğinde, sabit terimin anlamlılığı ve d-ist. gibi kriterler nedeniyle birinci alternatif kadar iyi değildir. Fakat, R^2'nin yüksekliğiyle logP'deki değişmeleri yüksek derecede açıklamaktadır.

N = α+βG Modeli, 1983-2000 yıllarına ilişkin mevduat faiz oranları ve sabit konsolide bütçe harcamaları veri alındığında, model parametreleri paket programda tahmin edildiğinde, model

$$N = a_0 + a_1 G$$

olup, hesaplanan sabit parametlerle model

$$N = 17082{,}08 + 0{,}1162G$$
$$(35{,}965) \quad (5{,}732) \rightarrow \text{t-ist.}$$
$$R^2 = 0{,}672 \qquad F \text{ ist.} = 32{,}86$$
$$\text{d-ist.} = 0{,}589$$

G'de 1000 br. artış meydana geldiğinde, N, 116,2 br. artmaktadır. Model bütünüyle anlamlıdır. Çünkü, $F_{hes.} = 32{,}86 > F_{tab.} \cong 4$'tür. Parametreler için yapılan t testlerinde H_0: $a_0=0$ ve H_1:$a_1=0$ hipotezleri red edilmektedir. R^2 aşırı olmasa da düşüktür. Burada dikkate değer kriter d-istatistiğidir. n=18 ve $k^1=1$ açıklayıcı değişkenle tablo değeri $d_L=1{,}158$ ve $d_u=1{,}391$'dir. d=0,589 değerinin $d_L=1{,}158$ değerinden küçük olması pozitif otokorelasyonun varlığını gösterir. 4.2.1. nolu modelde yapılan dönüşümlerle

$$d=2-(1-P) \square\ 0{,}589 = 2-(1-P) \square\ 0{,}7055$$
$$N_t^* = N_t - PN_{t-1} \square\ N_t^* = N_t - 0{,}7055N_{t-17}$$
$$G_t^* = G_t - PG_{t-1} \square\ G_t^* = G_t - 0{,}7055G_{t-1}$$

Dönüştürme sonucu yeni bulunan N_t^* ve G_t^* değerleriyle yapılan tahmin sonucu oluşturulan yeni model:

$$N_t^* = 5658{,}223 + 0{,}035538G_t^*$$
$$(20{,}780) \quad (1{,}122) \rightarrow \text{t-ist}$$
$$R^2 = 0{,}077 \qquad F \text{ ist.} = 1{,}260$$
$$\text{d-ist} = 1{,}397$$

Bulunan modelde G_t^*'ın parametresi olan b^1 =0,0355 t testiyle anlamlı bir sonuç vermemiştir. F istatistiği, denklemin bütünüyle anlamlı olduğunu göstermemektedir. (F_{hes}=1,260 < $F_{tab.}$≅4). Dolayısıyla H_0:b^1_0=b^1_1=0 kabul edilir. d-ist. otokorelasyonun belirsizlik sınırları içinde kalmıştır. Dönüşüm sonucu, G'nin kriterlere en uygun bir modelle N'yi temsil etmesi sağlanamamıştır.

Türkiye'de Kamu Harcamaları İle Temel Makroekonomik Göstergeler (Y, R, P, N) Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Yönleri ve Boyutları

Türkiye'de kamu harcamalarıyla milli gelir, faiz oranı, fiyat düzeyi ve istihdam düzeyi arasındaki nedensellik incelenecektir. Varılan sonuçlarla Türkiye'de kamu harcama yönetiminin istikrarın sağlanması açısından önemi belirlenmeye çalışılacaktır. Kamu harcama yönetiminin başarısızlığı temel makroekonomik göstergeleri etkiler. Eğer kamu harcamaları politik ve sosyal yaşamda belirsizlik yaratır ve bu da ulusal risk kavramlarıyla birleşse, hiç kuşkusuz ekonomik istikrarsızlığın da sebebi olacaktır. Bu amaçla, yukarıda kamu harcamaları yönünden temel göstergelerin ilişkili olup olmadığı incelendi. Bu kısımda ise, ilişkilerin nedensellik boyutu ele alınacaktır. Bu amaçla G'nin Y, r, P, N ile olan nedensellikleri modellendirilecektir. Granger nedensellik testinin aşamaları birinci modelde detaylı anlatılacak, diğer modellerde aynı tip işlemler tekrarlanacağından açıklamalara yer verilmeyecektir. Granger nedenselliği uygulanmak suretiyle ilişkilerin nedensellik yönü belirlenmeye çalışılacaktır.

Model 1: Kamu Harcamaları ve Gayrisafi Milli Gelir : Model 1'de G bağımsız değişken, Y bağımlı değişken ve Y bağımsız değişken G bağımlı değişken olmak üzere, iki değişken arası nedensellik incelenecektir. İlk olarak Y'den G'ye doğru doğru bir nedenselliğin olup olmadığı araştırılacaktır. Bunun için veri denklem $G_t = a_0+a_1G_{t-1}+b_1Y_{t-1}+u_t$'dır. Veri denklemden,
$G_t = a_0+a_1G_{t-1}+u_t$ kısıtlamalı ilişkisini alıp, tahmin ederek, bu kısıtlamalı ilişkinin hata terimlerinin kareleri toplamı (RSS_R)

$$\sum_{i=1}^{n} e_t^2 = RSS_R = 76542919$$

olarak bulunur. Veri denklemden $G_t = a_0+a_1G_{t-1}+b_1Y_{t-1}+u_t$ biçimindeki kısıtlamasız ilişki tahmin edilerek, bu kısıtlamasız ilişkinin hata terimlerinin kareleri toplamı (RSS_{UR})

$$\sum_{i=1}^{n} e_t^2 = RSS_{UR} = 57078847\text{'dır.}$$

Test istatistiği F=5,11'dir. Tablo F değeri, $F_{tab.}=F_{\alpha}$ (m, n-k)=$F_{0,05}$=(1,15)=4,54 F_{hes}=5,11>$F_{tab.}$=4,54 olduğundan, H_0 hipotezi red edilip, alternatifi kabul edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, Y'den G'ye doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.

İkinci olarak, G'den Y'ye nedensellik olup olmadığı araştırılacaktır. Bunun için veri denklem; $Y_t = b_0+b_1Y_{t-1}+a_1G_{t-1}+u_t$. Veri denklemden; $Y_t = b_0+b_1Y_{t-1}+u_t$ kısıtlamalı ilişkisini alıp, tahmin ederek, bu kısıtlamalı ilişkinin hata terimlerinin kareleri toplamı (RSS_R)

$$\sum_{i=1}^{n} e_t^2 = RSS_R = 2,25.10^8$$

olarak bulunur. Veri denklemden $Y_t = b_0+b_1Y_{t-1}+a_1G_{t-1}+u_t$ biçimindeki kısıtlamasız ilişki tahmin edilerek, bu kısıtlamasız ilişkinin hata terimlerinin kareleri toplamı (RSS_{UR})

$$\sum_{i=1}^{n} e_t^2 = RSS_{UR} = 1,68.10^8$$

olarak bulunur. Test istatistiği F=5,08'dir. Tablo F değeri, $F_{tab.}=F_{\alpha}$ (m, n-k)=$F_{0,05}$=(1,15)=4,54 F_{hes}=5,08>$F_{tab.}$=4,54 olduğundan, H_0 hipotezi red edilip, alternatifi kabul edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, G'den Y'ye doğru bir nedensellik ilişkisi vardır. Sonuç olarak; G↔Y (Herikisi de birbirini etkiler).

Model 2: Kamu Harcamaları ve Faiz Oranı: Model 2'de G bağımsız değişken, r bağımlı değişken ve r bağımsız değişken G bağımlı değişken olmak üzere, iki değişken arası nedensellik incelenecektir. İlk olarak r'den G'ye doğru doğru bir nedenselliğin olup olmadığı araştırılacaktır. Bunun için veri denklem,
$G_t = a_0+a_1G_{t-1}+a_2G_{t-2}+ b_1r_{t-1}+b_2r_{t-2} + u_t$ Veri denklemden;
$G_t = a_0+a_1G_{t-1}+ a_2G_{t-2} + u_t$ kısıtlamalı ilişkisini alıp, tahmin ederek, bu kısıtlamalı ilişkinin hata terimlerinin kareleri toplamı (RSS_R)

$$\sum_{i=1}^{n} e_t^2 = RSS_R = 68400753$$

olarak bulunur. Veri denklemden

$G_t = a_0+a_1G_{t-1}+a_2G_{t-2}+ b_1r_{t-1}+b_2r_{t-2} + u_t$ biçimindeki kısıtlamasız ilişki tahmin edilerek, bu kısıtlamasız ilişkinin hata terimlerinin kareleri toplamı (RSS_{UR})

$$\sum_{i=1}^{n} e_t^2 = RSS_{UR} = 57791188$$

Test istatistiği F=5,73'dür. Tablo F değeri, $F_{tab.}=F_{\alpha}$ (m, n-k)=$F_{0,05}$=(2,13)=3,81 F_{hes}=5,73>$F_{tab.}$=3,81 olduğundan, H_0 hipotezi red edilip, alternatifi kabul edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, r'den G'ye doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.

İkinci olarak, G'den r'ye nedensellik olup olmadığı araştırılacaktır. Bunun için veri denklem; $r_t = b_0+b_1r_{t-1}+b_2r_{t-2}+ a_1G_{t-1}+a_2G_{t-2} + u_t$. Veri denklemden; $r_t = b_0+b_1r_{t-1}+b_2r_{t-2} + u_t$ kısıtlamalı ilişkisini alıp, tahmin ederek, bu kısıtlamalı ilişkinin hata terimlerinin kareleri toplamı (RSS_R)

$$\sum_{i=1}^{n} e_t^2 = RSS_R = 3851{,}410$$

olarak bulunur..Veri denklemden $r_t = b_0+b_1r_{t-1}+b_2r_{t-2}+ a_1G_{t-1}+a_2G_{t-2} + u_t$ biçimindeki kısıtlamasız ilişki tahmin edilerek, bu kısıtlamasız ilişkinin hata terimlerinin kareleri toplamı (RSS_{UR})

$$\sum_{i=1}^{n} e_t^2 = RSS_{UR} = 3148{,}435$$

olarak bulunur. Test istatistiği F=1,45'dir. Tablo F değeri, $F_{tab.}=F_{\alpha}$ (m, n-k)=$F_{0,05}$=(1,15)=3,81 F_{hes}=1,45<$F_{tab.}$=3,81 olduğundan, H_0 hipotezi kabul edilip, alternatifi red edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, G'den r'ye doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur. Sonuç olarak; r→G (r'den G'ye nedensellik vardır).

Model 3: Kamu Harcamaları ve Fiyat Düzeyi :Model 3'de G bağımsız değişken, P bağımlı değişken ve P bağımsız değişken G bağımlı değişken olmak üzere, iki değişken arası nedensellik incelenecektir. İlk olarak P'den G'ye doğru doğru bir nedenselliğin olup olmadığı araştırılacaktır. Bunun için veri denklem,

$G_t = a_0+a_1G_{t-1}+a_2G_{t-2}+ b_1P_{t-1}+b_2P_{t-2} + u_t$. Veri denklemden;
$G_t = a_0+a_1G_{t-1}+ a_2G_{t-2} + u_t$ kısıtlamalı ilişkisini alıp, tahmin ederek, bu kısıtlamalı ilişkinin hata terimlerinin kareleri toplamı (RSS_R)

$$\sum_{i=1}^{n} e_t^2 = RSS_R = 68400753$$

olarak bulunur. Veri denklemden $G_t = a_0+a_1G_{t-1}+a_2G_{t-2}+ b_1P_{t-1}+b_2P_{t-2} + u_t$ biçimindeki kısıtlamasız ilişki tahmin edilerek, bu kısıtlamasız ilişkinin hata terimlerinin kareleri toplamı (RSS_{UR})

$$\sum_{i=1}^{n} e_t^2 = RSS_{UR} = 63932132$$

olarak bulunur. Test istatistiği F=0,454'dür. Tablo F değeri, $F_{tab.}=F_{\alpha}$ (m, n-k)=$F_{0,05}$=(2,13)=3,81 F_{hes}=0,454<$F_{tab.}$=3,81 olduğundan, H_0 hipotezi kabul edilip, alternatifi red edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, P'den G'ye doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.

İkinci olarak, G'den P'ye nedensellik olup olmadığı araştırılacaktır. Bunun için veri denklem; $P_t = b_0+b_1P_{t-1}+b_2P_{t-2}+ a_1G_{t-1}+a_2G_{t-2} + u_t$.Veri denklemden;

$P_t = b_0+b_1P_{t-1}+b_2P_{t-2} + u_t$ kısıtlamalı ilişkisini alıp, tahmin ederek, bu kısıtlamalı ilişkinin hata terimlerinin kareleri toplamı (RSS_R)

$$\sum_{i=1}^{n} e_t^2 = RSS_R = 40429730$$

olarak bulunur. Veri denklemden $P_t = b_0+b_1P_{t-1}+b_2P_{t-2}+ a_1G_{t-1}+a_2G_{t-2} + u_t$ biçimindeki kısıtlamasız ilişki tahmin edilerek, bu kısıtlamasız ilişkinin hata terimlerinin kareleri toplamı (RSS_{UR})

$$\sum_{i=1}^{n} e_t^2 = RSS_{UR} = 24703184$$

olarak bulunur. Test istatistiği F=4,13'tür. Tablo F değeri, $F_{tab.}=F_{\alpha}$ (m, n-k)=$F_{0,05}$=(1,15)=3,81 F_{hes}=4,13>$F_{tab.}$=3,81 olduğundan, H_0 hipotezi red edilip, alternatifi kabul edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, G'den P'ye doğru bir nedensellik ilişkisi vardır. Sonuç olarak; G→P (G'den P'ye nedensellik vardır).

Model 4: Kamu Harcamaları ile İstihdam Düzeyi : Model 4'de G bağımsız değişken, N bağımlı değişken ve N bağımsız değişken G bağımlı değişken olmak üzere, iki değişken arası nedensellik incelenecektir. İlk olarak N'den G'ye doğru doğru bir nedenselliğin olup olmadığı araştırılacaktır. Bunun için veri denklem,

$G_t = a_0+a_1G_{t-1}+a_2G_{t-2}+ b_1N_{t-1}+b_2N_{t-2} + u_t$. Veri denklemden;
$G_t = a_0+a_1G_{t-1}+ a_2G_{t-2} + u_t$ kısıtlamalı ilişkisini alıp, tahmin ederek, bu kısıtlamalı ilişkinin hata terimlerinin kareleri toplamı (RSS_R)

$$\sum_{i=1}^{n} e_t^2 = RSS_R = 68400753$$

olarak bulunur. Veri denklemden

$G_t = a_0+a_1G_{t-1}+a_2G_{t-2}+ b_1N_{t-1}+b_2N_{t-2} + u_t$ biçimindeki kısıtlamasız ilişki tahmin edilerek, bu kısıtlamasız ilişkinin hata terimlerinin kareleri toplamı (RSS_{UR})

$$\sum_{i=1}^{n} e_t^2 = RSS_{UR} = 58820139\text{'dir.}$$

Test istatistiği F=1,05'dir. Tablo F değeri, $F_{tab.}=F_{\alpha}$ (m, n-k)=$F_{0,05}$=(2,13)=3,81 F_{hes}=1,05<$F_{tab.}$=3,81 olduğundan, H_0 hipotezi kabul edilip, alternatifi red edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, N'den G'ye doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.

İkinci olarak, G'den N'ye nedensellik olup olmadığı araştırılacaktır. Bunun için veri denklem; $N_t = b_0+b_1N_{t-1}+b_2N_{t-2}+ a_1G_{t-1}+a_2G_{t-2} + u_t$. Veri denklemden;

$N_t = b_0+b_1N_{t-1}+b_2N_{t-2} + u_t$ kısıtlamalı ilişkisini alıp, tahmin ederek, bu kısıtlamalı ilişkinin hata terimlerinin kareleri toplamı (RSS_R)

$$\sum_{i=1}^{n} e_t^2 = RSS_R = 4135111$$

olarak bulunur. Veri denklemden

$N_t = b_0+b_1N_{t-1}+b_2N_{t-2}+ a_1G_{t-1}+a_2G_{t-2} + u_t$ biçimindeki kısıtlamasız ilişki tahmin edilerek, bu kısıtlamasız ilişkinin hata terimlerinin kareleri toplamı (RSS_{UR})

$$\sum_{i=1}^{n} e_t^2 = RSS_{UR} = 2567752$$

Test istatistiği F=3,96'dır. Tablo F değeri, $F_{tab.}=F_{\alpha}$ (m, n-k)=$F_{0,05}$=(1,15)=3,81 F_{hes}=3,96>$F_{tab.}$=3,81 olduğundan, H_0 hipotezi red edilip, alternatifi kabul edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, G'den N'ye doğru bir nedensellik ilişkisi vardır. Sonuç olarak; G→N (G'den N'ye nedensellik vardır).

Sonuç

Granger Nedensellik Testinin uygulandığı birinci modelin analiz sonuçlarına göre, kamu harcamaları GSMH büyüklüğünü, GSMH de kamu harcamaları düzeyini etkilemektedir. Analiz sonuçları, iki değişken arasında karşılıklı ve aynı yönde etkileşimin olduğunu göstermektedir İki değişken arası bu tür bir ilişkinin varolmasının altında yatan birçok neden

vardır. Örneğin, bir ekonomide, diğer değişkenler sabitken, kamu harcamalarındaki bir artış genişletici bir etki meydana getirecektir. Dolayısıyla kamu harcamaları ister mal ve hizmet alımına yönelik olarak yapılsın ister transfer harcamaları şeklinde olsun, GSMH düzeyini etkileyecektir. Ancak, kamu harcama bileşeninin türüne bağlı olarak, kamu harcamasının ekonomide meydana getireceği etkinin şiddeti farklı olacaktır.

Kamu harcamalarının her birinin GSMH üzerindeki etkilerini analiz etmek, bu çalışmanın alanını aştığı için bu tür bir analize yer verilmiştir. Ancak, Türkiye'de kamu harcama bileşenlerine bakıldığında, cari harcamalardaki artışın, ekonomideki alımgücünü artırarak toplam talebi artırdığını ifade etmek mümkündür. Buna karşın yatırım harcamalarının gerek kamu harcamaları içindeki payı gerekse bunların etkinlik, verimlilik ve gerçekleşme sürecindeki belirsizlik nedeniyle GSMH düzeyini etkilediğini söylemek mümkün değildir. Teorik açıdan düşünüldüğünde, yatırım harcamalarının, özellikle altyapı yatırımlarının işletme, pazarlama vb. maliyetleri azaltarak işletme karar birimlerini etkileyeceği ve GSMH düzeyini etkileyeceğini belirtilmek mümkündür.
GSMH düzeyindeki artış, nüfus artış oranından büyükse kişibaşına düşen milli gelir artacaktır. Bu artış, kişisel geliri artırırken, kamu kesimi için daha çok finansman anlamına gelecektir. Türkiye'deki gelişimi bu bağlamda düşünmek ve doğrulamak mümkün değildir. Ancak, küreselleşme hareketleri ve iletişim alanındaki gelişmelere bağlı olarak tüketim tercihi ve oy verenlerin devletten sunmayı istediği mal ve hizmet sepetindeki değişme, GSMH düzeyindeki artışla mümkün olabilecektir. Birinci modelde, kamu harcamalarının bağımlı değişken GSMH'nin bağımsız değişken olarak oluşturulduğu modelden elde edilen bulgular bu durumu doğrulamaktadır. Yani, GSMH düzeyindeki bir artış kamu harcamalarında da bir artışa neden olmaktadır.

İkinci modelle, kamu harcamaları ile fiyatlar genel düzeyi arasında bir nedensellik ilişkisinin varolup olmadığı analiz edilmiştir. İki gecikmeli olarak oluşturan modelin analiz sonuçları, kamu harcamalarının fiyatlar genel düzeyini etkilediğini göstermektedir. Üretim kapasitesinin düşük olduğu bir ekonomide kamu harcamalarındaki artışa bağlı olarak canlanan talebe yanıt veremeyen bir arz piyasasının varlığının bu tür bir sonuca neden olacağı bilinen bir gerçektir. Ancak, yapılan analizle ilişki ve nedenselliğin varlığını belirlenmiş birkaç unsura bağlayarak açıklamak ve doğrulamak mümkün değildir. Bunun yanında Granger nedenselliğinin kamu harcamaları bağımlı değişken fiyatlar genel düzeyi bağımsız değişken iken olmadığı da belirtilmesi gereken diğer bir noktadır. Yani, fiyatlar genel düzeyindeki bir artış kamu harcama düzeyini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Son yıllarda kamu bütçelerinin transfer bütçeleri

haline geldiği, mal ve hizmet alımına yönelik harcama hacminin düşüklüğü ve bu nitelikteki harcamaların da personel harcamaları niteliğinde olduğu gerçeği bu durumun gerekçesini de açıklamaktadır.

Üçüncü modelde kamu harcamaları ile faiz oranları arasındaki neden-sonuç ilişkisinin varlığı analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, faiz oranlarının kamu harcamalarını etkilediği ve bu ilişkinin pozitif yönlü olduğu sonucuna varılmıştır. Yani faiz oranlarındaki artış kamu harcamalarının artmasına neden olmaktadır. Türkiye'de kamunun finansman sıkıntısı çektiği ve bunu vergilerle finanse etme şansının düşüklüğü veri alındığında, hükümetin fon piyasasından borçlanabilmesi için banka mevduat faiz oranlarının üzerinde bir faiz oranını teklif etmesi gerekmektedir. Çünkü, hükümet ancak bu yolla ödünç verilebilir fonları elde edebilecektir. Bu tür bir borçlanma, borçların itfa tarihlerinde kamu harcamalarının artmasına neden olacaktır. Model, bağımlı değişken faiz oranları, bağımsız değişken kamu harcamaları olarak oluşturulduğunda yapılan testin sonuçları, nedenselliğin varolmadığını göstermektedir. Bu sonuç, kamu harcamalarının faiz oranlarını etkilemediğini veya kamu harcamalarının faiz oranlarının nedenselli olmadığını ifade eder.

Son model kamu harcamaları ile istihdam hacmi arasındaki nedensellik ilişkisini açıklamak için oluşturulmuştur. Model kamu harcamalarından istihdam düzeyine doğru oluşturulduğunda, kamu harcamalarının istihdam düzeyini etkilediği sonucuna varılmaktadır. Model istihdam düzeyinden kamu harcamalarına doğru oluşturulduğunda ise nedenselliğin varolmadığı, yani istihdam düzeyinin kamu harcamalarının bir nedenseli olmadığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Arestis, P. ve Sawyer M. (1998), ***The Political of Economic Policies***, London: Macmillan.

Brunhoff, S. (1990), "The Keynesian Critique of Laissez-faire", ***Keynesian Economic Policies: Proceedings of Conference Held at the University of Paris I Panthéon, Sarbonne***, (ed. Alain Barrére), Hong Kong: Macmillan.

Buğra, A. (1995), ***İktisatçılar ve İnsanlar: Bir Yöntem Çalışması***, İstanbul: İletişim.

Carvalho, F. (1992), ***Mr Keynes and the Post Keynesians***, England: Edward Elgar.

Cobham, D. (1998), ***Macroeconomis Analysis: An Intermediate Text***, Second Edition, New York: Addison WesleyLongman.

Collery, A. (1970), ***National Income and Employment Analysis*****,** Second Edition, Introduction to Economics Series, NJ: John Wiley & Sons.

Corry, B. (1986), "Keynes's Economics: Revolution in Economic Theory or in Economic Policy", ***Ideas in Economics*****,** (R. D. C. Black) Ottowa: Barnes and Nomle.

Davıdson, P. (1994), ***Post Keynesian Macroeconomic Theory***, Celtenham: Edward Elgar.

Heap, S. (1992), ***The New Keynesian Macroeconomics***, England: Edward Elgar.

Brémond, J. (1986), ***Initiation A L'économie: Les Concepts de Base, Les Techniques, Les Grands Économistes***, 4e Édition, Paris: Hatier.

Kazgan, G. (1984), ***İktisadi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi***, Üçüncü Baskı, İstanbul: Remzi.

Macesich, G. (1983), ***Monetarism: Theory and Policy***, , New York: Praeger.

Mattick, P. (1980), ***Marx and Keynes: The Limits of Mixed Economy***, London: Merlin.

Miller, M. ve Upton, C. (1986), ***Macroeconomics: An Neoclassical Introduction***, Chicago: Univesity of Chicago Press.

Palley, T. (1996), ***Post Keynesian Economics: Debt, Distribution and The Macro Economy***, London: Macmillan

Parasız, İ. (2000), ***Para Banka ve Finansal Piyasalar***, 7. Baskı, Bursa: Ezgi.

Parasız, İ. (1998), ***Makro Ekonomi: Teori ve Politika***, Bursa: Ezgi.

Peacock, A. (1997), ***The Economy of Public Freedom***, Cheltham: Edward Elgar.

Provost, J. (1986), ***Les Mots de L'economie***, Paris: Edition Marketing Editeur des Preparations Grandes Ecoles Medecine, Ellipses.

Sloman, J. (1991), ***Economics***, Cambridge: University Press of Cambridge.

Solo, R., (1993), "Neoclassical Economics in Perspective", ***The Chicago School of Political Economy***, (ed. Warren J. Samuels) NJ:Transaction.

Tarı, R. (1999), ***Ekonometri***, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Taylor, J. (1998), ***Economics,*** Second Edition, Boston: Houghton Mifflin.

Trotman-Dickenson, D. I. (1996), ***Economics of Public Sector*****,** Malaysia: MacMillan.

Ulutürk, S. (1988) , ***Türkiye'de Planlı Dönemde Kamu Harcamalarının Gelişimi ve Devletin Ekonomideki Rolü,*** Ekonomik ve Mali Araştırmalar:2, Ankara: Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş.

Wade, R. (1990) , ***Governing the Market: Economic Theory and The Role of Government in East Asian Industrization***, NJ: Princeton University Press.

Wildawsky, A. (1992), ***The New Politics of the Budgetary Process***, Second Edition, USA: Harper Collins.

Yıldırım, K. ve Karaman (2001), D, ***Makroekonomi***, İkinci Baskı, Eskişehir: Eğitim, Sağlık ve Araştırma Çalışmaları Vakfı, Yayın No:145.

Yıldırım, K. (1992), ***Talep Yönlü Makroekonomik Politikaların Etkinliği: 1980-1990 Türkiye Örneği***, Eskişehir: TC Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 659, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları No:95.

GÜMRÜK BİRLİĞİ SONRASINDA TÜRKİYE'NİN İTHALAT FONKSİYONU KATSAYILARINDAKİ DEĞİŞİMİN İNCELENMESİ

Cengiz AKTAŞ [*]
Didem GÜVEN[**]

ÖZET

Türkiye ekonomisi için en önemli olaylardan bir tanesi de Gümrük Birliği'ne giriştir. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile 1964 yılından beri devam eden ortaklık ilişkisi 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi kararı ile son dönemine girmiş ve 1.1.1996 tarihinden itibaren de Gümrük Birliği süreci fiilen başlamıştır. Bilindiği gibi Gümrük Birliği Türkiye'nin ithalat ve ihracatını önemli bir biçimde etkilemektedir. Bu nedenle çalışmamızda, Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne girdikten sonra ithalat fonksiyonu katsayılarında önemli bir değişim olup olmadığının araştırması yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gümrük Birliği**,** İthalat, İthalat Fonksiyonu

ABSTRACT

One of the important aspects of Turkish economy is to enter to the Customs Union. The association relation between the EU and Turkey that has gone on since 1964 reached its final phase with decision No 1/95 of the EC-Turkey Association Council and since 1.1.1996 customs union process has actually started. As well known, export and import of Turkey have strongly been affected by the outcome of the customs union. Thus in this article we will research whether the coefficients of import function are changed or not after Turkey enters the Customs Union.

Key Words: Custom Union, Imports, Imports Function

1. GİRİŞ

Son yıllarda ülkemizi yakından ilgilendiren en önemli konulardan biri de, ekonomik alanda yaşanan küreselleşme ve bunun sonucu olan Avrupa Birliği'dir (AB). AB'ne ilk adım ise Gümrük Birliği (GB) süreciyle başlamaktadır.

Dünya küreselleşme eğilimlerinin arttığı, global politikaların yoğunluk kazandığı bir dönemi yaşamaktadır. Günümüzde ülkelerin kendi sınırları içerisinde tek başlarına ekonomik, siyasal ve sosyal faaliyetlerini

[*] Yrd.Doç.Dr. Osmangazi Ünv. Fen-Ed.Fak. İstatistik Böl.
[**] 1. Taktik Hava Kuvveti 1. Destek Üs MEBS Tabur K.lığı

sürdürmeleri pek mümkün görünmemektedir. Dünya ülkeleri hızla ekonomik bütünleşmeye doğru gitmektedirler (Tercan:1998,1). Ekonomik bütünleşme kavramının iktisat literatüründe kullanılması pek eski değildir. İktisatçılar bu kavram üzerinde tam bir anlaşmaya varamamışlarsa da, şu üç nokta üzerinde fikir birliğine gittikleri söylenebilir:

- Ekonomik bütünleşme temelde işbölümüne dayanır,
- Ekonomik bütünleşmenin ileri aşamasında malların, hizmetlerin ve/veya üretim faktörlerinin serbestçe dolaşımı öngörülmektedir,
- Ekonomik bütünleşme, mal ve hizmetlerin ve üretim faktörlerinin kaynağa ve gideceği bölgeye göre ayrıcalıklı olmayan uygulama görmesini içerir (Yıldız:1999,1)

Ekonomik bütünleşme teorisi, bir grup ülkenin aralarındaki ticareti serbestleştirici politikalar izlemelerini konu edinir. Ülkeler ekonomik bütünleşme akımlarına katılarak üretim kapasitelerini, kaynak verimliliklerini ve toplumsal refah düzeylerini arttırmayı amaçlarlar. Bu anlamda bütünleşmeler, siyasi bakımdan bağımsız ülkeleri ekonomik yönden birbirine daha bağımlı duruma getirmektedir. Sanayileşmiş ülkelerin, hızlı üretim artışına karşın iç ulusal piyasalarının yetersizliği, ekonomik birlikler oluşturularak piyasanın genişletilmesine yardımcı olurken, az gelişmiş ülkeler de iç piyasalarını birleştirmek yoluyla sanayileşme hızlarını yükseltmeye çalışmaktadırlar.

Geniş piyasa ve sanayileşme hızı kaynak verimliliğini yükseltir, içsel ve dışsal ölçekli ekonomileri sağlar, teknolojik gelişmeyi hızlandırır ve dış rekabeti arttırır. Ayrıca ekonomik bütünleşmeler ekonomik ve siyasal güçlerin bir araya getirilmesiyle bölge dışında kalanlara karşı daha büyük dayanışma sağlamak veya uluslararası politikada daha etkin rol oynamak gibi avantajlar sağlamaktadır (Uyar:2000,1)

Konunun otoritelerinden Bela Balassa, ekonomik bütünleşme olgusunu en zayıf biçiminden en kuvvetli biçimine doğru derecelendirerek açıklamaya çalışmıştır. Buna göre ticareti engelleyen unsurların ortadan kaldırılması (ticaretin bütünleşmesi), ülkeler arasında üretim faktörlerinin serbest dolaşımının sağlanması (faktör bütünleşmesi), ulusal ekonomik politikaların uyumlaştırılması (politika bütünleşmesi) ve nihayet bunların tam bir birleşmesiyle oluşan tam bütünleşme biçimi söz konusudur.
O halde bağımsız devletler arasında oluşturulan ekonomik bütünleşmeler, Bela Balassa'nın da yaklaşımına uygun olarak beş grupta toplanabilir:

- serbest ticaret bölgesi
- gümrük birliği
- ortak pazar
- ekonomik birlik
- tam ekonomik bütünleşme

Öncelikle belirtmek gerekir ki, bu ayırım, ülkeler arasında ayrı ayrı geçerli olabilen ekonomik bütünleşme biçimlerinden çok, bütünleşme sürecinin aşamalarını ortaya koymaktadır. Gerçekten ekonomik bütünleşmenin bir iç dinamiği vardır. Birinci, ikinci ve beşinci aşamalar kalıcı bütünleşme biçimleri sayılabilir. Bunlar dışında her aşama, daha sonraki aşamaya zemin oluşturmaktadır. Her aşamada ülkelerin ekonomik ve siyasal açıdan karşılıklı bağımlılığı artmakta, bağımsız ekonomi, para ve maliye politikaları izleme yetenekleri azalmaktadır (Yıldız:1999,2).

Türkiye'nin gündemindeki ekonomik olay niteliğindeki Gümrük Birliği , Türkiye'nin AB ve dolayısıyla global ekonomi ile bütünleşmesinin en önemli aracı durumundadır. GB ise ülkelerin ithalat ve ihracatlarını oldukça etkilemektedir. Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne girdikten sonra ithalat fonksiyonu katsayılarında önemli bir değişim olup olmadığının araştırılacağı bu çalışmada, önce Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne girişi ve Gümrük Birliği'nin Türkiye ithalat ve ihracatı üzerindeki etkisi açıklanacaktır. Daha sonra da Gümrük Birliği sonrasında ithalat miktar indeksi; Merkez Bankası Brüt Döviz Rezervi, , İhracat Miktar İndeksi, Yıllık Mevduat Faiz Oranı ve Toplam Sanayi Üretim İndeksi ilişkilerinde önemli bir değişim olup olmadığı incelenecektir.

2.TÜRKİYE'NİN GÜMRÜK BİRLİĞİ'NE GİRİŞİ VE DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİ

2.1. Gümrük Birliği Kavramı

Gümrük Birliği, iki veya daha fazla ülkenin biraraya gelerek, malların ticaretini etkileyen her türlü engellerin ortadan kaldırılması ile bir serbest ticaret alanı yaratılmasını ve birlik dışında kalan ülkelere karşı "Ortak Gümrük Tarifesi" uygulanmasını öngören bir ekonomik örgütlenme sözleşmesidir (Çimen: 1996,20)

Bu sözleşmeyle söz konusu ülkeler birliğe üye olmayan ülkeler karşısında, her mal için o malın Birlik üyesi bir ülkeye girişinde benzer bir korunma düzeyi sağlayan Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) benimsemeyi kabul eder. Bu aşamada temel amaç, Milli ekonomi potansiyellerini birbirine yakınlaştırmak suretiyle yaratılacak daha büyük bir ekonomik potansiyelden faydalanmaktır. Gümrük Birliği konusuna daha da açıklık getirmek için;

1. Ortak gümrük alanları sınırlarına uygulanabilir, ortak bir gümrük tarifesinin kurulması,
2. Ortak bir gümrük tarifesinin hazırlanıp uygulanması,
3. Üye devletler arasındaki alış verişlerde gümrük vergilerinin ya da eşdeğerdeki vergilerin ve sınırlayıcı her türlü mevzuatın

yasaklanmasını ve böylece üye devletlerin gümrük alanları yerine tek bir gümrük geliştirilmesi.

4. Ortak gümrük tarifesi gereğince alınan gümrük vergilerinin paylaşılmasının zorunlu kılındığını belirtmek gerekir.

Bu amaçlara ulaşmak için, Birliğin iki aracı vardır. Birincisi; 1968 yılında saptanan "Ortak Gümrük Tarifesi" ikincisi ise , Ortak Tarifenin benzer biçimde uygulanmasını sağlayan ve aslında bunun bir çeşit kullanış şekli sayılabilecek olan "Gümrük Mevzuatı" dır. Bu süreç içinde, ayrıca önemle belirtilmesi gereken GB yalnızca üye ülkelerin karşılıklı olarak uyguladıkları gümrük vergileri, eş etkili vergiler ve miktar kısıtlamalarını kaldırmaları ve OGT'ni üçüncü ülkelere yaptıkları ihracata uyguladıkları bir sistem olmanın ötesinde, AB'nin bir dizi politikalarının da zorunlu kılan bir yapı olduğudur (Serdar:1999,1)

2.2. Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne Girişi

Altı Batı Avrupa Ülkesinin aralarında imzaladıkları Roma Anlaşması'nın 1958'de yürürlüğe girmesinin ardından 31 Temmuz 1959 tarihinde Türkiye topluluğa katılmak için müracaat etmiştir. Görüşmeler 1959 yılı Eylül ayında başlayarak on dönem halinde dört yıl sürmüş ve anlaşma 23 haziran 1963 tarihinde parafe edilerek, 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır. Anlaşma Türkiye ve Topluluk üyesi altı ülkenin parlementoları tarafından onaylandıktan sonra 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Ankara Anlaşmasına göre, Türkiye ile AB arasında bir GB oluşturmak amacıyla hazırlık, geçiş ve tamamlama olmak üzere üç dönem belirlenmiştir. Beş yıl sürmesi hedeflenen hazırlık dönemi 1964'de başlamış ve 1972'de sona ermiştir. Sanayi ürünlerindeki tarifelerin 12 yılda (bazı hassas ürünlerin 22 yılda) kademeli olarak kaldırılması öngörülen geçiş dönemi , 1 Ocak 1973'de başlamıştır. 1978'de Türkiye'nin gümrük indirimlerini 5 yıl erteleme talebi kabul edilmiş, 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile zayıflayan ilişkiler, 1982'de siyasi partilerin kapatılmasıyla dondurulmuştur. Türkiye 14 Nisan 1987'de tam üyelik başvurusunda bulunmuş, ancak AB, 18 Aralık 1989'da Türkiye'nin tam üyeliğe henüz hazır olmadığını, ilişkilerin Ankara Anlaşması doğrultusunda ve GB şeklinde gelişmesi gerektiğini belirtmiştir. (Demir ve Temur: 1998,39)

1/95 sayılı Gümrük Birliği Kararı, koşulları Katma Protokolle belirlenen Geçiş Dönemini sona erdirmekte, GB'nin henüz tamamlanmamış unsurları ile bu birliğin tamamlanmasından sonra işbirliğini sağlamaya yönelik tedbirleri ve takvimi içermektedir. Ortaklık konseyinin 6 Mart 1995 tarihli toplantısında, 1/95 sayılı GB Kararı yanısıra, tarflar arasındaki ilişkilerin

Ortaklık Anlaşmasının öngörmediği alanlarda da güçlendirmesini amaçlayan bir Tasviye Kararı, Türkiye'nin üçüncü ülkelere karşı 1 Ocak 2001 tarihine kadar Ortak Gümrük Tarifesinin üzerinde vergi uygulayacağı hassas ürünleri içeren 2/95 sayılı Karar, Türk ekonomisinin GB'ne bağlı olarak geçireceği değişlikler esnasında ihtiyaç duyacağı mali yardım ve işbirliğinin çerçevesini belirleyen Topluluk Deklarasyonu kabul edilmiştir. 1 Ocak 1996'dan itibaren de GB süreci fiilen başlamıştır. (Ekonomik Araştırmalar Dairesi: 1998,26)

2.3. Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin İthalat Ve İhracatına Etkisi

Gümrük Birliği kapsamında, sanayi ve işlenmiş tarım ürünlerinde taraflar arasındaki gümrük vergileri, miktar kısıtlamaları (bu meyanda AB'nin Türkiye'ye uyguladığı tekstil kotaları) ve eş etkili tedbirler kaldırılmıştır, Türkiye üçüncü ülkelere karşı Ortak Gümrük Tarifesi (OGT)'ni uygulamaya başlamıştır. Taraflar arasındaki ortaklık ilişkisini, salt bir ticari birliktelikten çok daha ileriye götüren GB süreci, 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararının getirdiği yükümlülüklerin gerçekleştirilmesi açısından, başta dış ticaret rejimimizin AB'nin ilgili mevzuatı ile uyumlaştırılması olmak üzere, birçok önemli ve somut gelişme kaydedilmiştir (Türkiyenin Dış Ticareti 1997: 1998,43).

Türkiye'nin, GB ile AB'nin üçüncü ülkelere karşı uyguladığı OGT'ni kabul etmesinden sonra üçüncü ülkelerden ithalat yapabilmesi, OGT'li üçüncü ülke mallarının AB mallarından daha ucuz olmasına bağlıdır. Türkiye'nin AB ülkelerine mal ihraç edebilmesi de bu ülkelerden ve OGT'li üçüncü ülkelerden daha ucuza mal üretebilmesine bağlıdır. Aksi halde, GB sonrası Türkiye'nin dış ticaret hacmi küçülebilecektir (Demir ve Temur: 1998,42). Dünyanın en düşük gümrük tarifelerinden birine sahip olan AB'nin OGT'nin uygulanması sonucunda Türkiye, daha önce yüksek korumacılık ile yurt içinde ürettiği bazı maddeleri, AB dışından ithal etme durumuyla karşılaşacaktır. Bunun için üçüncü ülkelerdeki üreticilerin, Türkiye dahil AB ülkelerindeki üreticilerden, OGT avantajını aşacak ölçüde düşük maliyetlerle çalışmaları gerekir. Bu durumda, dış alem lehine bir ticaret yaratılması olgusu doğacaktır. Bunun sonucunda, Türkiye'nin dış ticaret dengesi bozulabilecektir.

Üçüncü ülkelerden yatırım ve ihracat teşvikleri kapsamında gümrük vergisi ve fonlardan istisna tutularak ithal edilen yatırım ve ara mallarına Ortak Gümrük Tarifesi uygulanacağından, bu malların ithalatında AB'ne doğru bir kayma olabilecektir. Ayrıca, OGT'nin uygulanması sonucunda Türkiye, dış rekabete açılacağından, önceleri daha yüksek koruma oranları ile yurt içinde üretilen bazı maddelerin ithalatı ucuzlayacaktır. Buna karşılık ihracatta kısa dönemde, tekstil ve konfeksiyonda AB'nin uyguladığı kotaların ve bazı

tarife dışı engellerin kalkması ile bir artış olacaktır. Fakat bu artış, ithalatta beklenen artıştan daha düşük seviyede gerçekleşecektir (Karluk: 1997,314).

Türkiye toplam ihracat tutarının yaklaşık yarısını Avrupa Birliği ülkelerine yapar. Bu durum ithalatta da geçerlidir. Türkiye AB'ne tekstil, giyim ve gıda ürünleri gibi tüketim malları ihraç ederken, AB'nden başlıca kimya, makine demir-çelik ürünleri ile taşıt araçları gibi ara ve yatırım malları ithal etmektedir. Bu demek oluyor ki, ihracat ve ithalat tutarının yaklaşık yarısı Avrupa Birliği ekonomisine bağımlı durumdadır (Dura ve Atik: 2000,221).

Toplam ihracat rakamlarımıza bakıldığında Gümrük Birliğinden hemen önceki yıl olan 1995'de AB'nin toplam ihracatımızdaki payı % 51,2 iken, bu değer, 2000 yılında % 52,5 olmuştur. Dolayısıyla, 1995 yılı değerlerine göre, toplam ihracatımız içindeki % 1,3 oranındaki bir pay üçüncü ülkelerden AB'ye yönelmiş ve AB'nin toplam ihracatımız içindeki nisbi payında bir büyüme görülmüştür. Buna mukabil, toplam ithalatımız içinde AB'den yapılan ithalatın payı ise 1995 yılında % 47,2 iken, bu oran 2000 yılında % 48,9'a çıkmıştır. Özetle, 2000 yılında toplam ihracatımızın % 52,5'i AB'ye gerçekleştirilen satışlardan oluşurken, aynı yılda toplam ithalatımızın % 48,9'u AB kaynaklı olmuştur (Erdal:2002,18).

Gümrük Birliği nedeniyle, otomobil gibi belirli tüketim mallarının ithalatında yıllar itibariyle dikkat çeken artışlar meydana gelmiştir. Ancak, tüketim mallarının toplam ithalatımız içindeki payına bakıldığında, Gümrük Birliği sonrasında kaydedilen ithalat artışlarının ithalatın genel yapısını önemli sayılmayacak düzeyde etkilediği görülmektedir. Gümrük Birliği öncesinde, örneğin 1995 yılında tüketim mallarının ithalatı toplam ithalatın yaklaşık % 7'sini oluşturmuşken, bu oran 1990-2000 yılları arasında % 10-13 oranlarında dalgalanma göstermiştir. 2001 yılının Temmuz sonu itibariyle, bu ürün grubunun ithalat değerleri toplam ithalatın % 10,5'ini oluşturmuştur. (Erdal:2002,13)

Gümrük Birliği öncesi (1991-1995) ve sonrasında (1996-2002) AB ülkelerine yapılan ithalat ve ihracat değerleri de Tablo 1 ve Tablo 2'deki gibidir.

Tablo 1. GB Öncesi Yıllar İçin AB Ülkeleri İle Dış Ticaretimiz (Milyon $)

	1991		1992		1993		1994		1995	
Ülkeler	**İthalat**	**İhracat**	**İthalat**	**İhracat**	**İthalat**	**İhracat**	**İthalat**	**İhracat**	**İthalat**	**İhracat**
Almanya	3232	3413	3754	3660	4533	3655	3646	3934	5548	5036
İngiltere	1166	676	1187	796	1546	835	1170	889	1830	1136
İtalya	1845	972	1919	943	2558	750	2009	1034	3193	1457
Fransa	1227	689	1351	809	1952	771	1458	851	1996	1032
Hollanda	642	474	698	500	870	517	740	621	1084	737
Belcika-Luksemburg	557	288	551	290	683	295	532	371	912	452
İspanya	320	238	321	299	431	196	380	232	591	354
Avusturya	322	213	282	230	319	227	211	249	294	275
Yunanistan	77	144	88	146	121	118	105	169	201	210
Danirnarka	95	86	105	93	136	84	96	91	189	133
İsveç	257	73	222	84	428	67	283	86	518	106
Portekiz	18	43	24	42	48	45	42	44	72	60
İrlanda	43	19	51	24	72	23	101	33	193	48
Finlandiya	96	20	103	21	178	16	142	31	241	42
AB Ülkeleri Toplamı	9897	7348	10656	7937	13875	7599	10915	8635	16861	11078
Diğer Ülkeler	11150	6246	12214	6782	15554	7749	12355	9470	18847	10558
Genel Toplam	21047	13594	22870	14719	29429	15348	23270	18105	35708	21636

*Ocak- Kasım

Tablo 2. GB Sorası Yıllar İçin AB Ülkeleri İle Dış Ticaretimiz (Milyon $)

	1996		1997		1998		1999		2000		2001		2002	
Ülkeler	**İtha-lat**	**İhra-cat**	**İtha-lat**	**İhra-cat**	**İtha-lat**	**İhra-cat**	**İtha-lat**	**İhra-cat**	**İtha-lat***	**İhra-cat**	**İtha-lat**	**İhra-cat**	**İtha-lat**	**İhra-cat**
Almanya	7814	5187	8021	5253	7316	5460	5880	5473	6500	5150	5333	5366	6966	5810
İngiltere	2510	1261	2763	1511	2683	1740	2190	1829	2476	2020	1799	2174	2415	2986
İtalya	4286	1446	4463	1387	4222	1557	3192	1685	3908	1748	3479	2342	4101	2237
Fransa	2771	*1053*	2967	1163	3034	1305	3127	1570	3263	1643	2283	1895	3007	2107
Hollanda	1449	770	1485	779	1446	889	1316	932	1459	869	1041	892	1302	1026
Belcika-Luksemburg	1129	493	1217	564	1203	670	1133	623	1548	639	890	688	1266	666
İspanya	1034	363	1276	439	1276	513	1262	763	1534	683	1062	950	1386	1081
Avusturya	545	291	503	300	608	304	508	312	472	292	415	341	579	362
Yunanistan	285	236	431	298	320	370	303	407	390	432	266	476	323	573
Danirnarka	171	148	201	172	207	200	206	199	177	217	195	271	291	362
İsveç	660	122	897	146	999	188	1444	183	1376	198	543	214	534	293
Portekiz	85	75	98	98	79	155	70	170	83	183	67	286	100	218
İrlanda	145	60	207	87	259	89	280	135	433	201	377	147	476	180
Finlandiya	255	45	341	49	421	58	504	67	682	73	301	71	371	133
AB Ülkeleri Toplamı	23139	11550	24870	12246	24073	13498	21415	14348	24301	14348	18051	16113	23117	18034
Diğer Ülkeler	20488	*11675*	23715	13999	21848	13476	19272	12240	25372	12976	22455	15221	27714	17046
Genel Toplam	43627	23225	48585	26245	45921	26974	40687	26588	49673	27324	40506	31334	50831	35080

*Ocak- Kasım

Kaynak:

1991-1999 yılları arası ihracat ve ithalat değerleri ve 2000 (Kasım sonu) ithalat değerleri; Dış Ticaret Bülteni (Ekim-Kasım 2000), T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, s. 68,69,71,72,

2000-2002 yılları arası ihracat ve ithalat değerleri http://www.die.gov.tr/ TURKISH/SONIST/DISTICIST/disticist.html adresinden alınmıştır.

Bundan sonraki bölümde Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne girmesinden sonra ithalat fonksiyonu katsayılarında önemli bir değişim olup olmadığının araştırılması yapılacaktır.

3. GÜMRÜK BİRLİĞİ SÜRECİNİN TÜRKİYE'NİN İTHALAT FONKSİYONU KATSAYILARINA ETKİSİNİN BELİRLENMESİ

3.1. Değişkenlerin Belirlenmesi ve Veri Kaynağı

Bağımlı değişken,

y= İthalat Miktar İndeksi

olmak üzere, ithalat miktarındaki değişmeleri açıklamada etkisi istatistiksel olarak anlamlı olan bağımsız değişkenler de aşağıdaki gibidir. (Toprak:1996,197)

MBBDR : Merkez Bankası Brüt Döviz Rezervi,
İHMİ : İhracat Miktar İndeksi,
YMFO : Yıllık Mevduat Faiz Oranı,
TSÜİ : Toplam Sanayi Üretim İndeksi

Uygulamadaki veriler Devlet İstatistik Enstitüsünün 1981-2000 yıllarında yayımladığı "Türkiye Ekonomisi: İstatistik ve Yorumlar" yıllığı ile Sanayi Üretim İndeksi yıllığından ve Devlet Planlama Teşkilatının yine aynı yıllar arasında yayımladığı Temel Ekonomik Göstergeler yıllığından alınmıştır.

Türkiye Ekonomisi: İstatistik ve Yorumlar yıllığında yer alan Merkez Bankası Brüt Döviz Rezervi, T.C. Merkez Bankası kaynaklı olup birimi Milyon $'dır. İthalat ve İhracat miktar indeksleri aynı yıllığın Dış Ticaret verilerinden, Sanayi Üretim İndeksi, Sanayi Üretim İndeksi yıllığından, Faiz Oranı verileri ise Devlet Planlama Teşkilatının Temel Ekonomik Göstergeler yıllığından elde edilmiştir (İndekslerde 1981 yılı baz alınmıştır). Değişkenlere ilişkin veriler Tablo.3'te verilmiştir.

Tablo 3. Değişkenlere İlişkin Veriler

Yıllar	İthalat Miktar İndeksi	Merkez Bankası Brüt Döviz Rezervi (Milyon $)	İhracat Miktar İndeksi	Faiz Oranı	Toplam Sanayi Üretim İndeksi
1981	100,00	1571,00	100,00	35,00	100,00
1982	102,42	1872,00	137,30	50,00	107,99
1983	118,86	1253,40	123,86	45,00	117,05
1984	142,74	1239,00	147,74	45,00	129,80
1985	147,51	1020,00	149,69	55,00	137,48
1986	157,42	1367,90	143,07	48,00	153,61
1987	201,37	1718,50	154,46	58,00	170,51
1988	204,96	2307,30	237,87	83,90	177,11
1989	208,75	4831,30	188,86	58,80	182,03
1990	219,12	5972,30	202,74	59,40	200,31
1991	176,07	4918,10	258,43	72,70	206,61
1992	234,21	6116,00	219,26	74,20	217,36
1993	321,05	6213,20	233,24	74,80	231,95
1994	252,17	7112,10	267,80	95,56	215,82
1995	323,56	12390,60	278,00	92,32	234,25
1996	388,27	16272,50	284,04	93,77	248,23
1997	521,73	18418,80	354,57	96,60	274,96
1998	529,80	19721,00	375,19	94,80	277,42
1999	641,01	23177,40	440,27	46,70	263,13
2000	633,19	19635,00	468,65	45,60	274,35

3.2. Gözlem Sayısının Artması Durumunda Regresyon Katsayılarının Kararlılığının Sınanması

Türkiye'nin 1981 yılından 1996 yılında Gümrük Birliği'ne katılımına kadar olan ithalat fonksiyonu katsayılarına göre, 1981 yılından 2000 yılına kadar olan süreçteki ithalat fonksiyonu katsayılarında yapısal bir değişim olup olmadığını araştırabilmek için, "Gözlem Sayısının Artması Durumunda Regresyon Katsayılarının Kararlılığının Sınanması" tekniği kullanılacaktır.

Bu sınamanın amacı örneklem büyüklüğü artarken katsayı tahminlerinin kararlılığının sınanmasıdır. Genişletilmiş örneklemlerde tahminlerin farklılaşıp farklılaşmadığını ve zaman içinde kararlı olup olmadığını belirleyebilmek için bu sınama kullanılır. Ek gözlemlerin sayısı denklemdeki

parametrelerin sayısından oldukça fazla ise Chow sınaması uygulanabilir (Koutsoyiannis: 1989,171).

n_1 birimlik örneklem için elde edilen regresyon denklemi

$$\hat{y}_i = \hat{\beta}_0 + \hat{\beta}_1 x_{1i} + \hat{\beta}_2 x_{2i} + \hat{\beta}_3 x_{3i} + \hat{\beta}_4 x_{4i}$$

ve artık kareleri e_i^2 olmak üzere, (n_1+n_2) birimlik genişletilmiş örneklem için regresyon denklemi;

$$\hat{y}_{pi} = \hat{b}_0 + \hat{b}_1 x_{1i} + \hat{b}_2 x_{2i} + \hat{b}_3 x_{3i} + \hat{b}_4 x_{4i}$$

olacaktır. Bunun artık kareleri de e_{pi}^2 olarak ifade edilebilir.

Daha sonra hipotezler,

$H_0 : b_i=\beta_i$ (Katsayılar değişmemiştir.)

$H_1 : b_i\neq\beta_i$ (Katsayılar değişmiştir.)

olmak üzere test için kullanılacak F_h değeri ise aşağıdaki gibi bulunur: (Akkaya ve Pazarlıoğlu: 1998,300)

$$F_h = \frac{\left(\sum e_{pi}^2 - \sum e_i^2\right)/n_2}{\sum e_i^2/(n_1 - k)} \quad \text{.....(3.1)}$$

Burada k tahmin edilen parametre sayısı, n_2 ise ilave edilen gözlem sayısıdır.

3.3. Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası Türkiye'nin İthalat Fonksiyonu Katsayılarının Kararlılığının Sınanması

Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne girmesinden sonra ithalat fonksiyonu katsayılarında öncesine göre yapısal bir değişim olup olmadığını belirleyebilmek için iki fonksiyon elde edilmelidir. Türkiye'nin 1981 yılından Gümrük Birliği'ne katılımına kadar (1996) olan süreçte ithalat miktar indeksi; Merkez Bankası Brüt Döviz Rezervi, İhracat Miktar İndeksi, Yıllık Mevduat Faiz Oranı ve Toplam Sanayi Üretim İndeksi ilişkilerine ilişkin ithalat fonksiyonu;

$\hat{y}_i$ =-3,.764+0,006* MBBDR –1,075* İHMİ +2,257* YMFO +1,534* TSÜİ

olarak belirlenmiştir. Ayrıca bu döneme ilişkin R^2=0,922 olarak elde edilmiştir. Dolayısıyla bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranı oldukça yüksektir. Bu regresyon denkleminin artık kareler toplamı da $\sum e_i^2 = 5291{,}740$ olarak hesaplanmıştır.

1981-2000 dönemine ait analiz sonuçlarına göre 20 birimlik genişletilmiş örneklem için ithalat fonksiyonu

$\hat{y}_{pi}$ =9,987+0,012* MBBDR +0,474* İHMİ –1,427* YMFO +0,803* TSÜİ

ve artık kareler toplamı $\sum e_{pi}^2 = 16535{,}418$ olarak elde edilecektir. Bu döneme ilişkin R^2=0,971 olarak elde edilmiştir.

Eşitlik (3.1) yardımıyla F_h değeri;

$$F_h = 4{,}25$$

olarak hesaplanmıştır. Bu değer, $F_{0.05;5,10}$=3,33 değerinden büyük olduğundan H_0 reddedilip, iki regresyon denklemi katsayıları arasında anlamlı bir fark olduğu ifade edilecektir.

4.SONUÇ

Türkiye'nin 1996'da Gümrük Birliği'ne girdikten sonra katsayılarının değişip değişmediği araştırılmış ve bu uygulama sonucunda Gümrük Birliği'ne girişin Türkiye'nin ithalat fonksiyonu katsayılarında anlamlı bir değişime sebep olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre bu katsayı değişimleri aşağıdaki şekilde yorumlanabilir:

i) İhracat miktar indeksi, yıllık mevduat faiz oranı ve toplam sanayi üretim indeksi değişkenleri sabit kaldığında merkez bankası brüt döviz rezervindeki 1 birimlik değişiklik gümrük birliğine girmeden önce ithalat miktar indeksinde 0,006'lık bir artışa neden olurken gümrük birliğine girdikten sonra 0,012'lik bir artışa neden olmuştur.

ii) Merkez bankası brüt döviz rezervi, yıllık mevduat faiz oranı ve toplam sanayi üretim indeksi değişkenleri sabit kaldığında ihracat miktar indeksindeki 1 birimlik değişiklik gümrük birliğine girmeden önce ithalat miktar indeksinde 1,075'lik bir azalışa neden olurken gümrük birliğine girdikten sonra 0,474'lük bir artışa neden olmaktadır.

iii) Merkez bankası brüt döviz rezervi, ihracat miktar indeksi ve toplam sanayi üretim indeksi değişkenleri sabit kaldığında yıllık mevduat faiz oranındaki 1 birimlik değişiklik gümrük birliğine girmeden önce ithalat miktar indeksinde 2,257'lik bir artışa neden olurken gümrük birliğine girdikten sonra 1,427'lik bir azalışa neden olduğu görülmüştür..

iv) Merkez bankası brüt döviz rezervi, ihracat miktar indeksi ve yıllık mevduat faiz oranı değişkenleri sabit kaldığında Toplam Sanayi Üretim İndeksindeki 1 birimlik değişiklik gümrük birliğine girmeden önce ithalat miktar indeksinde 1,534'lük bir artışa neden olurken gümrük birliğine girdikten sonra 0,803'lük bir artışa neden olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

AKKAYA, Şahin ve PAZARLIOĞLU, Vedat , *Ekonometri I,* Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1998.

ÇİMEN, Ahmet , *Gümrük Birliği ve Avrupa Topluluğu Türkiye İlişkileri,* Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1996.

DEMİR, Osman ve TEMUR Yusuf, *Gümrük Birliğinin İlk İki Yılı Değerlendirmesi,* Dış Ticaret Dergisi, 38-60, 1998.

DURA, Cihan ve ATİK Hayriye, *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye,* Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2000.

Ekonomik Araştırma Dairesi, *Cumhuriyet Döneminde Dış Ticaretimiz,* Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998.

ERDAL, Güven, *Türkiye AB Gümrük Birliği- Görüşler* Değerlendirmeler,TURKAB Yayını, İstanbul, 2002.

KARLUK, Rıdvan, *Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye,* Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997.

KOUTSOYIANNIS, A., *Ekonometri Kuramı,* Çev.:Ümit Şenesen ve Gülay Şenesen, Verso Yayıncılık, Ankara, 1989.

SERDAR, Aysu, *Ülkemiz Açısından Gümrük Birliği Sürecinde Ücret Seviyesinin Önemi ve Sosyal Damping,* Uludağ Ünv. İ.İ.B.F Dergisi, Cilt 17, Sayı:1-2, Mayıs 1999.

TERCAN, Ahmet, *Türkiye AT Gümrük Birliği Sürecinin Türk Dış Ticareti Üzerindeki Etkisi, Anadolu Ünv. Sosyal Bil Ens. Yüksek L. Tezi, Yayımlanmamış, 1998.*

TOPRAK, Metin, *Türkiye Ekonomisinde Reel Finansal Etkileşim: Sanayi Üretimi- İhracat- İthalat 1990-1994,* D.E.Ü (11), 187-208, 1996.

Türkiye'nin Dış Ticareti 1997, Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998.

UYAR, Süleyman, *Ekonomik Bütünleşmeler ve Gümrük Birliği,* Dış Ticaret Dergisi, (19), Ekim 2000.

YILDIZ, Mircan, *Bütünleşme Biçimleri ve Avrupa Birliği,* Dış Ticaret Dergisi, (15), Ekim 1999.

LIFELONG LIBERAL JOHN MAYNARD KEYNES: SOME HIGHLIGHTS FROM HIS LIFE

Erdal GÜMÜŞ*

ABSTRACT

History has witnessed many great individuals who have had unforgettable impact and great influences on societies that they may not last for centuries. Among these, doubtless to say, John Maynard Keynes was one of the most influenced social scientists. It is therefore the subject of this study to briefly examine his personal life from his birth and school years. This study shows that John Maynard Keynes life carries so many distinguished features that are to be invaluable examples for young economists and scientists.

Key words: J. M. Keynes, Liberalism and Keynes, Keynes's Personal Life, Keynes's School Years.

ÖZET

Tarih, toplumlara büyük katkılar ve unutulmaz izler bırakan ve etkileri yüzyıllarca süren nice şahsiyetlere şahitlik etmektedir. Söz konusu şahıslar arasında şüphesiz sosyal bilimci olarak çok büyük izler bırakan John Maynard Keynes de gelmektedir. Dolayısıyla bu makelede onun doğumundan üniversite yıllarının sonuna kadar olan zaman dilimi içinde şahsi hayatı incelenmektedir. Bu çalışma, John Maynard Keynes'in hayatından genç economistlere ve bilim adamlarına örnek olabilecek çok çeşitli kesitlerin olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: J. M. Keynes, Liberalizm ve Keynes, Keynes'in Şahsi hayatı, Keynes'in Okul Yılları.

* Dr., Osmangazi Üniversitesi, Maliye Bölümü.

1. INTRODUCTION

History has witnessed many great individuals who have had unforgettable impact and great influence. From ancient Greece to present time these individuals have played very significant roles for humanity. These roles were in the disciplines of religion, philosophy, physics, politics, economics and many other areas. Aristotle, Plato, Adam Smith, D. Ricardo, Marshall, J. S. Mill, J. M. Keynes, Albert Einstein, Isaac Newton, to name a few. Among these, doubtless to say, John Maynard Keynes was one of the most influenced social scientists. P. Samuelson (1983) states that "Maynard Keynes was a great Englishman of the first half of the twentieth century, and one of the world's three greatest economists of all time. Only Adam Smith and Leon Walras can be mentioned in the same breath with him" (Samuelson, 19). It is therefore the subject of this study to briefly examine his personal life from his birth and school years, along with his personality. It is obvious that studying his life differs from studying Keynesian economics.

Robert Skidelsky (1992) wrote:

> I say 'study of Keynes's life' as distinct from the study of Keynesian economics or of Keynes as an economist. The literature on the last two subjects is vast, and still growing. There have been major interpretations, re-interpretations, and critiques of Keynesian theory. There is a huge literature of exegesis and pseudo-exegesis-what did Keynes say? What did he mean to say? What should he have said? What would he say now? Hundreds of thousands of students all over the world have been thought the Keynesian 'model' in their first-year courses in macroeconomics. What has been lacking is any up-to-date history of the man behind the model (Skidelsky, xx).

It is a tradition to write biography or biographies of great people. As one becomes more influential, his/her biography needs to be written in detail in order to understand him/her better. This was the case for Maynard Keynes. Because of his great influence, biographers started to write about his life shortly after his death. As time passes, biographers find new documents that lead them to write a better biography of him. Blaug notes:

> There are now four book-length biographies of Keynes: there is Roy Harrod's authorized *Life of John Maynard Keynes,* (1951), now over 40 years old; there is Charles Hession's *John Maynard Keynes: A Personal Biography of the Man Who Revolutionized Capitalism* (1984); there is *Maynard Keynes an Economist's Biography* (1992) by Donald Moggridge, one of the editors of Keynes's *Collected Writings* and author of the Fontana Modern Masters volume on Keynes (1976); finally, there is Robert Skidelsky's multi-volumed *John Maynard*

> *Keynes,* of which two volumes have so far appeared covering the years 1883-1937, with a third volume on the years 1937-46 promised for 1994 (Mark Blaug, 1994, 119).

Among the resources I mainly use Skidelsky's (1999) biography in this paper, for the reasons that Blaug mentions about the first three biographers of Keynes. He states that "Harrod is now so out-of-date as to be worth reading only as a historical document . . ." (119). He finds Hession's biography to have errors. He notes that "Hession's account is so colored by certain psychobiographical preoccupations and so replete with factual errors . . ." (119). He also regards "Moggridge . . . is scholarly, authoritative, and in full command of the entire range of primary and secondary sources . . . but with many hints of the purely personal" (119). Blaug's (1994) opinion of Skidelsky's biography gave me the idea to use his biography. He honored Skidelsky's biography stating that "Skidelsky is not a professional economist but one would never notice that. He places Keynes squarely in his intellectual context, . . . and his grasp of the theoretical issues, . . . is unerring. Moreover, in his account one comes to know Keynes almost as a personal friend" (119-20). Hence Blaug (1994) rules with great confident that "on this ultimate criterion of quality in biography, Skidelsky is the clear winner" (120). Thus my primary source in this paper would be Skidelsky's biography. I should point out that in this paper I will only study highlight of Maynard Keynes's personal life up to his graduation from King's College.

2. HIS FAMILY

To understand one of the most influential economists of the world, it might be a good idea to know his family. He was the son of Ms. Florence Ada Brown and of Mr. John Neville Keynes. He had one sister, Margaret and a brother, Geoffrey. John Maynard's father, John Neville Keynes "was born on 31 August 1852" (Skidelsky, 5). Maynard Keynes grandfather's name was John Keynes "Who was a religious man, who believed in religion as a moral discipline" (Skidelsky, 6). We learned Maynard's grandfather as a religion man because he wrote a letter to his son "dates from 21 January 1857: 'My dear little Neville is not going to be a naughty boy, the good Jesus was never a naughty boy and you must try and be like him'" (6). As a conservative family "Neville was very close to his mother" (6). Since Neville's father's continues pressure and his family's character impressed him as Skidelsky states "the close-knit character of his family made a great impression on Neville. He was to be first and foremost a family man, happiest in the circle of his family" (6).

In 1864 Neville started at Amersham Hall. He was prepared to study at the London University. He started residence at University Hall and later on at Cambridge (7, 8). Neville started studying mathematics but later he hated it and changed his subject to moral sciences (9, 10). Switching the subject at that time could be evaluated on the ground of potential advances in new field. Skidelsky says:

> The Moral Sciences Tripos at Cambridge was one of the points of this awakening. It was attractive to scholars, because its component studies-moral and political philosophy, logic, psychology, and economics- were all in a state of flux, offering opportunities for creative work. . . .Neville's switch to moral sciences determined the atmosphere in which Maynard Keynes was to grow up. He was a product of the Cambridge moral science tradition, in which Cambridge economics developed side by side with Cambridge moral philosophy (10).

At the time Henry Sidgwick, who also had changed his major from classics to moral sciences, was very popular. Therefore, Neville Keynes went him for moral and political philosophy (10, 11). Neville then "took out extra insurance by taking the London M.A. in June 1876, in political economy" (12). Since he was Maynard Keynes's father, he was also a brilliant economist though not as powerful as his son Maynard Keynes. We understand this from the following sentences: "Although his highest marks were achieved in logic, he decided, under Marshall's influence, to specialize in economics. Twenty year later Marshall still regarded Neville as one of the two or three best students he had ever had" (13). After Marshall left "Neville was appointed lecturer in Logic at a number of colleges, including the two new women's colleges, Girton and Newnham" (14). Because of his teaching of women, he started some feeling and thought about marriage. "One of the by-products of the higher education of women was the academic marriage. Marshall set the trend: and Neville followed in his footsteps"(14). Hence, Florence Ada Brown, eldest daughter of the Rev. John Brown, came to the University College, and one day she and Mr. Neville Keynes met and later on Mr. Keynes "proposed, and she accepted" for marriage. It was on 20 May 1880 (14, 15).

It would be a good idea to give a short information of Maynard's mother: Florence Ada Brown. She "was born in Manchester on 10 March 1861" (15). Her father and mother's name were John Brown and Ada Haydon Ford , respectively (15). The Brown family then moved to Bedford (15). It was her mother who placed Florence in a position to see Neville Keynes. We know this from Florence's own word indented in Skidelsky as follows:

> Luckily for me, my grandmother and my mother were both great educationalists: and I was very well taught at home by my mother. My grandmother had eight children of her own. She managed to bring them up and run a successful school in my grandfather's large house- he was a parson. (She used to nurse a baby on her knees and stitch her husband's white shirts and teach the older children round the table all at the same time.) [My mother] began by teaching me and my sisters in our Bedford home. Then friends asked if their children might join us. So Mother found herself with a school on her hands. She ran it for about twenty years, until other educational facilities for girls were developed in our neighborhood (16-17).

This was very important development at the time since women were not yet given educational opportunity. At the age of sixteen "Florence passed the Cambridge local Examination well enough for her to gain a small exhibition at Newnham Hall to study for the Higher Local Examination" (17). She was very thoughtful and cared other people. As a mother "Florence was not the kind of mother whose love of humanity is so intense that she has no time for her children. She was not demonstrative in her affection, but left no doubt that her first loyalty was to her husband and her family"(18). After their engagement, they had some problems. Neville's mother did not wish her son to marry Florence. Also at that time Neville's fellowship was going to expire. He had two options : a job in university administration and a professorship in economics at University College, London, following Jevan's death (21-22). Even though Marshall wrote a good reference letter for him, he accepted the administrative job and, Florence was very disappointed for his decision (22). Marshall's reference letter was worthy to mention. It was indented in Skidelsky as follows;

> Mr. Keynes [he wrote] has a great natural genius for economic science, and a wide knowledge of its subject matter. He is a clear and powerful thinker, distinguished preeminently for thoroughness of intellectual character. He has a quiet but strong originality which leads him to work steadily at great issues, and which is perhaps liable to be understand because it aims at producing that which is likely to live long than that which is most striking in its immediate effect. I regard him as an economist of the very highest promise (22).

After accepting the administrative job, and before marriage, Neville was planning to find a house in Cambridge, since his new job would be there. "They

decided to buy one about to be built in Harvey Road, as part of a new "development" for married dons. . . . The house rose steadily through the winter and spring, signaling the start of a new life" (22). They then planned marriage and determined the wedding day: 15 August 1882 (23). Before the wedding John Brown, Florence's father, wrote to her the following as quoted in Skidelsky: "It is better that life shd grow richer & more full of meaning for us under the guidance of our Heavenly Father, [and] it is great comfort to me to know that you will always exercise in your new home the gracious influence of a truly Christian woman" (22-23).

Then they married, their ceremony was held at the Bunyan Meeting, Bedford. The service conducted by Florence's father (24). On 5 June 1883 Florence gave birth: a boy, and Mrs. Brown proposed a name, John Maynard Keynes and Mr. Brown was also agreed for that name (24-25).

3. HIS CHILHOOD

Maynard Keynes had a sister who was born on 4 February 1885 and a brother who was born on 25 March 1887. Names of his sister and brother were Margaret and Geoffrey, respectively (51). When he was little, his grandmother moved to famous Batemen Street. On Sundays his father "Neville would take the children to have tea with her, falling happily asleep himself" (51).
During his childhood transportation was not easy.

> To get from Harvey Road to the town one walked, or took the horse-drawn from or a hansom cab. . . .the Keyneses did not have a carriage. Bicycles started in the 1880s, but the Keyneses did not acquire any till 1895 when Maynard was given a free-wheel one for his twelfth birthday. He promptly collided with a hansom cab damaging his little finger (52).

Since Maynard's parents were highly educated, they were always reading. This increased Maynard's interest in reading while he was a child. "Like most middle-class Victorians the Keyneses read a lot. Reading novels was the main family entertainment, much of it done aloud and for the whole family, especially on holidays" (53). Thus, this indicates how in good an environment was Maynard raised.

Maynard Keynes had interested in collecting stamps as most of the children do at their early years. "At the age of three, Maynard was showing an interest in stamps, . . . By 1895, he had 8,000 stamps, which Maynard valued for him at

[British Pound] 2,000" (53). It is interesting to note that Maynard Keynes used his collecting to learn as his mother expressed, "Armed with a catalogue they [with his sister, brother and friends] studied the values carefully and chose accordingly. In this way they learnt how to use a catalogue and acquired a considerable knowledge of other countries" (qtd. In Skidelsky, 53-54).

Maynard Keynes also interested in playing golf. He showed very deep interest in it. "Neville managed to get Maynard keen on golf; an interest which proved more enduring than stamps, Maynard continuing to play golf with his father till the First World War" (54). It is also amazing to learn that "the whole family would collaborate to produce a newspaper. A succession of these ran through the 1890s" (54). Maynard Keynes also played word games, and he "was entranced by them in their statistical aspect. He compiled lists of batting and bowling averages" (54). All these indicated that he would do very good things for the benefit of humanity.

Maynard Keynes learned German. He "grew up in a pro-German household. This was not unusual, particularly in educated circles. Germany was still the home of philosophy and science, not the jackboot" (55).

Maynard Keynes loved his mother much more than his father during his childhood. "He felt particularly close to her between the ages of six and eight, . . . he calls Florence his 'greatest friend in the world' and his 'city of refuge,' . . . he wants to be exactly like her" (66). However, later on he had great relationship with his father. "From eight onwards, right through school, university, and into adult life, Maynard's relationship with his father is the essential one" (66). It is also worth to mention that he was more close to his sister Margaret than his brother Geoffrey (66). Among the family relatives, he "was probably closest to 'Uncle' Kenneth, Florence's youngest brother, only four years his senior" (67). At childhood "he was a thin, delicate, lanky child. Florence and Neville quickly concluded that he was not robust" (67).

Maynard Keynes, suffering sickness and diarrhea, grew up with a mind too active for his body. Because of this "he was frequently taken away from school or let off school work" (67). His fitness unfortunately was centered ugliness. "From the age of six Maynard was convicted that he 'was remarkably ugly. He thinks no one ever was quite so ugly'. This was not just a childhood jancy, but as he told Lytton Strachey many years later a 'fixed, constant, unalterable obsession' from which he had 'always' suffered" (67).

Maynard Keynes was very intelligent child. He had disinterest in religion. One Sunday after leaving chapel it is quoted in Skidelsky saying "It's the prayers I dislike most" (68). He was obviously a clever child:

> On his sixth birthday he reduced his sister Margaret to tears by proving to her that she was a *thing*. 'she wouldn't like to be nothing, and if she wasn't nothing she must be something, & if she was something she was a thing.' The logician W. E. Johnston, visiting the Keynes house, decided to pursue the conversation further. 'you call Margaret a thing,' Is this table a thing?' 'Yes.' 'Well, it can't talk, and Margaret can talk.' Unabashed, Maynard replied, '*Some* things can't talk, but *some* things can' (68).

4. HIS EDUCATION

4.1. Perse School for Girls

It is important to study his education. This might give us some clues that how a great economist got his education. The first school that Maynard Keynes attended was a kindergarten. "When he was five and a half he started going to the kindergarten of the Perse School for Girls. By the end of 1889 he was showing 'talent' at arithmetic" (69). He was taken from school. "In December 1890, Maynard was showing 'power' at arithmetic; but then for some reason he was removed from the kindergarten for good and taught at home for a year" (69).

4.2. St Faith's Preparatory School

He then started another school in 1892. "he started as a day boy at St Faith's Preparatory School in the Trumpington Road' (69). As a child at preschool his arithmetic was very promising. "By March, his father noted that Maynard was 'very quick at Arithmetic and Algebra'. . . . Before he was ten, Maynard had finished Book I of Euclid, was doing Quadratic Equations in Algebra and continues Prose in Latin, and *Samson Agonistes* in English" (70).

Mrs. Brown, Maynard's grandmother, observation was that "he is very intense while at work, but finds steady application more difficult" (70-71). Also his father observation about him was interesting. It is quoted in Skidelsky that Neville said "Maynard has himself discovered the method of squaring a number of two figures by applying the formula $(x+y)^2 = x^2 + 2xy + y^2$" (Skidelsky, 71). Maynard Keynes was thinking all the time about Algebra even at religious

services at those days. Skidelsky points out that "Maynard was so obsessed by his Algebra at this time that in family prayers he found himself praying, 'let Mother equal x and let Geoffrey equal y'" (71). At this time of his age, his behavior and relationship with his friends worth to mention;

> He was regarded almost with awe by his schoolfellows. The stories of his slave, who walked behind him carrying his books in return for help and protection, and of the other boy with whom he had 'a commercial treaty', sealed with blood and enacting that he should not approach at any time nearer than fifteen yards, are not apocrypha. I can still name the second one (71-72).

It was now time to think about his serious education. "His parents decided, at the end of 1896, to enter him for the Eton College Scholarship Examination in July the following year" (72). Maynard, his father Neville and his mother Florence left for Eton on Monday 5 July (72). Maynard took the test. It was two days long. After exam;

> Worrying about the examinations was followed by worrying about the results. Depressed by Goodchild's pessimistic appraisal of Maynard's examinations notes, and alarmed by the lack of geniality of the Vice-Chancellor, one of the Eton examiners, Neville despaired. 'Well, the dear boy has I am sure done his best'. . . . At last a telegram came at 5.30 p.m. 'Maynard 10th College Scholar'. His mathematics had pulled him through after all, and he was placed first equal in that subject (73).

4.3. Eton Years (College-Middle and High)

He started his college education at Eton.

> "He was outstandingly successful at Eton, and predominantly happy there. These facts help one understand the part he came to play in English life. Many gifted English middle-class boys have been made miserable by their parents or by their boarding-schools; some of them, as a result become rebels. …However true this may be of some middle-class experience it does not fit Keynes. He is an example of a 'first-rate intelligence' who never became an 'outlaw' (75).

He liked his college environment very much. "Until his last couple of halves all Maynard's habitual interests, activities and friendships were College-centered" (77). Maynard had a tutor at Eton. "Two people above all shaped Maynard's life at Eton. The first was his tutor, Samuel Gurney Lubbock, . . . [the second was his father] Neville" (78). He won almost all prizes at Eton. "He won 10 in his first year, 18 in his second, 11 in his third: a total of 63 volumes in all" (80).

In his fourth year, Maynard had to choose a field, to specialize. His mathematics master, Hurst, “wanted him to drop all his other subjects. This annoyed Maynard very much” (93). Since Maynard was interested in to learn more not to narrow his study to only one field. Eventually he refused to specialize (93). His days at Eton was very full of activities as Skidelsky states “His Eton life remained full of interest and activity. There was no question of Maynard being bored at school, a common experience of many bright boys. He wished a day had thirty-six hours, a week fourteen days, he told his father, so that he could do justice to all his interests” (Skidelsky, 1992, 96). This indicates that Maynard valued his time very high. We can also infer that he did not waste his time. This is very important.

4.4. King’s College (Undergraduate)

He took an examination to get scholarship for his undergraduate education. The result of exam was a full scholarship. Thus his tuition, room and board were free of charge throughout his undergraduate at King’s College (98-104). When he arrived at Cambridge, he met and became friends of many people. A few of them named Oscar Browning, E.F. Benson, J. B. Seeley, Lord Curzon, Goldworthy Lowes Dickinson, Nathaniel Wedd, J. E. Nixon, Charles Rye Fay, and Robin Furness (Skidelsky, 1992, 106-112). Maynard Keynes started writing papers in various fields and presented them in different club and conferences in his first year at King’s College. His favorite subject was especially political subject. “Keynes spoke regularly throughout his first year on the political subjects which were the staple of debates, and in June 1903 was elected to its Committee at his second attempt” (114). At one of the speech he again raised his opposition about religion (indented in Skidelsky as follows):

> During the last week [he wrote to Swithinbank on 5 February 1903] the whole of King’s has been turned upside down by a religious controversy-as to what lines a mission, which it is proposed that the College should start, is to be run on. It was, at one time, to be high Church, but Sheppard and I and several others helped to organize a regular opposition and we finally carried the College meeting by a majority of 75 to 25 that the scheme should be on a purely secular basis. . . . It was a tremendous triumph. . . . I had to make a speech before the Provost, almost the whole College, and a no. of dons . . . (Skidelsky, 1992, 114).

Of course, at the university he had new friends who "were clever, philosophical, irreverent, and unworldly” (116). He also became members of many societies throughout the campus. These “Membership of the society affected Maynard’s

life in a profound way. It gave him most obviously a new circle of friends; and one which was constantly replenished from the same source, . . . Much of the rest of his life would be spent in the circle of Apostles, old and new, and their friends and relations" (117). As he continued on his study of mathematics, it was first time that Maynard was studying economics. "He defended Free Trade in a speech. . . .his father records him studying Political Economy in September 1903" (121). Finally at the King's College, he had done what he wanted. "in his three years as an undergraduate he had done all he wanted, and still managed to come out twelfth wrangler" (132). At the end "Mathematics could finally be put aside for more interesting intellectual pursuits. On 28 June 1905 he started work on Marshall's *Principle of Economics*" (132).

M. Keynes had also dealt with philosophy. Skidelsky states this side of him as follows:

> Philosophy provided the foundation of Keynes's life. It came before economics; and the philosophy of end came before the philosophy of means. Keynes's philosophy was worked out between 1903 and 1906, in his last two years as an undergraduate, and in his first and only postgraduate year. . . .A number of essays and fragments have survived from these early years, in which we see him wrestling with the problems of value and conduct, his solutions to which are given retrospectively, not always accurately, and certainly not completely, in his Memoir Club paper (Skidelsky, 133).

Skidelsky goes further:

> The heart of this paper is an account of G. E. Moore's *Principia Ethica,* and the effect it had on him. His testimony on the latter point is unequivocal. 'Its effect on us.' Keynes said, 'and the talk which preceded and followed it, dominated, and perhaps still dominates, everything else.' He went on 'It was exciting, exhilarating, the beginning of a new renaissance, the opening of a new heaven on earth' (133-34).

Therefore, *Principia Ethica* was one of the most influential books in his life. Even we can say that Maynard Keynes went further to view Moore's *Principia Ethica* as a religion. There is a key statement of him which was one of his speech reported in partially in Harrod's and almost fully in Skidelsky. Important part of the statement in Skidelsky is reported below:

> Now what we got from Moore was by no means entirely what he offered us. He had one foot on the threshold of the new heaven, but the other foot in Sidgwick and the Benthamite calculus and the general rules of correct behavior. There was one chapter in the *Principia* of which we took not the slightest notice [the penultimate chapter 'Ethics in Relation to Conduct']. We accepted Moore's religion, so to speak,

> and discarded his morals. Indeed, in our opinion, one of the greatest advantages of his religion was that it made morals unnecessary -– meaning by 'religion' one's attitude to oneself and the ultimate and by 'morals' one's attitude towards the outside world and the intermediate (Skidelsky, 141).

Keynes also regarded New Testament a "handbook for politicians" (Skidelsky, 142). It is also interesting to notice that Keynes practices what he believes. We learn this in his own words as Skidelsky reports:

> Lived entirely in present experience, since social action as an end in itself and not merely as a lugubrious duty had dropped out of our Ideal, and not only social action, but the life of action generally, power, politics, success, wealth, ambition, with the economic motive and economic criterion less prominent in our philosophy than with St. Francis of Assisi, who at least made a collection for the birds (Skidelsky, 142).

5. HIS PERSONALITY

To understand his personality at college age years (at Eton) the following paragraph gives us some important insides:

> The picture we get of Maynard is that of an exemplary pupil, brilliant at his work, modest in manner, conscientious in all his undertakings; who is also an amusing and amused, witty and irreverent, schoolboy, very quick, logical, precise, statistical, but saved from narrowness by his very speed in understanding, a compulsion to do many things well, and a curiosity about the world. That his final bent would not be towards mathematics but to something more eclectic and practical was already foreshadowed. But this is not the whole story. What the reports and letters home leave out is one side of his personality which was already very important and was to become centrally so: his need to give and receive affection. (Skidelsky, 1992, 86).

It is human nature that at the ages of 15 and onwards young adults start having emotional feeling. This was not an exception for Maynard too. On this issue Skidelsky points out that "Maynard's first important friendships date from his time at Eton" (86). He continues on saying "Maynard was too rational and ironic to be much affected by such things. Poetry gave him genuine pleasure but . . .likely to produce statistical as spiritual ecstasies" (86). Maynard interested in more science than moral and spirituality. As Skidelsky states "he was never able to take religion seriously, regarding it as a strange aberration of the human mind. Even at school he delighted to puncture his friends' religious beliefs by refuting arguments for the existence of God '(86).

There was a British war going on and Maynard wrote to his family about their opinion if he can be a volunteer. “at a national crisis like the present it is the duty of everyone to do what he can to make himself efficient by joining the volunteers. . . .Am I to join? I am not keen and the drills will be a nuisance, but I am perfectly willing to do so if I ought” (90). In reply he received the following “As you know we were never very anxious for you to join the Volunteers, and we are no more anxious now-in fact, we prefer that you should not” (90). But his parents (mother) also lets him free “If you feel that it would be the right thing to do, and that you would be in an uncomfortable position if you did not join, we shall raise no objection” (90). Especially Maynard’s letter gives us clue that he is a nationalist. He did not join to volunteers. But his intention as we could understand from the letter he highly wanted to join. Another indication that he was a nationalist is that “He never much deviated from the view that, all things being considered, it was better to have Englishmen running the world than foreigners” (91).

His emotional feeling developed at King’s College. Skidelsky wrote:

> Schooboy experiments apart, Hobhouse was the first great love of Keynes’s life. Over the next seventeen years he had several love affairs with men, one of them of central importance, as well as a certain amount of casual sex. This side of his life was entirely omitted from Roy Harrod’s biography. . . .There is no satisfactory explanation of homosexual tendencies. Both Maynard’s brother and sister had bisexual inclinations. But what, if anything, there was in the family situation to produce them in all three is difficult to say. More suggestive is the fact that Maynard, and many young men similarly situated, passed their adolescence and much of their adult life in an environment which excluded women, apart from family, either as companions or as providers of conveniences and comforts (128).

I think Roy Harrod knew Maynard’s homosexuality but as Skidelsky says he just omitted. We understand this from Harrod’s own words. He mentions that “The biographer must pause at the threshold and not seek to pry among the inner eddies of his subject’s emotions. The secrets of the heart must remain secret” (Harrod, 366). Skidelsky also mentions that “Keynes and Strachey had been brought up to believe that women were inferior-in mind and body. Love of young men was, they believed, ethically better than love of women” (Skidelsky, 129).

On his homosexuality, some researchers went further to study the relationship between his sexuality and his success. For instance, one of his biographer Charles H. Hession (1993) wrote an article entitled "Keynes, Strachey, and the Gay Courage To Be." Aim of his paper was "to explore the possible relationship between his homosexuality and his extraordinary creativity" (Hession, 53). Hession states that "the more we learn about his life, the greater seems the evidence that homosexuality was his peculiarity. But, on the whole, we still don't know enough about this particular sexual orientation to gauge its influence on the dynamics of his personality" (53-4).

One other aspect of his personality was his constant changing. Robert Kuttner points out that "Keynes's views kept evolving, . . .it was first Maynard Keynes, then John Maynard Keynes, and finally J.M. Keynes" (Kuttner, 62). Paul Samuelson also criticizes Keynes on the basis of his changing mind frequently. He states "since Keynes had the notorious reputation for always changing his mind, how could he always have been right? . . . "When a Royal commission solicits opinions from five economists," the story runs, "they get six answers-two from Mr. Keynes"" (19). This indicates that Maynard Keynes makes decisions based on the various factors. When those factors change, he also changes his mind. In fact, his first biographer Harrod interprets this changing in a different way. He points out that

> Maynard's mind jumped very quickly from thing to thing; the emotion of a moment before could be banished completely. There was some special quality in his constitution which allowed him to terminate one phase of feeling abruptly and redirect his mind to something else. This quality may be a key to his success in life. He had a heart, without which it is impossible to be a great man. But by reverting to an intellectual interest he could always terminate his heartache quickly (Harrod, 29).

Maynard Keynes was not only an economist. Although any undergraduate as well as most of the graduate students studying economics know Maynard Keynes as an economist, in actuality he "was an effective journalist, pamphleteer, and diplomat as well an accomplished technical economist" (Kuttner, 64).

M. Keynes was very popular man of his days in the whole world. Even from Canada students had gone to England to take economic course from him. Galbraith, in this respect, was one example. He had gone from Canada to

"Cambridge to study under him, but Keynes was recovering from a heart attack and did not teach that year" (Sorel and Sorel, 61). Years later,

> Galbraith . . .found himself in 1941 in Washington, in charge of wartime price controls for the entire United States. . . .One busy day in late spring his secretary announced that a "Mr. Kines" wanted to see him. The name stirred no recognition and Galbraith told her to put him off. The secretary persisted: "I have the feeling that Mr. Kines somehow *expects* you to see him." (Sorel and Sorel, 61).

Finally he realized that he was Mr. Keynes and he felt "like a parish priest who has the pope in his outer office" (Sorel and Sorel, 61). Thus, Keynes returned his visit in a very surprised way. This piece of information indicates that his interpersonal relationship was very important one in his life.

Keynes was a conservative. Bruce Bartlett (1984) wrote "In almost every respect Keynes was a conservative, both in philosophy and temperament, although he identified himself as a liberal throughout his life" (128). Keynes also was a leftist if we are to read from Robert Skidelsky "Keynes always thought of himself as a man of the left. But the Left to him simply meant the Liberal Party. In 1920s, to be a "man of the Left" meant to support the Labour Party and some form of socialism. Keynes never took this step-he remained a lifelong liberal" (Skidelsky, 1999, 13).

Because of his centenary of the birth, Milton Friedman wrote an essay about him. Milton Friedman (1983) says "I am wholly in accord with the substance of Keynes's comment. Yet his abrupt dismissal of "the longrun" reflects an important facet of Keynes's character" (Friedman, 18). Friedman further notes that "Keynes was unusually quick and flexible-both in his mental reactions and in the policy positions he adopted" (18). He continues "Keynes's flexibility was both a virtue and a vice. It enabled him to adopt his ideas and proposals promptly to changing circumstances" (18). Friedman claims that his followers had taken his view to extrems. He expresses this important point that:

> I have always regarded it as a tragedy-for Britain and the World-that Keynes's life was cut so short. He was the only person in postwar Britain who had the prestige, the intellectual force, and the persuasive power to have prevented his disciples from carrying his ideas to extrems that he would have avoided and applying them under conditions very different from those that they were constructed to explain (Friedman, 18).

In 1974 Nobel prize winner economist F. A. Hayek (1983) expressed his view about Keynes on 100th birthday of Keynes. He stated that:

> He was certainly one of the most powerful thinkers and expositors of his generation. But paradoxical as this may sound, he was neither a highly trained economist nor even centrally concerned with the development of economics as a science. In the last resort he did not even think much of economics as a science, tending to regard his superior capacity for providing theoretical justifications as a legitimate tool for persuading the public to pursue the policies which his intuition told him were required at the moment (39).

Hayek goes on to claim that:

> I still have no doubt that Maynard Keynes was neither a full master of the body of economic theory then available, nor really cared to acquant himself with any development which lay outside the Marshallian tradition which he had learned during the second half of his undergraduate years at Cambridge. His main aim was always to influence current policy, and economic theory was for him simply a tool for this purpose. He trusted his intellectual powers readily to produce a better theory for this purpose, and tried to do so in several different forms (39).

Skidelsky makes this point clear by stating "He never did take an economics degree. In fact, his total professional training came to little more than eight weeks. All the rest was learned on the jobs" (166). This is because Maynard Keynes was not willing to become an economist. "Maynard started weekly supervisions with Alfred Marshall. But he had by no means decided to become an economist. His main intellectual preoccupation was still moral philosophy" (Skidelsky, 162).

Since aim of this paper was to cover his personal life up to his graduation from undergraduate, I will just give very brief information of what he had done after graduation from King's College. He worked in the India Office. He become

> representative of the Treasury at the World War I Paris Peace Conference, deputy for the Chancellor of the Exhequer, a director of the Bank of England, trustee of the National Gallery, chairman of the Council for the Encourament of Music and the Arts, bursar of King's College, Cambridge, editor of the *Economic Journal,* chairman of the Nation and later the *New Statesman* magazines, and chairman of the

> National Mutual Life Assurance Society (McConnell and Brue, 1993, 167).

He also taught at King's College. He, of course, had written many books, articles and essays. Among them, some of them are: (the years indicates publication years) Indian Currency and Finance (1913), The Economic Consequences of the Peace (1919), Treatise on Probability (1921), Tract on Monetary Reform (1923), Treatise on Money (1930), Essays in Persuasion (1931), Essays in Biography (1933), The General Theory of Employment, Interest, and Money (1936), and How to Pay for the War (1940).

It is also worth to mention a little about his marriage. Keynes falls in love with a Russian ballerina. Because Keynes at that time was quite recognized successful man he found a chance to introduce his lover to his highly respected friends. Harrod states that;

> Keynes issued a formal invitation to various pundits of the University to a luncheon in the Combination Room of King's College "to meet Signor Nitti;. This was the ostensible purpose of the luncheon; the real purpose was to meet Lydia Lopokova. The old fogies might belong to the backwoods, but they were gentlepeople, highly trained in the art of discernment in such matters, and in two minutes they realized that Lydia was something totally different from what they had feared. All was well; Cambridge would be no problem; Lydia was accepted, and in due course won the hearts of the seniors in the University. Some years later I was seated next to Mrs. Alfred Marshall at a luncheon, and our talk turned to Keynes' marriage. "The best thing that Maynard ever did", remarked that venerable lady (Harrod, 365).

Finally Maynard Keynes married with Lydia Lopokova on 4th August 1925 (Moggridge, 400). Unfortunately 21 years later the World lost this great economist; he died at the age of 63 by heart attack on 21 April 1946 (Moggridge, 836). Upon his death, everyone who knew him was so very sorry. Harrod tells us the feeling of those days that "We were facing complete disaster. He would have found a way. He had the power of thinking things through and sorting out the tangled issues; he would have made a plan and implemented. Was there anyone to take his place?" (644). Finally, Keynes was doing everything for his country as Harrod claims;

> Among the qualities which served him well were his known integrity and personal disinterestedness. If his plans were not accepted, he showed a lack of resentment, rather rare among men of genius, who

> are apt to become querulous and thereby difficult. If one plan was unacceptable, he went patiently to work to devise a new one. Throughout his career he made no effort at self-advancement. It was understood that whatever success he might have in promoting schemes to save the country, he would seek no personal advantage. He would continue to live his simple life with Lydia, happy in moderate circumstances, buying his books, seeing his friends, attending to his farm and to the affairs of King's. He had sampled all that the world of the great had to offer, and preferred the mode of life that he had long since chosen for himself. If he continued to labour, that was solely for the good of his country, or of mankind. His services were at the disposal of those who wished for them, and he expected neither thanks nor requital (Harrod, 645).

6. CONCLUSIONS

Studying John Maynard Keynes life shows that he is one of the most brilliant and influential economists of all time. Even though he did not get a degree in economics, his challenge to learn more and more especially during his school years made him a successful economist. He had made lots of friends, wrote letters to each other, shared ideas, and discussed important economic and political issues of the day. All these activities gave him the way of critical thinking and problem solving methods. Also, it is important to notice that his parent's impact on his education is vital. They supported him in every avenue of his education. His father was like an academic advisor to him. All these helped him in positive way to be successful. As a result, he became one of the great economists of all time.

References

Bartlett, Bruce, (1984), "Keynes as a conservative", *Modern Age*, v. 28, pp. 128- 33.

Blaug, Mark, (1994), "Recent biographies of Keynes*", The Journal of Economic Literature*, v. 32, pp.1204-15.

Cairncross, Alec, Sir, (1983), "The apostle of probability", *The Times Literary Supplement*, no. 4205, pp. 1209-10.

Chick, Victoria, (1987), "Money matters", *The Times Higher Education Supplement*, v. 739, pp. 8.

Colander, David, (1984), "Was Keynes a Keynesian or a Lernerian?" *The Journal of Economic Literature*, v. 22, pp. 1572- 5.

Friedman, Milton, (1983), "The Keynes centenary: a monetarist reflects", *The economist*, v. 287, pp. 17-19.

Hayek, F. A. (1983), "The Keynes centenary: The Austrian Critique", The Economist, v. 287, pp. 39-41.

Galbraith, John Kenneth, (1984), "Keynes, Roosevelt, and the complementary revolutions", *Challenge*, v. 26, pp. 4-8.

Hazlitt, henry, (1984), "Keynes's lifelong confusions", *National Review*, v. 36, pp. 44-6.

Heilbroner, Robert L., (1994), "Act of an apostle", *The New York Review of Books*, v. 41, pp. 6.

Hession, Charles H., (Charles Henry), (1993), "Keynes, strachey, and the gay courage to be", *Challenge*, (Armonk, N.Y.), v. 36, pp. 53-9.

Kuttner, Robert, (1989), "Keynes the able", *The New Republic*, v. 201, pp. 62.

McConnell, Campbell R. and Brue Stanley L., (1993), *Economics*, New York: McGraw-Hill-Inc.

Mini, Piero V., (1996), "Maynard Keynes: an economist's biography: a review article", *The American Journal of Economics and Sociology*, v. 55, pp. 327-35.

Moggridge, D. E., (1992), *Maynard Keynes: an economist's biography*, New York: Routledge.

Roy, Harrod, (1951), *The Life of John Maynard Keynes*, London, Macmillan and Co. Ltd.

Samuelson, Paul, (1983), "The Keynes centenary: sympathy from the other Cambridge", *The Economist*, v. 287, pp. 19-21.

Skidelsky, Robert, (1999), "Doing good and being good: the conflicting ideals of Bernard Shaw and John Maynard Keynes", *The Times Literary Supplement*, no. 5008, pp. 12-14.

Sorel, Edward, and Sorel, Nancy Caldwell, (1987), "First encounters", *The Atlantic*, v. 259, pp. 61.

THE LINKS BETWEEN ECONOMIC LIBERALIZATION AND PRODUCTIVITY GROWTH

Sacit Hadi AKDEDE[(*)]

ABSTRACT

This is a literature review about the relationship between liberalization and productivity growth. Liberalization can make an economy more competitive, this in return can make the same economy more productive. This is of course a hypothesis rather than a fact . In this paper, we shed some light on these issues.

Key Notes: Trade liberalization, productivity growth.

ÖZET

Bu bir liberalleşmeyle verimlilik arasındaki ilişkiyi anlatan literatür tarama makalesidir. Liberalleşme bir ekonomiyi daha rekabetçi yapabilir, daha rekabetçi bir yapı da daha verimli bir ekonomik yapı çıkarabilir. Bu gerçeklikten öte bir hipotezdir. Bu makalede bu tür sorunlar üzerine ışık tutmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler : Liberalleşme, verimlilik artışı

I. Introduction

This descriptive paper contains a literature review of the links between economic liberalization in general (which includes trade, political, financial, and other types of liberalization) and productivity growth. Liberalization implies an increased role for market forces in the economy. There have been earlier studies, looking at the relationship between trade regimes and productivity growth. Those models did not analyze the relationship between liberalization and productivity growth per se.

This paper concerns the possible effects of liberalization on productivity growth.. Several studies have examined the effects of trade liberalization on total factor productivity growth for different developing countries such as India and Korea. Productivity growth is important since we might be curious of the sources of the growth. If the growth is mainly due to factor accumulation instead of productivity growth, then it might not be sustainable. Previous findings for the contribution of total factor productivity growth to total output growth have yielded contradictory results. Many developing countries grew via "factor

[(*)]Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, İ.İ.B.F
e-mail:sacit.h.akdede@vanderbilt.edu , tlf: (256) 3151972 ext:27

accumulation", instead of improved technological change via total factor productivity growth. It would be interesting and important to look at how much total factor productivity
growth contributed to the total output growth in a particular country.

After the pioneering work of Hall (1988, 1990), there were many case studies, investigating the empirical relationship among trade liberalization, market discipline, and productivity growth, such as Tybout et al. (1991), Levinsohn (1993), Harrison (1994), Krishna and Mitra (1998), and Kim (2000). They were only investigating the effects of trade liberalization, not necessarily "liberalization in general" as mentioned before. Also, they examined the only private sector firms' productivity growth, paying no attention to public sector firms. Some countries, such as India, Turkey, and Egypt, however, have had, until recently, before privatization, a huge public sector. Therefore, given sufficient data sets, the same kind of analysis can be extended to the public sector firms as well.

2. Links between Liberalization and Productivity Growth

In the first part of this section, I review the links between free trade and liberalization. In the second part, links between liberalization in general and productivity growth will be reviewed.

The traditional argument for gains from free trade is based on the concept of allocative efficiency. Exposure to international prices, in a perfectly competitive environment, tends to reallocate factors of production toward areas of comparative advantage. These gains in economic efficiency are well known. The recent emphasis on imperfectly competitive markets in international trade creates another argument for gains from trade: in a protected market dominated by a few domestic firms (usually the case for many developing countries), trade reform increases competition. According to Helpman and Krugman (1989), the impact of policy changes in the presence of imperfect competition is ambiguous. In the presence of imperfect competition, the marginal impact on welfare will depend on (Srivastava ,1996),

1. A volume-of-trade effect
2. A profit shifting effect
3. A scale effect
4. Efficiency effect

With respect to last effect(efficiency effect), Rodrik (1992a) illustrates the welfare effect of a change in trade policy with the expression

$$dW = \sum\left(p_J - p_J^w\right)dM_J + \sum\left(p_J - c_J\right)dQ_J + \sum n_J c_J\left[1-\left(1/\theta_J\right)\right]dq_J + \sum Q_J c_{tJ}\,dt_J$$

where $c_J\left(w, x_J; t_J\right)$ is the average cost function for the representative firm in sector J, w is a vector of input prices, t_J is a technical efficiency parameter, $c_{tj} = \partial c(.)/\partial t_j$ [1], n and q are the number of firms and firm-level output; Q and M are the sectoral output and imports; θ is the ratio of average cost to marginal cost and is a measure of scale economies; W is welfare measured in money units, and p^w, p are world prices and domestic prices , respectively. Only the first of the effects above exists in the traditional analysis, where the welfare gains come from increased imports since domestic prices are higher than international prices in the sector. Of course, this need not be true if there are production and consumption distortions.

Scale effects and profit shifting effects could conflict with the first effect if a sector has high profits margins and is not exploiting the economies of scale as occurred in many developing countries until they started liberalizing their trade policies. These effects are not directly related to the link between trade liberalization (or freer trade) and productivity growth. In this paper, I will discuss the theoretical arguments, generally made in the literature, linking liberalization to productivity growth.

2.1. Liberalization and Productivity

There are three categories of arguments linking liberalization to growth of productivity and output. This section draws heavily on Rodrik (1992b).

[1] This partial derivative is negative, showing that technological change decreases average costs.

X-efficiency

There are at least two types of arguments linking the reduction of X-inefficiency with liberalization. In the first of these, X-inefficiency is interpreted as managerial slack, and the popular argument is that a "challenge-response" mechanism induced by a more competitive environment will reduce this. Why work harder to improve productivity and cut costs if foreign competition presents little threat? In its simplest form, this type of argument relies on satisficing , rather than optimizing , behavior on the part of entrepreneurs, and requires further that domestic competition be not a severe enough threat to keep them on their toes.

This argument is not theoretically rigorous. A larger market share due to policy restraints, can increase the marginal benefit of a cost reduction for an individual firm. So, with optimizing behavior, it cannot be shown in general that protection weakens the pursuit of higher productivity.

A more satisfactory theoretical argument for X-efficiency is provided by the possibility that liberalization may influence a manager's choice between leisure and labour. Assume that reducing X-inefficiency requires some effort and diligence, which cuts some time for leisure. Protection increases the rents to entrepreneurs, who take some of their increased income in the forms of leisure. As the general effort declines, technical efficiency also declines. Liberalization would then reverse the process. This line of argument, however, is valid when income effect outweighs substitution effects, that is , when the labour supply curve is backward bending; as indicated before, the substitution effect will go in the other direction.

Macroeconomic instability

The second major line of reasoning relies on the evidence that inward-oriented regimes such as Turkey before the 1980s are prone to foreign exchange bottlenecks and stop-go macroeconomic cycles. This instability in macroeconomic variables and the consequent result for output periodically falling below and recovering from lower capacity utilization are certainly very important for the growth in measured productivity. In addition, overvaluation of domestic currency and the shortages of imported inputs restrict the exploitation of foreign markets since it restricts the benefits of scale economies. Although these arguments capture an important part of the truth, they say nothing about trade policy. Conceptually, any level of trade protection can be consistent with

macroeconomic stability, realistic exchange rates, and other policies. The view that restrictive and/or protectionist trade policy would lead to current account deficits can be confronted with examples of Taiwan and Korea in the 1960s. This view of "macroeconomic instability" stems from the literature on foreign exchange constraints, and states that in developing countries imported capital and intermediate goods are not perfectly substitutable with their domestically produced counterparts since imported capital and intermediate goods have new technology embodied in them. Restrictive policies, therefore, would lead to a less efficient performance than policies that increase the availability of imported capital and intermediate goods like export promotion policies. In this setting, exports are important only because they can create funding for imported capital and intermediate goods. Therefore, a policy that liberalizes trade can help the economy to avoid macroeconomic instability.

Scale Economies

This line of reasoning is based on the existence of a positive association between the growth of output and the growth of productivity, that is, expanding the market through trade should therefore increase productivity and lead to cost reduction. In other words, more open trade regimes, it is claimed, are conducive to lower average costs since domestic firms will take advantage of larger levels of outputs by participating in the world markets. As long as trade liberalization leads to an expansion of firms and sectors with increasing returns to scale, the traditional allocative efficiency argument can apply to enhanced productivity growth. But getting from one point to another can be somewhat problematic. If increasing returns to scale activities are predominantly located among import-competing industries, then opening these industries to trade might not expand these activities. One argument in this line of thinking is that protection increases profitability and attracts other firms in the industry. One possible result of this might be too many firms producing too many varieties of products. The hope for liberalization is that the ensuing competition and shake-up of the industry will lead to a more rational resource use, with fewer firms operating at larger levels of output and therefore higher levels of productivity. Rationalization requires free entry and exit. This assumption has a poor empirical relevance in many developing countries.

From the above, it is obvious that the impact of trade reforms on productivity , in an imperfectly competitive environment, is uncertain. And the firm and industry-based empirical evidence across different countries is also inconclusive.

The debate over the newly industrialized countries in East Asia has mainly centered around two related issues: the relationship between trade policy and total factor productivity. Some authors explained the "Asian Miracle" with increased total factor productivity. Others questioned this idea of increased total factor productivity, saying that all growth was coming from factor accumulation. The key reason for the debate on the first issue (trade policy) , is precisely the fact that there is no clear and general understanding regarding the dynamic benefits of trade liberalization. Until recently, there have been no rigorous theoretical models dynamically linking trade to growth. The traditional arguments for export-led growth include single and anecdotal examples about how international trade enhanced productivity growth by promoting innovation, cost cutting, and acquisition of new technology. Despite the intuitive appeal of these arguments, their theoretical foundations were not always so rigorous. Rodrik (1995) provides an overview and criticism of the export-led growth story.

Recently, however, some studies have made this link. The microeconomic foundations of this literature emphasize the potential gains from increased competition and exploitation of scale economies that could result from a liberalization policy. Increased competition and exposure to foreign markets make imitation and diffusion of improved technology easier. Then, there are macroeconomic arguments, as well, that link exchange rate policies to the exploitation of scale economies through increased exports and with better capacity utilization resulting from availability of imported inputs (Srivastava 1996).

In a recent paper on trade liberalization and growth in a cross-section of developing countries, Greenaway et al. (2002) test a dynamic model of growth in the context of several samples and , more importantly, several different measures of liberalization. Their results suggest that liberalization may impact positively on growth of real GDP per capita. The effect, however, would appear to be lagged and relatively modest. Their study points out the difficulty of finding an appropriate measure for liberalization as well. At the conceptual level, they define liberalization as tariff liberalization, a move towards relative price neutrality, and finally the substitution of more efficient for less efficient instruments, typically tariffs for quotas. In the empirical trade liberalization literature, different measures of liberalization have been used such as changes in nominal tariffs, relative price neutrality or changes in the degree of anti-export bias, some kind of index liberalization. All the measures mentioned above have some kinds of problems embodied with them. Changes in nominal tariffs have

the virtue of simplicity, but have some problems as well. For example, nominal tariffs might well be lowered but at the same time, anti-dumping measures or safeguard measures introduced. In terms of the degree of anti-export bias, there are extremely challenging data requirements, which limit their use. In terms of liberalization indexes, they are subjective. Therefore, empirically it is also very ambiguous to find and interpret the measures of trade liberalization.

3. Conclusion

In this literature review, we shed some light on the relationship between liberalization and total factor productivity growth. As is clear from the main body of the text that we are not sure whether liberalization increases the productivity under all circumstances. That is, theory does not provide us with a full fledged complete model that can help us understand all these issues. Therefore, the relationship between liberalization and productivity growth should be tested empirically for different countries/industries/contexts. This is a subject of a different paper.

REFERENCES

GREENAWAY, D., MORGAN, W., WRIGHT, P., "Trade liberalization and growth in developing countries", **Journal of Development Economics**, Vo. 67, 2002, 229-244.

HALL , Robert , " The Relation between Price and Marginal Cost in U.S. Industry", **The Journal of Political Economy**, Volume 96, Issue 5, 1988, 921-947.

HARRISON, Ann, " Productivity, imperfect competition, and trade reform, theory and evidence", **Journal of International Economics**, 36, 1994, 53-73.

HELPMAN, E. and Paul KRUGMAN, **Trade Policy and Market Structure**, Cambridge: MIT press, 1989.

KIM, Euysung, " Trade Liberalization and productivity growth in Korean manufacturing industries: price protection, market power, and scale efficiency", **Journal of Development Economics**, vol. 62 , 2000, 55-83.

KRISNA, Pravin and Devashish MITRA, " Trade Liberalization, market disipline, and productivity growth: new evidence from India", **Journal of Development Economics**,vol. 56, 1998, 447-462.

LEVINSOHN, James, " Testing the import –as-market-discipline hypothesis", **Journal of International Economics**, 35, 1993, 1-22

RODRIK, Dani, "The Limits for Trade Policy Reform in Developing Countries", **Journal of Economic Perspectives**, vol.6, no.1, 1992a, 87-105

RODRIK, Dani, "Closing the Technology Gap: Does Trade Liberalization Really Help?". **Trade Policy, Industrialization, and Development: New Perspectives**. Edited by Helleiner, Gerald K., Oxford: Clarendon Press, 1992b

RODRIK, Dani, "Getting Interventions Right: How South Korea and Taiwan Grew Rich". **Economic Policy**, 1995, 53-108.

Srivastava, Vivek, **Liberalization, Productivity, and Competition. A Panel Study of Indian Manufacturing**, Delhi , Oxford University Press, 1996.

TYBOUT, J.R., deMelo, J., CORBO, V., "The effects of trade reforms on scale and technical efficiency: new evidence from Chile". **Journal of International Economy** 31, 1991, 231-250.

İÇ NOKTA ALGORİTMALARI VE DOĞRUSAL PROGRAMLAMAYA UYGULANMASI

Gülnur KEÇEK*

ÖZET

Karmarkar-İç Nokta Algoritması, 1984'te Narendra Karmarkar tarafından geliştirilmiş olup; iç nokta algoritmalarının ana algoritması olarak bilinen bir algoritmadır. İç nokta algoritmalarında, uygun bölge içerisindeki bir noktadan başlayıp; her bir adımda uygun bölgenin iç noktalarında var olan daha iyi bir çözüme gidilerek optimal çözüme ulaşılmaya çalışılır. Çalışmamızın amacı, doğrusal programlama probleminin kısa sürede çözülmesinde Karmarkar- İç Nokta Algoritmasının ve etkin bir iç nokta algoritması olan Mehrotra tahminci-düzeltici Algoritması'nın etkinliğinin gösterilmesidir. Bir üretim işletmesine ilişkin 4500 karar değişkeni ve 180 kısıtlayıcı içeren bir Doğrusal programlama modeli oluşturulmuştur. Model, iç nokta algoritmaları ve Simpleks algoritması ile çözülerek, çözüm sonuçları karşılaştırılmıştır. Modelin çözümü için MOSEK, PCx, XPRESS-MP/Barrier ve XPRESS-MP/Simplex yazılımlarından yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İç nokta algoritmaları, Birim Simpleks.

ABSTRACT

Karmarkar's Interior Point Algorithm is an algorithm developed by Narendra Karmarkar in 1984 and known the major algorithm of interior point algorithms. In Interior point algorithms, it is tried to reach for the optimum solution by starting from an available one and gradually continuing for better ones which lie in the interior points of the available area. The purpose of our study is to present the efficiency of Karmarkar's Interior Point Algorithm and Mehrotra Predictor-Corrector Algorithm, which is an other effective interior point algorithm in solving the linear programming problem in a very short time. A linear programming model has been formulated that has 4500 decision variables and 180 constraints. This model has been solved by interior point algorithms and Simplex Algorithm and they have been compared. MOSEK, PCx, XPRESS-MP/Barrier and XPRESS-MP/Simplex softwares are used for the solution of the model.

Keywords: Interior point algorithms, unit simplex.

GİRİŞ

İç nokta algoritmaları, Yöneylem Araştırması'nda teorik ve uygulama yönünden büyük etkilere yol açmıştır. Yöneylem Araştırmasında yeni bir çalışma alanı ortaya konulmuş ve hızla ilerlemeler sağlanmıştır.

* Yrd.Doç.Dr. DPÜ İİBF İşletme Bölümü Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı

İç nokta algoritmaları, Yöneylem Araştırması'nın yeni araştırma alanlarından biridir. Araştırmacılar, doğrusal olmayan programlama, kuadratik programlama ve yarı belirli (semidefinite) programlama alanlarında da iç nokta algoritmalarını uygulamaya yönelmişlerdir(Nash ve Sofer, 1996; Wright, 1997).

1. İÇ NOKTA ALGORİTMALARI

1947 yılında Dantzig Simpleks tekniğini geliştirdikten sonra bazı araştırmacılar, iç nokta algoritmaları önermişlerdir. Bu araştırmacıların başta gelenleri, Von Neuman (1947), Hoffman v.d. (1953) ve Frisch (1955) olarak sayılabilir. 1979 yılında Khachian tarafından ortaya konan Ellipsoid tekniği, uygulamada oldukça yavaş bir tekniktir. Bununla birlikte, 1947-1955 yıllarında önerilen bu teknikler, teknolojik yetersizlikler sebebiyle Simpleks tekniği ile rekabet edecek düzeyde değildir(Andersen ve diğerleri,1996; Bland ve diğerleri,1981; Ye,1987; Goldfarb ve Todd, 1989).

N. K. Karmarkar, 1984'te AT & T Laboratuarlarında DP için yeni bir polinom zamanlı algoritma önermiştir. Günümüzde Karmarkar Algoritması olarak biline bu algoritma, Ellipsoid tekniğinin tersine, Simpleks tekniğine rakip olabilecek bir potansiyele sahiptir(Goldfarb ve Todd, 1989).
Daha sonra araştırmacılar, Karmarkar algoritmasından hareketle, bazıları yeni fikirler içeren, bazıları sadece küçük değişiklikler içeren polinom zamanlı yeni teknikler önermişlerdir(Hertog, 1994; Kojima ve diğerleri, 1991).

İç nokta algoritmaları, affine scaling algoritmalar , merkezi yörüngeyi izleyen algoritmalar, izdüşümsel algoritmalar ve potansiyel azaltma algoritmaları olmak üzere dört grupta incelenebilir(Hertog ve Roos,1991; Nash ve Sofer, 1996).

2. KARMARKAR ALGORİTMASI VE DEĞİŞTİRİLMİŞ TÜRLERİ

İç nokta algoritmalarından Ana algoritma olarak bilinen ve büyük ölçekli modellerde etkin olan Karmarkar algoritması ve ona bağlı geliştirilen Mehrotra tahminci-düzeltici Algoritması açıklanmaya çalışılacaktır.

2.1. Karmarkar Algoritması

Karmarkar algoritması, uygun bölgede belirlenen bir alanı tamamen eniyilemek için izlenen izdüşümsel dönüşümlerin yinelenmesine dayanır(Ye ve Kojima, 1987; Tardos, 1986; Knowles,1989).

Delta Havayolları, 400'den fazla uçak ve 7000 pilot için aylık uçuş çizelgelemesini Karmarkar Algoritması'nın çözümü için AT&T tarafından geliştirilen KORBX adlı ticari yazılım ile gerçekleştirmiştir(Render ve Stair,1997).

2.1.1. Temel Kavramlar

Karmarkar Algoritması'nın hesaplama sürecine geçmeden önce iç nokta ve birim simpleks kavramları açıklanmaya çalışılacaktır.
İç Noktalar: Standart formdaki bir DP modelinin uygun çözüm alanı; $P = \{\mathbf{x} \in R^n | \mathbf{Ax} = \mathbf{b}, \mathbf{x} \geq 0\}$ olmak üzere, modelin iç nokta uygun çözüm alanı, $P^0 = \{\mathbf{x} \in R^n | \mathbf{Ax} = \mathbf{b}, \mathbf{x} > 0\}$ şeklinde ifade edilir. Herhangi bir iç nokta yaklaşımı için $P^0 \neq \phi$ temel varsayımı yapılır(Fang ve Puthenpura,1993; Gay,1987;Rardin,1998).

Birim Simpleks : Birim Simpleks, Karmarkar Algoritması'nda önemli bir rol oynar. Birim simpleks, S_x, $\sum_{i=1}^{n} x_i = x_1 + x_2 + ... + x_n = 1$ ve $x_j \geq 0$ koşullarını sağlayan $[x_1, x_2, ..., x_n]^T$ noktalar kümesidir ve $S_x = \{\mathbf{x} | \mathbf{1x} = 1, x \geq 0\}$ ifadesi, (n – 1) boyutlu simpleksi gösterir(Fang ve Puthenpura,1993; Goldfarb ve Todd,1989; Roos ve diğerleri,1997).

2.1.2. Karmarkar Algoritmasının Matematiksel Yapısı

Karmarkar Algoritması'nın değişik şekilleri bulunmaktadır. Standart Karmarkar Algoritması, bir doğrusal programlama probleminin aşağıdaki gibi verildiğini varsaymaktadır(Moon ve Stirling, 2000; Schrijver,1998).

Min **cx**

Kısıtlayıcılar

$\mathbf{Ax} = 0$

$\mathbf{1x} = 1$

Burada, $\mathbf{A}$: m x n boyutlu katsayılar matrisi olup $\mathbf{x} \in R^n$ dir.

Karmarkar uygun bölgeyi bir politop(çokyüzlü) varsayar. Mevcut olan iç çözüm, politopun merkezine yakınsa, bir minimum değere ulaşmak için amaç fonksiyonunun dik iniş(steepest descent) doğrultusunda hareket etmesi uygun olur. Bir iç çözümü, dönüştürülmüş uzayda politopun merkezine yakın yerleştirmek için dönüşüm yapılır.

Karmarkar Algoritması'nın Varsayımları

Karmarkar Algoritması, Karmarkar'ın standart biçimindeki DP problemini aşağıdaki varsayımlarla çözer(Chong ve Zak,1996; Goldfarb ve Todd,1989; Gonzaga, 1991);

a) Problemin amaç fonksiyonunun optimal değeri sıfırdır.
b) Birim simpleksin(S_x) merkezi $x_0 = \left(\frac{1}{n}, \frac{1}{n}, ..., \frac{1}{n}\right)$ olup; uygun bir noktadır.
c) Bir L parametresi verildiğinde, $\mathbf{cx}_{k+1} < 2^{-L}$ eşitsizliğini sağlayan bir uygun nokta elde edildiğinde optimal çözüme ulaşılmıştır. Bilinmeyen vektör $\mathbf{x} \in R^n$ ve $\mathbf{A}$ matrisi m x n boyutludur.
d) $(m+1)xn$ boyutlu matris $\begin{bmatrix} \mathbf{A} \\ \mathbf{1} \end{bmatrix}$ olup; rankı $(m+1)$ olur.

2.1.3. Doğrusal Programlama Modelinin Karmarkar Algoritması İle Çözümü

Karmarkar uygun hale getirilmekte, algoritma problemin çözümüne uygulanmaktadır.

2.1.3.1 DP Modelinin Karmarkar Algoritmasına Uygun Hale Getirilmesi

Bilinen minimum amaçlı standart biçimdeki DP modelini, Karmarkar'ın standart biçimine dönüştürmek için aşağıdaki adımlar izlenir(Fang ve Puthenpura,1993);

Adım 1: Karmarkar'ın standart biçiminin temel özelliği, sınırlı bir uygun bölgede sonuçlanan birim simpleks yapısıdır. Bu sebeple, modele $\sum_{j=1}^{n} \mathbf{x}_j \leq Q$ şeklinde sınırlayıcı bir kısıtlayıcı eklenir.

Burada Q pozitif bir tamsayıdır. L problemin büyüklüğünü göstermek üzere, $Q = 2^L$ olarak seçilebilir(Fang ve Puthenpura,1993; Taha,2000).

Adım 2: Modele x_{n+1} aylak değişken eklenir ve DP modeli aşağıdaki şekle dönüşür;

$Min\ \ \mathbf{c}^T\mathbf{x}$

Kısıtlayıcılar

$\mathbf{Ax} = \mathbf{b}$

$\mathbf{e}^T\mathbf{x} + x_{n+1} = Q$

$\mathbf{x} \geq \mathbf{0}$, $x_{n+1} \geq 0$ dır.

Adım 3: Kısıtlayıcıların tamsayı olan katsayıları toplamı sıfır olacak şekilde (Değişkenlerin aldığı değerler toplamı=1 kısıtlayıcısı dışında kalanlar) $x_{n+2} = 1$ dolgu değişkeninin uygun katları kısıtlayıcılara eklenir(Bazaraa ve diğerleri,1990).

$Min\ \ \mathbf{c}^T\mathbf{x}$

Kısıtlayıcılar

$\mathbf{Ax} - \mathbf{b}x_{n+2} = 0$

$\mathbf{e}^T\mathbf{x} + x_{n+1} - Qx_{n+2} = 0$

$\mathbf{e}^T\mathbf{x} + x_{n+1} + x_{n+2} = Q + 1$

$\mathbf{x} \geq \mathbf{0}$, $x_{n+1} \geq 0$, $x_{n+2} \geq 0$ dır.

Adım 4: Üçüncü adımdaki modelin son eşitlik kısıtlayıcısının sağ taraf sabitini 1 olarak elde etmek için(Karmarkar'ın standart formunda değişkenlerin aldığı değerler toplamı 1 olduğundan) $x_j = (Q+1)y_j$, $j = 1,2,...,n+2$ dönüşümü uygulanır ve model;

$Min\ \ (Q+1)(\mathbf{c}^T\mathbf{y})$

Kısıtlayıcılar

$\mathbf{A}y - \mathbf{b}y_{n+2} = 0$

$\mathbf{e}^T\mathbf{y} + y_{n+1} - Qy_{n+2} = 0$

$\mathbf{e}^T\mathbf{y} + y_{n+1} + y_{n+2} = 1$

$\mathbf{y} \geq \mathbf{0}$, $y_{n+1} \geq 0$, $y_{n+2} \geq 0$ biçiminde yazılabilir(Fang ve Puthenpura,1993; Bazaraa ve diğerleri ,1999).

Adım 5: Karmarkar Algoritmasının ikinci varsayımını sağlamak amacıyla, yapay bir y_{n+3} değişkeni alınır ve amaç fonksiyonuna M katsayısı eklenir. Böylece n+3 değişkenli model aşağıdaki şekle dönüşür;

$$Min\ \ (Q+1)\left(\mathbf{c}^T\mathbf{y}\right)+My_{n+3}$$

Kısıtlayıcılar

$$\mathbf{A}y-\mathbf{b}y_{n+2}-\left[\mathbf{Ae}-\mathbf{b}\right]y_{n+3}=0$$
$$\mathbf{e}^T\mathbf{y}+y_{n+1}-Qy_{n+2}-\left(n+1-Q\right)y_{n+3}=0$$
$$\mathbf{e}^T\mathbf{y}+y_{n+1}+y_{n+2}+y_{n+3}=1$$
$$y_j\geq 0\,,\quad j=1,2,...,n+3$$

Yukarıdaki model için $\mathbf{y}=\mathbf{e}/\left(n+3\right)$ bir başlangıç iç nokta uygun çözümdür.

Karmarkar Algoritmasının birinci varsayımının(Amaç fonksiyonunun sıfır değerini alması) sağlanması için aşağıdaki işlemler yapılır (Bazaraa ve diğerleri, 1990).

DP dualiteden hareketle, standart formdaki bir DP modeli için optimallik koşulları, $\left\{\mathbf{Ax}=\mathbf{b},\mathbf{x}\geq\mathbf{0},\boldsymbol{\lambda}\mathbf{A}\leq\mathbf{c},\mathbf{cx}=\boldsymbol{\lambda}\mathbf{b}\ \right\}$sistemine bir çözüm gerektirir. Bu kısıtlayıcılar, $\mathbf{A}'\mathbf{x}'=\mathbf{b}'$ ve $\mathbf{x}'\geq\mathbf{0}$ şeklinde standart forma dönüştürülerek, Adım 5'teki modeli(Burada amaç fonksiyonu, y_{n+3} yapay değişkeninin minimizasyonudur) elde etmek için yukarıda sözü edilen dönüşümler kullanılabilir. Eğer ilk verilen problemin optimal çözümü varsa, Adım 5'teki modelin amaç fonksiyonunun optimal değeri sıfırdır.

2.1.3.2. DP Probleminin Karmarkar Algoritması İle Çözümü

Karmarkar Algoritması'nın uygulanabileceği yapıya dönüştürülen DP probleminin Karmarkar algoritması ile çözümü, $x_0=\left(\frac{1}{n},...,\frac{1}{n}\right)$ noktası ile başlar. Birinci ve ikinci varsayımları sağlayacak ve daha küçük bir amaç fonksiyon değeri veren yeni bir nokta bulunması gerekir. Karmarkar, x_0 'dan en iyi hareket doğrultusunu bulmak için amaç fonksiyonunu kullanır: $\Omega=\left\{\mathbf{x}|\mathbf{AX}=\mathbf{0}\right\}$olmak üzere, $\mathbf{c}\in R^{n+1}$, $\Omega\cap S^n$ bölgesinde bir doğrultu vermediği için bölgede ortogonal olarak izdüşümü alınır. Böylece, algoritmanın bir iç noktadan diğer bir iç noktaya hareketi sağlanmış olur (Taha,2000;Rockett ve Stevenson,1987; Schrijver, 1998).

Simpleksin (S_x) içine merkezi x_0 olan bir küre çizilir; daha sonra $\Omega = \{\mathbf{x}|\mathbf{AX} = \mathbf{0}\}$ kümesi ile bu kürenin arakesiti, daha küçük bir küre olacaktır. Minimum ilerlemeyi sağlamak için Karmarkar algoritması, her bir adımda mümkün olduğu kadar uzak bir noktaya ilerlemeyip; yukarıda belirtilen simpleksin içine çizilen küreden daha küçük bir küre kullanır (Rockett ve Stevenson,1987; Dodani ve Babu, 1989).

Karmarkar Algoritması'nın çözüm adımları aşağıdaki gibi özetlenebilir (Karmarkar,1984;Winston,1994; Tepecik,1998);

Adım 1: Başlangıç noktası $\mathbf{x}_0 = \left(\frac{1}{n},...,\frac{1}{n}\right)$ ve yineleme sayacı k = 0 olarak alınır. Simpleksin içine çizilen en büyük kürenin yarıçapı, $r = 1/\sqrt{n(n-1)}$ ile hesaplanır. $0 < \alpha < 1$ olmak üzere bir α sabiti belirlenir(Genellikle $\alpha = \frac{1}{4}$ veya $\alpha = \frac{n-1}{3n}$ alınır)

$L = [1 + \log(1 + / c_{j\max} /) + \log(/ \det_{\max} /)]$ sınır değeri belirlenir. Burada $| c_j max|$, c_j maliyet katsayısının en büyük sayısal değeridir ve $|detmax|$ ise, Karmarkar'ın standart formundaki problemin çözümünde karşılaşılan matrislerin determinantlarının en büyük sayısal değeridir.

Adım 2: $\mathbf{D}_k = diag\{x_{k1},...,x_{kn}\}$ oluşturulur.

$\mathbf{y}o = (\frac{1}{n},..., \frac{1}{n})^t$ $\quad$ $\mathbf{P} = \begin{bmatrix} \mathbf{AD}_k \\ \mathbf{1} \end{bmatrix}$ matrisi oluşturulur.

$\bar{\mathbf{c}} = \mathbf{cD}_k$ hesaplanır.

$\mathbf{c}_p = \left[\mathbf{I} - \mathbf{P}^t(\mathbf{PP}^t)^{-1}\mathbf{P}\right]\bar{\mathbf{c}}^t$ maliyet vektörü hesaplanır. Bu vektörün uzunluğu,

$\|\mathbf{c}_p\| = \sqrt{(\mathbf{c}_{P1})^2 + ... + (\mathbf{c}_{Pn})^2}$ ile hesaplanır.

Adım 3: $\mathbf{y}_{yeni} = \mathbf{y}_0 - \alpha r \frac{\mathbf{c}_p}{\|\mathbf{c}_p\|}$ hesaplanır.

Adım 4: Ters dönüşümle, $\mathbf{x}_{k+1} = \dfrac{\mathbf{D}_k \mathbf{y}_{yeni}}{\mathbf{1D}_k \mathbf{y}_{yeni}}$ ve karşı gelen amaç fonksiyon değeri hesaplanır.

Adım 5: Eğer $\mathbf{cx}_k < 2^{-L}$ ise, optimal çözüme ulaşılmıştır. Aksi takdirde, adım 2' ye dönülür.

2.2. Mehrotra Tahminci–Düzeltici Algoritması

Son zamanlarda Karmarkar algoritmasının değiştirilmiş türleri ile karşılaşılmaya başlanmıştır. Bu algoritmalardan Mehrotra Tahminci-Düzeltici Algoritması, yazılım olanağı fazla olan etkin bir algoritmadır. 1990 dan beri pek çok iç nokta yazılımları(LIPSOL, LOQO ve PCx gibi), Mehrotra'nın Tahminci–Düzeltici algoritmasına (MPC) dayanır(Arbel, 1993;Wright,1997, Andersen ve diğerleri , 1996).

Bu algoritmanın iki anahtar özelliği, aşağıdaki gibi sıralanabilir(Wright, 1997);

a) Algoritmanın Ω çözüm grubuna daha yakında bir yörünge izlemesi amacıyla, PD arama doğrultusunda düzeltici bir adımın eklenmesi.
b) Merkezi parametre σ 'nın uygun bir biçimde seçimi.

Mehrotra algoritması, her bir adımda öncelikle affine-scaling doğrultusunu hesaplar ve eğer arama doğrultusu, (x,s) >0 koşulunu bozmadan μ'da büyük bir düşüş yaratıyorsa, algoritma, ufak bir merkezlemenin gerekliliği sonucunu çıkarır ve böylece σ_k 'yı sıfıra yakın olarak seçer ve bu küçük değerle merkezleşmiş bir arama doğrultusu hesaplanır. Eğer affine-scaling doğrultusu yararlı değilse, algoritma, σ_k 'ya 1'e daha yakın bir değer vererek daha yüksek miktarlı bir merkezleme uygular(Nocedal ve Wright,1999).

Çözüm Adımları:
Mehrotra tahminci düzeltici algoritması'nın çözüm adımları, aşağıdaki gibi sıralanabilir(Wright,1997;Nocedal ve Wright,1999);

Adım 1: $\left(x^0, s^0\right) > 0$ olmak üzere $\left(x^0, \lambda^0, s^0\right)$ başlangıç nokta olarak alınır.

Adım 2: k=0,1,2,.... için $(\mathbf{x},\boldsymbol{\lambda},\mathbf{s})=(\mathbf{x}^k,\boldsymbol{\lambda}^k,\mathbf{s}^k)$ alınır ve aşağıdaki adımlar izlenir;

Adım 3: $\begin{bmatrix}\mathbf{0} & \mathbf{A}^{\mathrm{T}} & \mathbf{I}\\ \mathbf{A} & \mathbf{0} & \mathbf{0}\\ \mathbf{S} & \mathbf{0} & \mathbf{X}\end{bmatrix}\begin{bmatrix}\Delta\mathbf{x}^{aff}\\ \Delta\boldsymbol{\lambda}^{aff}\\ \Delta\mathbf{s}^{aff}\end{bmatrix}=\begin{bmatrix}-\gamma_c\\ -\gamma_b\\ -\mathbf{X}\,\mathbf{S}\mathbf{e}+\sigma\mu\mathbf{e}\end{bmatrix}$ sistemi, $(\Delta\mathbf{x}^{aff},\Delta\boldsymbol{\lambda}^{aff},\Delta\mathbf{s}^{aff})$ için çözülür.

Adım 4: α_{aff}^{pri} ve α_{aff}^{dual} ve μ_{aff} hesaplanır.

$$\alpha_{aff}^{pri}=\arg\max\{\alpha\in[0,1]\ x^k+\alpha\Delta x^{aff}\geq 0\ \}$$

$$\alpha_{aff}^{dual}=\arg\max\{\alpha\in[0,1]\ s^k+\alpha\Delta s^{aff}\geq 0\}$$

$$\mu_{aff}=\left(x^k+\alpha_{aff}^{pri}\Delta x^{aff}\right)^T\left(s^k+\alpha_{aff}^{dual}\Delta s^{aff}\right)/n$$

Adım 5: Merkezi parametre, $\sigma=(\mu_{aff}/\mu)^3$ alınır.

Adım 6: $\begin{bmatrix}0 & \mathbf{A}^T & \mathbf{I}\\ \mathbf{A} & 0 & 0\\ \mathbf{S} & 0 & \mathbf{X}\end{bmatrix}\begin{bmatrix}\Delta\mathbf{x}^{cc}\\ \Delta\boldsymbol{\lambda}^{cc}\\ \Delta\mathbf{s}^{cc}\end{bmatrix}=\begin{bmatrix}0\\ 0\\ \sigma\mu\mathbf{e}-\Delta\mathbf{X}^{aff}\Delta\mathbf{S}^{aff}\mathbf{e}\end{bmatrix}$ sistemi, (Δx^{cc} , $\Delta\lambda^{cc}$, Δs^{cc}) için çözülür. Arama doğrultusu ve adımı aşağıdaki gibi hesaplanır;

$$(\Delta x^k,\Delta\lambda^k,\Delta s^k)=(\Delta x^{aff},\Delta\lambda^{aff},\Delta s^{aff})+(\Delta x^{cc},\Delta\lambda^{cc},\Delta s^{cc})$$

Adım 7: $\alpha_{\max}^{pri}$ ve $\alpha_{\max}^{dual}$ aşağıdaki gibi hesaplanır;

$$\alpha_{\max}^{pri}=\arg\max\{\alpha\geq 0\ \ x^k+\alpha\Delta x^k\geq 0\}$$

$$\alpha_{\max}^{dual}=\arg\max\{\alpha\geq 0\ \ s^k+\alpha\Delta s^k\geq 0\}$$

Adım 8: $\alpha_k^{pri}=\min(0.99*\alpha_{\max}^{pri},1)$ ve $\alpha_k^{dual}=\min(0.99*\alpha_{\max}^{dual},1)$ hesaplanır;

Adım 9: $x^{k+1}=x^k+\alpha_k^{pri}\Delta x^k\ \ (\lambda^{k+1},s^{k+1})=(\lambda^k,s^k)+\alpha_k^{dual}(\Delta\lambda^k,\Delta s^k)$ alınır ve adım 2'ye gidilir.

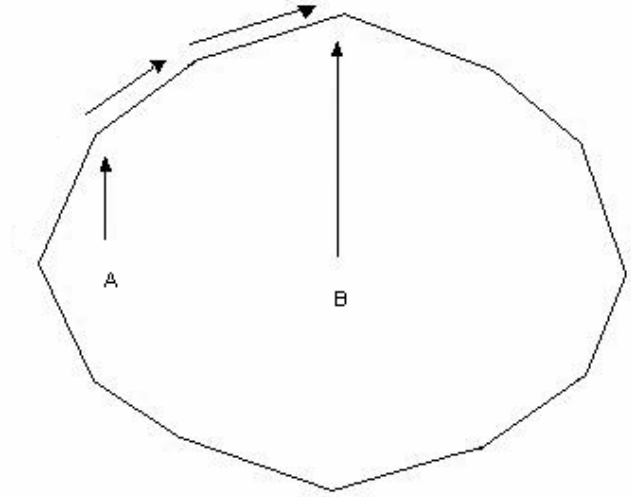
2.3. İç Nokta Algoritmalarının Simpleks Algoritması İle Karşılaştırılması

Simpleks algoritması, uygun bölge sınırlarında uzun bir yol izlemek zorunda kalabilir ve optimal çözüme ulaşmadan önce 2^n uç nokta ile karşılaşmaktadır(Murray,1989;Powel,1993;Cavalier ve Schall,1987).
Karmarkar Algoritması ise, uygun bölgenin içindeki birim simpleksin merkezinden başlayıp; yarıçapından daha büyük olmayan mesafede yinelemelerle optimum köşeye doğru gidecek iç noktaları bulmaya çalışır (Tepecik, 1998).

Simpleks algoritmasının tersine, iç nokta algoritmaları kesin bir optimal çözüm oluşturmak yerine optimal çözüme yakınsayan sınırsız bir dizi oluştururlar(Andersen ve diğerleri,1996; Andersen ve Ye, 1996; Güler ve Ye, 1993).

Şekil 2.1.'de iç nokta ve uç nokta yaklaşımları ile optimal çözüme ilerleme gösterilmeye çalışılmıştır. 1984'te yapılan araştırmalarda 5.000 değişkenli bir problemin optimal çözümü, Karmarkar Algoritması kullanıldığında Simpleks algoritmasından 50 kez daha hızlı olarak elde edilmiştir. Daha sonraki araştırmalarda da Karmarkar algoritmasının büyük ölçekli problemlerde daha az yineleme gerektiren etkin bir teknik olduğu gözlenmiştir(Lee ve diğerleri, 1990; Fang ve Puthenpura, 1993).

Şekil 2.1. İç nokta ve uç nokta yaklaşımları ile optimal çözüme ilerleme

Karmarkar Algoritması ve çoğu iç nokta algoritmaları , polinom zamanlı algoritmalardır; dolayısıyla herhangi bir DP probleminin çözümü için gereken zaman, problemin boyutunun polinom bir fonksiyonu ile

sınırlanabilir. Simpleks algoritması ise, üstel zamanlı bir algoritmadır(Hillier ve Lieberman, 1995;Dodani ve Babu,1989; Knowles, 1989).

Bazı iç nokta algoritmaları, tek amaçlı ve çok amaçlı DP problemlerine uygulanabilmektedir. İç nokta algoritmalarının Simpleks algoritması karşısında etkinliğinin ve hızının, bilgisayar teknolojisindeki gelişmeler ve yapılan araştırmalar ile, daha da artacağı düşünülmektedir(Hillier ve Lieberman, 1995; Arbel,1994; Bal,1995; Jansen,1997).

3. DOĞRUSAL BİR ÜRETİM MODELİNDE İÇ NOKTA ALGORİTMALARININ UYGULANMASI

Aşağıda hipotetik bir işletmenin üretim planlamasına ilişkin bir doğrusal programlama modelinin varsayımları ve formülasyonu verilecektir. DP modeli iç nokta algoritmaları ile ve Simpleks algoritması ile çözülerek çözüm sonuçları karşılaştırılacaktır.

3.1. Modelin Formülasyonu

DP modeli kurulmadan önce aşağıdaki varsayımlarda bulunulmuştur:

1) Malzemenin temini ve taşıma konusunda herhangi bir problem bulunmadığı,
2) Planlama dönemi boyunca talep ve kapasitelerin belirli olduğu,
3) Planlama dönemi boyunca üretim hatlarının çalışır durumda oldukları, herhangi bir arızanın söz konusu olmadığı,
4) Fabrikanın stok alanı konusunda herhangi bir kısıtı bulunmadığı,
5) Malzemenin taşınmasıyla ilgili herhangi bir kısıtlayıcı bulunmadığı,
6) Ürünlerde zayiat olmadığı,
7) Ürünlerin tümünün 30 üretim hattından her birinde üretilebildikleri ve hatlar arasında farklılık bulunmadığı varsayılmıştır.

Karar modelinin bileşenleri olan karar değişkenleri, amaç fonksiyonu ve kısıtlayıcılar belirlenmiştir.

Karar Değişkenleri: Fabrikada 150 farklı ürün olup; bu ürünler 30 üretim hattında işlem görmektedir. Üretim hatlarının kapasiteleri sınırlıdır ve ürünlere olan talep karşılanmalıdır. Ürünlerin toplam üretim maliyeti minimize edilmelidir. Belirlenen kısıtlayıcılar altında toplam maliyeti

minimize etmek için her bir üründen her bir süreçte üretilmesi gereken miktarlar belirlenecektir.
Karar değişkenleri;

$X_{i,j}$:j inci üründen i inci hatta üretilecek miktardır.

(i=1,2,...,30; j=1,2,...,150)

DP modelinde 4500 adet karar değişkeni bulunmaktadır.

Amaç Fonksiyonu: İşletmenin toplam üretim maliyetinin minimize edilmesidir ve aşağıdaki gibi ifade edilir;.

$$Minz = \sum_{i=1}^{30}\sum_{j=1}^{150} c_{i,j} X_{i,j}$$

Parametreler: Ürünlerin üretim hatlarındaki birim işlem süreleri, hatların kapasiteleri, ürünlerin talep miktarı ve ürünlerin birim maliyetleri parametreler olarak alınmıştır.
Kısıtlayıcılar: Modelin kısıtlayıcıları, aşağıda verilmeye çalışılmıştır.

a) Her bir ürün için belirlenen talep karşılanmalıdır. Bu grupta 150 adet kısıtlayıcı bulunmaktadır. Bu gruptaki kısıtlayıcılar kısaca aşağıdaki gibi ifade edilebilir;

$$\sum_{i=1}^{30} X_{i,j} \geq b_j \qquad \text{j=1,2,...,150}$$

b) Her bir hatta 150 adet ürünün üretimi için geçen toplam süre(saat) sınırlıdır Bu gruptaki kısıtlayıcılar 30 adettir. Bu gruptaki kısıtlayıcılar kısaca aşağıdaki gibi ifade edilebilir;

$$\sum_{j=1}^{150} t_{i,j} X_{i,j} \leq s_i$$

c) Karar değişkenleri negatif olamaz.

$$X_{i,j} \geq 0$$

Burada;
i : hat no(i=1,2,...,30)
j : ürün no(j=1,2,...,150)
$t_{i,j}$: j ürününün i üretim hattında üretilmesi için gerekli birim süre
$c_{i,j}$: j ürününün i üretim hattında üretilmesinin birim maliyeti
s_i : i.inci hatta ürünlerin üretimi için geçen toplam süreler
b_j : j.inci ürünün talebidir.

MODEL: Uygulamada oluşturulan DP modeli, kısaca aşağıdaki gibi yazılabilir;

$$Minz = 14X_{1,1} + 10X_{1,2} + 14X_{1,3} + 18X_{1,4} + 10X_{1,5} + 11X_{1,6} + 14X_{1,7}$$

$$+ 10X_{1,8} + 15X_{1,9} + 11X_{1,10} + ... + 14X_{30,148} + 16X_{30,149} + 13X_{30,150}$$

Kısıtlayıcılar

$$X_{1,1} + X_{2,1} + X_{3,1} + ... + X_{29,1} + X_{30,1} \geq 18$$
$$X_{1,2} + X_{2,2} + X_{3,2} + ... + X_{29,2} + X_{30,2} \geq 11$$
$$X_{1,3} + X_{2,3} + X_{3,3} + ... + X_{29,3} + X_{30,3} \geq 15$$
$$X_{1,4} + X_{2,4} + X_{3,4} + ... + X_{29,4} + X_{30,4} \geq 12$$
$$X_{1,5} + X_{2,5} + X_{3,5} + ... + X_{29,5} + X_{30,5} \geq 11$$
$$X_{1,6} + X_{2,6} + X_{3,6} + ... + xX_{29,6} + X_{30,6} \geq 11$$
$$X_{1,7} + X_{2,7} + X_{3,7} + ... + X_{29,7} + X_{30,7} \geq 12$$
$$X_{1,8} + X_{2,8} + X_{3,8} + ... + X_{29,8} + X_{30,8} \geq 17$$
$$X_{1,9} + X_{2,9} + X_{3,9} + ... + X_{29,9} + X_{30,9} \geq 17$$
$$X_{1,10} + X_{2,10} + X_{3,10} + ... + X_{29,10} + X_{30,10} \geq 12$$
$$X_{1,11} + X_{2,11} + X_{3,11} + ... + X_{29,11} + X_{30,11} \geq 13$$
$$X_{1,12} + X_{2,12} + X_{3,12} + ... + X_{29,12} + X_{30,12} \geq 15$$
$$X_{1,13} + X_{2,13} + X_{3,13} + ... + X_{29,13} + X_{30,13} \geq 14$$
$$X_{1,14} + X_{2,14} + X_{3,14} + ... + X_{29,14} + X_{30,14} \geq 13$$
$$X_{1,15} + X_{2,15} + X_{3,15} + ... + X_{29,15} + X_{30,15} \geq 14$$
.....

$$X_{1,149} + X_{2,149} + X_{3,149} + ... + X_{29,149} + X_{30,149} \geq 13$$
$$X_{1,150} + X_{2,150} + X_{3,150} + ... + X_{29,150} + X_{30,150} \geq 17$$
b. $8X_{1,1} + 5X_{1,2} + 4X_{1,3} + ... + 6X_{1,149} + 4X_{1,150} \leq 571$
$$5X_{2,1} + 5X_{2,2} + 7X_{2,3} + ... + 3X_{2,149} + 3X_{2,150} \leq 551$$
$$3X_{3,1} + 7X_{3,2} + 3X_{3,3} + ... + 5X_{3,149} + 5X_{3,150} \leq 506$$
$$8X_{4,1} + 7X_{4,2} + 8X_{4,3} + ... + 7X_{4,149} + 5X_{4,150} \leq 578$$
$$8X_{5,1} + 4X_{5,2} + 6X_{5,3} + ... + 7X_{5,149} + 5X_{5,150} \leq 538$$

$$5X_{6,1} + 8X_{6,2} + 3X_{6,3} + ... + 5X_{6,149} + 3X_{6,150} \leq 512$$
$$5X_{7,1} + 4X_{7,2} + 7X_{7,3} + ... + 3X_{7,149} + 7X_{7,150} \leq 595$$
$$8X_{8,1} + 6X_{8,2} + 8X_{8,3} + ... + 3X_{8,149} + 4X_{8,150} \leq 575$$
$$5X_{9,1} + 4X_{9,2} + 4X_{9,3} + ... + 4X_{9,149} + 7X_{9,150} \leq 582$$
.....
$$7X_{28,1} + 3X_{28,2} + 7X_{28,3} + ... + 3X_{28,149} + 3X_{28,150} \leq 593$$
$$6X_{29,1} + 6X_{29,2} + 8X_{29,3} + ... + 5X_{29,149} + 3X_{29,150} \leq 536$$
$$3X_{30,1} + 4X_{30,2} + 3X_{30,3} + ... + 6X_{30,149} + 7X_{30,150} \leq 523$$
$$X_{1,1}, X_{1,2}, X_{1,3}, ..., X_{30,149}, X_{30,150} \geq 0$$

3.2 Modelin Çözümü

Çalışmamızda oluşturulan DP(Doğrusal Programlama) modeli, 4500 karar değişkeni ve 180 kısıtlayıcı içermektedir. Bu modelin iç nokta algoritmaları ve Simpleks algoritması ile çözülerek çözüm sonuçları karşılaştırılmıştır.

3.2.1 Modelin İç Nokta Algoritmaları İle Çözümü

Doğrusal programlama modeli, Karmarkar tekniğine dayalı bir yazılım olan MOSEK ile çözülmüş ve 11 yineleme sonunda ve 0.47 sn'de optimum çözüme ulaşılmıştır ve amaç fonksiyonu 21636 milyon p.b. olarak belirlenmiştir.

Daha sonra, doğrusal karar modeli, Mehrotra Tahminci-Düzeltici Algoritması (PCx, doğrusal programlama modelini Mehrotra tekniği ile çözen bir yazılımdır) ile çözülmeye çalışılmıştır. Model, PCx yazılımı kullanılarak çözüldüğünde, 7 yinelemede ve 0.21 sn. de çözüme ulaşılmıştır.

Son olarak DP modeli, yine Mehrotra tahminci düzeltici algoritması'na dayalı bir yazılım olan XPRESS-MP/Barrier ile çözülmeye çalışılmıştır. XPRESS-MP/Barrier, 9 yineleme sonunda optimum çözüme çok yaklaşmış; ancak işlemler 54 yinelemeye kadar sürdürülmüştür ve amaç fonksiyonunun optimum değeri 21636 milyon p.b. olarak belirlenmiştir.

3.2.2. Modelin Simpleks Algoritması İle Çözümü

XPRESS-MP/Simplex doğrusal programlama modelini Simpleks algoritması ile çözen bir yazılımdır. Model, XPRESS-MP/Simplex yazılımı kullanılarak çözüldüğünde 202 yineleme sonunda optimum çözüme ulaşılmıştır ve amaç fonksiyonunun optimum değeri 21636 milyon p.b. olarak belirlenmiştir

3.3. Çözüm Sonuçlarının Karşılaştırılması

Doğrusal programlama modeli; Karmarkar Algoritması, Mehrotra tahminci düzeltici algoritması ve Simpleks algoritması ile ayrı ayrı çözüldüğünde elde edilen çözüm sonuçları ve yineleme sayıları, Tablo 3.5 'de toplu olarak görülmektedir.

Tablo 3.5. Modelin Üç Farklı Yazılım İle Çözüm Sonuçları

YAZILIM	AMAÇ FONK. DEĞERİ (milyon p.b.)	YİNELEME SAYISI (f)	ÇÖZÜM SÜRESİ (t-sn)	OPT.ÇÖZÜM NOKTASI (İÇ/UÇ)
MOSEK	21636	11	0.47	Uç nokta
XPRESS-MP/ Barrier	21636	54	2	Uç nokta
XPRESS-MP/Simplex	21636	202	2	Uç nokta
PCx	21636	7	0.21	İç nokta

Tablo 3.6'da yazılımların yineleme sayılarının ve çözüm sürelerinin oranları görülmektedir. XPRESS-MP/Simplex'in yineleme sayısının PCx'in 28.8 katı olması, MOSEK'in yineleme sayısının ise XPRESS-MP/Simplex'in yineleme sayısının yaklaşık 18 katı olması özellikle dikkat çekicidir.

Tablo 3.6. Yazılımların Yineleme Sayılarının ve Çözüm Sürelerinin Oranları

Yazılımların yineleme sayılarına ilişkin oranlar	$f_{XMPSimlex}/f_{Mosek}$	202/11 = 18.363
	$f_{XMPSimlex}/f_{PCx}$	202/7 = 28.857
	$f_{XMPSimlex}/f_{XMPBarrier}$	202/54 = 3.741
Yazılımların Çözüm sürelerine	$t_{XMPSimlex}/t_{Mosek}$	2/0.47 = 4.255

ilişkin oranlar (Sn.)	$t_{XMPSimlex}/t_{PCx}$	2/0.21 = 9.524

Tablo 3.5 ve Tablo 3.6'ya göre 4500 karar değişkeni ve 180 kısıtlayıcı içermekte olan doğrusal programlama modelimizin çözümünde iç nokta algoritmalarının, Simpleks algoritmasından yineleme sayısı itibarı ile daha etkin olduğu sonucuna varılmıştır. Burada, problemin değişken ve kısıtlayıcılarının sayısı, önemli rol oynamaktadır.

SONUÇ

Uygulamada elde edilen sonuçlara göre, problemin değişken ve kısıtlayıcı sayısı fazla ise, iç nokta algoritmalarının Simpleks algoritmasından daha kısa sürede çözüme ulaştığı görülmektedir. Bunun yanında aşırı büyük modellerde Simpleks algoritmasının uygun çözüm bulamadığı durumlarda iç nokta algoritmaları uygun çözüme ulaşabilmektedir. DP test problemleri ile yapılan çeşitli çalışmalarda, Simpleks algoritması ile iç nokta algoritmaları karşılaştırılmıştır. Bu çalışmalarda da özellikle büyük problemlerde iç nokta algoritmalarının gerek yineleme sayısı ve gerekse çözüm süresi yönünden etkinliği gösterilmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Arbel, A.(1993). *Exploring Interior – Point Linear Programming* (Algorithms and Software). Hong Kong: Times Roman by Asco Trade Typesetting Ltd.

Bazaraa, M. S., Jarvis, J.J., Sherali, H.D.(1990).*Linear Programming and Network Flows.* USA: Second Edition, John Wiley&Sons, Inc.

Chong, E. K. P., Zak, S. H.(1996).*An Introduction to Optimization*, USA: John Wiley & Sons, Inc.

Fang, S., Puthenpura, S.(1993).*Linear Optimization and Extensions*, Theory and Algorithms. USA: Prentice –Hall,Inc.

Hertog, D.den(1994). *Interior Point Approach to Linear, Quadratic and Convex Programming.* Netherlands: Kluwer Academic Publishers.

Hillier, F.S., Lieberman, G.J.(1995). *Introduction to Operations Research*. , Singapore: Mc Graw-Hill,Inc., Sixth Edition.

Knowles, T. W.(1989).*Management Science Building and Using Models.,* USA:Richard D.Irwin, Inc.

Kojima, M., Megiddo, N., Noma, T., Yoshise, A.(1991).*A Unified Approach To Interior Point Algoirthms for Linear Complementarity Problems*. Germany: Springer Verlag.

Moon, T.K., Stirling, W.C.(2000).*Mathematical Methods and Algorithms for Signal Processing*. USA: Prentice-Hall,Inc.

Nash, G., Sofer, A.(1996).*Linear and Nonlinear Programmming*.Singapore: McGraw-Hill Companies,Inc.,.

Nocedal, J., Wright, S.(1999).*Numerical Optimization*. Springer Series in Operations Research, New York : Springer.

Rardin, R.L.(1998).*Optimization in Operations Research*. New Jersey: Prentice Hall,Inc.

Render, B., Stair, R.M.(1997).*Quantitative Analysis for Management.* New Jersey : Prentice-Hall,Inc., Sixth Edition.

Roos, C., Terlaky, T., Vial, J. Ph.(1997).*Theory and Algorithms for Linear Optimization*. An Interior Point Approach, England: John Wiley & Sons Ltd.

Schrijver, A.(1998).*Linear and Integer Programming*. England:John Wiley&Sons Ltd.

Taha, H.(2000).*Yöneylem Araştırması*. 6. Basımdan Çeviri, Çev:Ş.Alp Baray, Şakir Esnaf, İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Winston, W. L.(1994*). Operations Research Applications and Algorithms.* – Belmont, Calif. : Duxbury Press.

Wright, S. J.(1997).*Primal - Dual Interior Points Methods*. The Society for Industrial and Applied Mathematics, USA:Siam.

Makaleler

Andersen, E. D., Gondzio, J., Meszaros, C., Xu, X.(1996). "Implementation of Interior Point Methods For Large Scale Linear Programs", Interior Point Methods of Mathematical Programming**,** Netherlands: *Kluwer Academic Publishers*.

Andersen, E. D., Ye, Y.(1996). "Combining Interior-point and Pivoting Algorithms for Linear Programming", Management Science, Vol. 42.,No.12, Institute for Operations Research and Management Sciences.

Arbel, A.(1994)."A Multiobjective Interior Primal – Dual Linear Programming Algorithm" *Computers Operations Research*, Vol. 21, No. 4, Great Britain: Elsevier Science Ltd., s. 433 – 445.

Bal, H.(1995). "Using of Karmarkar Algorithm in Linear Goal Programming and an application*", Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Ens. Der.* C.8., S.1.

Bland, R.G., Goldfarb, D., Todd M.(1981).“The Ellipsoid Method : A Survey”, *Operations Research*, Vol. 29, No.6, Operations Research Society of America.

Cavalier, T. M., C. Schall, K.(1987). “Implementing An Affine Scaling Algorithm For Linear Programming”, *Comput. Operations Research,* Vol.14, No.5, Great Britain :Pergamon Journals Ltd.

Dodani, M. H., Babu, A. J. G.(1989).“Karmarkar”s Projective Method For Linear Programming : A Computational Appraisal*”, Computers Industrial Engineering,* Vol. 16, No.1, ., Great Britain: Pergamon Press plc.

Gay, D. M.(1987).”A Variant of Karmarkar”s Linear Programming Algorithm For Problems In Standart Form*”, Mathematical Programming* 37,North Holland.

Goldfarb, D., Todd, M.J.(1989). “Linear Programming”, *Handbooks in Operations Research and Management Science*, Volume 1, Elsevier Science Publishers B.V., Netherlands.

Gonzaga, C. C.(1991). “ Large Step Path – Following Methods For Linear Programming, Part I : Barrier Function Method ”, *SIAM Journal on Optinization*, Vol.1, No.2, Society for Industrial and Applied Mathematics.

Gonzaga, C. C.(1991). “ Large Step Path – Following Methods For Linear Programming, Part II : Potential Reduction Method *”, SIAM Journal on Optinization,* Vol.1, No.2, SIAM.

Güler, O., Ye, Y.(1993). “Convergence Behavior of Interior-point Algorithms”, *Mathematical Programming* 60, North-Holland.

Hertog, D.Den, Roos, C.(1991). “A Survey of search directions in interior point methods for linear programming”, *Mathematical Programming* 52, North-Holland.

Karmarkar, N.(1984). “ A New Polynomial Time Algorithm For Linear Programming”, *Combinatorica*, Vol.4.

Murray, Walter(1989).“Methods For Large – Scale Linear Programming”, *Algorithms and Model Formulations in Mathematical Programming* Ed: Stein W. Wallace, Berlin : Springer – Verlag.

Powell, M.J.D.(1993).“On The Number of Karmarkar”s Algorithm for Linear Programming”, *Mathematical Programming* 62, North-Holland.

Rockett, A. M., Stevenson J.C.(1987). “Karmarkar Algorithm”, *Byte,* September.

Tardos, E.(1986).“A Strongly Polynomial Algorithm To Solve Combinatorial Linear Programs”, *Operations Research*, Vol.34, No.2, Operations Research Society of America.

Tepecik, A.(1998).”Geliştirilmiş Karmarkar Algoritması**”**,*Gazi Ünv. Fen Bil.Ens.Der.*, Cilt.11, No.4,Ankara.

Ye, Y., Kojıma, M.(1987).“Recovering Optimal Dual Solutions in Karmarkar”s Polynomial Algorithm For Linear Programming”, *Mathematical Programming* 39, North-Holland.

PARA VE MALİYE POLİTİKALARININ İMKB ENDEKSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ: İMKB, MAKROEKONOMİK POLİTİKALAR AÇISINDAN BİLGİ ETKİN MİDİR ?

Levent ÇITAK*

ÖZET

Bu makalenin amacı, makroekonomik politikalarla İstanbul menkul kıymetler Borsası'ndaki hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu bağlamda, İMKB'nın makroekonomik politikalar açısından bilgi etkin olup olmadığı test edilmiştir. Para arzı ile İMKB hisse senetleri ve bütçe fazlası (veya açığı) ile İMKB hisse senetleri arasındaki ilişkiyi test etmek için Vektör Otoregresyon Modeli (VAR) bağlamında , Granger Nedensellik testleri kullanılmıştır. Bulgularımız İMKB'nın para politikası açısından bilgi etkin olduğunu, ancak; maliye politikası açısından bilgi etkin olmadığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler : Para politikası, maliye politikası, bilgi etkin piyasa, eşbütünleşme, vektör otoregresyon (VAR), vektör hata düzeltme modeli (VECM), Granger nedensellik testi

EXAMINING THE EFFECTS OF MONETARY AND FISCAL POLICIES ON ISE INDEX :IS ISE INFORMATIONALLY EFFICIENT WITH RESPECT TO MACROECONOMIC POLICIES ?

ABSTRACT

The puprpose of this article is to examine the relationship between macroeconomic policies and stock prices at İstanbul Stock Exchange. Within this context, whether İstanbul Stock Exchange is informationally efficient with respect to macroeconomic policies has been tested. Granger Casuality tests have been used in the context of a Vector Autoregression Model to test the relationship between money supply and ISE stock prices, and budget surplus (or deficit) and ISE stock prices. Money supply has been used as the proxy for monetary policy and budget surplus (or deficit) for fiscal policy. Our findings indicate that ISE is informationally efficient with respect to monetary policy, while it is informationally inefficient with respect to fiscal policy.

Keywords : Monetary policy, fiscal policy, informationaly efficient market, cointegration, vector otoregression (VAR), vector error correction model (VECM), Granger casuality test

*Öğretim Görevlisi,Dumlupınar Üniversitesi İİBF

GİRİŞ

Finans teorisinin temel ilkelerinden biri hisse senetlerinin değerini o hisse senedinden beklenen gelecekteki kar paylarının belirlemesidir. İşletmeler ortaklarına dağıttıkları kar paylarını, elde ettikleri kazançlarından dağıttıklarına göre, hisse senetlerinin değeri işletme kazançlarına bağlıdır denilebilir. İşletme kazançlarının yüksek olması ise ekonomik aktivitenin varlığına ve yüksekliğine bağlıdır. Makroekonomik teori, hem para politikası hem de maliye politikası ile beklenen gelecekteki ekonomik büyüklükler, dolayısıyla ekonomik aktivite arasında anlamlı bir ilişki olduğunu açıklar. Makroekonomik politikalar, gelecekteki ekonomik aktivite düzeyini, gelecekteki ekonomik aktivite düzeyi de hisse senedi fiyatlarını etkilediğine göre, makroekonomik politikalar ile hisse senedi fiyatları arasında güçlü bir ilişki olması beklenebilir.

Finans literatüründe, "Etkin Piyasalar Hipotezi"; sermaye piyasalarının "bilgi etkin"(informationally efficient) olduğu anlamında kullanılmaktadır. Sermaye piyasalarının "bilgi etkin" olması, gelecekte hisse senedi fiyatını etkileyebilecek faktörlerle ilgili olarak halihazırda bilinen bütün bilginin hisse senedinin fiyatının içinde yansıtılmış olması anlamına gelmektedir (Watkins, http://www.sjsu.edu/faculty/watkins/emh.htm).

Menkul kıymetler borsasının makroekonomik politikalar açısından "bilgi etkin" olması, bu politikalarla ilgili bilgi kamuya açıklandığı anda, politikalardaki değişiklik hızlı bir şekilde hisse senedi fiyatlarına yansıtılıyor demektir. Politikalarla ilgili eski bilgilerin etkisi geçmişteki hisse senedi fiyatlarına yansımış olduğundan, etkin bir piyasada eski bilgiler; hisse senedi fiyatlarındaki cari dalgalanmaları açıklamada fayda sağlamaz. Ancak, makroekonomik politikalar açısından bilgi etkin olmayan bir piyasada, bu politikalarla ilgili eski bilgiler, hisse senedi fiyatlarındaki cari dalgalanmaları açıklamada faydalıdır. Çünkü, bilgi etkin olmayan piyasalarda, hisse senetlerinin yeni bilgileri hazmetmesinde bir gecikme olmaktadır (Lee, 1997).

Literatürde, menkul kıymetler borsalarının, makroekonomik politikalar açısından bilgi etkin olup olmadığını inceleyen çalışmalar ortak bir sonuca ulaşmamışlardır. A.B.D ve sanayileşmiş birçok ülkedeki sermaye piyasalarının, makroekonomi politikalarının bir unsuru olan para politikası açısından "bilgi etkin" olduğunu destekleyen birçok makale olmasına rağmen, Belçika, Kanada, Fransa ve A.B.D sermaye piyasalarının maliye politikaları açısından bilgi etkin olmadıklarını ortaya koyan makalelerin de literatürde yer aması söz konusudur. Sanayileşmiş ülkeler için durum böyle iken Asya Kaplanları olarak anılan, Hon Kong, Singapur, Güney Kore ve Tayvan gibi yükselen piyasalarda, sermaye piyasalarının hem para politikası

hem de maliye politikası açısından "bilgi etkin" piyasalar olmadığı ve bu politikalarla hisse senedi fiyatları arasında uzun dönemde ilişki olduğu ortaya koyulmuştur (Lee, 1997).

II. Bölümde, makroekonomik politikaların İMKB'nda işlem gören hisse senedi fiyatları üzerinde uzun vadeli etkisi olup olmadığını, yani İMKB'nın "bilgi etkin" olup olmadığını test etmek için kullandığımız veriler tanıtılmıştır. III. Bölüm, çalışmamızın metodolojisi üzerine olup, IV. Bölüm ampirik bulgulara ve V. Bölüm de sonuçlara ayrılmıştır.

VERİLER

Çalışmada İMKB'nda işlem gören "İMKB-100 Endeksi" içinde yer alan hisse senetlerinin para ve maliye politikaları açısından "bilgi etkin" olup olmadığını test etmek için, Ocak 1986 ve Aralık 1991 arası için aylık "para arzı", "bütçe açığı veya fazlası" ve "İMKB-100 Endeksi" değerleri kullanılmıştır. Aylık; para arzı (milyar TL) ve bütçe dengesi (milyar TL) verileri; Merkez Bankası web sayfasından, http://tcmbf40.tcmb.gov.tr/cgi-bin/famecgi adresinden alınmıştır. Para arzı değerleri M1 değerleridir. "İMKB-100 Endeksi" değerleri ise, "İMKB Şirketleri Aylık Fiyatlar ve Getiriler 1986-2001 Cilt II" başlıklı İMKB yayınından elde edilmiştir. "İMKB-100 Endeksi" Ocak 1986'da başlamış olup, söz konusu ay için endeksin değeri ilgili yayında 1'den başlamaktadır. Tablo-1'de çalışmada kullanılan 196 (16 x 12) aylık veriden ilk 12'si örnek olarak verilmiştir.

TABLO-1

	Bütçe Dengesi (TCMB, Aylık, Milyar)	**Para Arzı (TCMB, Aylık, Milyar)**	**İMKB-100**
Oca.86	107	2681,5	1,00
Şub.86	-21	2721,1	1,20
Mar.86	-78	2885,9	1,16
Nis.86	-184	2961,5	1,11
May.86	-186	3221,2	1,17
Haz.86	-376	3269,1	1,16
Tem.86	-446	3272,6	1,25
Ağu.86	-529	3544,8	1,43
Eyl.86	-523	3609,2	1,52
Eki.86	-453	3658,4	1,54
Kas.86	-399	3916,6	1,65
Ara.86	-1.407	5061,7	1,71

ZAMAN SERİLERİ ARASINDA EŞBÜTÜNLEŞME İLİŞKİLERİ VE HİPOTEZ TESTLERİ

Durağan olmayan (nonstationary) zaman serileri, ortalaması veya varyansı zaman içinde değişen serilerdir. Durağan olmayan bir zaman serisi, bir kere başladığı noktadan uzaklaşınca başlangıç noktasına; hatta mevcut değerine dönme eğilimi olmayan ve zaman geçtikçe daha da uzaklaşan stokastik bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Durağan (stationary) bir zaman serisi ise, bir denge değerine dönme eğilimi taşıyan ya da mevcut değerinden uzaklaşma eğilimi olmayan bir süreçtir. Durağan olmayan serilerin dağılımı zaman içinde değiştiği için, durağan olmayan zaman serileri ile ilgili ekonometrik tahmin yapmak, durağan serileri ile ilgili ekonometrik tahmin yapmaktan çok daha zordur. Finansal ve ekonomik zaman serilerinin çoğu durağan olmayan seriler olduğu için, bu durum çok büyük bir kısıtlama gibi görülebilirse de, bireysel olarak her bir zaman serisini tahmin etmek yerine farklı zaman serilerinin kombinasyonları kullanılarak bu durumun üstesinden gelinebilir (Kim ve diğerleri).

Durağan olmayan bir süreç ile ilgili tahminlerin yapılmasının güçlüğü, durağan olmayan süreçleri durağan hale getirmeyi gerektirecektir. Örneğin bir X_1 değişkeninin zaman serisi durağan değilse, bu değişkenin gelecekteki değeri ile ilgili tahmin yapmak mümkün olmayabilecektir. Bir başka X_2 değişkeninin de X_1 gibi durağan olmadığını ve tahmin edilemez göründüğünü varsayarsak, ya X_1'i, ya X_2'yi, ya da her ikisini de tahmin edebileceğimiz bir model formüle etme imkanı var mıdır ? Bu sorunun cevabı, X_1 ve X_2'nin bir biçimde ilişkili olup olmadığına bağlıdır. X_1 ve X_2 arasındaki ilişkinin, bu değişkenlerin aldığı değerlerin birbirinden çok fazla uzaklaşmaması olduğu varsayılırsa, X_1 ve X_2 arasındaki fark zaman içinde nispi olarak istikrarlı olarak nitelendirilebilir. Eğer iki değişken arasındaki fark; herhangi bir yöne çok fazla sapmaksızın belirli bir sabit değer etrafında dalgalanıyorsa, X_1 ve X_2 arasında "eşbütünleşme" vardır denilmektedir (Kim ve diğerleri). "Engle ve Granger (1987), iki veya daha fazla durağan olmayan serinin doğrusal bir kombinasyonunun durağan olabileceğini belirtmişlerdir. Eğer böyle bir durağan doğrusal kombinasyon varsa, söz konusu durağan olmayan zaman serileri arasında "eşbütünleşme" vardır denir. Durağan lineer kombinasyon, "eşbütünleşme denklemi" olarak adlandırılır ve değişkenler arasındaki uzun vadeli denge ilişkisi olarak yorumlanabilir".

Durağan olmayan bir zaman serisini durağan kılmak için değişkenin farkının alınması gerekmektedir. Durağan hale getirilebilmesi için d defa farkının alınması gereken bir değişken; I(d) olarak veya "d'nci dereceden bütünleşik" bir süreç olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca, I(d) değişkeninin d adet "birim kökü" vardır denilir.

Zaman serilerinin düzey ve/veya farklarının birim köke sahip olup olmadıklarını test etmek için, yaygın olarak ADF Testi kullanılmaktadır. ADF (Geliştirilmiş Dickey Fuller) testi, ilgili değişkenin birim köke sahip olup olmadığını test etmek için aşağıdaki sıfır hipotezi (H_0) ve alternatif hipotezi (H_1) kullanmaktadır:

$$H_0: \rho = 0 \text{ (Birim Kök)}$$
$$H_1: \rho \neq 0$$

Birim kökün varlığına dair boş hipotez, ilgili değişkenin tahmin edilen katsayısı ,ρ, istatistiksel olarak sıfırdan küçük olduğu zaman reddedilmektedir. Hesaplanan t istatistiği, ADF kritik değerinden büyük olduğu zaman boş hipotez reddedilmeyecek, bu da bizi birim kökün var olduğu sonucuna götürecektir. Hesaplanan t istatistiği ADF kritik değerinden küçük olduğu zaman ise, boş hipotez reddedilecek, bu da bizi birim kökün var olmadığı sonucuna götürecektir. Birim kökün var olması, ilgili değişkenin durağan olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır. İlgili değişkenin, d>1 olmak kaydıyla; d nci dereceden bütünleşik bir değişken olduğu (I(d)) şeklindeki boş hipotez, söz konusu değişkenin d kere farkı alınmak suretiyle test edilebilir (Lee, 1997).

İki veya daha fazla durağan olmayan serinin doğrusal bir kombinasyonu durağan bu seriler arasında eşbütünleşme olduğundan bahsetmiştik. "Johansen'in Eşbütünleşme Testi" nin amacı, durağan olmayan bir grup seri arasında eşbütünleşme olup olmadığını belirlemektir. Ancak Johansen'in eşbütünleşme testinin uygulanabilmesi için, gelecek değerleri birlikte tahmin edilecek olan X_1, X_2, ... , X_n gibi değişkenlerin hepsinin aynı dereceden bütünleşmeye sahip olması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, durağan olmayan zaman serilerinin hepsinin de aynı sayıda birim köke sahip olması halinde eşbütünleşme testinin uygulanabilmesi mümkün olmaktadır (Lee, 1997).

- Bir Vektör OtoRegresyon (VAR) sistemi, değişkenlerin değerini tahmin etmek için kullanılan denklemlerin hepsinin sağ tarafında aynı değişkenlerin yer aldığı ve endojen (bağımlı) değişkenlerin gecikmeli değerlerini de içeren bir sistemdir. Bunun anlamı, sistemdeki her endojen değişkenin değerini, hem kendi gecikmeli (lagged) değerlerinin belirlemesi, hem de diğer endojen değişkenlerin gecikmeli değerlerinin belirlemesidir[1]. Örneğin çalışmamızda kullandığımız İMKB 100 Endeksi, Bütçe Dengesi ve Para arzı değişkenleri için bir var modeli yazıldığında bütün

[1] Eviews 2.0 Help Dosyası, Vector Auto Regressions konusundan yararlanılmıştır

değişkenler endojen değişkenler olarak yer alacak ve herbir değişkeni belirleyen; kendi gecikmeli değerleri ile diğer endojen değişkenlerin gecikmeli değerleri olacaktır. İMKB 100, Bütçe dengesi ve Para arzının ortak bir şekilde bir VAR tarafından belirlendiğini varsayarsak ve tek egzojen değişkenin bir sabit (c) ise, endojen değişkenlerin iki gecikmeli (veriler aylık olduğu için iki ay gecikmeli) VAR sistem denklemi ve bireysel denklemler aşağıdaki gibi yazılır:

$$y_t = A_1 y_{t-1} + A_2 y_{t-2} + Bx_t + \varepsilon_t \qquad (1)$$

(1) nolu denklemde A_1, A_2 ve B; İMKB 100, Bütçe dengesi ve Para arzı değişkenlerinin tahmin edilecek olan katsayılarından oluşan matrislerdir.

$$\text{İMKB100}_t = a_{11}\text{İMKB100}_{t-1} + a_{12}\text{BUTDENGE}_{t-1} + a_{13}\text{PARAARZI}_{t-1} + b_{11}\text{İMKB100}_{t-2} + b_{12}\text{BUTDENGE}_{t-2} + b_{13}\text{PARAARZI}_{t-2} + c_1 + \varepsilon_{1t}$$

$$\text{BUTDENGE}_t = a_{21}\text{İMKB100}_{t-1} + a_{22}\text{BUTDENGE}_{t-1} + a_{23}\text{PARAARZI}_{t-1} + b_{21}\text{İMKB100}_{t-2} + b_{22}\text{BUTDENGE}_{t-2} + b_{23}\text{PARAARZI}_{t-2} + c_2 + \varepsilon_{2t}$$

$$\text{PARAARZI} = a_{31}\text{İMKB100}_{t-1} + a_{32}\text{BUTDENGE}_{t-1} + a_{33}\text{PARAARZI}_{t-1} + b_{31}\text{İMKB100}_{t-2} + b_{32}\text{BUTDENGE}_{t-2} + b_{33}\text{PARAARZI}_{t-2} + c_1 + \varepsilon_{3t}$$

Yukarıdaki (2) nolu üç bireysel denklemdeki a_{ij} , b_{ij} ve c_i parametreleri tahmin edilecek olan katsayılardır.

Bir VAR modeli oluşturmak için değişkenler arasında eşbütünleşme olması şartı yoktur. Değişkenler arasındaki eşbütünleşmeyi dikkate alan bir model oluşturulmak istendiğinde bir "Vektör Hata Düzeltme Modeli" (VECM) kurmak gerekmektedir. VECM (Vector Error Correction Model), aralarında eşbütünleşme olduğu bilinen durağan olmayan seriler için kullanmak üzere dizayn edilen sınırlı bir VAR'dır.

- Bir değişkeni tahmin etmek için oluşturulan bir modeldeki değişkenin birinin diğerine neden olup olmadığını, yani belirleyip belirlemediğini test etmek için Granger tarafından "Granger Nedensellik Testi" geliştirilmişitir. Bir X değişkeninin Y değişkenini belirleyip belirlemediği sorusunu soran test ile, Y'nin değerinin ne kadarlık kısmını Y'nin geçmişteki değerlerinin etkilediği ve modele X değişkeninin gecikmeli değerlerini ekleyerek modelin

açıklayıcılığının geliştirilip geliştirilemeyeceği görülmek istenmektedir. Granger Nedensellik Testi sonucunda, eğer X değişkeninin Y değişkeninin tahmin edilmesine yardım ettiği ortaya çıkıyorsa, ya da başka bir ifadeyle gecikmeli X'lerin katsayıları istatistiksel olarak anlamlıysa, X değişkeni Y değişkenine neden olmaktadır denilir[2]. Örneğin, (2) nolu denklem kümesindeki 1 nci denklemi için bütçe dengesinin İMKB100'ü belirleyip belirlemediğini test etmek için yapılan Granger Nedensellik Test'inde BUTDENGE nin 1 ay ve 2 ay gecikmeli değişkenlerinin ($BUTDENGE_{t-1}$ ve $BUTDENGE_{t-2}$) katsayılıarı olan a_{12} ve b_{12} katsayılarının sıfır olup olmadığı test edilseydi şöyle bir karar kriteri belirlenirdi: katsayıların sıfır olduğu şeklindeki boş hipotez (H_0: $a_{12} = b_{12} = 0$)kabul edilseydi, bütçedengesi ; İMKB100'ü belirlemiyor sonucuna ulaşılırdı. Başka bir ifadeyle, bütçe dengesinin gecikmeli geçmiş değerleri İMKB100 Endeksindeki dalgalanmaları açıklamada belirleyici değildir sonucuna ulaşılırdı.

BULGULAR

Yukarıdaki bölümde bahsedilen testleri uygulamak için EViews programı kullanılmıştır. Öncelikle, İMKB100 Endeksi, Bütçe dengesi ve Para Arzı serilerinin durağan olmayan seriler olup olmadığını ve kaç adet birim köke sahip olduklarını belirlemek için "Geliştirilmiş Dickey Fuller" testi uygulanmıştır. Testin uygulanabilmesi için EViews programı, her değişken için optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesini gerektirmektedir. Optimal gecikme uzunluğu, "Akaike Bilgi Kriteri" (Akaike Information Criterion) ile belirlenebilmektedir. AIC, optimal gecikme uzunluğunun bulunmasında aşağıdaki formülü kullanmakta ve bu formülün değerini minimize eden (k) değeri optimal gecikme uzunluğu olarak belirlenmektedir (Lee, 1997):

$$AIC(k) = T\ln\left(\frac{SSR(k)}{T}\right) + 2p \qquad (3)$$

(3) nolu denklemde T gözlem sayısını, SSR(k) regresyonun; k gecikme uzunluğu iken oluşan farklarının kareleri toplamını ve p = k+1'i göstermektedir. İMKB100, BUTDENGE ve PARAARZI değişkenlerinin her biri için gecikme uzunluğu, 1 ile 12 ay arasındaki her k değeri için AIC(k)'nın değerini hesaplayarak bulunmuştur. EViews programında her üç değişkenimiz olan İMKB100, BUTDENGE ve PARAARZI için, kendileri bağımlı değişken ve gecikmeli değerleri (1'den 12'ye kadar) bağımsız değişken olacak şekilde regresyon denklemleri tahmin ettiğimizde; her farklı

[2] Eviews 2.0 Help Dosyası, Granger Nedensellik konusundan yararlanılmıştır.

gecikme değerinin yer aldığı regresyon denklemi için AIC değerleri hesaplanmıştır. Tablo-2'de her üç değişken için 1 aydan 12 aya kadar her gecikme değerinde ortaya çıkan Akaike Bilgi Kriteri (AIC) değerleri verilmiştir. Düzey değerleri için, minimum AIC değerleri ve AIC'yi minimum yapan gecikme değerleri siyah çerçeve içine alınmıştır. Tablo-3'de ise, A bölümünde üç değişkenin düzey değerleri için optimal gecikme değerleri ile bu değerlere karşılık gelen t istatistiği değerleri yer almaktadır. B bölümünde üç değişkenin birinci farkları için optimal gecikme değerleri ile bu değerlere karşılık gelen t istatistiği değerleri ve C bölümünde ise BUTDENGE değişkeninin ikinci farkları için söz konusu değerler yer almaktadır.

TABLO-2

DÜZEY DEĞERLERİ				
GÖZLEM S.	**GECİKME**	**BUTDENGE**	**PARAARZI**	**IMKB100**
	AY	**AIC**	**AIC**	**AIC**
191	1	31,11717	43,77612	16,52192
190	2	31,93074	43,78145	17,17156
189	3	32,53878	43,78681	17,53467
188	4	32,86513	43,7922	17,83906
187	5	33,08594	43,79762	18,13841
186	6	33,22584	43,80306	18,27195
185	7	33,27553	43,80854	18,44759
184	8	33,27612	43,81405	18,55225
183	9	33,18677	43,81958	18,65012
182	10	32,97409	43,82515	18,72644
181	11	32,6119	43,83075	18,81687
180	12	31,57048	43,83638	18,85199
minimum(AIC)		31,11717	43,77612	16,52192

BUTDENGE, PARAARZI ve İMKB100 değişkenlerinin düzey değerleri için Geliştirilmiş Dickey Fuller (ADF) testi uygulanarak aşağıdaki hipotezler test edilmiştir:

H_0: $\rho = 0$ (Birim kök var)
H_1: $\rho \neq 0$

H_0 hipoteziyle, değişkenlerin birim köke sahip olduğu, yani birinci dereceden bütünleşik olduğu I(1), değişkenlerin birim köke sahip olmadığı şeklindeki alternatif hipoteze karşı test edilmiştir. Tablo-3'ün A bölümünde görüldüğü gibi BUTDENGE ve İMKB100 değişkenleri için t istatistikleri, %1 anlam düzeyinde -3,4680 olan ADF kritik değerinden büyüktür

(1,688754>-3,4680 ve -0,28252>-3,4680). O halde BUTDENGE ve İMKB100 değişkenleri için H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Bunun anlamı ise, bu değişkenlerin birim köke sahip oldukları ve durağan olmayan (nonstationary) seriler olduklarıdır. PARAARZI değişkeni için ise, H_0 hipotezi reddedilmiş (-9,747380<-3,4680) ve birim kökün olmadığı ve serinin durağan olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo-3'ün B bölümünde ise ilgili değişkenlerin birinci farklarının, iki adet birim köke sahip olduğu, yani ikinci dereceden bütünleşik olduğu I(2) test edilmiştir. BUTDENGE değişkeni için –2,34>-3,4680 olduğu için H_0 kabul edilerek, değişkenin I(2) olduğu, yani iki adet birim köke sahip olduğu ortaya çıkmıştır. PARAARZI ve İMKB100 değişkenleri için ise, t istatistikleri ADF kritik değerinden küçük oldukları için (-16,70<-3,4680 ve -9,61<-3,4680) H_0 reddedilerek, değişkenlerin I(2) olmadığı ortaya çıkmıştır.

Tablo-3'ün C bölümünde ise, sadece BUTDENGE değişkeninin ikinci farkı test edilmiştir. BUTDENGE değişkeninin I(3) olduğu yani üç adet birim kökü olduğu şeklindeki H_0 hipotezi reddedilmiştir. Çünkü, t istatistiği ADF kritik değerinden küçüktür (-15,64457<-3,4680).

Yapılan "Geliştirilmiş Dickey Fuller" birim kök testi sonucunda PARAARZI değişkeninin "sıfır", İMKB100 değişkeninin "bir", BUTDENGE değişkeninin ise, "iki" adet birim köke sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Tablo-3'deki bütün Durbin-Watson İstatistiği değerlerine bakıldığında, hepsinin 2 civarında olduğu görülmektedir. Bunun anlamı, yaptığımız ADF birim kök testlerinin güvenilir olduğudur.

TABLO-3 Geliştirilmiş Dickey Fuller Yöntemi'yle Birim Kök Testi'nin Yapılması

A. Düzey Değerleri			
Değişkenler	k* (gecikme)	t	Durbin-Watson İstatistiği
BUTDENGE	1	1,688754	2,015107
PARAARZI	1	-9,74738	2,000068
İMKB100	1	-0,28252	1,971695
B. Birinci Farklar			
Değişkenler	k* (gecikme)	t	Durbin-Watson İstatistiği
BUTDENGE	12	-2,344318	1,95364
PARAARZI	1	-16,70334	2,16666
İMKB100	1	-9,613517	1,96876
C. İkinci Farklar			
Değişkenler	k* (gecikme)	t	Durbin-Watson İstatistiği
BUTDENGE	1	-14,64457	2,069826

Not: Anlam düzeyi % 1 için ADF kritik değeri –3,4680 olup, k* Akaike Bilgi Kriterine (AIC) göre belirlenmiştir.

Değişkenler arasında eşbütünleşme olup olmadığını test edebilmek için bütün değişkenleri aynı derecede bütünleşik olması gerekmektedir. Bir başka ifadeyle her değişkenin aynı sayıda birim köke sahip olması gerekmektedir. Değişkenlerimizin herbiri farklı sayıda birim köke sahip oldukları için (PARAARZI = 0, İMKB100 = 1 ve BUTDENGE = 2), Johansen'in Eşbütünleşme Testi'ni uygulamamız ve bir Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) oluşturmamız mümkün olmamıştır. Dolayısıyla, EViews programını kullanarak İMKB100, BUTDENGE ve PARAARZI değişkenlerinin endojen değişkenler olarak yer aldığı ve her bir değişkenin, kendi gecikmeli değerleri ile diğer değişkenlerin gecikmeli değerleri tarafından belirlendiği, 12 ay gecikmeli ve egzojen değişkenin c sabiti olduğu bir "Vektör Otoregresyon" (VAR) oluşturduk. Söz konusu VAR, bağımlı değişken olarak her üç değişkenimizin de regresyon denklemlerini vermektedir. Ancak, makroekonomik politikaların İMKB 100 Endeksi üzerindeki etkisini araştırdığımız için İMKB100'ün bağımlı değişken olduğu regresyon denklemini kullanmakla yetineceğiz. İlgili regresyon denklemine aşağıda yer verilmiştir:

İMKB100 = 73,09684 + 0,629716*İMKB100(-1) – 0,015217*İMKB100(-2) + 0,195162*İMKB100(-3) – 0,330730*İMKB100(-4) + 0,121757*İMKB100(-5) – 0,430694*İMKB100(-6) + 0,325728*İMKB100(-6) + 0,325728*İMKB100(-7) – 0,123430*İMKB100(-8) + 0,010922*İMKB100(-9) + 0,352600*İMKB100(-10) – 0,688552*İMKB100(-11) – 0,021503*İMKB100(-12) – 0,000350*BUTDENGE(-1) + 0,0000613*BUTDENGE(-2) + 0,000288*BUTDENGE(-3) – 0,000660*BUTDENGE(-4) + 0,0000596*BUTDENGE(-5) – 0,000275*BUTDENGE(-6) – 0,000132*BUTDENGE(-7) – 0,000252*BUTDENGE(-8) + 0,0000198*BUTDENGE(-9) – 0,000521*BUTDENGE(-10) + 0,000259*BUTDENGE(-11) – 0,0000801*BUTDENGE(-12) + 0,0000000283*PARAARZI(-1) + 0,000000109*PARAARZI(-2) + 0,0000000572*PARAARZI(-3) + 0,000000109*PARAARZI(-4) + 0,000000151*PARAARZI(-5) + 0,0000000746*PARAARZI(-6) + 0,000000135*PARAARZI(-7) + 0,000000161*PARAARZI(-8) + 0,00000009*PARAARZI(-9) + 0,000000137*PARAARZI(-10) +0,000000162*PARAARZI(-11) + 0,000000116*PARAARZI(-12)

İMKB100 için hesaplanan Vektör Otoregresyon Denkleminin R^2 değeri 0,990459 olup, bu değer modelin güvenilir bir model olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle İMKB100 bağımlı değişkeninde meydana gelen değişmenin % 99'undan fazlası İMKB100, BUTDENGE ve PARAARZI değişkenlerinin 1 aydan 12 aya kadar gecikmeli değerleriyle açıklanabilmektedir. Bundan başka, bütçe dengesi ve para arzının, İMKB

100 Endeksine neden olup olmadığını görmek için Granger Nedensellik Testi yapılmıştır. Granger Nedensellik Testi ile, gecikmeli BUTDENGE ve PARAARZI değişkenlerinin katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olup olmadıkları test edilmektedir. BUTDENGE ve PARAARZI değişkenlerinin gecikmeli değerlerinin katsayılarının sıfıra eşit olduğu şeklindeki boş hipotez , katsayıların sıfırdan farklı olduğu şeklindeki alternatif hipoteze karşı test edilmiştir. Katsayıların sıfıra eşit olduğu şeklindeki boş hipotez ilgili değişkenlerin İMKB100'e neden olmadığı şeklinde de ifade edilebilir. Aşağıdaki Granger Nedensellik Testi'ne göre, BUTDENGE için olasılık değeri (p) sıfır olduğu için H_0'ın doğru olma olasılığı yoktur. Bu nedenle boş hipotez reddedilmiş, alternatif hipotez kabul edilmiştir. PARAARZI için ise olasılık değerinin 1'e yakın olması nedeniyle boş hipotez kabul edilmiştir.

Pairwise Granger Nedensellik Testi

Örnek: 1986:01 2001:12
Gecikme aralığı: 1 12

Boş Hipotez (H_0)	Gözlem	Olasılık (p)
BUTDENGE İMKB100'e neden olmaz	180	0,00000
PARAARZI İMKB100' e neden olmaz	180	0,99098

SONUÇ

Granger Nedensellik Testi, BUTDENGE için H_0 hipotezinin reddedilmesi, alternatif hipotezin kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. Alternatif hipotez BUTDENGE, İMKB100'e neden olur şeklindedir. O halde BUTDENGE değişkeni, bağımlı İMKB100 değişkenine neden olmaktadır. Başka bir ifadeyle, Granger Nedensellik Testi sonucunda BUTDENGE değişkeninin gecikmeli değerlerinin katsayıları istatistiksel olarak anlamlı çıktığı için, İMKB100'deki değişmenin bir kısmını BUTDENGE değişkeninin geçmiş değerleriyle açıklamak mümkündür. PARAARZI için H_0 hipotezinin kabul edilerek, değişkenin gecikmeli değerlerinin katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. O halde, PARAARZI değişkeninin geçmiş değerleri İMKB100'deki değişmeyi açıklayamamaktadır.

Sonuç olarak, bütçe dengesinin geçmiş değerleri, İMKB 100 Endeksi'nin bugünkü değerini etkiliyorsa, bütçe dengesi ile ilgili geçmiş bilgiler; zamanında hisse senedi fiyatlarına yansımamış demektir. Butçe dengesi; iktisat literatüründe maliye politikasının bir aracı olduğuna göre, bunun anlamı İMKB 100 Endeksi'nin maliye politikası açısından "bilgi etkin olmadığı"dır. Benzer şekilde, para arzını geçmiş değerleri İMKB 100 Endeksi'nin bugünkü değerini etkilemediğine göre, geçmiş para arzı bilgileri

zamanında hisse senedi fiyatlarına yansımış demektir. Bunun anlamı ise, İMKB 100 Endeksi'nin para politikası açısından "bilgi etkin" olduğudur.

Bu sonuçlar ile, makro ekonomik politikaların hisse senedi piyasaları üzerindeki etkileriyle ilgili daha önce yapılmış çalışmalar karşılaştırıldığında farklı sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Rozeff (1974) A.B.D'nde menkul kıymetler borsasının para politikası açısından bilgi etkin olduğu, yani geçmişteki para arzı verilerini kullanarak kar elde etme imkanının olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Rogalski ve Vinso (1977) ve Darrat (1987, 1990) belli başlı sanayileşmiş ülkelerde menkul kıymetler borsalarının para politikası açısından bilgi etkin olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca, Darrat (1988, 1990) ve Darrat ve Brocato (1994) Belçika, Kanada, Fransa ve A.B.D. menkul kıymet borsalarının maliye politikası açısından bilgi etkin olmadığı sonucuna varmışlardır. Ancak Hancock (1989) A.B.D'nde piyasaların hem para politikası, hem de maliye politikası araçları açısından etkin olduğunu ifade etmiştir. Ali ve Hasan (1993) ise, Darrat ve Brocato'nun bulgularının aksine, Kanada hisse senedi piyasasının maliye politikası açısından etkin olmadığına dair bir sonuca ulaşmamışlardır. Perales ve Robins, Meksika Borsası (Bolsa Mexicana de Valores) ile reel parasal ve ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında para politikası aracı olan M1 ile hisse senedi getirileri arasında Granger türü nedensellik olduğu sonucuna varmışlardır. Bunun anlamı, Meksika Borsası'nın para politikası açısından bilgi etkin olmadığıdır. Benzer bir sonuca, Darrat ve Mukherjee (1986), de ulaşmıştır. Darrat ve Mukherjee, Hindistan'da hisse senedi getirileri ile para arzı arasında anlamlı ilişkiler bularak, hisse senetleri piyasasının para arzı açısından bilgi etkin olmadığı sonucuna varmışlardır.

Yapılan çalışmalardan menkul kıymetler borsalarının maliye politikaları açısından bilgi etkin olup olmadığı konusunda bir fikir birliği olmadığı anlaşılmaktadır. Bahsi geçen çalışmaların büyük bir çoğunluğunda ise, gelişmiş ülkelerde menkul kıymet borsalarının para politikaları açısından bilgi etkin olduğu sonucuna varıldığı görülmektedir. İMKB'nın para politikası açısından bilgi etkin olduğu şeklindeki bulgularımız bununla tutarlıdır. Muradoğlu ve Metin (1996)'in de enflasyon ile hisse senedi fiyatları arasında eşbütünleşme analizi yaparak İMKB'nın parasal değişkenlere göre etkin olduğu sonucuna vardıkları görülmektedir. Ancak İMKB, para politikası açısından bilgi etkin görülürken, yine gelişmekte olan borsalar olan Hindistan ve Meksika Borsası'nın para politikası açısından bilgi etkin olmaması ilgi çekicidir. Bu durum, her üç ülkenin finansal piyasalarının kendine özgü özelliklerinin olmasından kaynaklanabilir. Son olarak, bu farklılığa bir başka çalışmayla ışık tutulabileceğini söyleyelim.

KAYNAKÇA

ALİ, Syed M., HASAN, M. Aynul , "Is the Canadian stock market efficient with respect to fiscal policy ? Some vector autoregression results", **Journal of Economics and Business**, Volume:45, Issue:1, Feb 1993, s.s.49-59.

DARRAT, Ali F., MUKHERJEE, Tarun K., "The behavior of the stock market in a developing country", **Economic Letters**, Volume:22, Issues:2-3, 1986, s.s..273-278

EViews 4.0 Users Guide, s. 519 : R.F. Engle ve C.W.J. Granger, "Cointegration and Error Correction: Representation,Estimation and Testing", **Econometrica**, 1987

Granger Nedensellik konusu, Eviews 2.0 Programı Help Dosyası.

HANCOCK, D.G. "Fiscal policy, monetary policy and the efficiency of the stock market", **Economic Letters**, Volume:31, Issue:1,1989,s.s.65-69.

KIM Jongwoo , MALZ, Allan M. ve MINA, Jorge , "LongRun Technical Document", **http://www.riskmetrics.com**

LEE, Unro "Stock Market and Macroeconomic Policies: New Evidence from Pacific Basin Countries", **Multinational Finance Journal**, Vol. 1, No. 1, 1997, s.s.273-288.

MURADOĞLU, Gülnur , METİN, Kıvılcım, "Efficiency of the Turkish Stock Exchange with respect to monetary variables: A cointegration analysis", **European Journal of Operational Research**, Volume:90, Issue:3, 1996, s.s.566-576.

PERALES, Norma A. Hernandez, ROBINS, Russell , "The Relationships between Mexican Stock Market Returns and Real, Monetary and Economic Variabless.4.,http://www.egade.sistema.itesm.mx/investgaciun/documentos/13egade_normahdz/pdf

ROZEFF, Michael S., "Money and stock prices: Market efficiency and the lag in effect of monetary policy", **Journal of Financial Economics**, Volume:1, Issue:3, Sep 1974,s.s.245-302.

Vector Auto Regressions konusu, Eviews 2.0 Programı Help Dosyası.

WATKINS Thayer,"The Efficient Market Hypothesis", **http://www.sjsu.edu/faculty/watkins/emh.htm**

CHINA IS REDEFINING HER IDEOLOGY

BARIŞ ADIBELLİ*

ÖZET

Bu makalede , Çin Halk Cumhuriyeti'nin aktüel iç politik gelişmeleri tarihsel süreç içerisinde incelenmektedir. Öncelikle devrim kavramının Çinliler için ne anlam ifade ettiği tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, makale 1911 Cumhuriyetçi devrimi ile başlayıp günümüze kadar gelmektedir. Bu çalışma genel olarak Çin Komunist Partisinin içinde meydana gelen gelişmeler ve bunun dünya sosyalizmine olan etkisi üzerine odaklanmıştır. Makalenin sonunda ise 16.Parti Kongresinin sonuçları değerlendirilmektedir

ABSTRACT

In this article, the current political situation in the People's of Republic of China has been examining in a historical process. Initially, the terms of revolution for Chinese, has been defining. In that sense, the article started from 1911,Republican revolution and coming to present. This paper generally focused on domestic developments in Chinese Communist Party and examining its effect on world socialism. At the end, the results of 16th party congress has been discussing.

Key words: China, Communism, Mao, Party, Politics, Deng, Socialism, Revolution

1. INTRODUCTION

China's journey into the twenty-first century is a dialectic of hope and fear. China has one of the richest civilization in the world. So that, throughout the history, Chinese has been calling themselves as a Middle Kingdom. According to them, all civilizations took their root from Chinese civilization or must take it. Chinese contributed many new things into world civilization, such as gunpowder, irrigation systems, and bureaucracy. Chinese are peace and independence like society. For instance, they had pursued isolationist policy especially, during the dynastic eras.

In order to understand the current Chinese politics, one should look at the historical developments in Chinese political life. After 1840, the invasion by Western imperialist powers reduced China to the status of semi-colonial and semi-feudal society and subjected the Chinese people to two fold repression by imperialism and feudalism. From the Opium Wars, through the Movement of the Taiping Heavenly Kingdom, the 1898 Reform Movement and the Yihetuan Movement , the Chinese people carried out dauntless struggles and numerous people with lofty ideals were trying to explore strenuously for the road of salvaging the China and the Chinese nation. It was exactly at that time, in 1917 and 1919, two major events took place in Russia and China, that is, the October Revolution of Russia and the May Fourth movement of China. The salvoes of the October Revolution brought

* Araş. Gör. Barış ADIBELLİ , Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

the advanced theory of Marxism-Leninism to China. Starting from the May Fourth Movement , the Chinese working class began to cut a striking figure as an advanced social force in the country.

II . REPUBLICAN CHINA , 1911 REVOLUTION

In spite of political disagreements, all Chinese agree on one thing; Sun Yat-sen (1866-1925) was the founding father of modern China. Sun was China's first real professional revolutionary. Sun was impressed with the progress of the West and correspondingly disgusted with China's backwardness. He gradually returned to revolution. Sun' ideology and the ways he proposed to put in into effect clearly showed Western political and social influence. That showed that, the fear of westernization or fear of modernization in Chinese society had broken its hard shell by Sun's thoughts (Schurman and Schell, p.7).

Sun Yat-sen formulated a program known as the ***Three People's Principles***. These principles were, first, nationalism, which stressed the overthrow of the Manchus , second, democracy, under a liberal republic in which people would be sovereign through representative government; and, third, livelihood , a combination of industrial socialism and land reform to ensure that cultivators owned their land (Goff,Moss,Terry and Upshur, p.192)

In 1905 Sun organized a group of students , literati, and military officers into a political party that later adopted the name ***Kuomingtang*** (the National People's Party). Between 1906 and 1911 Sun and his followers attempted 10 unsuccessful uprisings to overthrow the Manchus. The eleventh occurred on October 10,1911. The revolt spread quickly across central and southern China. Later he was elected provisional president of the Chinese Republic by delegates of a provisional parliament meeting in Nanking . Frightened and leaderless, the Manchus were not prepared to fight the revolutionaries. They turned to general Yuan Shih-kai, organizer of the largest and best equipped army unit. Yuan defeated the revolutionaries. On February 12,1912, the boy emperor abdicated the throne, and the ancient dynastic principle came to end. China became first republic in Asia, but Sun did not remain president (Goff,Moss,Terry and Upshur, p.193).

Finally, one can say Sun's reformist era was the first stage of the modernization of Chinese society. Sun's main supporters were from Japan. Japanese intellectuals were supporting Sun Yat-sen. For instance, Sun tried to establish a new social, political and economic system into imperial China.In that sense, it can be said, Sun had tried to restored the China,like meiji restoration in Japan. According to Sun ,the main obstacle is the ancient traditions in order to promote the country and the society. There was a proto-

liberalism or it had been tried to establish. However, that was the first liberal regime in the Asia.

Liberalism was the unfamiliar thought in that period in Asia. Because, many big countries, such as Russia,Japan and China were ruling by the imperial system,in which the people were calling as a servant not a citizen or individual. But the fact that, Sun Yat-sen was the main key person in the restoration process of Chinese state and society. Sun opened the China to world and he started the reformation and modernization process. Despite of those developments, Sun could not succeed in altering the semi-colonial and semi-feudal social nature of China.

2. 1. The May Fourth Movement

On May 4, 1919, students demonstrated in Peking to protest the awarding of shantung to Japan at the Paris Peace Conference. This became known as the May Fourth Movement, a wide-ranging outburst of social and intellectual protest that had been fermenting for some time.This movement paved the way for the revival of the Koumintang and rise of the Chinese Communist Party, founded in 1921. Immediately, the May Fourth demonstrations in Beijing became a nationwide protest movement as students, merchants, and workers. They forced the government to refrain from signing the Paris Treaty and to dismiss blatantly pro-Japanese officials. The movement also inaugurated a new era of political and intellectual activism in China (Goff,Moss,Terry and Upshur, p.195).

3 . FROM LIBERALISM TO SOCIALISM

The year of 1949 was the another turning point of China. During the May Fourth Movement in 1921, Chinese Communist Party founded. At the first times, Chinese Communists and the nationalist were in cooperation. Later, the wind turned. They separated their ways. Chinese Communist saw the nationalist as main obstacle. Especially this competition increased after the death of Sun Yat-sen. The reason of cooperation was most probably is charismatic effect on the communist even on Mao. When Chiang Kai-shek came to power, this good sentiments to nationalists changed. And big struggle began.

This struggle ended with the victory of the communists in 1949.And Chiang Kai-shek and his followers fled to Formosa (Taiwan). Later they proclaimed the state of nationalist China. In mean time, socialist state was founded in mainland by Mao and his friends. This was the new era for the Chinese. Because Mao and his friends were presenting welfare and riches. Later, it

would be called as a ***"Democratic Dictatorship"*** . At first stages of socialist China, people had believed in Mao. But they disappointed.

It should be noted that, the role of Soviet Union and also Soviet Communist leadership is too important in the shaping of Chinese communism. Stalin was reluctant in order to give support to communist. During the World War II, Soviet leader Joseph Stalin, after extracting concessions favorable to Soviet Union, reorganized the Kuomintang as the only legal government of China. This competition between the two leaders, continued during the Kruschev era. This competition would cause oust of Kruschev from the power. The Mandate of Heaven gradually started to transform to dictatorship. Mao collectivized all properties of society. Late 1950s displayed the change Socialist thought in China. The real face of competition between the Soviet Union and China was the leadership of Socialist world and third world countries. Mao criticized the Soviet type of Communism. And he set up new principles under name of Maoism.

This new type of Socialism reflected Chinese characteristics. The basic tenet was the peasants, not workers. Because China was not industrialized country. So that, workers were not main actor in the revolution. But Soviet Union was an industrial state and her society was too. So that the main actor of Bolshevik revolution was the workers. The new interpretation of that socialism caused a new chaos between Soviet Union and China. Because less developed countries or Third World countries enjoyed the Maoism. Like China, those countries did not have the worker class, rather they have peasant class. For instance, Maoism became very popular in these countries . One of the official policies of China was to support the freedom fighters on the world. Whereas, Soviet Union was supporting the independence movement in the world. Also Mao issued Guerilla Warfare at that time. Those developments affected relations between two socialist state. And they separated their ways. That showed, there was no any consensus on the socialist thought. Also, China, militarily started to become a power and threat to Soviet Union

4 . 16th CHINESE COMMUNIST PARTY CONGRESS

After more than half a century in power, and for the first time in China's history, the Chinese Communist Party is on the verge of leadership change that involves neither the death nor the overthrow of incumbent. At the party's 16th congress, which began November 8,2002 Jiang Zemin, a man once widely dismissed as a lightweight, gave up his 13-year tenure as party chief and moved into semi-retirement. This congress was the historical turning point of China's democratization and liberalization processes. In this congress approximately fifty percent of Chinese ruling elite retired (The

Economist,11/09/2002,p.41). After a 20- year transition, the world's last major left-wing dictatorship, the communist Party of China, has transformed itself.

In the past 13 years, guided by President Jiang Zemin, the Communist Party has avoided the change wrought in nearly every other one-party state- the Soviet Union, Taiwan, Mexico, Hungary, Poland . All are now multiparty. In fact the role of the Party Congress is considered one of legitimacy. The meeting attempted to show the Chinese and the world that broad consensus and harmony exist among the 2,200 delegates from all over China, described by officials as ***" advanced model figures and backbone leaders"*** for the changes (Marquand). At the end of Congress delegates elected Hu Jintao as a new leader of People's Republic of China. This was the new era for the Chinese society. Next spring, Hu will take the presidency from Zemin. Some writers are criticizing Hu Jintao as a head of People's Republic of Capital (Landry,p.42)

After taking power in 1978, Deng Xiaoping championed the idea that leaders should be chosen on the basis of merit and not just party loyalty (Chandler). This intention bodied in the 16th Party Congress. In that congress, China's leadership decided to reshape the political structure in China. This means that " the elder's ruling class will change". Today, the main subject matter of Chinese domestic politic is the power of ***fourth generation***. As far as it is known, fourth generation, includes predominantly those leaders born in the 1940s and early 1950s. When one looks at the other generations, one sees Mao as a first generation, Deng as second generation and Zemin as a third generation.

The concept of political generations in China has often been based on the distinctive political experiences of elites , such as the ***"Long March generation"*** , ***"the anti Japanese war generation"*** and ***" the socialist transformation generation"*** (Further Information, p.6-10) A generation named and defined by a major historical event is certainly not unique to China. Many Western scholars use events such as the Depression, the holocaust, and the Second World War as a way to show How societies reconstitute themselves after such big events (Gold, p.594).

China's fourth generation of leaders is comprised of those who were young during the Cultural Revolution . Most of them were either in high school or college in 1966 when the Cultural Revolution began. The memebers of the foruth generation grew up in a political environment characterized by ***idealism***, ***collectivism, moralism*** and ***radicalism.*** A majority of them served as Mao's ***"Red Guard"*** the most active participants in the Cultural Revolution. They were taught to sacrifice themselves for socialism and

revolution. But as time passed, their faith eroded. The experience of Russia and the financial crisis in Asia shocked the socialists and liberals. These made them wonder If Adam Smith might have been as wrong as Karl Marx. As a result, new leaders are far more interested in discussing issues than defending "isms".

Under the light of above, 16th Party Congress became a hope for Chinese society and world socialism. It was supposed to be the most orderly transfer of power in China's modern history . In a scenario planned years ago by then –paramount leader Deng Xiaoping, President Jiang Zemin was to step down as General Secretary of the Chinese Communist Party at the 16th Party Congress. Hu Jintao , newly elected general secretary of the party, took Jiang's place and he will become next spring, as a president (Dexterand Rose, p.73) .

Jiang Zemin said " We must make a reform" an important objective of this reform is to develop socialist democracy with Chinese characteristics, which will help to consolidate today's democratic, united, dynamic, stable and harmonious political atmosphere (China Daily, 05/31/2002). Zemin said, the 16th Party Congress "is of historic significance and will immensely encourage the whole party and Chinese people of all ethnic groups to keep pace with the times, blaze new trails in a pioneering spirit and continue confidently to propel the great cause of socialism with Chinese characteristics forward (Eckholm)

Foreign capitalists, who have pumped more than $430 billion into China's booming economy since Tiananmen, are not so much worried about the handover itself as about what happens afterward. The optimistic case, as put by Christian Murek, chairman of the American chamber of commerce in Beijing, is that the "new leadership could be a big plus" for economic reform. "If anything, alot of people here see the possibility that change will breathe new energy into the process" James McGregor, an American businessman who has worked in China for years (Chandler). Although Zemin mentioned that private property is to receive the protection of the state, the national constitution does not reflect this and currently guarantees protection only for state property (Kynge and McGregor)

The policies put forward by the party leadership with Jiang Zemin at the core have resulted in spectacular success said He Zhaosu, a party official from Tianjin and delegates to the 16th Communist Party Congress, " Looking to the future," he said, raising his voice a few octaves, "we must not pause in our work to raise the spirit of the masses and make greater contributions to our nation's development"(Kahn) "The party and the private business people are coming closer together. They are unifying to build a new China." said

Guo Fenglian, a national icon who was the leader of the ***"iron girls production brigade"*** in China's model commune, Dazhai, during the Cultural Revolution (Kynge and McGregor).

On the other hand,the spokesman, Mr.Ji, insisted that the enrolment of new members in the party, an apparent reference to private entrepreneurs, would not change the body's character. Workers peasants, intellectuals and men and women in uniform will still be the backbone of the party,he said (McGregor) The state sector, according to Jiang Zemin's speech, plays a ***"dominant role"*** in the economy, while private enterprise is merely "an important component part" (Kynge and McGregor).

On the policy front, Jiang's continued influence is likely to spell a stable transition. Leaders in Beijing broadly agree that China must continue its economic opening. Hu, known as a consensus builder, is unlikely to challenge Jiang openly. Hu will try to make this as seamless a transition as he can , says Kenneth Lieberthal, a China expert at the University of Michigan (Dexter and Rose). One China watcher compares task to reconstructing a classical dining table. At present, the table is supported by one central pillar in which the Communist party, the government, the big banks and the state-owned enterprises are all intertwined. But the design must be to turn those four constituent parts into free standing legs to support the ever expanding table.(Financil Times, Nov.08.2002)

China has moved away from the emphasis on workers' power that characterized the orthodox communist 1950s, toward the power of managers in the 1980s. Today , increasingly, focus is on the power of capital and those who produce it (Marquand) Poverty has many faces in China, where most people are still subsistence farmers. Rural China, home to two-thirds of the country's population, is another world: it can afford neither schooling nor basic healthcare, and incomes are much lower than in the cities. But if rural poverty is commonplace, urban poverty is perhaps even harder to bear, became those in the cities can see firsthand the gap between them and the elite (Xueqin, p.23-26) The Chinese see their government and the nation's elite as conspiring to sell them out to imperialist like Americans (Xueqin, p.23-26).

5 . THREE REPRESENTS THEORY

At the Party school, Zemin put a new concept into Chinese domestic politics, which is known as Three Represents Theory. Zemin said that China has entered a new development era of building an overall well-to-do society, in which the country should accelerate the pace of socialist modernization. He said that in this new era, all Chinese Communist Party members and people

from all works of life should devote themselves to the cause of building the socialism with Chinese characteristics (China Daily,05/31/2002).

- Socialist Democracy is an Important Objective

Promoting socialist democratic politics is an important objective of China's socialist modernization drive , Jiang said at the graduation ceremony of the Party School of Chinese Communist Party Central Committee. Jiang said while continuing to adhere to the ***Four Cardinal Principles***, reform of the political system must continue to be pushed forward actively and appropriately in line with requirements of economic and social developments. He pointed out that what China needs is socialist democratic politics with Chinese characteristics. And China will never copy the Western political systems (China Daily,05/31/2002). ***The Four Cardinal Principles*** mentioned in Jiang's speech are: adherence to the socialist road, the people's democratic dictatorship, Marxism-Leninism and Mao Zedong Thought, and the leading role of the Communist Party of China

- Acceleration of Socialist Modernization

The Chinese top leader said China needs new ideas and breakthroughs in the fields of reform and opening-up, so as to improve the national economic scale and the overall national strength. Jiang said in this new era China should upgrade its economic efficiency , rely on scientific and technological advances, and improve its management and supervision to ensure the quality of economic growth (Xinhua News Agency, 05/31/2002).

- Perfection of Socialist Ownership

According to Zemin, it is basic to the socialist economic system that have public ownership as the core, developing together with various kinds of ownership. Within this system, China will be able to gradually eliminate the impediments to the development of productivity, generated from an irrational ownership structure, he said. For Zemin, Chinese Communist Part has arrived at this economic system through a long period of building socialism, and will stick to it. Zemin urged the Chinese people to deepen their understanding of this economic system and perfect it through practice. This will be done according to the requirements of liberating and developing productivity (Xinhua News Agency, 05/31/2002).

- Emancipation of the Mind

Jiang Zemin called on the whole party to adhere to the ideological guideline of emancipating the mind, seeking truth from facts, and upholds the spirit of

marching in step with the time. According to him, the whole Party should keep in mind the profound changes that have taken place in the world's political, economic, cultural and technological spheres since the publication of the ***"Manifesto of the Communist Party"*** written by Karl Marx and F.Engels some 150 years ago, as well as fundamental changes in China's socialist construction, in people's working and life conditions and in social environment, so as to make correct judgments on how the changes challenge the work of the party. He said it is wrong and harmful to negate the scientific nature of Marxism and deny the achievements of the fore runners of socialism. But he also emphasized that the Chinese Communist party must develop Marxism and apply it to practice (People's Daily,05/31/2002)

6. CRITICS TO JIANG ZEMIN

When Zemin welcomed capitalist to join the party last year, radical members saw this a "betrayal". Fourteen Old Guard Communists wrote a letter to Jiang accusing him of violating party discipline and destroying party unity in a manner that would eventually lead China into a soviet Union like collapse. Whereas, Zemin had said "If we do not make a reform,China could become another Soviet Union tragedy"

"The economic elite love money, not democracy," wrote Kang Xiaoguang of the Chinese Academy of Social Sciences. Unless China create a real middle class, it will be just another capitalist dictatorship."(Kahn,Nov.10.2002) He may be right, but China's Communist Party seems unable to escape the paradox of its continued existence. For many, China's workers' paradise has become a workers' hell. More than half of state workers have been laid off with more to come as the World Trade Organization reaches further into China. Socialism is dead. So that the rapidly xenophobic Mao Zedong is increasingly popular. In ordinary Chinese homes, where Mao's gleaming portrait hangs in the living room like an altar, workers gather to discuss his virtues. Once again chanting "long live Chairman Mao", they see foreign investors stealing China's wealth, China's rich mingling freely with expatriate businessmen and China's elite sending their children and cash to the United States (Xueqin, p.23-26).

The Communist Party is now conducting a systemic attack on socialists who do not adhere to the party line. In a state where workers have no rights, no capital and no voice, they still have one innate power-the power of violence. On the other hand Jiang Zemin would not agree that his party has abandoned the poor. China, he argues, is still in the primary stage of socialism (Kahn) China's official urban unemployment rate is now close to 5 percent, or about 7 million. Western scholars believe the urban unemployment rate to be

approximately 25 percent, but the real figure may be more than twice that (Xueqin, p.23-26)

In speeches and press conferences by top leaders, and in off- the-record interviews with party officials, it is clear that China's leaders are seeking new non-marxist pathways to deal with a globalized econonmy and with problems of banking and ownership not anticipated in earlier eras.. In elite part circles, this is not only well under stood, but it is the way officials speak. " The problem of the Chinese Communist Party are forcing us to change and evolve," says one senior party member. "These problems have no answer from classical Marxism.Some of us may not like that, or want to say it. But it is the reality of China (Marquand,11/14/2002).

The main question is how far China will move from rule by a main figure – Jiang- toward the collective rule represented by the core of the Fourth Generation, Hu Jintao.Chinese sources say that, in the final hour, Jiang is emerging as the ***"power behind the throne"*** due to his ability to stack the standing Committe with as many as four proteges (Marquand,11/14/2002) On the other hand, Zemin has in recent months been orchestrating, or at least tolerating, a series of letter-writing campaigns within the bureaucracy aimed at building support for a ***"Keep Jiang"*** movement .State-run media, which are mostly under his control, have also been singing Jiang's praises in what looks like an effort to portray him as indispensable (The Economist,08/31/2002,p.29-31).

In his essay, Mr. Bao, who was a leader of the liberal reform faction that was purged after the turmoil of 1989, writes that the party represents only its own interests, and offers nothing to China's peasants and workers who were promised the moon in 1949 when the Communists came to power. Mr. Bao urged that Mr. Jiang should step aside entirely. He rubbished the notion that Mr Jiang should stay on for the sake of stability. "If China's stability actually depends on any single person, then the situation must be very dangerous already, and very tragic (The Economist, 08/31/2002, p.29-31). "Please note", urges the party official, "that in the 16th Party Congress, there is no mention of an international movement. Chinese communism is a***"world struggle ideology"***

But we don't think it is very vital today. Not many nations are communist any more . The task today is to nationalize communism, to combine communism with traditional Chinese virtues (Marquand,11/14/2002).

7 . HU JINTAO , A NEW BOSS OF CHINA

A merchant's son who dances the fox-trot, Hu survived a decade-long leadership trial by persuading elders that he is the perfect party mandarin, pragmatic and flexible, yet discreet and fiercely loyal. He is the enforcer who, as China top official in Tibet, imposed martial law in 1989 to quell unrest. He is the nationalist who supported anti-American protesters after a U.S. bomb destroyed the Chinese Embassy in Yugoslavia in 1999. He is also the innovator who installed broadband internet access at the Communist party School and encouraged academic debates about democracy and separation of power (Kahn,Nov.15.2002).

"People think Hu will fulfill their own dreams: The liberals see a reformer, the conservatives see a hard-liner," said Wu Guoguang, an expert in Chinese politics at the Chinese university of Hong Kong. " Sooner or later he will have to make some choices and people will see his real colors. But it may take years for that to happen" (Kahn, Nov.15.2002). It is interesting that.Hu's daughter works for J.P Morgan and she is also a naturalized U.S. citizen (Xueqih,p.23-26). Hu has given no indication that he is closet liberal impatient to revive political reforms. Indeed, the indications are otherwise. As party chief in Tibet he imposed martial law in 1989 and organized the brutal suppression of anti-Chinese unrest (The Economist,11/09/2002,p.41-44)

No one knows for sure how Hu will govern now that, at least in a titular sense, he has no higher authority. Bu his past suggests that he values power over vision (Kahn). Even if the inscrutable Hu Jiantao turned out to be Chinese Gorbachev, he would find change hard to promote. To a greater extent than is usually realized, China's leadership is collective, with the Standing Committee and the wider Politburo exercising considerable power over the nominal leader: it took Jiang five years to establish himself , and he was nearly ousted in 1992 (The Economist,11/09/2002,p.15-17)

8 . GENERAL EVALUATION AND CONCLUSION

As a result, Chinese Communist Party Congress wrote a history. The third generation re-defined the mission of the party and re-structured the party cadre. Those developments are not usual situation for China. Before all, the newly elected leadership of Chinese Communist Party, became a hope for the Chinese society and the World Socialism. Although new leadership carries liberal motifs , new leadership is still socialist. At least, they are calling themselves like this.It can be said that,16th Party Congress will be remembered as milestone in World politics.

The new leadership will probably move in that direction, partly because the fourth generation is the most capable, most confident, and least dogmatic elite generation in the Chinese Communist Party history, mainly because the new leaders' legitimacy will depend largely on political progress in China. The new leaders' main task is to prevent the Chinese Communist Party's sudden fall from power, which has occurred in many Communist or Leninist one-party regimes during the past decade. Members of the fourth generation have already participated in the policy making process and many have served as advisers to Jiang Zemin and Zhu Rongi. The following are the three main areas of possible political change. The top priority for the fourth generations of leaders will be institution building.

On the other hand, China's new leaders are unlikely to lift the ban on any opposition party in the near future. Instead, they will encourage more political participation from various interest groups through the existing groups through the existing channels and will allow more civil liberties. The rapid commercialization of the Chinese media and the recent permission for foreign media firms such as AOL-Time Warner and Fox News to enter the Chinese market will contribute to the freedom of the press.

At the same time, this congress has displayed another important thing. That is separation between two wings.Those are liberals and conservatives. This means that, finally, the -so called- homogeneous Chinese Communist Party started to change its structure. At the same time, this change brings utility and conflict among the Chinese politicians. This creates complex in the party. This domestic developments in Chinese Communist Party, will affect world socialism. During the criticizing of American policy in the World, new face of Chinese Socialism is smiling to the third world countries. The U.S hegemony over the less developed countries, is primary point of critics. Some times U.S. violates the international laws. No any states can force the U.S. in order to obey international laws. So that, many writers are missing the bipolar system like in the Cold War period.

The dissolution of Soviet Union caused the end of Communism. At the end, the big state of communism, namely evil empire had collapsed. Many western writers expected from the China same thing . Unfortunately, it did not happen. Instead, China started to develop her economy. Because China had learned lessons from the history, especially from the collapse of the Soviet Union. China partly succeeded economic development. The economic liberalization is not enough alone in the improvement of China. The political liberalization was essential for China. But the Tiananmen incident was a bad experience for China, China delayed the political liberalization for a moment.

With the Dengist era, China started to exercise –limited- free market economy. After the Cold War period, China accelerated her free market economy. In the economic sector, China exercises free market rules. But in political arena China is not altering the socialism based state structure. This free market based socialism excited the less developed countries.Up to now, Western scholar has been criticizing the communism in terms of economic weakness. But today China eliminated this weakness. One can say, 16th Party Congress was the turning point of the Socialism in the world. Chinese socialism has become a hope for the hopeless countries. Today many states search for balancer against America. In the past, China wanted to export its regime to world. But she could not achieve this. Today a new chance has appeared to the China.

REFERENCES

"Behind closed doors" , **The Economist**, 11/9/2002,Vol.365,Issue 8298

CHANDLER Clay, " Who's Hu", **Fortune**, 11-11-2002,Vol.146,Issue.9

"China's Leadership Quarrel", **The Economist**, 8-31-2002, Vol.364, Issue.8287

DEXTER Roberts, ROSE Brady, "China Will Jiang's Power Play Set Off Political Unrest",

Business Week, 8-5-2002, Issue.3794

———————— , "China: It Looks Like Jiang Will Rule From the Wings", **Business Week** 11-11-2002,Issue.3807

ECKHOLM Erik, "China's President Steps Down to Make for New Generation" , **The New York Times**,
November 14.2002

GOFF Richard, MOSS Walter, TERRY Janice and UPSHUR Jıu-Hwa, " **The Twentieth Century**" Mc Graw Hill, New York,1998,

GOLD Thomas, " Youth and State" , **China Quarterly**, 1991, Issue.127

"Jaing: Socialist Democracy is an Important Objective", **China Daily**, 5-31-2002

KAHN Joseph, "At Chinese Congress, Little Debate but Lots of Picture Taking", **The New York Times**,

———————— , “China’s Congress of Crony Capitalists”, **The New York Times**, Nov.10.2002

————————, “China’s new Leader Offers Something for Everyone”, **The New York Times**, Nov.15.2002

KYNGE James, McGREGOR Richard, “Communist Party Congress State Owned Companies Shrink”, **Financial Times**,November .11.2002

LANDRY Julie, “ People’s Republic of Capital”, **Red Herring**, November 2002

LI Cheng, **“ China’s Leaders: The New Generation”**, Rowman and Littlefield, Lanham Maryland, 2001

MARQUAND Robert, “China’s Communist Party-different in all but its name”, **Christian Science Monitor**,11-14-2002,Vol.94,Issue.248

———————— , “In China’s long succession struggle, handoff nears”, **Cristian Science Monitor**, 11/08/2002,Vol.94, Issue244

McGREGOR Richard, “Chinese communist Party Congress”,**Financial Times**, Nov.8.2002
Nov.11.2002

“Out with the Old, in with the Old”, **The Economist**,,11-09-2002,Vol.365,Issue.8298

People’s Daily,05-31-2002

“President Jiang Zemin Makes Important Speech in Party School” , **China Daily**,05-31-2002

“Ringing out the old: China’s new Leadeship must Evolve or Die”, **Financial Times**, Nov.8.2002

SCHURMANN Franz and SCHELL Orville (edt.), “ **Republican China**” , Pelican Books, 1967,London,

Xinhua News Agency, 05-31-2002

XUEQIN Jiang, “Letter from China”, **Nation**,3.4.2002,Vol.274,Issue.8

KAMU EKONOMİSİNDE DIŞSALLIKLAR VE DIŞSALLIKLARIN İÇSELLEŞTİRİLMESİ

Ramazan ARMAĞAN[*]

ÖZET

Hem özel malların hem de kamusal malların niteliklerini taşıyan yarı kamusal mal ve hizmetlerin en önemli özelliği dışsallık yaymalarıdır. Dışsal ekonomiler, gerçek veya tüzel kişilerin üretim veya tüketiminden diğer kişi veya kuruluşların fayda ve maliyetlerini olumlu / olumsuz etkilemesi ile ortaya çıkmaktadır. Piyasa ekonomisinde, pozitif dışsallık yayan mal ve hizmetlerin toplum için gerekli düzeyin altında; negatif dışsallık yayan mal ve hizmetlerin de gerekli miktarın üzerinde üretildiği bilinmektedir. Bu gibi durumlarda da etkin kaynak kullanımı, gelir dağılımı ile istikrar amaçları olumsuz yönde etkilendiği için devlet tarafından piyasa mekanizmasına müdahale ile dışsallıklar içselleştirilmeye çalışılmaktadır.Bu çalışmada, kamusal ve yarı kamusal malların tanımlanması ile dışsallık kavramının teorik yapısı, sınıflandırılması ve dışsallıkların içselleştirilmesi konusundaki çalışmalar örneklendirilerek açıklanmıştır.

ABSTRACT

The most important of feature of the in-pure public goods and services, which bear the characteristics of both private and public goods, is that they extend externality. External economies come out as a result of real or judicial person's production or consumption decisions that affect other individual or establishments' utility or costs positively or negatively. It is commonly known that in market economies the goods and services which extend positive externalities are produced under the socially required level where as the goods and services which extend negative externalities are over produced. In such cases, as some of stability targets like optimal distribution of resources and income distribution are influenced negatively, governments try to intervene market mechanism in order to internalize the externalities. In this study we define pure and in-pure public goods and examine the studies on the theoretical structure and categorization of externality concept as well as internalizing the externalities.

Anahtar Kelimeler*:* Kamusal Mallar, Yarı Kamusal Mallar, Dışsallık, Dışsallıkların İçselleştirilmesi.

GİRİŞ

Ekonomik olayların temeli, özel ve toplumsal ihtiyaçların varlığına dayanmaktadır. Fayda - maliyetine ekonomik birimlerin bizzat katlandığı özel mal ve hizmetler piyasa ekonomisi içinde sunulurken, tüm toplumun yararlandığı kamusal mallar fayda ve maliyeti bölünemediği, büyük hacimli olması gibi nedenlerle üretimi kamu ekonomisi tarafından gerçekleştirilmektedir. Ancak, kamu ekonomisi içinde yer alan bazı kamusal mal ve hizmetlerin, zaman içinde pazarlanabilme, fiyatlandırılabilme ve faydasının bölünebilme özelliği kazanması ile yarı kamusal mal ve hizmet kavramı ortaya çıkmıştır. Hem özel hem de kamu sektöründe üretilen yarı kamusal malların en önemli özelliği dışsallık yaymalarıdır.

[*] Öğr. Gör. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, İ.İ.B.F., Maliye Bölümü, Mali Hukuk ABD.

Genellikle topluma önemli derecede dışsal faydalar yayan mal ve hizmetin üretimini piyasa ekonomisi üstlenmemekte ve kamu sektörü devreye girmektedir. Dışsal faydası fazla olan mallar için devlet piyasaya müdahale ile üretimini bizzat yapabilmekte veya bu hizmetlerin üretiminin devamlılığı için özel sektöre teşvikler verirken, üretim / tüketimi topluma önemli düzeyde maliyetler yükleyen malların üretiminde firmaların üretimini kısıtlamak, yasaklamak veya üretimi tamamen kendi üstlenebilmektedir. Devletin müdahalede bulunup bulunmaması dışsallığın büyüklüğüne ve neden olduğu olumlu-olumsuz sonucun yaygınlığına bağlıdır. Eğitim, sağlık, çevre hizmeti, araştırma-geliştirme faaliyetleri, sosyal güvenlik gibi hizmetler yarı kamusal mal ve hizmet olarak nitelendirilmekte ve özel mallar gibi piyasada firmalarca da üretilebilmektedirler. Dışsallığı üreten birimlere, dışsallıktan etkilenenlerin tazmininin yükletilmesi anlamına gelen dışsallıkların içselleştirilmesinde, belirli standartlar ve kotalar getirilmesi, mali ve cezai nitelikli önlemler alınması üretim ve tüketimin kısıtlanması gibi araçlardan yararlanmak yanında konu ile ilgili gönüllü kurum veya kuruluşlarla işbirliği yolları bulunmaya çalışılmaktadır.

1- Kamusal Mal Ve Hizmet Kavramı

Kamu harcamaları teorisi ile ilgili ilk araştırma P. A. Samuelson tarafından yapılarak bölünebilir malların üretiminin özel ekonomiye, bölünemez malların ise kamu ekonomisine bırakılması üzerinde durulmuştur (TÜRK, 1999). Ancak bu konuda çalışan öncü iktisatçılardan Lindahl, 1919 yılında adil bir vergilemenin nasıl olması gerektiği hususundaki görüşlerini ifade ederken, ilk kez "kollektif mallar" kavramını kullanmıştır. Bu tür malların finansmanını oluşturan vergiyi de bir çeşit fiyat gibi kabul eden model içinde, marjinalist bir yaklaşımla incelemiştir. Lindahl'ın görüşlerini Musgrave gibi iktisatçılar geliştirip incelerken, kollektif mallar yerine "sosyal mallar" kavramını kullanmışlardır. Konunun ayrıntılı incelemesinde 1890'lı yıllarda İtalyan iktisatçı Mazzola'nın ortaya koyduğu kamusal malların bölünmezliği üzerinde durulmuştur (NADAROĞLU, 1992).

Genel olarak özel ve kollektif nitelikli ihtiyaçların karşılanması birbirinden farklı üretim süreçlerinde gerçekleştirilmektedir. Yapıları gereği faydasının ve maliyetinin bireylere ayrı ayrı dağıtılması mümkün olan ve üretimi özel ekonomi sürecinde sağlanan mallara "özel mallar" denilmektedir. Faydası bölünemeyen, pazarlanamayan, bireylerin birbirine rakip olmadığı ve faydalanma açısından kollektiflik içeren ve üretiminde bizzat devletin yer aldığı, kamu kesiminin ürettiği mallara da "kamusal mallar" adı verilmektedir (DEVRİM, 1995).

Özel malların arzı, piyasa talebi, tüketici zevk ve tercihleri gibi kriterlere dayanırken, kamusal mal ve hizmetlerin arz / talebi siyasal karar alma sürecinde gerçekleştirilmektedir. Bu tür malların finansmanının özellikle vergilerle karşılanması, bütçeyi siyasal sürecin arz yönündeki tercihlerinin somut bir belgesi durumuna getirmektedir. Özel malların aksine, toplumsal mallardan yararlanmada vergi olarak bir bedel ödeyen ile ödemeyen bireyler arasında fark olmaksızın, herkesin aynı maldan faydalanması mümkündür (savunma hizmetinde olduğu gibi).

Adalet, savunma, iç güvenlik, diplomasi gibi kamusal malların finansman yöntemi dışında nitelikleri gereği ve geniş hacimli olmaları, piyasa koşullarında etkinlikle karşılanmasını engellemektedir. Özellikle piyasadaki üretici birimlerin sermaye birikimleri veya yaşam süreleri bu tür malları üretmek için yeterli değildir. Ayrıca, özel ekonomide tüketiciler herhangi bir malı tüketme hususunda tam bir serbestliğe sahip ve tüketime ilişkin kararı etkileyen faktör fayda maksimizasyonu iken, toplumsal mal ve hizmetler için bu geçersizdir. Öyle ki, bazen kişinin bu hizmetten yararlanmasını devlet zorlamaktadır. (İlköğretim ve nüfus kağıdı alınması zorunluluğu gibi (BULUTOĞLU, 1977).

2- Yarı Kamusal Mal ve Hizmetler

Kamu ekonomisinde kamusal mal gibi görünmesine karşın zaman içinde yaşanılan gelişmelere bağlı olarak bazı mal ve hizmetlerin faydasının bölünebildiği, fiyatlandırılabilme olanağı taşıdığı ve bir bedel karşılığında sunulması mümkün olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır. Ancak, bu tür mal ve hizmetlerden yararlanmada tüketimden mahrum bırakabilme özelliği taşıdıkları için özel mallara benzetilmekle birlikte yine de onlardan farklıdırlar. Hem özel malların hem de kamusal malların özelliklerini taşıyan ve topluma önemli ölçüde dışsal faydalar yayan bu tür mal ve hizmetlere literatürde "yarı kamusal mal ve hizmetler" adı verilmiştir (NADAROĞLU,1989).

Özellikle "dışsallık" etkisi bölünebilir ve pazarlanabilir nitelikteki özel mallara yarı kamusal bir nitelik kazandırırken, bölünebilme ve pazarlanabilme gibi özellikleri ile piyasa ekonomisince sunumu mümkün olan ve fakat topluma önemli ölçüde dışsallıklar yayan yarı kamusal malların üretiminde genellikle piyasa ekonomisi ve kamu ekonomisi kesimince birlikte yapılsa da kamu ekonomisinin ağırlıkla devreye girdiği görülmektedir (AKTAN, 2000). Sosyal ihtiyaçları karşılamaya dönük olan ve belirli bir fiyat karşılığı sunulan yarı kamusal mallardan yararlanmada, kişiler tercihine göre devlet ile özel kuruluşlar arasında kendi mali olanaklarına göre karar verebilmektedirler. Ancak, devlet bu tür malların özel sektörce üretimine izin vermiş olsa bile üretim faaliyetleri, mal ve

hizmet miktarı ve kalitesinin belirlenmesi veya denetimlerinde müdahalelerini sürdürmekte hatta fiyat tespitlerini bizzat yapabilmektedir. Devletin kısmen veya tamamen müdahaleci olma nedeni, bu malların üretim veya tüketimlerinden kaynaklanan dışsallık etkisidir (PEHLİVAN,2002).

Yarı kamusal malların bedeli, hizmetin tüm maliyetine denk değildir. Bireyler bu mallardan sağladıkları faydanın bedelini fiyat ya da harç biçiminde öderken, hizmetin toplam maliyetinin büyük bölümü devlet bütçesinde vergilerle finanse edilmektedir. Ancak, gelir dağılımı sorunu olmayan ülkelerde yarı kamusal malların bedelinin önemli bölümü bu hizmetten faydalanan kişilerce ödenmektedir. Örneğin ABD'de yüksek öğrenim piyasa koşullarında yürütülmekte ve öğrenciler bu maliyetin büyük bir kısmına katlanmaktadırlar (ŞENER,1996). Ülkemizde ise, pek çok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi yarı kamusal mal ve hizmetlerin finansmanında bütçe olanaklarının yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir (EKER,1998).

3- Ekonomik Süreçte Dışsallık Kavramı

Dışsallık; gerçek veya tüzel kişilerin üretim veya tüketiminden diğer kişi ve kuruluşların fayda veya maliyetlerinin olumlu-olumsuz etkilenmesidir. "Komşu etkiler" ve "yayılan etkiler" deyimleriyle de eş anlamlıdır (BÜYÜKERŞEN,1996). Dışsallıklar tam olarak ölçülemese de reel ve dolayısıyla ekonomik bir olgu olduğu için zorunlu olarak geniş anlamda kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkarmaktadır (GÜMÜŞ,…).

Dışsallığın büyüklüğüne ve neden olduğu olumlu-olumsuz sonucun yaygınlığına ve kaynak dağılımında etkinliğin sağlanmasına bağlı olarak devlet müdahalede bulunmaktadır. Bu müdahale; üretilen veya tüketilen ürünlerin dış zararlarını en aza indiren veya dış faydaları yükselten teşvik edici, caydırıcı ya da sınırlayıcı nitelikte (üretimde standartlar, tavan ve taban sınırları getirilmesi, mali ve cezai önlemler gibi) dolaylı- dolaysız şekillerde olabilmektedir (NADAROĞLU,1989).

4- Dışsallık Kavramına İlişkin Teorik Yaklaşımlar

Bazı iktisatçılar A. Smith'i dışsallık kavramını ilk ortaya koyan iktisatçı olarak kabul etmekle birlikte, konuya ilişkin ilk teori Marshall tarafından geliştirildiği görüşünde birleşmektedirler. Marshall, İngiltere ve diğer sanayileşmiş ülkelerdeki ekonomik büyümeyi inceleyerek, bilgi ve teknolojik gelişmeye bağlı olarak, kişi başına üretkenlikle kaydedilen artışı açıklamaya çalışmış ve içsel ekonomiler yanında dışsal ekonomiler üzerinde de durmuştur (SÖNMEZ,1987).

Marshall, 1890'lı yıllarda yayınladığı kitabında dışsal faydayı, "herhangi bir mal veya hizmet piyasasında endüstri yoğunlaşması sonucunda, endüstriye giren firma önceki firmaların ortalama üretim maliyetlerinin de azalmasına neden olması" durumunda ortaya çıkan fayda olarak tanımlamaktadır. Harcamalarda belli bir artış yapıldığı zaman üretimin oransal olarak artmasına neden olan etkileri "içsel ekonomiler" (internal economies) ve "dışsal ekonomiler" (external economies) olarak iki gruba ayırmıştır (MARSHALL,1988). Marshall, ekonomik büyüme, sanayileşme ve azalan maliyetleri ele alarak incelemiştir. Bu nedenle de dışsal ekonomiler üzerinde durmuş ve dışsal maliyetleri göz ardı etmiştir (MANİSALI,1971).

Pigou, refah ekonomisi ile dışsal ekonomi arasında bağ kurarak eksik rekabet piyasasında refah artışı için devlet müdahalesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Dışsallıkların sadece olumlu dışsallıklar olmadığı, bunun yanında dışsal kayıplar (external diseconomies) üzerinde durarak, dışsallıkları toplumsal refah ve etkinlik açısından incelemiştir.

Pigou, dışsallıkların olması durumunda, sosyal marjinal maliyet ile özel marjinal maliyet (sosyal marjinal fayda / özel marjinal fayda) arasında fark bulunması durumunda refahın maksimize edilemeyeceğini vurgulamıştır. Marshall'ın yalnızca ölçek ekonomileri ve firma teorisi ile ilgili olarak ele aldığı dışsallığı, piyasa mekanizmasının etkinliğini sağlamadaki başarısızlığı (market failure) bağlamında ele almıştır. Pigou, etkinliğin sağlanabilmesi için sübvansiyona başvurulmasının yararları üzerinde durmuştur (SAVAŞ,2000).

Viner, teknolojik ve parasal dışsallıkları ortaya koymuştur. Bazı ekonomik faaliyetlerin diğer karar birimleri üzerinde fayda ya da kayıplara yol açtıkları ve bu nedenlerle dışsallık kavramı içinde yer aldıkları halde, kaynak dağılımı ve etkinliği üzerinde etki yapmadığına değinmiştir. Bu noktadan hareketle de dışsallıkları parasal ve teknolojik olarak ikiye ayırmıştır. Parasal dışsallıkların, fiyat sisteminden geçerek fayda veya maliyetler üzerinde dolaylı bir etki meydana getirdiğini, teknolojik dışsallıkların ise üretimin fayda ve maliyetlerini doğrudan etkilediğini savunmuştur.

Nath, mevcut sosyal ve ekonomik kurumların niteliği nedeniyle, başkalarına karşılığı ödenmeksizin maliyet yüklenmesi veya karşılığı alınmadan fayda sağlanması halinde dışsallık olayının ortaya çıktığını savunmuştur. Bu tanımı, dışsallıkların iki temel özelliğinden hareketle yapmıştır. Bu özelliklerden ilki, herhangi bir karar biriminden diğer birimlere fayda veya maliyet yüklenmesi gerekliliği; diğeri ise, oluşan bu fayda veya maliyet karşılığında bir bedelin alınabileceği ya da tazminatın ödeneceği piyasa bulunmaması ve bir müdahale olmaksızın ödemenin yapılmamasıdır.

Böylece dışsallık; üretici - tüketicinin yaptığı davranışlarının tüm sonuçlarına katlanmadığı ve ne üretecekleri ya da tüketeceklerine karar verirken, başkaları üzerindeki etkileri hesaba katmadıkları zaman ortaya çıkmaktadır (GÜNEŞ,2002).

Mishan, Walrasian genel denge içerisinde ortaya çıkabilecek her türlü dışsal değişikliklerin öncelikle ürün ve faktör fiyatlarını değiştirmek suretiyle bireylerin refahı üzerinde etkili olabileceğini belirtmektedir. Mishan, bu noktada "dolaylı" etki olarak adlandırdığı bu tür etkileri dışsallık kavramına dahil etmemektedir. Mishan'ın bir tüketici faydasının ya da firma üretiminin diğer kişi ya da firmaların faaliyetlerini etkilemesi olan dışsallık kavramını tamamlayıcı iki unsuru özellikle vurgulamıştır. Birincisi; bir faaliyetten ortaya çıkan dışsal etkinin önceden tasarlanmamış olması ve meşru bir faaliyet sonucu olmasıdır. İkincisi; ortaya çıkacak etki genel denge içindeki fiyatlar sistemi aracılığıyla ortaya çıkan dolaylı bir etki değil, doğrudan bir etki olmalıdır. Bunun anlamı, literatürde parasal dışsallıklar olarak yer alan ve diğer karar birimleri üzerindeki etkilerini piyasa mekanizması yoluyla gösteren dışsallık türünün tanım kapsamına dahil edilmemesidir (GÜNEŞ,2002).

Coase, geleneksel yaklaşımları eleştirerek, dışsallıkların önlemesinde doğru vergileme ilkesinin, hatta vergi yükümlüsü olması düşünülen ve sübvansiyondan yararlanacakların bile doğru seçilemediğini belirtmiştir. Negatif dışsallık durumunda tarafların bir araya gelerek dışsallığı içselleştirebilmek için bir düzenleme yapacaklarını ve sonuçta etkin çözüme (optimum fayda sağlayabilecek) ulaşacaklarını ön görmektedir (AKALIN,2000).

Coase Teoremi; "iktisadi veya serbest bir mala ödeme yapılmadan sahip olunduğunda dışsallık ve kirlenme mutlaka olacaktır. Ancak ortaya çıkan her dışsallık bir birey / gruba fayda sağlarken başka birey / grup aleyhine işlemeyebilir. Piyasa düzeninin üretici ile tüketici arasında veya kirliliğe neden olanla kirliliğe maruz kalan arasında uzlaşmanın sağlanabileceğini" ifade etmektedir. Coase, tüketici davranışlarına ve maliyet kavramına önem vererek, taraflar arası uzlaşmayı sağlayacak araç olarak teşvikleri önermiştir. Teşvik sistemi yoluyla dışsallıklar kirliliğe neden olanlar için içselleştirilmiş olmaktadır (COASE,1986).

Buchanan ve Stubblibine, dışsallıkların Pareto anlamındaki optimumla bağdaşabilirliğini göstermeye çalışmışlar ve Coase Teoremini geliştirmişlerdir. Buchanan'a göre; bir bireyin mal veya hizmet üretimi veya tüketimi bir başka bireyin fayda veya maliyet fonksiyonuna etkide bulunduğunda dışsallık vardır. Buchanan, dışsallıkların özel mallarla beraber üretildiğini ileri sürmüş ve dışsal etki yaratan malları da "dışsal çıktılar"

olarak adlandırmıştır (BUCHANAN and STUBBLEBINE,1986). Eğer etkilenen birey piyasa yoluyla tazmin edilemiyorsa dışsallık Pareto optimumuna ilişkindir ve gerekli marjinal koşulların yerine getirilmediği anlamı taşır. Buchanan ve Stublibine dışsallıkların varlığı durumunda tek taraflı vergi ve sübvansiyonlarla Pareto etkinliğine ulaşılamayacağını ileri sürmektedirler (GÜNEŞ,2002).

Holtermann ise, Buchanan, Stubblebine ve Meade'in görüşlerine benzemekle birlikte, bir ekonomik birimin faaliyetinin diğer bir birimin üretim veya tüketim faaliyetine girdi olması ve devlet müdahalesi dışında hiç bir birimin tazmine başvurmaması durumunda dışsallığın oluştuğunu belirtmiştir. Vergi ve sübvansiyon sistemi devletçe oluşturulmasına karşın dışsallığın varlığını sürdürdüğünü ancak, dışsallık üreten birimin dışsallıktan etkilenenlerin tazminini üstlenecek olursa (veya tam tersi) böylece birlikte tek birim gibi hareket edileceğinden dışsallığın ortadan kalkacağını savunmuştur (SÖNMEZ,1987).

5- Dışsal Ekonomilerin Sınıflandırılması

Dışsallık türleri özellikle İngiliz literatüründe ayrıntıyla ele alınmış ve şu şekilde açıklanmıştır.

5.1. Üretim veya Tüketim Açısından Dışsallıklar

Bir kişi veya kurumların üretim faaliyetinin diğer kişi ya da kurumların üretim fonksiyonuna bağımsız değişken olarak girerek olumlu / olumsuz etkilemesi durumunda üretim dışsallığı oluşmaktadır. Elma bahçesi yanına konulan kovanlardaki arıların, ağaçların çiçeklerinden faydalanırken tozlaşmayı hızlandırması ile elma üretimini artırması "üretimde pozitif dışsallık", gübre kullanımının yer altı sularını kirletmesi, korunmasız zehirli tarım ilaçları kullanan çiftçinin sağlığına verdiği zararlar "üretimde negatif dışsallık" örneğidir (ÜNSAL1998).

Üretiminden oluşan dışsallığın diğer boyutunda da herhangi bir üreticinin üretiminin diğer bir tüketicinin tüketim fonksiyonuna bağımsız değişken olarak girmesi ve olumlu / olumsuz etki yaratması durumunda oluşan dışsallık söz konusudur. Bu dışsallıklar; "pozitif veya negatif tüketim dışsallığı yaratan üretim" olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, üretici firmaların yeni teknoloji kullanarak yaptıkları üretim sonucunda ürünün fiyatının düşmesi üreticilerin tüketicilere pozitif dış fayda sağlamasına neden olurken, üretime konu ürünlerde gerekli standartlara uymama, standartların belirlenememesi veya kalitesiz üretim nedeniyle tüketiminin azalması, üretimin yarattığı bir negatif dışsallıktır (DEVRİM,2002).

Tüketim dışsallığı ise; herhangi bir kişi ya da kurum tüketiminin diğer bir kişi ya da kurumların tüketim veya üretim fonksiyonuna bağımsız değişken olarak girmesiyle oluşan olumlu / olumsuz etkilerdir. Günümüz çağdaş ekonomik düzeninde "tüketim amacıyla üretim" yerine "üretim amacıyla tüketim" benimsenmekte, üretim sadece zorunlu gereksinimlere yapılmayıp, lüks sayılabilecek tüketimlere de yönelmiş bulunmaktadır. Ayrıca, tüketim dışsallıklarının diğer bir yönünü de hava, su, yeşil alan gibi çevresel hizmetlerin topluca tüketilmesi oluşturmaktadır. Mesleğine ait teknik bilgileri, konuyla ilgili diğer siteleri ve kişileri belirleyerek internet sitesinde yayınlayan birinin diğer ilgililerin bu bilgilere kolay erişimini sağlaması tüketim sonucu pozitif tüketim etkili bir dışsallığa neden olmaktadır. Diğer taraftan, çocuk ve gençleri olumsuz etkileyecek bazı internet sitelerine bağlanmalarını önleyici bir kısıtlama olmaması, tüketim sonucu doğan negatif tüketim dışsallığıdır.

Üretime etkisi yönünden; firmaların elemanlarının verimini yükseltmek için hizmet içi eğitim, kurs, seminer vb. düzenlemesi, bu eğitimi alanların kendisine ve firmaya daha yararlı hale gelmesini sağlar. Eğitilen personelin böyle bir tüketimi aynı zamanda üretime yansıyarak pozitif dışsallık oluşturmaktadır. Balık neslinin korunması ve gelişiminin tamamlanması gibi nedenlerle balık avına getirilen yasağa rağmen, kaçak balık avcılığı bu sektörde faaliyet gösteren üreticilerin zarar görmesi hali tüketimden üretime negatif etkili dışsallık örneğidir (DEVRİM,2002).

5.2. Sebep Oldukları Sonucun Derecesi ve Önemine Göre Dışsallıklar

Marjinal ve marjinal olmayan (inframarjinal) dışsallık olarak iki şekilde sınıflandırılmaktadır. Marjinal dışsallık, bir üretim veya tüketim faaliyetindeki marjinal (ilave) değişikliğin diğer kişilerin fayda ve maliyet fonksiyonlarında yaptığı değişikliğe denilmektedir. Bu dışsallıklar tek yönlü veya çift yönlü olabilmektedir. Harabe bir yapının restorasyonu veya boş bir arazinin ağaçlandırılması, başka bireylerin göz zevkini olumlu yönde etkilemektedir.

İnframarjinal dışsallıklar; bir üretim veya tüketim faaliyetinin başkalarının fayda / maliyetlerinde bir değişiklik oluşturmaması ya da ihmal edilebilir olmasını ifade etmektedir. Bu tür dışsallıklar da tek veya çift yönlü oluşabilmektedir. Çevre kirliliğinden doğan dışsallıkların önemli bir bölümü inframarjinal niteliktedir (AKTAN,2000). Örneğin; kimyasal artıkların yoğun olduğu ve yüzmeye elverişsiz bir gölde aynı zamanda ulaşım faaliyetinin yapılması, göl üzerinde ulaşımı engelleyecek noktaya gelinceye kadar kirlenmenin sürmesi halinde, bu ek artıklar inframarjinal tek yönlü dışsallığı oluşturmaktadır.

Radyosu olan iki kişiden birinin radyosunu açması diğerini rahatsız edebilir. Eğer, her biri kendi radyosunda farklı programları dinliyor ve diğerinin sesini bastırmak için radyosunun sesini yükseltiyor ise, belirli bir düzeye kadar sağladıkları tatmin değişmeyecektir. Bu durumdaki dışsallık, inframarjinal ve çift yönlüdür. Fakat, birinin ses ayarını çok yükseltmesine diğerinin itiraz etmesi halinde, dışsallık marjinal hale gelecektir (GÜNEŞ,2002).

5.3. Oluşan Etkilere Göre Dışsallıklar

Bu sınıflandırmada dışsallık; pozitif ve negatif dışsallıklar olarak ele alınmıştır. Buna göre; ekonomik karar vericilerin eylemlerinin diğer birimlere fayda sağlaması ve bu faydayı elde edenlerin eylemi gerçekleştirene bir ödemede bulunmaması sonucu ortaya çıkan duruma "pozitif dışsallıklar" denilmektedir.

Gerek üretim gerekse tüketimde pozitif dışsallıkların olduğu durumlarda ekonomide oluşan sosyal fayda fonksiyonu piyasada oluşan özel fayda fonksiyonundan yüksektir ve mal veya hizmetlerin piyasa fiyatı üreticiler için sosyal optimum düzeyindeki fiyatın altında oluşurken tüketiciler için bu fiyatın üstünde olmaktadır. Arıcı ve elma bahçesi sahibinin komşuluğu örneğinde, arı ve ağaç sayısı ne kadar çok olursa, elma bahçesindeki ürün ile bal üretimi o kadar fazla olur ve üreticiler birbirine olumlu dışsallık aktaracaklardır.

Yine, bir tüberkülozlu hastanın tedavi edilmesi, bu hastanın kaynak vaka olarak hastane ve toplum genelinde hastalığın yayılmasını önleyecektir. Dolayısıyla tedavinin ekonomik ve sosyal maliyetine sadece hasta katlanırken, onun dışındakilerin sağlığının korunması pozitif dışsallık oluşturmaktadır.

Negatif dışsallıklar ise; ekonomik karar birimlerinin faaliyetinin, diğer ekonomik birimlerin faaliyetlerinde bir zarara neden olurken, bu eylemden doğan zararı karşılamak için ödeme yapmadıkları durumlarda oluşmaktadır. Bu dışsallıklar çevre kirliliklerinde sıkça görülmektedir (UZ,2002).

5.4. Meydana Geldiği Yer Bakımından Dışsallıklar

Parasal dışsallıklar ve teknolojik dışsallıklardan oluşan bu sınıflandırmaya göre; herhangi bir ekonomik birim faaliyetinin fiyat sisteminden geçerek diğer ekonomik birimler üzerinde oluşturdukları etkilere parasal veya vasıtalı dışsallıklar denilmektedir (MANİSALI,1971). Gelir dağılımı amacı söz konusu olduğunda, parasal dışsallıklar önem kazanmaktadır. Çünkü bu

tür dışsallıklar toplumdaki değişik gruplar arasında gelir transferini gerçekleştirmektedir (SÖNMEZ,1987). Refah ekonomistleri, parasal dışsallıkları toplam refah ve etkinlik üzerinde etkisi olmadığı düşüncesi ile dışsallık kavramı dışında tutmuşlardır. Örneğin Boumol-Qates, parasal dışsallıkları "yalancı dışsallık" olarak nitelemektedir (AK,1996).

Üreticilerin üretim fonksiyonları arasında piyasaya bağlı olmaksızın meydana gelen kazanç veya kayıplara neden olan dışsallıklar teknolojik dışsallıklardır (SCITOVSKY,1954). Bu tip dışsal ekonomiler statik bir yapıya sahip olduklarından, bunlara "teknik dışsal ekonomiler" de denmektedir (UZGÖREN,1999). Teknolojik dışsallıklar, üretim ya da fayda fonksiyonlarında kaymalara yol açarak, reel etkiler meydana getirmektedir.

Parasal ve teknik dışsallık kavramları arasındaki ayrımı yapmak gerçek hayatta oldukça zordur. Çünkü bir projedeki dışsallık aynı zamanda teknik ve parasal olabilmektedir (SÖNMEZ,1999). Örneğin, internet ve enformasyon teknolojileri firmaların yapılarını, istihdam profillerini, müşteri ilişkilerini ve pazarlama stratejilerini etkilemektedir. İnternet üzerinden perakende satış yapan ve bireysel tüketiciyi hedefleyen firmaların sanal ticarette önemli yer tuttuğu kabul edilse de, ekonomi üzerindeki asıl olumlu etkisi firmalar arası ticaretle sağlanmaktadır. ABD'de yapılan bir araştırmada; firmaların hammadde ve ara malları internet üzerinden temin ile kömür sanayiinde %2, otomotiv sektöründe %14, elektronik sanayiinde de %40'lara varan toplam maliyet tasarruf düzeyine varan değişiklik gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca, herhangi bir üretim kolundaki bir maliyet düşüşünün doğal olarak kolayca diğer sektörlere de sıçraması nedeniyle, 2003 yılında ABD genelinde firmalar arası elektronik ticaretin 4 trilyon dolara ulaşacağı öngörülmektedir (YENİ EKONOMİ,2002).

6- DIŞSALLIKLARIN İÇSELLEŞTİRİLMESİ

Dışsallıkların içselleştirilmesi sorunu, piyasa ve kamu müdahaleleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Piyasa ekonomisinde, pozitif dışsallık yayan mal ve hizmetlerin toplum için gerekli düzeyin altında; negatif dışsallık yayan mal ve hizmetlerin de toplum için gerekli miktarın üzerinde üretildiği görülmektedir. Bu gibi durumlarda etkin kaynak kullanımında sapmalar olabilmektedir. Piyasa mekanizmasının, olumlu ve olumsuz dışsallığa yol açan mal ve hizmetlerin üretimi yönünden neden olduğu bu etkinsizlikler ayrıca gelir dağılımı ve istikrar amaçlarını da olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle devlet, olumlu ve olumsuz dışsallıkları içselleştirerek piyasa mekanizmasında etkinliği sağlamaya çalışmaktadır (AKALIN,2000).

6.1. Olumlu Dışsallıkların İçselleştirilmesi

Herhangi bir özel malın tüketimi başkalarının da aynı malı tüketmesine engel olmasa bile, piyasa ekonomisinde bedelini ödeyenler için mal ve hizmet üretilmektedir. Böylece potansiyel dışsal ekonomi yayan mal ve hizmetlerin tüketiminde bedelini ödemeyenlerin yararlanma olanağı ortadan kalkmaktadır. Potansiyel dışsallıkların, devletin piyasa ekonomisine müdahale ile toplumdaki diğer kişilerin fayda fonksiyonlarına girmesi olayı, olumlu dışsallıkların içselleştirilmesi demektir. Piyasa ekonomisine yönelik düzenlenen vergisel teşviklere rağmen, potansiyel dışsallıkları içselleştirememesi durumunda kendi kuruluşlarıyla özel girişimcilerin yerini almak gibi bir çözüm bulmaktadır. Fransa, Almanya ve ülkemizde dışsallıkların içselleştirilmesi bakımından, eğitim hizmetlerinin tamamına yakın bir bölümünü devlet tarafından gerçekleştirilmektedir (ŞENER,1996).

6.2.Olumsuz Dışsallıkların İçselleştirilmesi

Teknolojik gelişmelerin olumlu etkileri kadar olumsuz etkileri de söz konusudur. Örneğin, taşıtların egsoz gazı, fabrikaların katı-sıvı-gaz atıkları, çarpık kentleşme, yerleşim yerleri yakınına kurulan baz istasyonları vb. görüntü, gürültü ve çevre kirlilikleri olumsuz dışsal ekonomiler şeklinde topluma sürekli artan maliyetler yüklemektedir.

Ekonomik birimlerin olumsuz dışsallık olarak başkalarına yükledikleri marjinal maliyetlerin, üreten veya tüketenlerin maliyet fonksiyonlarına dahil edilmesi gerekmektedir. Böylece, üretim- tüketim maliyeti artan birimler üretim- tüketim miktarını azalacaktır. Bu amaçla devlet dışsal zarara eşit düzeltici, cezalandırıcı ya da yasaklayıcı bir vergi ile müdahale edebilmektedir. Sosyal dengenin kurulması ve olumsuz dışsallıkların giderilmesinde, üretim- tüketime birim başı yasaklayıcı ya da cezalandırıcı bir vergileme ile firmaların üretimi düşürmeleri ya da fiyat yükseltmeleri, tüketicilerin taleplerinin kesilmesi veya azaltması sağlanabilmektedir. Üretilen- tüketilen mallara konulacak olan vergi, olumsuz dışsallıkları ya da başkalarına yüklenilen marjinal maliyeti sıfırlayacak düzeyde olmalıdır (ŞENER,1996).

6.3. Dışsallıkların İçselleştirilmesine Yönelik Öneriler

Zayıf bir mali sistem, ekonomik istikrarı global düzeyde ciddi olarak rahatsız ederek olumsuz dışsallıklar yaratabilir. Dışsallıkların önlenmesinde sadece piyasa temelli teşvikler ve piyasa inisiyatifiyle sağlanamaz. Bu noktada kamu kesiminin müdahalesi gerekmektedir (TBB,2002). Ancak, devlet müdahalesinin formüle edilmesi aşamasında hangi sektörün daha önemli miktarlarda pozitif / negatif dışsallıklar yarattığının ölçülmesi oldukça zor

bir işlem olduğundan müdahalenin boyutunu ortaya koymak da zorlaşmaktadır. (GÖKAL,2002).

6.3.1. Pigou Tipi Vergiler

Dışsallıkların denetimi amacıyla vergi konmasının temel ilkesi, sosyal maliyetlerle özel maliyetler ve sosyal fayda ile özel fayda arasında ortaya çıkan farkın uygulanacak vergi sonucu giderilmesidir. Vergiler, dışsallıkların etkilerini düzeltmek, marjinal özel maliyetleri marjinal sosyal maliyetlere eşitlemek ve marjinal özel faydaları, marjinal sosyal faydalara eşitlemek yoluyla firma ya da bireylerin faaliyetlerinin gerçek sosyal maliyeti yansıtmasını sağlamaktadır (COASE,1986). Bu tip vergiler birim başına emisyona ya da kirliliğe uygulanan spesifik oranlı vergilerdir. Verginin oranı sosyal etkin düzeydeki emisyonun marjinal sosyal maliyetine eşittir. Sosyal olarak etkin emisyon düzeyi firmanın marjinal faydasının marjinal maliyetine eşit olduğu noktada gerçekleşecektir. Etkinlik için marjinal sosyal fayda ile marjinal sosyal maliyetlerin birbirine eşitlenmesi gerekmektedir. Örneğin, kirlenmenin marjinal maliyetine eşit miktarda konulacak bir vergi, firmayı sosyal bakımdan etkin üretim düzeyinde üretim yapmaya yönlendirecektir (SAVAŞ,2000).

6.3.2 Ürün Üzerinden Veya Atık Miktarı Üzerinden Vergi Alınması

Bu tip vergiler değişik şekillerde uygulanabilmektedir. Bunlardan birincisi; ürün üzerinden alınan vergilerdir. Negatif dışsallığa neden olan firmanın üretimine müdahalenin olmadığı durumunda Pareto optimumundan sapmaların ortaya çıkabilecektir. Firmanın üretimi üzerine konulacak bir vergi ile optimum düzeye ulaşmak istenebilir. İkinci olarak; doğrudan doğruya dışsallığı yaratan atık miktarı üzerinden vergilendirmenin yapılmasıdır. Bu tür vergilemede karşılaşılan ilk sorun, atık miktarının ölçümü ile ilgilidir. Ölçmenin mümkün olmadığı durumlarda uygulanması zordur. Bu tür vergilemenin etkin olabilmesi; istenen ya da optimal kirlenme düzeyini aşan kirlilik durumunda firmaların üretimini ekonomik olmaktan çıkaran bir vergi oranının tespitine ve firmaların daha fazla vergi ödememek için kirliliği azaltmayı tercih eder duruma gelmesine bağlıdır (HOCHMANand RODGERS,1986). Atık vergilendirilmesine örnek olarak, Almanya'nın Ruhl Nehri çevresini saran yoğun sanayi faaliyetlerine uygulanan atık vergileme sistemi gösterilebilir. Bu vergileme ile nehirde balıkçılık, yüzme, dinlence faaliyetlerinin de devam etmesine olanak sağlanmıştır.

Hızlı sanayileşmenin getirdiği ve çevreyi olumsuz etkileyen sorunlar karşısında, "atık pazarları" kurulmuştur. Değerlendirilebilir atıkların bir

borsa aracılığı ile başka bir kuruluşun hammaddesi olarak talep bulması şeklinde geri dönüşümün sağlanmasına, "Atık Pazarları" denilmiştir. 1970'li yılların başında Almanya'da Hamburg Ticaret Odası tarafından başlatılan Atık Pazarları, 1974 yılında tüm Almanya çapına yayılmıştır. Öncelikle yayınlanan bir bülten ile oluşturulan Pazar, 1997 yılından itibaren internet aracılığı ile sürdürülmektedir. Bugün ABD'de hemen her eyalette işletilen bir atık pazarı bulunmaktadır. Ülkemizde de ilk olarak kurulan Atık Pazarı'na Kocaeli Sanayi Odası "Atık Borsası" adını vermiştir (GÜNEŞ,2002).

6.3.3. Farklı Vergileme

Son yıllarda daha çok ön plana çıkan bu tür vergilemedeki temel amaç, kirlilik yaratanlar aleyhine ürünlerin göreli fiyatlarının değiştirilmesidir. Bu tür vergilemenin en yaygın örneğini kurşunsuz benzin kullanımını teşvik etmek amacıyla motorlu taşıt yakıtlarının çevresel etkileri göz önüne alarak farklı vergilendirilmesi oluşturur. Almanya, İngiltere, İsviçre, İsveç, Hollanda, Norveç, Finlandiya gibi ülkeler bu tür diferansiyel vergilemeyi uygulayan ülkelerdendir. Avustralya, Japonya, Rusya, İtalya, Portekiz, Arjantin gibi ülkeler otomobillere yıllık vergi uygulamakta ve vergi oranını yakıt türü, ağırlığı, beygir gücü vb özellikleri göz önünde tutarak farklılaştırmaktadırlar. Örneğin, Motorlu Taşıt Vergileri, çevreye olumsuz etkisi en az olan araçların kullanımını teşvik etmeye yönelik bir vergi olarak alınmaktadır (STARRET and ZECHAUSER,1993).

6.3.4. Sübvansiyonlar

Sübvansiyon, kısaca, devletin kişi ve kurumlara para, mal veya hizmet şeklinde yaptığı karşılıksız yardımlar olarak ifade edilmektedir. İzlenen kamu politikaları sonucunda, bir malın tüketici tarafından normal fiyatından daha düşük alınması, üreticilere de normal satış fiyatından daha yüksek belirleyerek satması olanağı sağlanması durumunda ortaya çıkmaktadır. Sübvansiyonların uygulanma nedenleri; etkin kaynak dağılımının sağlanması ve dışsallıkların yaygın olmasının getirdiği gerekliliktir. Örneğin, çevre kirliliği ile mücadelede sübvansiyonların kullanımı, çevre kalitesindeki olumlu bir iyileşmenin pozitif dışsallık yarattığı düşüncesidir. Bu nedenle de sübvansiyonlar kirlenme vergilerine alternatif araçlar olarak görülmektedir (AK,1996).

Negatif dışsallıkların içselleştirilmesinde uygulanabilecek sübvansiyonlar; hem dışsallığa neden olan üreticilere hem de bu dışsallıktan etkilenen üretici veya tüketicilere verilebilir. Sübvansiyonun hangi tarafa verildiğine bağlı olarak sonuçları da değişebilmektedir. Çoğunlukla kirliliğin kontrolünü amaçlayan sübvansiyon uygulaması ile kirlilik yaratan firmaların arıtım tesislerini kurması için kredi sağlanması veya arıtma giderlerinin vergiden

indirilebilmesi gibi politikaları kapsamaktadır. Bu yöntemin etkin bir şekilde işleyebilmesi için, arıtma tesislerinin kurulduktan sonra da denetiminin etkin olarak yapılması gerekmektedir (GÜNEŞ,2002).

6.3.5. Standartlar

Çevre sorunlarının uluslararası düzeyde dikkati çekmesi ve bu konuda çözüm arayışlarına ilişkin çalışmalar, 1972 yılında Stockholm Konferansı ile başlamıştır. 1987 yılında Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından yayınlanan Ortak Geleceğimiz Raporu'nda detaylı biçimde ele alınan "Sürdürülebilir Kalkınma" kavramı, çevreyi koruma yönündeki çabaların somut adımlarla ilerlemesine olanak sağlamıştır. Çevre bilincinin işletmeler düzeyinde oluşumunda da Milletlerarası Ticaret Odası'nın 1991 yılında yayınladığı Sürdürülebilir Kalkınma İş Bildirisi ile, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da çevreyi korumak amacıyla oluşturulan çeşitli grupların veya şirketlerin yayınladığı CERES Prensipleri, Üçlü Sorumluluk İlkeleri gibi rehber niteliğinde bildiriler önemli rol oynamıştır.

Bu türden düzenlemelerle, gittikçe artan sayıda işletmelerde çevreyi koruma konusunda kendilerine düşen görevlerin farkına varmaları ve doğal çevreye karşı bakış açılarını değiştirmelerini sağlamak amaçlı çevre yönetim sistemleri ve standartlar geliştirilmektedir. Bu sayede, işletmeler çevre konusunda daha proaktif olmaya zorlanarak, hem mevcut sorunların giderilmesi, hem de gelecekte karşılaşılabilecek sorunların önlenmesi amaçlanmaktadır (NEMLİ,2003).

Ancak, çevresel kirliliğinin neden olduğu negatif dışsallıklara yönelik düzenlemelerde tatmin edici çözüm henüz bulunmuş değildir. Bu nedenle, negatif dışsallıklarla ilgili araştırmalar ve politika önermeleri daha çok ikinci en iyi sonucu verecek politikalar ve öncelikli tedbirler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu yöntemlerden biri de "doğrudan kontroller" olarak da adlandırılan kirlilik standartlarıdır.

Negatif dışsallıkların büyük bir bölümünün çevreye verdiği zararlar göz önüne alındığında giderek artan bozulmalara ve kirlenmelere önlem almak durumunda olan kamu otoritesi, öncelikle mevcut kaliteyi tespit etmek durumundadır. Bunun için de öncelikli olarak onarım envanteri çıkarılması ile referans noktası oluşturulur ve tüm koruyucu- onarıcı seçeneklerin aynı bazda kıyaslanması sağlanır. Daha sonra, zararlı etkilerin saptanması ve bu etkilerin belli bir değerin üstüne çıkması önlenmeye çalışılmaktadır. Bu nedenle kamunun görevi, mevcut parametrik değerlerin ölçülmesi ve standartların oluşturulmasını sağlamaktır (FIELD,1994).

Doğrudan kontroller, belirlenen kirlenme standartlarına göre sınırlamalar getirme esasına dayanmaktadır. Dolayısıyla bu politika aracının başarısı temelde kirliliğin kontrol edileceği düzeyi gösteren standartların doğru olarak belirlenmesine bağlıdır. Çevresel kaliteyi artırmak ve sosyal maliyeti tazmin için uygulanan standartlar çoğu kez ölçüm zorluğu nedeniyle tahmini olarak uygulanabilmektedir. Getirilen bu standartların ekonomik olarak geçersiz ya da anlamsız olduğu anlamına gelmez. Ancak, kötü tahmin ya da etkin olmayan bir standart uygulaması da etkinsizliğe yol açar ve kamusal düzenlemelerde önemli kayıplara neden olabilmektedir. Özellikle ABD'de son yıllarda doğrudan kontroller yoğun olarak kullanılmaktadır. Buna göre çevreden sorumlu kuruluşlar, her sektörün temsilcileri, bölge yöneticileri gerektiğinde işletmeler için izin verilebilir kirlilik düzeyini tespit etmektedir (AKALIN,2000).

6.3.6. Kirlilik İzni (Pazarlanabilir Kirlilik Hakkı)

Kirlilik izni, belirlenen maksimum bir düzeye kadar çevrenin kirletilmesine müdahale edilememesidir. Kirlilik izinleri, firmalara belli bir bedel karşılığında verilmektedir. Pazarlanabildiği ölçüde bu izinlerin ekonomik açıdan etkin olduğu söylenebilir. Ancak kirlilik izninin bedel karşılığında verilmesi politik açıdan popüler bir yöntem olarak görülmeyebilir. Kirletme hakkının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan bu kavram “kabarcık teoremi” ile açıklanmaktadır. Buna göre, herhangi bir yerleşim yerini çevreleyen atmosfer tek bir hava kabarcığı olarak kabul edilmektedir. Kent içindeki pek çok etkinlik sonucu kentin hava kalitesi belirli bir değere ulaşmaktadır. Bu aşamada, kent yönetimi kentin hava kabarcığı içindeki hava kalitesini insan ve çevre sağlığı açısından uygun bulduğu takdirde, kirletici kaynaklarına yapabilecekleri en fazla emisyonu gösteren bir izin belgesi vermekte ve bu limitin aşılmasını yasaklamaktadır. Hava kalitesinin güvence altına alındığı bu noktadan sonra hiç bir işletmeye yeni izin belgesi verilmeyecektir. Bu yöntem, "kirletici izni" ya da "pazarlanabilir kirletici izni" olarak adlandırılmaktadır (AK,1996).

Bu sistemde, bölgede yeni tesis kurmak isteyen firmalar, daha önceden bu bölgeye yerleşmiş olan tesislerden “Kirlilik Hakkı” veya “Ruhsatı” almak zorundadır. Bu hakkı satan firma, yeni tesisin neden olacağı kirlilik miktarı kadar kendi yarattığı kirlilik miktarını düşürmek zorunda olacaktır. Herhangi bir bölgede belirlenmiş olan kirlilik tavanına ulaşıldığında, yeni kurulacak tesislerin yaratacağı kirlilik belirlenen sınırların aşılması anlamına geleceğinden bu bölgeye yeni tesislerin kurulması mümkün olamayacaktır. Bunun gerçekleşebilmesi için firmanın kuracağı tesisin bölgede kirlilik yaratmaması gerekir. Çoğu kez teknik ve ekonomik nedenlerden dolayı bu mümkün değildir (AK,1996).

6.3.7. Tazminat

Ekonomik birimler arası fayda karşılaştırmasını dolaylı olarak gerçekleştirmektedir. Bir ekonomik karar vericinin faaliyetinden meydana gelen herhangi bir değişim sonucunda bazı kişi veya gruplar diğerlerine oranla daha fazla fayda elde ederken bu durum diğerlerinin aleyhine gelişmiş olabilecektir. Değişmeden fayda elde eden kişiler, zarar eden kişilerin kayıplarını karşıladıkları halde, yine de kazançlı durumda ise, toplumun refahında bir artış olduğunu kabul etmek gerekmektedir

Negatif dışsallıktan etkilenenin sadece bir birey olduğunda tazminat sorun yaratmamaktadır. Ancak, çoğu kez çimento fabrikası örneğinde olduğu gibi negatif dışsallıktan etkilenen birden fazla kişi olabilir. Bu durumda, zarar gören kişilerin tazminat isteme hakkı doğmaktadır. Böyle bir durumda negatif dışsallık yaratan üretim, toplum açısından net faydasının sıfıra indiği ve net zarara dönüşebileceği en uygun noktada tutulmaya çalışılır. Bir başka olası durum da kirlilik kaynağının birden fazla olması ve etkilenen birimin tek kişi olmasıdır. Buna ilişkin verilebilecek klasik örnek; bir avcının avlanma ruhsatını almış olduğu gölün çevredeki pek çok tarım arazisinin ilaçlanması faaliyeti sonucunda göle ve gölde yaşayan canlılara zarar vermesidir. Bu durumda kirliliğe neden olan birimlerin tek tek saptanması ve bu zararın tazmininin istenmesi çoğu kez maliyeti yüksek bir işlem olarak değerlendirilebilir (BULUTOĞLU,1977).

6.3.8. Harçlar

Belirli kamu hizmetinden veya kamu hizmeti sunan kişilerin yaptıkları bir hizmetten yararlanılması karşılığı yapılan ve zorunlu olan ödemelere "harç" denmektedir. Harcın yükümlüsü, kamu hizmetinden yararlanan veya harca tabi işlemi yapan kişidir.

Harçlar, çevre sorunlarının giderilmesinde kullanılan ekonomik araçlardan biridir. Çevresel kirliliğe yol açanlar bunun bedelini parasal karşılık olan “harç” adı altında ödemek zorunda bırakılmaktadır. Çevre sorunları literatüründe "kirleten öder" olarak bilinen ilkeye dayanılarak, harçlar değişik ülkelerde yaygın bir uygulama alanına sahiptir. Genellikle, yerel yönetim birimlerin tasarrufuna bırakılan harçlarda çevresel zararın giderilmesi ve tazmini amacı bulunmaktadır (TIETENBERG,1993). Harç, verilen zarara eşit miktardan daha çok ortalamasına yakın bir düzeyde saptanmaktadır. Bazı durumlarda bölgesel ve mevsimler dalgalanmalar harç katsayısının belirlenmesinde göz önüne alınmaktadır.

Harçlarla ilgili olarak değişik uygulamalar olsa da genel kabul gören bir sınıflandırma biçimi bulunmamaktadır. OECD'nin yaptığı bir sınıflamada harçlar 4 gruba ayrılmıştır (GÜNEŞ,2002).

- Atık Harçları: Çevreye doğrudan bırakılan atıklar için yapılan ödemeleri ifade eder.
- Hizmet Harçları: Atıklara uygulanan çeşitli işlemler nedeniyle hizmetlerin karşılığı olarak yapılan ödemelerdir.
- Üretimle İlgili Harçlar: Kirliliğe neden olan ürünlerin fiyatlarına, üretim ya da kullanma aşamalarında uygulanan harçlardır.
- Yönetimle İlgili Harçlar.

SONUÇ

Günümüzde, yarı kamusal mallarla ilgili tartışmaların esasını dışsallıklar ve dışsallıkların nasıl içselleştirileceği oluşturmaktadır. Üretim ve tüketim faaliyetleri sonucunda kaçınılmaz olarak dışsal maliyetler ya da faydalar ortaya çıkmaktadır. Bunun aksinin olabilmesi için üretim ve tüketim sürecinde kullanılan maddelerin hiçbir artık bırakmaması gerekmektedir. Bu durumun mümkün olmaması nedeniyle dışsallık sorunu ortaya çıkmaktadır.

Pozitif dışsallıkların varlığı bir sorun yaratmamakta, hatta kamu ekonomisi açısından pozitif dışsallıkların oluşması istenen bir durum olmaktadır. Temel sorun, negatif dışsallıkların nedenleri ve tazmin edilme yöntemleri üzerindedir.

Burada önemli olan, kamusal düzenleyici politikalar ya da piyasa ekonomisi çözümlemelerinden hangisinin uygulanmasının daha uygun olacağının tespitidir. Bütün ülkelerde çevresel sorunların kamuoyu gündeminde yer alması, sanayileşme sürecinin yarattığı kirliliklerin günlük yaşamı etkileyecek düzeylere ulaşması bu tartışmaların çok daha geniş çevrelerde yapılmasına neden olmuştur. Üretim ve tüketim sürecinin ortaya çıkardığı çevresel maliyetler yani negatif dışsallıklar konusunda bazı yargılar değişmiştir. Bunlardan en önemlisi, çevrenin serbest maldan ziyade kıt kaynak olduğunun kabul edilmesidir.

Dışsallıkların içselleştirilmesinde önerilen çözüm yolları arasında ilk akla gelen ve uygulanan yöntem vergilerdir. Bu yöntemde, vergi oranının ve matrahının tespiti, konusunun ve mükellefinin belirlenmesi konularında yaşanan güçlükler nedeniyle etkin bir vergilemenin gerçekleştirilmesine yönelik sorunlar ortaya çıkmaktadır. Ancak, dışsallığı yaratan birimin kesin olarak tespitinin imkansız olduğu durumlarda uygulanması diğer mali araçlara göre daha avantajlı ve kolay olmaktadır.

Vergiler, sübvansiyonlar, standartlar, izinler ve harçların, dışsallıkların ortaya çıkardığı sorunların çözümüne hangi koşullarda yardımcı olacağı veya olamayacağı konusu da ayrı bir sorun olarak yöneticilerin karşısında durmaktadır. Uygulanacak vergi ve sübvansiyon gibi politikaların ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisinin bazı olumsuzlukların doğmasına neden olabileceği düşünülmektedir. Bunun doğal sonucu olarak da dışsallıklar konusunda kamusal düzenlemelerden çok özel tazmin yöntemlerinin uygulanması ile çözüme ulaşılması öngörülmektedir. Önemli olan ve izlenmesi gereken yol, oluşacak etkiler sonucunda zararın daha büyük olanının önlenmesi olmalıdır.

KAYNAKÇA

AK Salih**, İktisadın İlkeleri**, Alkım Yay., Ankara, 1996.

AKALIN Güneri, **Kamu Ekonomisi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.

AKTAN Coşkun Can, **Kamu Ekonomisi ve Kamu Maliyesi**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 2000.

BUCHANAN J.M. -W.C.STUBBLEBINE, "Externality", **Readings in Mıcroeconomics**, Times Mırror/Mosby College Publishing, St Louis Toronto Santa Clara, 1986.

BULUTOĞLU Kenan, **Kamu Ekonomisine Giriş**, Temat Yay., Sermet Matbaası, İstanbul, 1977.

BÜYÜKERŞEN Yılmaz, **Kamu Maliyesi**, Anadolu Ünv., Yay.No.949, Eskişehir, 1996.

COASE Ronald, "The Problem of Social Cost", **Readings in Mıcroeconomics**, Times Mırror/Mosby College Publishing, St Louis Toronto Santa Clara, 1986.

DEVRİM Fevzi, **Kamu Maliyesine Giriş**, İlkem Ofset, 4.Baskı, İzmir, 2002.

DEVRİM Fevzi, **Kamu Maliyesine Giriş**, Rem Ltd., Ankara, 1993.

EKER Aytaç, **Kamu Maliyesi**, Anadolu Matbaacılık, 3.Baskı, İzmir, 1998.

FIELD Barry C., **Environmental Economics**, McGRAW- HILL, Inc. San Fransisco, 1994.

HOCHMAN Harold M. - J. D. RODGERS, "Pareto- Optimal Redistribution", **Readings in Mıcroeconomics**, Times Mırror/Mosby College Publishing, St Louis Toronto Santa Clara, 1986.

MANİSALI Erol , "Dışsal Ekonomiler ve İktisadi Gelişme", **İ.Ü.Yayını**, İstanbul, 1971.

MARSHALL Alfred, Principles of Economics – An Introductory Volume 8 Th.Ed., London, Macmillan Press, 1988.

NADAROĞLU Halil, **Kamu Maliyesi Teorisi**, Beta Basın ve Dağıtım, 8. Baskı, İstanbul, 1992.

NADAROĞLU Halil, **Mahalli İdareler**, Beta Basın Yay., İstanbul, 1989.

PEHLİVAN Osman, **Kamu Maliyesi**, Celepler Matbaacılık, Trabzon, 2002.

SAVAŞ Vural, **İktisadın Tarihi**, Siyasal Kitabevi, 4.Baskı, Ankara, 2000.

SCİTOVSKY T., "Two Concepts of External Economics", **Journal of Political Economy**, 1954.

SÖNMEZ Sinan, **Kamu Ekonomisi Teorisi**, Teori Yayınları, Ankara, 1987.

STARRET David – R. ZECHAUSER, "Treating External Dieseconomies-Markets or Taxes?", **Environmental Economics: A Reader**, St. Martin's Press, New York, 1993.

ŞENER Orhan, **Kamu Ekonomisi**, Beta Yayın., 5.Baskı, İstanbul, 1996.

TIETENBERG T.H., "Economic Instruments for Environmental Regulation", **Environmental Economics: A Reader**, St. Martin's Press, New York, 1993.

TÜRK İsmail, **Kamu Maliyesi**, Turhan Kitabevi, 3. Bası, Ankara, 1999.

UZGÖREN E. -Ö.YÜCEL, "Çevre Sorunları Bağlamında Dışsal Ekonomiler ve Ekonomik Etkilerinin Analizi", **Dumlupınar Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, S.3, Kasım 1999.

ÜNSAL Erdal M., **Mikro İktisat**, Kutsan Ofset Matbaacılık, Ankara, 1998.

http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/ekonomi/sayi3/yeniekon.htm

http://www.merih.net/m1/whulkuz25.htm

http://www.istanbul.edu.tr/siyasal/Dergi/Sayi%2023-24/17.htm

http://www.tbb.org.tr/turkce/arastirmalar/es_finansalsistemler.doc

http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/nis97/4.htm

http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/ye8.htm

http://idari.cu.edu.tr/igunes/kamu/dissal1.htm

ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME YETERLİKLERİNE İLİŞKİN LİKERT TİPİ BİR YETERLİK ALGISI ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ

DEVELOPMENT OF A LIKERT TYPE COMPETENCE PERCEPTION SCALE TOWARDS MEASUREMENT AND EVALUATİON COMPETENCIES OF TEACHER CANDIDATES

Erol KARACA*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirme yeterlik düzeylerini saptamaya yönelik bir ölçme aracı geliştirmek, geliştirilen bu ölçek yoluyla öğretmen adaylarının kendi algılarına dayalı olarak ölçme ve değerlendirme yeterlik düzeylerini saptamak ve bu ölçekten aldıkları puanlar bakımından kayıtlı olunan program değişkenine göre aralarında manidar farklar olup olmadığını araştırmaktır. Bu araştırmada çalışma grubu, yedi devlet üniversitesinin Eğitim Fakültesinde Sınıf Öğretmenliği, Fen Bilgisi Öğretmenliği ve Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Programlarına 2001-2002 öğretim yılında devam eden 1190 dördüncü sınıf öğrencisidir. Veriler, Delphi Tekniğinden yararlanılarak araştırmacı tarafından geliştirilen "Ölçme ve Değerlendirme Yeterlik Algısı Ölçeği" ile toplanmıştır. Ölçeğin geliştirilmesi aşamasında önce Delphi Tekniğinden yararlanılarak 99 madde oluşturulmuş, bu maddeler için madde-toplam, test-tekrar test korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Bu analizler sonucunda manidar olduğu görülen 99 maddeye ölçeğin yapı geçerliğini saptamak için faktör analizi yapılmıştır. Bu analiz sonucunda da 75 maddeden oluşan dört faktörlü ölçek elde edilmiştir. Güvenirlik için ölçek iki hafta arayla uygulanmış, iki uygulama arasındaki farkın manidar olup olmadığını test etmek için ilişkili grup t-testi yapılmış, test tekrar test korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Varimax rotasyon sonucunda tasarlanan dört alt boyut ve ölçeğin tümü için Cronbach α katsayıları bulunmuştur. Bu bulgular, ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğunu göstermektedir. Ayrıca araştırmanın bulgu ve yorumlarına dayalı olarak öğretmen adaylarının tüm ölçek bazında ölçme ve değerlendirme yeterliklerini yeterince kazanamadıkları ortaya çıkmıştır.

Anahtar Sözcükler: Öğretmen Adayı, Yeterlik, Algı, Ölçek, Faktör Analizi, Ölçme ve Değerlendirme

ABSTRACT

The purpose of this study is to develop a measurement instrument to measure the level of measurement and evaluation competencies of teacher candidates, determine the level of measurement and evaluation competencies of teacher candidates according to their own perceptions by a measurement instrument and investigate whether is significant difference or not between their scale points considering the program they registered variable. In this research working group is 1190 fourth grade students who have been attending teacher training programs of classroom teacher, science and social sciences of education faculty of seven state üniversities in 2001-2002 academic year. Data were collected by Perception Scale for Measurement and Evaluation Competencies' (PSMEC) developed by researcher. The first of all, in the development phase of the scale, 99 items were convened and item-total and test retest correlation coefficients were calculated. As a result of the above analysis, factor analysis were carried out for 99 items, which were significant, in order to verify the construct validity of the scale and as a consequence of this analysis a scale with four factors and 75 items was developed. To confirm the reliability of the scale, it was applied again in three weeks intervals and test retest correlation coefficient was calculated. Cronbach α coefficients,

Öğr.Grv. Dr. Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fen Bilimleri Bölümü
* Tel: 0-222-3350580/3532 Elektronik Posta: ekaraca@anadolu.edu.tr

one more time for reliability, were also calculated for the whole scale and 4 subscales, resulted from the varimax rotation and determined before. These findings reveal that the scale is valid and reliable. In addition According to research findings, based on the whole scale teacher candidates were found to be incompetent on measurement and evaluation.

Key Words: ***Teacher Candidate,*** *Competence, Perception, Scale, Factor Analysis, Measurement and Evaluation*

GİRİŞ

Türkiye'de 16.08.1997 tarihinde yürürlüğe giren 4306 sayılı Yasa ile ülke genelinde ilköğretim süresinin sekiz yıla çıkarılmasıyla birlikte, eğitim fakültelerinde daha nitelikli bireylerin yetiştirilmesi amacına hizmet etmek için tek tip program uygulamasına geçilerek ilkokul ve ortaokul programları bütünleştirilmiştir. Ülke genelinde ilköğretim süresinin sekiz yıla çıkarılmasının ardından, yükseköğretim kurumlarının yeniden yapılandırılmasında, tüm eğitim fakültelerinin programlarını yeniden belirleyen Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) tarafından akreditasyon uygulaması tercih edilerek, 4.11.1997 tarihinde YÖK Yürütme Kurulunun almış olduğu karar doğrultusunda 1998-1999 eğitim-öğretim yılından itibaren akreditasyon uygulamasına geçilmiştir (Karslı ve diğerleri, 2001; YÖK, 1999; Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 1999; Küçükahmet, 1999).

Eğitim fakültelerinde yeniden yapılanma, öğretmen eğitiminin niteliğinin arttırılması ve sürekli bir iç ve dış denetim ile sistemli olarak geliştirilmesi, öğretmen eğitiminin niteliğinin güvence altına alınması, öğretmen eğitiminin hizmet sunulan kesimlere belirli standartlara dayalı olarak yürütüldüğünün güvencesinin verilmesi amacıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Kavak, 1999; YÖK, 1999). Söz konusu amaçlar doğrultusunda öncelikle sekiz yıllık zorunlu ilköğretim düzeyindeki sınıf öğretmeni ve alan öğretmeni gereksiniminin karşılanması, ortaöğretim öğretmenliğinin lisansüstü düzeye kaydırılması, gerek lisans gerekse lisansüstü düzeydeki öğretmen yetiştirme programlarında yer alan derslerin yeniden düzenlenmesi yoluna gidilmiştir (Küçükahmet, 1999).

Yeni düzenlemeye göre, lisans düzeyinde toplam on altı öğretmen yetiştirme programı geliştirilmiştir (YÖK, 1998). Yeni düzenleme ile birlikte, geçmişte kullanılan öğretmenlik formasyonu derslerinin daha çok eğitim bilimleri alanındaki teorik bilgilerden oluştuğu ve öğretmene meslekte gereksinim duyacağı uygulamaya dönük bilgi, beceri, bakış açılarını kazandırmakta yetersiz kaldığı düşüncesiyle YÖK tarafından "Öğretmenlik Formasyonu Programını" oluşturan dersler, yeniden belirlenmiştir (YÖK, 1998). Söz konusu bu düzenlemeden önce fakültelere göre değişiklik göstermekle birlikte Eğitim Fakültelerinin Eğitim Bilimleri Bölümü dışındaki bölümlerinde öğretmen adaylarına öğretim programını geliştirme ve uygulama yeterliklerinin kazandırılabilmesi için "Program Geliştirme" dersi

haftalık olarak iki saat, iki kredi; “Genel Öğretim Yöntemleri” dersi ise haftalık olarak üç saat, üç kredi olmak üzere tüm lisans programlarında dördüncü yarıyılda okutulmaktaydı. Ölçme-değerlendirme yeterliklerinin kazandırılabilmesi için “Ölçme ve Değerlendirme “ dersleri ise haftalık olarak üç saat, üç kredi olmak üzere tüm lisans programlarında beşinci yılda okutulmaktaydı (Sözer, 1991). Eğitim Fakültelerinde yeniden yapılanma ile “Program Geliştirme”, “Genel Öğretim Yöntemi” ve “Ölçme ve Değerlendirme” dersleri kaldırılarak, bu derslerde verilen öğretim programlarının geliştirilmesi, uygulanması ve değerlendirilmesine ilişkin bilgi ve becerilerin, sadece “Öğretimde Planlama ve Değerlendirme” dersi ile verilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla öğretimin planlı yürütülmesi, çeşitli düzeylerde yapılan program geliştirme etkinliklerinin sınıf içi öğretim ve değerlendirme ile ilişkilendirilmesi düşüncesiyle, İşitme Engelliler Öğretmenliği, Zihin Engelliler Öğretmenliği ve Görme Engelliler Öğretmenliği Lisans Programları hariç diğer Lisans Programlarında “Öğretimde Planlama ve Değerlendirme” dersine yer verilmiştir. Haftalık olarak üç saati teori, iki saati uygulama olan bu dersin tüm lisans programlarında dördüncü yarıyılda dört kredi olarak okutulması kararlaştırılmıştır.

Yeniden yapılanmaya geçilen 1998-1999 öğretim yılından itibaren uygulamaya konan öğretimde planlama ve değerlendirme dersi ile birlikte öğrencilere kazandırılması düşünülen istendik davranışların kazandırılıp kazandırılmadığı önemlidir. Dolayısıyla içeriği temel program geliştirme kavramları-süreçleri, ders programı, yıllık-ünite-günlük planların geliştirilmesi, içerik seçimi-organizasyonu, öğretim yöntemleri-stratejileri, materyallerin özellikleri-seçimi, ölçme-değerlendirme, değerlendirme yaklaşımları, test türleri, izleme-başarı testlerinin geliştirilmesi, sınav sorusu yazma teknikleri ve not verme olarak belirlenen (YÖK, 1998) “Öğretimde Planlama ve Değerlendirme” dersinin ölçme ve değerlendirme kısmı ile öğretmen adayları ölçme ve değerlendirme konusunda sahip olunması gereken yeterlikleri kazanıyor mu? sorusuna cevap aramak gerekmektedir. Çünkü öğretmen adaylarının sahip olmaları gereken ölçme ve değerlendirme yeterlik düzeylerini saptamaya yönelik kapsamlı bir çalışma olmadığı gibi, yapılan çalışmaların çoğunda da ölçme ve değerlendirme yeterlikleri, daha çok diğer öğretmen yeterlikleri ile birlikte dolaylı bir şekilde inceleme konusu yapılmaktadır. Bu bakımdan Eğitim Fakültelerinde öğretmen adaylarına “Öğretimde Planlama ve Değerlendirme” dersiyle kazandırılması öngörülen, eğitim sisteminin başarısı açısından son derece önemli olmakla birlikte bugüne kadar sistematik ve ölçülebilir davranışlar itibariyle ortaya konulamamış olan ölçme ve değerlendirme yeterliklerinin öğretmen yetiştiren programlara yönelik yeni düzenleme ile ne ölçüde sağlandığının araştırılması gerekmektedir.

Bu araştırmanın temel amacı, öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirme yeterlik düzeylerini saptamaya yönelik bir ölçme aracı geliştirmek, geliştirilen bu ölçek yoluyla öğretmen adaylarının kendi algılarına dayalı olarak ölçme ve değerlendirme yeterlik düzeylerini saptamak ve bu ölçekten aldıkları puanlar bakımından kayıtlı olunan program değişkenine göre aralarında manidar farklar olup olmadığını araştırmaktır. Geliştirilen ölçek ile öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirme yeterliklerine ilişkin algılarının belirlenebileceği umulmaktadır.

YÖNTEM

Çalışma Grubu

Bu araştırmada bir evren tanımı yapılarak buradan bir örneklem alma yoluna gidilmemiştir. Araştırma, ders içerikleri bakımından mihver programlar olarak kabul edilen Sınıf Öğretmenliği, Fen Bilgisi Öğretmenliği ve Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Programlarının (Kılıç ve Seven, 2002) bir arada bulunduğu yedi devlet üniversitesinin (Süleyman Demirel, Marmara, Gazi, Dicle, İnönü, Pamukkale ve Ondokuz Mayıs) Eğitim Fakültesinde bu programlara 2001-2002 öğretim yılında devam eden toplam 1381 dördüncü sınıf öğrencisinden oluşan çalışma grubu üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubu oluşturulurken ilk aşamada Eğitim Fakültelerinde Sınıf Öğretmenliği, Fen Bilgisi Öğretmenliği ve Sosyal Bilgiler Öğretmenliği programları bulunan on yedi devlet üniversitesinin bölgelere göre dağılımı belirlenmiştir. Daha sonra her bölgeden söz konusu programların bir arada bulunduğu bir üniversite çalışma grubuna dahil edilmiştir.

Çalışma grubunu oluşturan üniversitelerin eğitim fakültesi Sınıf Öğretmenliği, Fen Bilgisi Öğretmenliği ve Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Programlarına Mayıs 2002 tarihi itibariyle devam eden dördüncü sınıf öğrenci sayısı ise yaklaşık olarak 1381'dir. Bu öğrencilerin 523'ü Sınıf Öğretmenliği, 409'u Fen Bilgisi Öğretmenliği, 449'u ise Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Programlarına devam etmektedir.

Çalışma grubunu oluşturan üniversitelerin eğitim fakültesi Sınıf Öğretmenliği Programlarına devam eden dördüncü sınıf öğrencilerine 515, Fen Bilgisi Öğretmenliği Programlarına devam eden dördüncü sınıf öğrencilerine 402 ve Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Programlarına devam eden dördüncü sınıf öğrencilerine 446 olmak üzere toplam 1363 anket uygulanmıştır. 173 anket ise, yönergeye uygun şekilde doldurulmadığından analiz dışında tutulmuştur.

Ölçeğin Geliştirilmesi

Öğretmen adaylarının kendi algılarına dayalı olarak ölçme ve değerlendirme yeterliklerinin saptanması amacıyla hazırlanan veri toplama aracı geliştirilirken, ilk olarak alan uzmanları ve literatürden elde edilen bilgiler doğrultusunda öğretmen adaylarının sahip olmaları gereken ölçme ve değerlendirme yeterlik alanları saptanmıştır. Dört ana başlık altında toplanan ölçme ve değerlendirme yeterlik alanları şunlardır:

1. Öğretimin hedefini saptama konusundaki yeterlikler
2. Hedeflere uygun soru hazırlama konusundaki yeterlikler
3. Ölçme aracı geliştirme konusundaki yeterlikler
4. Ölçme aracını uygulama, analiz etme ve değerlendirme konusundaki yeterlikler

Daha sonra saptanan bu dört ana başlık altında yer alabilecek yeterliklerin belirlenmesi amacıyla, Delphi Tekniğinden yararlanılmıştır. Bu tekniğin özelliklerine uygun olarak Birinci Delphi Uygulamasında (Delphi uygulamasının ilk aşaması) katılımcılara yöneltilmek üzere, belirlenen ölçme ve değerlendirme yeterlik alanlarının her biriyle ilgili açık uçlu sorulardan oluşan anket formu hazırlanmış ve bu formlar görüşleri alınmak üzere, Eğitim Fakülteleri'nde Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme veya Öğretimde Planlama ve Değerlendirme derslerine giren deneyimli 150 öğretim elamanına posta ile gönderilmiştir. Birinci Delphi Uygulamasının başarılı sayılabilmesi için katılımcıların en az % 60'ı görüş bildirmelidir (Aydın, 1999). Anket formu gönderilerek görüşlerine başvurulan 150 katılımcının 128'i anket formlarını cevaplayarak görüşlerini bildirmiştir. Buna göre % 85 oranında bir geri dönüş gerçekleşmiştir.

Ölçme ve değerlendirme yeterlikleri ile ilgili olarak 128 katılımcının anket formlarına verdikleri cevaplar ve bildirdikleri görüşler değerlendirilip yeterlik maddelerine dönüştürülerek İkinci Delphi Uygulamasında katılımcılara yöneltilmek üzere anket formu hazırlanmıştır. Söz konusu anket formunda 177 yeterlik maddesi, 4 yeterlik alanında gruplandırılmıştır.

İkinci Delphi Uygulamasında (Delphi uygulamasının ikinci aşaması) hazırlanan anket formu, ilk anket formunu cevaplandıran 128 katılımcıya tekrar gönderilmiştir. Katılımcılardan her bir yeterlik maddesine katılıp katılmadıklarını belirtmeleri istenmiştir.

Anket formunun ikinci kez uygulandığı bu aşamada 128 katılımcıdan 115'i formları doldurarak geri göndermişlerdir. İkinci Delphi Uygulamasının sonunda katılımcıların görüşleri incelenerek analiz edilmiştir. Uygulamaya katılan grup tarafından öğretmen adaylarına kazandırıldığı düşünülerek kabul edilen yeterlikler, araştırmacı tarafından belirlenen çok boyutluluk, esneklik, gözlenebilirlik ve ölçülebilirlik, yaygınlık, tutarlılık ve tekrarlanabilirlik ilkeleri doğrultusunda seçilerek diğerleri anketten

çıkarılmıştır. Buna göre Birinci Delphi Uygulamasında 128 katılımcının belirlediği 177 ölçme ve değerlendirme yeterliğinin 99'u, İkinci Delphi Uygulamasında 115 katılımcı tarafından kabul edilmiştir.

Öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirme yeterlikleri Delphi Tekniği kullanılarak saptandıktan sonra, dil bakımından bir uzman tarafından incelenmiştir. Kapsam geçerliği açısından ise üniversitelerde görev yapan alan uzmanlarının görüşlerine başvurulmuştur. Alan uzmanlarının görüşleri doğrultusunda, öğretmen adaylarının sahip olmaları gereken ölçme ve değerlendirme yeterliklerine ilişkin veri toplama aracının deneme formu, son şeklini almıştır. Öğretmen adaylarının sahip olmaları gereken yeterliklere ilişkin veri toplama aracının geçerlik ve güvenirlik analizinin yapılabilmesi için hazırlanan veri toplama aracı deneme formu, ön deneme grubu olarak çalışma grubu dışında kalan Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Matematik Öğretmenliği ve Sınıf Öğretmenliği Programlarına devam eden 130 öğretmen adayına uygulanmıştır.

Araştırmada, ölçme ve değerlendirme yeterlik maddelerine verilecek tepkiler için 5'li dereceleme tercih edilerek, cevaplayıcılardan ölçekte yer alan her bir yeterlik ifadesini "hiç-az-orta-oldukça-tam" gibi beş kategoriden biriyle sınıflaması istenmiştir. Her cevaplayıcı için toplam puanın elde edilebilmesi için, en olumlu kategoriye 5 puan, en olumsuz kategoriye 1 puan verilerek toplanan cevaplar 1-5 arasında puanlanmıştır (Turgut, 1977).

Ölçeği oluşturacak maddelerin belirlenmesi amacıyla söz konusu öğretmen adaylarından elde edilen veriler üzerinde, her bir maddenin aritmetik ortalaması, standart sapması ve madde-toplam korelasyonları hesaplanmıştır. "Madde-toplam korelasyon katsayısının genel kabul gören .20 değerinin üzerinde olması ölçütü esas alınmıştır" (Tavşancıl ve Keser, 2002, 87). Ölçekte yer alan maddelerin ortalaması 2.78-4.18 arasında, standart sapmaları ise .68-1.21 arasındadır. Ölçekte bulunan maddelerin ayırt ediciliğini değerlendirmek amacıyla yapılan madde analizi sonuçları incelendiğinde, madde-toplam korelasyonlarının .29 ile .74 arasında yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Bu bulgu, 99 yeterlik ifadesinin her birinin ayırt edici özelliğe sahip olduğunu göstermektedir. Tüm ölçeğin güvenirlik katsayısı Cronbach α=.98 olarak bulunmuştur. Bu değerler, ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Ön deneme sonucunda maddelerin gayet iyi anlaşıldığı, ancak çok az sayıda maddenin ifade değişikliği gerektirdiği anlaşılmıştır. İfade değişikliği gerektiren maddeler değiştirilerek veri toplama aracına son şekli verilmiştir.

Ön deneme grubuna uygulanıp son şekli verilen Ölçme ve Değerlendirme Yeterlik Algısı Ölçeği, araştırmaya dahil edilen 1190 öğretmen adayına

uygulanmıştır. Uygulama sonrası öncelikle ölçek toplam puanlarının dağılımına bakılmıştır. Ölçekte 99 madde bulunduğundan, beklenen en düşük puan 99.00, en yüksek puan 495.00, genişlik ise 396.00'dır. Ölçek puanlarından elde edilen en düşük puan 157.00, en yüksek puan 495.00'dir. Genişlik 338.00 bulunmuştur. Ölçeğin beklenen genişliğin önemli bir kısmını kapsadığı görülmektedir. Ölçek ortalaması 373.43, ortancası 377.00 ve standart sapma 55.84 olarak hesaplanmıştır. Çarpıklık katsayısı -.49 bulunmuş, basıklık katsayısı .43'tür. Bu istatistikler ölçek puanları dağılımının normal dağılıma çok yakın olduğunu göstermektedir.

Ölçek toplam puanlarının dağılımına bakıldıktan sonra her bir maddenin aritmetik ortalama ve standart sapması hesaplanmış, madde-toplam ve test-tekrar test analizi yapılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliğini test etmek için, faktör analizi uygulanmıştır. Ölçeğin kararlılığı üç hafta arayla araştırmaya dahil edilen 1190 öğretmen adayından 31'ine uygulanan test-tekrar test ile saptanmıştır. İki uygulama arasındaki ilişki her madde ve ölçeğin tümü için Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı ile hesaplanmıştır.

Faktör analizi, ölçme aracının yapısını aynı yapıyı ya da niteliği ölçen değişkenleri bir araya toplayarak ölçmeyi, az sayıda faktör ile açıklamayı amaçlayan bir istatistiksel tekniktir (Büyüköztürk, 2002; Ülkü ve Koç, 1978; Balcı, 1997). Faktör analizine çok çeşitli amaçlarla başvurulabilir (Baykul, 2000). Bu araştırmada faktör analizi ölçeğin yapısını belirlemek amacıyla yapılmıştır.

Faktör analizinde faktör yük değeri .45'in üstünde olan maddeler alınmış ve bu ölçüte göre 99 maddenin birinci faktörde yer aldığı ve birinci faktör yük değerlerinin .45 ile .67 arasında değiştiği gözlenmektedir. Bu durum Ölçme ve Değerlendirme Yeterlik Algısı Ölçeğinin genel bir faktöre sahip olduğunu göstermektedir. Temel bileşenler analizinde birinci faktörün açıkladığı varyansın %35.51 olması da bunun bir göstergesidir.

Ölçekte bulunan maddelerin ayırt ediciliğini değerlendirmek amacıyla yapılan madde analizi sonuçları incelendiğinde madde-toplam korelasyon katsayısı .45 ile .66 arasında değişmektedir. Ölçekte yer alan maddelerin ortalaması 3.17-4.13 arasında, standart sapmaları ise .82-1.14 arasındadır. Her madde için hesaplanan test-tekrar test korelasyon katsayısı sonuçları da .36-.79 arasındadır ve .05 düzeyinde manidar bulunmuştur.

Temel bileşenler analizi uygulanan 99 madde öz değeri 1.00'dan büyük olan 16 faktör altında toplanmaktadır. Dolayısıyla Ölçme ve Değerlendirme Yeterlik Algısı Ölçeği en çok 16 faktörlü kabul edilebilir. Ancak ölçek geliştirilirken saptanan öğretmen adaylarının sahip olması gereken ölçme ve değerlendirme yeterlik alanları dikkate alınarak, ölçeğe 4 faktörlü

bakıldığında; dört faktör tarafından açıklanan toplam varyans %44.80'dir. Temel Bileşenler Analizine göre birinci faktörün sırasıyla öz değeri 35.16 açıkladığı varyans %35.51, ikinci faktörün 3.58, %3.62, üçüncü faktörün 3.45, %3.48 ve son olarak dördüncü faktörün 2.17, %2.20'dir. "Faktör analizi sonunda elde edilen varyans oranları ne kadar yüksek olursa, ölçeğin faktör yapısı da o kadar güçlü olmaktadır" (Gorsuch, 1974; Lee ve Comrey, 1979. Akt. Tavşancıl ve Keser, 2002, 87). "Sosyal bilimlerde %40 ile %60 arasında değişen varyans oranları yeterli kabul edilmektedir" (Scherer, Wiebe Luther, Adams, 1988. Akt. Tavşancıl ve Keser, 2002, 87). Maddelerle ilgili olarak tanımlanan dört faktörün ortak varyanslarının .51 ile .77 arasında değiştiği görülmektedir. Bu bulgu analizde önemli faktör olarak belirlenen dört faktörün birlikte maddelerdeki toplam varyansın ve ölçeğe ilişkin varyansın önemli bir kısmını açıkladığını göstermektedir.

Öğretmen adaylarının sahip olması gereken ölçme ve değerlendirme yeterlik alanları dikkate alınarak ölçek dört alt boyutta tasarlandığı için, faktörlerin kendileriyle yüksek ilişki veren maddeleri bulmaları ve daha kolay yorumlanabilmeleri amacıyla varimax tekniği uygulanarak rotasyon işlemi yapılmıştır (Büyüköztürk, 2000).

Ölçme ve Değerlendirme Yeterlik Algısı Ölçeğinin faktör yapılarını incelemek amacıyla uygulanan varimax rotasyon sonucu ölçekteki maddelerin madde-toplam korelasyon katsayıları, temel bileşenler analizi sonuçları ve dört faktördeki yük değerleri Çizelge 1'de verilmiştir.

Çizelge 1'de "Sıra No" maddelerin faktör analizinden sonraki numaralarını, "Madde No" ise faktör analizinden önceki numaralarını göstermektedir. Çizelgede ayrıca .30'un altında olan madde faktör yük değerleri gösterilmemiştir. Aynı yapıyı ölçmeyen maddelerin ayıklanmasında; maddelerin yer aldıkları faktördeki yük değerlerinin yüksek olmasına ve maddelerin tek bir faktörde yüksek, diğer faktörlerde ise düşük yük değerine sahip olmasına dikkat edilerek, maddelerin faktör yüklerinin en az .45 ve tek faktör altında yer alması (maddenin iki ayrı faktör altında yüksek faktör yükü alması durumunda farkın en az .10 olması) ölçütleri (Büyüköztürk, 2002) esas alınmıştır. Bu ölçütlere göre faktör yükleri .45'in altında olan ve faktör yükleri yüksek olmakla birlikte iki ayrı faktör altında toplanan 10, 19, 20, 33, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 66, 67, 68, 69, 77 ve 78. Maddeler ölçekten çıkartılmış ve 75 madde kalmıştır.

Ölçekte kalan 75 maddenin 55-99. maddelerinin birinci faktörde, 25-41. maddelerinin ikinci faktörde, 11-24. maddelerinin üçüncü faktörde ve 1-9. maddelerinin dördüncü faktörde daha yüksek değerler verdikleri anlaşılmaktadır. Buna göre ölçeğin birinci faktörünün otuz sekiz maddeden (55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 79, 80, 81,

82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98 ve 99), ikinci faktörünün on altı maddeden (25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40 ve 41), üçüncü faktörünün on iki maddeden (11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 21, 22, 23 ve 24) ve dördüncü faktörünün dokuz maddeden (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 ve 9) oluştuğu görülmektedir. Yukarıda belirtilen maddelerin ölçekten çıkarılmasıyla 75 madde kalmış ve tekrar 75 maddelik ölçeğe faktör analizi uygulanmıştır. Buna göre birinci faktörde yer alan otuz sekiz maddenin faktördeki yük değerleri .47-.66; ikinci faktörde yer alan on altı maddenin faktördeki yük değerleri .41-.67; üçüncü faktörde yer alan on iki maddenin faktördeki yük değerleri .46-.76 ve dördüncü faktörde yer alan dokuz maddenin faktördeki yük değerleri .47-67 arasında değişmektedir. Birinci faktör ölçeğe ilişkin toplam varyansın %18.80'ini, ikinci faktör %11.28'ini, üçüncü faktör %9.32'sini, üçüncü faktör %6.83'ünü açıklamaktadır. Dört faktör tarafından açıklanan toplam varyans %45.43'tür. Dört faktörün maddelerde açıkladıkları ortak varyans ise .35-.62 arasında değişmektedir.

Faktörler, maddelerin içerdiği anlamlar dikkate alınarak adlandırılmaya çalışılmıştır. Birinci faktör, belirlenmiş olan "Ölçme Aracını Uygulama, Analiz Etme ve Değerlendirme Konusundaki Yeterlikler", ikinci faktör, "Hedeflere Uygun Soru Hazırlama Konusundaki Yeterlikler"; üçüncü faktör, "Ölçme Aracı Geliştirme Konusundaki Yeterlikler" ve dördüncü faktör ise, "Öğretimin Hedefini Saptama Konusundaki Yeterlikler" adı altında toplanmıştır.

Çizelge 1

Varimax Rotasyon Sonucu Ölçekteki Maddelerin Madde-Toplam Korelasyon Katsayıları, Temel Bileşenler Analizi Sonuçları ve Dört Faktördeki Yük Değerleri

S	M	M a	F a	F a	Rotasyon Sonrası Yük Değeri

					Faktör-1	Faktör-2	Faktör-3	Faktör-4
1	M97	.51	.53	.65	**.66**			
2	M92	.51	.52	.66	**.65**			
3	M90	.49	.54	.64	**.64**	.31		
4	M88	.51	.51	.66	**.64**			
5	M86	.47	.51	.64	**.64**			
6	M89	.48	.52	.63	**.63**	.32		
7	M94	.49	.50	.66	**.63**			
8	M85	.45	.48	.63	**.63**			
9	M96	.48	.50	.64	**.63**			
10	M82	.47	.48	.64	**.63**			
11	M98	.52	.48	.63	**.62**			

Çizelge 1 - devam

Sıra No	Madde No	Madde-Toplam Korelasyonu	Ortak Faktör Varyansı	Yük Faktör-1 Değeri	Rotasyon Sonrası Yük Değeri			
					Faktör-1	Faktör-2	Faktör-3	Faktör-4
12	M91	.49	.51	.63	**.62**			
13	M87	.48	.47	.62	**.62**			
14	M95	.51	.50	.62	**.62**	.31		
15	M93	.61	.47	.61	**.61**			
16	M83	.57	.47	.62	**.60**			
17	M84	.54	.45	.60	**.58**			
18	M99	.59	.44	.61	**.58**			
19	M80	.58	.43	.60	**.56**		.30	
20	M79	.56	.50	.67	**.55**		.38	
21	M64	.55	.44	.64	**.55**			
22	M76	.56	.46	.67	**.54**			
23	M62	.60	.44	.63	**.53**		.34	
24	M72	.57	.45	.66	**.52**			
25	M75	.52	.37	.57	**.52**			
26	M71	.60	.43	.65	**.51**		.31	
27	M81	.59	.41	.56	**.50**	.38		
28	M70	.58	.39	.62	**.50**			
29	M74	.56	.38	.57	**.50**	.33		
30	M63	.63	.41	.61	**.49**		.36	

31	M65	.55	.37	.60	**.49**			
32	M60	.61	.40	.59	**.49**	.39		
33	M56	.61	.41	.64	**.48**		.33	
34	M73	.64	.35	.57	**.48**			
35	M58	.60	.40	.60	**.48**	.38		
36	M55	.58	.40	.64	**.47**		.30	
37	M61	.61	.40	.62	**.47**		.35	
38	M59	.61	.37	.59	**.47**	.33		
39	M36	.61	.57	.61		**.67**		
40	M35	.58	.52	.55		**.67**		
41	M27	.57	.52	.58		**.65**		
42	M28	.58	.49	.52		**.65**		
43	M30	.59	.52	.59		**.63**		
44	M37	.60	.53	.61		**.63**		
45	M38	.59	.55	.65		**.62**		
46	M29	.62	.50	.60		**.61**		

Çizelge 1 - devam

Sıra No	Madde No	Madde-Toplam Korelasyonu	Ortak Faktör Varyansı	Yük Faktör-1 Değeri	Rotasyon Sonrası Yük Değeri			
					Faktör-1	Faktör-2	Faktör-3	Faktör-4
47	M31	.58	.46	.58		**.56**		
48	M25	.59	.42	.56		**.54**		
49	M32	.62	.42	.57		**.52**		
50	M26	.64	.44	.61		**.51**		
51	M34	.56	.47	.64	.30	**.51**	.30	
52	M39	.56	.45	.61		**.50**	.32	
53	M40	.56	.43	.60		**.48**	.34	
54	M41	.65	.42	.64	.35	**.41**		
55	M14	.65	.62	.49			**.76**	
56	M13	.58	.61	.50			**.75**	
57	M15	.56	.48	.52			**.63**	
58	M16	.62	.52	.61			**.60**	
59	M12	.50	.45	.53			**.59**	
60	M24	.59	.47	.57			**.59**	
61	M17	.61	.45	.57			**.53**	
62	M23	.63	.45	.57			**.53**	
63	M21	.61	.47	.60			**.52**	
64	M22	.64	.44	.59			**.50**	
65	M11	.62	.38	.49			**.48**	.34
66	M18	.63	.37	.55			**.46**	
67	M4	.62	.55	.51				**.67**

68	M3	.65	.52	.49	**.66**
69	M2	.60	.52	.51	**.64**
70	M5	.65	.48	.46	**.64**
71	M6	.61	.50	.49	**.63**
72	M7	.64	.46	.49	**.59**
73	M1	.65	.45	.51	**.57**
74	M8	.62	.38	.45	**.52**
75	M9	.60	.35	.48	**.47**

Açıklanan Varyans
Toplam = % 46.22
Faktör-1 = % 18.80
Faktör-2 = % 11.28
Faktör-3 = % 9.32
Faktör-4 = % 6.83
Cronbach α = .97

Faktör analizi sonuçları incelendiğinde, öğretmen adaylarının sahip olması gereken ölçme ve değerlendirme yeterlikleri olarak ölçekteki 75 maddenin rotasyon sonrası faktör yük değerlerinin .41 ile .76 arasında değiştiği gözlenmektedir. Bu bulgu, ölçeğin birbiriyle yüksek düzeyde ilişkili olan maddelerden oluştuğunu ve ölçme ve değerlendirme yeterlikleri olarak tanımlanan yapıyı ölçtüğünü göstermektedir. Faktör ortak varyansı ise %46.22'dir. Bu bulgu da ölçeğin faktör yapısının güçlü olduğunu göstermektedir.

Ölçekte bulunan maddelerin ayırt ediciliğini değerlendirmek amacıyla yapılan madde analizi sonuçları incelendiğinde, madde-toplam korelasyonlarının .45 ile .65 arasında yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Bu bulgu, 75 yeterlik ifadesinin her birinin ayırt edici özelliğe sahip olduğunu göstermektedir. Tüm ölçeğin güvenirlik katsayısı Cronbach α=.97 olarak bulunmuştur. "Ölçme Aracını Uygulama, Analiz Etme ve Değerlendirme Konusundaki Yeterlikler" olarak adlandırılan birinci faktörde bulunan maddelerin ayırt ediciliğini değerlendirmek amacıyla yapılan madde analizi sonuçları incelendiğinde her madde için hesaplanan madde-toplam korelasyon katsayısı .45-.64 arasında değişmektedir. Test-tekrar test korelasyon katsayısı sonuçları da .37-.77 arasındadır ve .05 düzeyinde manidar bulunmuştur. Birinci faktörün güvenirlik katsayısı Cronbach α=.96'dır. "Hedeflere Uygun Soru Hazırlama Konusundaki Yeterlikler" olarak adlandırılan ikinci faktörde bulunan maddelerin ayırt ediciliğini değerlendirmek amacıyla yapılan madde analizi sonuçları incelendiğinde her madde için hesaplanan madde-toplam korelasyon katsayısı .56-.65 arasında değişmektedir. Test-tekrar test korelasyon katsayısı sonuçları da .36-.70 arasındadır ve .05 düzeyinde manidar bulunmuştur. İkinci faktörün güvenirlik katsayısı Cronbach α=.93'dır. "Ölçme Aracı Geliştirme

Konusundaki Yeterlikler" olarak adlandırılan üçüncü faktörde bulunan maddelerin ayırt ediciliğini değerlendirmek amacıyla yapılan madde analizi sonuçları incelendiğinde her madde için hesaplanan madde-toplam korelasyon katsayısı .50-.65 arasında değişmektedir. Test-tekrar test korelasyon katsayısı sonuçları da .37-.79 arasındadır ve .05 düzeyinde manidar bulunmuştur. Üçüncü faktörün güvenirlik katsayısı Cronbach α=.90'dır. "Öğretimin Hedefini Saptama Konusundaki Yeterlikler" olarak adlandırılan dördüncü faktörde bulunan maddelerin ayırt ediciliğini değerlendirmek amacıyla yapılan madde analizi sonuçları incelendiğinde ise her madde için hesaplanan madde-toplam korelasyon katsayısı .60-.65 arasında değişmektedir. Test-tekrar test korelasyon katsayısı sonuçları da .37-.68 arasındadır ve .05 düzeyinde manidar bulunmuştur. Dördüncü faktörün güvenirlik katsayısı ise Cronbach α=.86'dır. Bu değerler ölçeğin güvenilir olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

BULGULAR VE YORUMLAR

Öğretmen Adaylarının Ölçme ve Değerlendirme Yeterliklerine Sahip Olma Düzeyleri Nedir?

"Ölçme ve Değerlendirme Yeterlik Algısı Ölçeği"nin son halinde toplam 75 madde olduğu için beklenen en düşük puan 75.00, en yüksek puan ise 375.00, genişlik ise 300.00'dür. Öğretmen adaylarının belirlenen bu yeterliklere sahip olma düzeylerine ilişkin elde ettikleri en yüksek puan 375.00, en düşük puan 122.00'dir. Genişlik ise 253.00 bulunmuştur. Ölçeğin beklenen genişliğin önemli bir kısmını kapsadığı görülmektedir. Ölçek ortalaması 284.56, ortancası 288.00 ve standart sapma 42.06 olarak hesaplanmıştır. Çarpıklık katsayısı -.52 bulunmuş, basıklık katsayısı .44'tür. Bu değerler ölçek puanları dağılımının normal dağılıma yakın olduğunu göstermektedir.

Öğretmen adaylarının 75 yeterlikten oluşan ölçme ve değerlendirme yeterliklerine sahip olma düzeylerine ilişkin toplam ortalama puan 3.79, standart sapma ise .95'dir.

Öğretmen adaylarının belirlenen ölçme ve değerlendirme yeterliklerinden göreli olarak en fazla sahip olduklarını düşündükleri üç yeterlik sırasıyla "Sınav kağıdının düzeni ile ilgili ilkeleri sınavı hazırlarken uygulayabilme", "Sınav soru sayısını belirleme", "akıcı, açık ve anlaşılır bir dille soruları yazabilme" iken, en az sahip olduklarını düşündükleri üç yeterlik ise sırasıyla "ölçme araçları türlerine uygun istatistikî işlemleri bilme", "ölçme araçları türlerine uygun istatistikî işlemleri yapabilme", "belirtke tablosunu tüm öğrenme hedeflerini kapsayacak şekilde hazırlayabilme"dir. Öğretmen

adaylarının ölçme ve değerlendirme yeterliklerine sahip olma düzeylerine ilişkin ortalama puanları 3.17-4.13 arasında, standart sapmaları ise .82-1.11 arasında değişmektedir.

Öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirme yeterlikleri bakımından yeterli olup olmadıklarını belirleyebilmek için ise "Ölçme ve Değerlendirme Yeterlik Algısı Ölçeği"nden elde edilen aritmetik ortalama ile %80'lik tam öğrenme ölçütüne göre ölçekten alınabilecek en yüksek puan ($\overline{X}$=375.00) esas alınarak saptanan yeterlik ölçüsü puanı ($\overline{X}$=300.00) arasındaki farkın manidar olup olmadığını test etmek için t-testi yapılmış ve sonuçları Çizelge 2'de gösterilmiştir.

Çizelge 2

"Ölçme ve Değerlendirme Yeterlik Algısı Ölçeği" Puanları Ortalamasının Yeterlik Ölçüsü Puanından Farkına İlişkin t-Testi Sonuçları

	Yeterlik Ölçüsü Puanı=300.00					
Değişken	**N**	$\overline{X}$	**S**	**sd**	**t**	**p**
Puan	1190	284.56	42.06	1189	12.666*	.000

**p<.01

Çizelge 2'de görüldüğü gibi, "Ölçme ve Değerlendirme Yeterlik Algısı Ölçeği"nden elde edilen aritmetik ortalama ile yeterlik ölçüsü puanı arasındaki fark manidar bulunmuştur ($t_{(1189)}$=12.666, p<.01). Buna göre öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirme yeterlik puanları ortalaması, araştırmada kabul edilen yeterlik ölçüsü puanının altındadır. Bu sonuç, öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirme yeterlik puanlarının, sahip olunması gerektiği gibi yüksek düzeyde olmadığını göstermektedir. Bu sonuca bağlı olarak öğretmen adaylarının söz konusu yeterlikleri yeterince kazanamadıkları görülmektedir.

Araştırma ile belirlenen bu sonucun, Gökçe (1999) tarafından yapılan "İlköğretim Öğretmenlerinin Yeterlikleri" adlı araştırmanın bulgularıyla da bir paralellik gösterdiği gözlenmiştir. Söz konusu araştırmada da, öğretmenlerin 12 yeterlikten oluşan "öğrenci başarısını değerlendirme" alanındaki yeterliklere "orta" düzeyde sahip oldukları ve bu yeterlikleri yeterince kazanamadıkları saptanmıştır. Ayrıca araştırma ile belirlenen bu sonucun, Ulutaş (2003) tarafından yapılan "Genel Liselerdeki Öğretmenlerin Ölçme ve Değerlendirme Alanındaki Yeterlikleri İle Ölçme ve Değerlendirme İlkelerini Uygulama Düzeylerinin Araştırılması" adlı

araştırmanın bulgularıyla da bir paralellik gösterdiği gözlenmiştir. Söz konusu araştırmada da öğretmenlerin ölçme ve değerlendirme konusunda beklenen davranışların yaklaşık yarısından azına sahip oldukları saptanmıştır.

Öğretmen Adaylarının Ölçme ve Değerlendirme Yeterlikleri, ÖDYAÖ'nden Aldıkları Puanlar Bakımından Kayıtlı Olunan Programa Göre Farklılık Göstermekte midir?

Kayıtlı olunan programlara göre öğretmen adaylarının "Ölçme ve Değerlendirme" yeterlik puanları arasında fark olup olmadığını saptamak üzere yapılan bir boyutlu varyans analizi sonuçları Çizelge 3'te verilmiştir.

Çizelge 3

Ölçme ve Değerlendirme Yeterlik Düzeylerinin Kayıtlı Olunan Programlara Göre Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	**Kareler Toplamı**	**Sd**	**Kareler Ortalaması**	**F**	**p**	**Manidar Fark**
Gruplararası	14471.857	2	7235.929	4.111*	.017	1-2
Gruplariçi	2089093.871	1187	1759.978			
Toplam	2103565.728	1189				

Varyansların homojenliği için Levene Testi F=1.976; sd=2, 1187; p=.139
*p<.05

Kayıtlı olunan programlara göre araştırmaya katılan öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirme yeterlik düzeylerine ilişkin puan ortalamaları arasında Sınıf Öğretmenliği Programına kayıtlı olan öğretmen adayları en yüksek ortalamaya ($\overline{X}$=288.96), Fen Bilgisi Öğretmenliği Programına kayıtlı olan öğretmen adayları ise en düşük ortalamaya ($\overline{X}$=281.20) sahiptir.

Çizelge 3'te görüldüğü gibi, kayıtlı olunan programlara göre öğretmen adaylarının "Ölçme ve Değerlendirme" yeterlik puanları ortalamaları arasındaki farkın manidarlığını test etmek için yapılan varyans analizi sonucunda F değeri manidar bulunmuştur ($F_{(2-1187)}$=4.111, p<.05). Kayıtlı oldukları programlara göre öğretmen adaylarının "Ölçme ve Değerlendirme" yeterlik puanları arasında manidar fark vardır. Başka bir deyişle öğretmen adaylarının "Ölçme ve Değerlendirme" yeterlik düzeyleri kayıtlı olunan programlara bağlı olarak manidar bir şekilde değişmektedir. Kayıtlı olunan programlar arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffe Post-Hoc Çoklu Karşılaştırma Testi sonuçları Çizelge 4'te verilmiştir.

Çizelge 4

Ölçme ve Değerlendirme Yeterlik Düzeylerinin Kayıtlı Olunan Programlara Göre Scheffe Post-Hoc Çoklu Karşılaştırma Testi sonuçları

Kayıtlı Olunan Program	2) Fen Bilgisi Öğretmenliği	3) Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
1) Sınıf Öğretmenliği	**.035**	.079
2) Fen Bilgisi Öğretmenliği	-	.926

*P<.05

Çizelge 4'te görüldüğü gibi, Scheffe Post-Hoc Çoklu Karşılaştırma Testi sonuçlarına göre, Sınıf Öğretmenliği Programına kayıtlı olan öğretmen adayları ile Fen Bilgisi Öğretmenliği Programına kayıtlı olan öğretmen adayları arasında Sınıf Öğretmenliği Programına kayıtlı olan öğretmen adayları lehine (.05) manidar bir farklılık olduğu saptanmıştır. Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Programına kayıtlı olan öğretmen adayları ile Sınıf Öğretmenliği Programı ve Fen Bilgisi Öğretmenliği Programına kayıtlı öğretmen adayları arasında ise manidar bir farklılık bulunamamıştır. Bu bulgu, Sınıf Öğretmenliği Programına kayıtlı olan öğretmen adaylarının ($\overline{X}$=288.96) "Ölçme ve Değerlendirme" yeterlik puanlarının Fen Bilgisi Öğretmenliği Programına kayıtlı olan öğretmen adaylarından ($\overline{X}$=281.20) daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Kayıtlı olunan programlar bakımından öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirme yeterlik puanları ortalamalarının Fen Bilgisi Öğretmenliği Programına göre Sınıf Öğretmenliği Programında yüksek çıkması, Fen Bilgisi Öğretmenliği Programına kayıtlı öğretmen adaylarının söz konusu yeterlikleri kazanacakları "öğretimde planlama ve değerlendirme" dersine yönelik güdülenme eksikliğini akla getirmektedir. Nitekim Hoy ve Woolfolk (1990), Reed ve Bergeman (1992) da öğretmen yeterliğinin anlamı ve yapısını inceledikleri araştırmalarında, güdülemenin öğretmen yeterliklerini etkilediği sonucuna varmışlardır. Ayrıca bu sonuca göre, Sınıf Öğretmenliği Programına devam eden öğretmen adaylarının bir kısmının formu yanıtlarken kendilerini olduklarından daha yeterli gösterme eğilimi içine girdikleri düşünülebilir.

Araştırma ile belirlenen bu sonucun, Gökçe (1999) tarafından yapılan "İlköğretim Öğretmenlerinin Yeterlikleri" adlı araştırmanın bulgularıyla da bir paralellik gösterdiği gözlenmiştir. Söz konusu araştırmada da, "öğrenci başarısını değerlendirme" alanındaki yeterliklere sahip olma düzeyleri bakımından Sınıf Öğretmenliği Bölümünden mezun olan öğretmenler ile

diğer programlardan mezun olan öğretmenler arasında Sınıf Öğretmenliği Bölümüne kayıtlı olan öğretmen adayları lehine manidar bir farklılık olduğu saptanmıştır (Gökçe, 1999).

SONUÇ

Öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirme yeterlik düzeylerini saptamaya yönelik bir ölçme aracı geliştirmek, geliştirilen bu ölçek yoluyla öğretmen adaylarının kendi algılarına dayalı olarak ölçme ve değerlendirme yeterlik düzeylerini saptamak ve bu ölçekten aldıkları puanlar bakımından kayıtlı olunan program değişkenine göre aralarında manidar farklar olup olmadığını araştırmak amacıyla yapılan bu araştırmanın bulgu ve yorumlarına dayalı olarak öğretmen adaylarının, ölçme ve değerlendirme yeterlik puanlarının orta düzeyin üzerinde olmakla birlikte sahip olunması gerektiği gibi yüksek düzeyde olmadığı görülmektedir. Ölçme ve değerlendirme yeterlikleri içersinde en düşük düzeyde sahip olunan yeterlik, "ölçme araçları türlerine uygun istatistikî işlemleri bilme", en yüksek düzeyde sahip olunan yeterlik ise, "sınav kağıdının düzeni ile ilgili ilkeleri sınavı hazırlarken uygulayabilme"dir.

Öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirme yeterliklerine sahip olma düzeyleri; kayıtlı oldukları programlara göre manidar bir farklılık göstermektedir. Söz konusu farklılığa bağlı olarak ölçme ve değerlendirme yeterlikleri bakımından Sınıf Öğretmenliği Programına kayıtlı olan öğretmen adaylarının, Fen Bilgisi Öğretmenliği Programına kayıtlı olan öğretmen adaylarından daha yüksek puan ortalamasına sahip olması, "Ölçme ve Değerlendirme Yeterlik Algısı Ölçeği"nin geçerli olduğunu göstermektedir.

Araştırmada elde edilen sonuçlar, ölçeğin çalışma grubundan elde edilen veriler için geçerli ve güvenilir olduğunu göstermektedir. Bu araştırmanın kapsamadığı, Eğitim Fakültelerinin tüm programlarını içerecek şekilde benzer özelliklerde, farklı gruplarda güvenirlik ve geçerlik çalışmalarının yinelenmesi ve yapılan analizlerin karşılaştırılması özellikle faktör yapı geçerliğini belirleyebilmek açısından da önemlidir. Ayrıca yapılan analizlerde karşılaştırılan grupların yeterlik puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak manidar fark bulunmakla birlikte pratik manidarlık göz önünde bulundurulduğunda grup karşılaştırması analizlerinin farklı gruplarda ve ölçme-değerlendirme yeterlikleriyle ilişkili olduğu düşünülen diğer değişkenlerle de yapılmasında yarar vardır. Bu bakımdan "Ölçme ve Değerlendirme Yeterlik Algısı Ölçeği" Eğitim Fakültelerinin tüm programlarında kullanılarak araştırmalar yapılmalı ve elde edilen sonuçlar bu araştırmanın sonuçları ile karşılaştırılmalıdır.

KAYNAKÇA

Aydın, C. H. (1999). "Eğitim İletişimi Alanında Delfi Tekniğinin Uygulanışı", *Kurgu Dergisi,* 16, 225-241.

Balcı, A. (1997). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Ankara: 72 TDFO Bilgisayar-Yayıncılık, Gözden Geçirilmiş ve İlave Edilmiş İkinci Baskı.

Baykul, Y. (2000). *Eğitimde ve Psikolojide ölçme: Klasik Test Teorisi ve Uygulaması*. Ankara: ÖSYM Yayınları.

Büyüköztürk, Ş. (2002). *Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 1. Baskı.

Gorsuch, R. L. (1974). *Factor Analysis*. Philadelphia: Saunders.

Gökçe, E. (1999). *İlköğretim Öğretmenlerinin Yeterlikleri.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Hoy, W. K. and Woolfolk, A. E. (1990). "Prospective Teacher's Sense of Efficacy and Beliefs about Control". *Journal of Educational Psychology*, 82, 1, 81-91. Retrieved December 10, 2002, Web:http://ericae.net/ericdb/EJ442297.htm.

Karslı, M.C., Yıldız, K., Akgün N. ve Cerit, Y. (2001). "Yeni Yönetim Teorilerinin Bazı Kavramları Açısından Eğitim Fakültelerinin Akreditasyonu Uygulamasının Analitik Olarak Değerlendirilmesi". *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, Yıl:7, S.27.

Kavak, Y. (1999). "Öğretmen Eğitiminde Yeni Bir Yaklaşıma Doğru: Standartlar ve Akreditasyon", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi,* S.19.

Kılıç, A. ve Seven, S. (2002). *Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi*. Ankara: Pegem A Yayınları, 1. Baskı.

Küçükahmet, L. (1999). *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*. L. Küçükahmet (Editör), "Türkiye'de Öğretmenlik Mesleği Kazandırmanın Tarihi Gelişimi" (27-57), İstanbul: Alkım Yayınevi, 2. Baskı.

Lee, H. B. ve Comrey, A. L. (1979). "Distortions in a commonly used factor analytic procedure". *Multivariate Behavioral Research*, 14, 301-321.

MEB (1999). *Çağdaş Öğretmen Profili*. Ankara.
Reed, A. J. S. and Bergeman, V. E. (1992). *In the Classroom: An Introduction to Education*. Guilford, CT: The Dushkin Publishing Group.

Scherer, R. F., Wiebe F. A., Luther, D. C. and Adams J. S. (1988). "Dimensionality of Coping: Facor Stability Using the Ways of Coping Questionnaire", *Psychological Reports*, 62, 763-770.

Sözer E. (1991). "Türk Üniversitelerinde Öğretmen Yetiştirme Programlarının Öğretmenlik Davranışlarını Kazandırma Yönünden Etkililiği", *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* Eskişehir: 4 (1-2).

Tavşancıl, E. ve Keser, H. (2002). "İnternet Kullanımına Yönelik Likert Tipi Bir Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi", *Eğitim Bilimleri Dergisi*,1 (1), 79-100.

Turgut, M. F. (1977). *Tutumların Ölçülmesi, Eğitimde Ölçme Teknikleri Ders Notu*. No:7.

Ulutaş, S. (2003). *Genel Liselerdeki Öğretmenlerin Ölçme ve Değerlendirme Alanındaki Yeterlikleri İle Ölçme ve Değerlendirme İlkelerini Uygulama Düzeylerinin Araştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Ülkü, S. ve Koç, N. (1978). "Faktör Analizi Yetenekleri Sınıflama (Ayırtetme)", *A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10 (1-2), 25-34.

YÖK (1999). *Türkiye'de Öğretmen Eğitiminde Standartlar ve Akreditasyon*. Ankara: YÖK / Dünya Bankası Milli Eğitimi Geliştirme Projesi Hizmet Öncesi Öğretmen Eğitimi, Öğretmen Eğitimi Dizisi.

YÖK (1998). *Eğitim Fakültesi Öğretmen Yetiştirme Lisans Programları*. Ankara.

SOSYOLOJİK POZİTİVİZM VE TEOLOJİ ARASINDA MÜPHEMLEŞEN DİN SOSYOLOJİSİ

Ergün YILDIRIM*

ÖZET

Bu makale de sosyolojinin en önemli alt bilim dallarından biri olan din sosyolojisinin problemleri üzerinde durulmaktadır. Sosyoloji din üzerinde iki temel yaklaşım çerçevesinde bazı problemler içermektedir. Birisi "sosyolojik din", diğeri de "dinsel sosyoloji"dir. Bu yaklaşımlar bazı ciddi bilimsel sorunlara yol açabilmektedir. Bu sorunların neler olduğu ve nasıl aşılabileceğini tartışmak, bu çalışmanın temel amacıdır. Bu bağlamda, sosyolojinin kendine özgün kuramlarını ve bakış açılarını kullanarak hareket etmesinin zorunlu olduğu ve sosyolojik yaklaşımları söylemleştirerek dinin yerine koymaktan da uzak durması gerektiği öne sürülecektir.

SOCIOLOGY OF RELIGION AMBIGUITED BETWEEN SOCIOLOGICAL POSITIVISM AND THEOLOGY

ABSTRACT

In this paper, I will discuss religion of sociology. The main purpose of this article is to focus on the problems of sociological approach about religion. I argue that sociology generally has two main understanding of sociology of religion and the religious sociology. These approaches reflect some serious problems for scientific method. I think, we can avoid from these two understandings and also we can prefer rather to grasp scientific perspective ; so, we have to believe that sociology should be taken as a science, not as a religious discipline and also the sociology of religion is a sociological science but not a theological science. In my paper, I attempted to explain the matter in this respect.

* Y. Doç. Dr. , DPÜ Fen Edeb. Fak. Sosyoloji Böl.

GİRİŞ

Toplumların tarihsel süreç içinde yaşadıkları köklü değişmeler, dinsel yaklaşımların da büyük değişmeler yaşamlarına yola açmaktadır. Yeni tarihsel dönemde dünya toplumlarının kültürel formlarında, üretim ilişkilerinde, gündelik yaşam öykülerinde köklü değişmeler yaşanmaktadır. Söz konusu değişmeler küreselleşme, post-modernizm, bilgi toplumu gibi kavramlaştırmalarla yorumlanarak yeni toplumsal durumun resmi çizilmeye çalışılır. Bu yeni toplumsal ve tarihsel değişmelerin ürettiği durumlar, sosyolog Wright Mills'in kuramsal bakışıyla ifade edecek olursak, yeni bir toplumsal tahayyül inşa etmektedir. Burada yeniden oluşturulan toplumsal tahayyül, bir çok ilişkilere yeni bir üslup ve anlam getirerek paradigmal dönüşümlere yol açıyor. Artık insanlar, bu toplumsal tahayyül paradigması bağlamında yeni bir algılamaya yönelerek, kendi dünyasını yeniden inşa etmeye çalışmaktadırlar.

Bu yeni toplumsal tahayyül paradigmasında, değişen toplumsal olguların ürettiği yeni dinsel durumlar, yeni sosyolojik açıklamaları zorunlu kılmaktadır. Bu da din bağlamında yeni sosyolojik yöntemlerin ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Ayrıca, modern teorinin "dinin sonu"na ilişkin projeksiyonu (Stark, 1999), geçerliliğini kaybetmesiyle birlikte dinin sosyolojik analizi, yeni dinsel sorunlar eşliğinde tekrar önem kazanmaktadır. Öte yandan toplumsal alanda yaşanan dinsel kökenli gruplaşmalar, değişmeler ve çatışmalar; sosyal bilimlerin dinsel alanla ilgili çalışmalarını önemli ölçüde uyarmaktadır. Din sosyolojisi de bu çalışma yöntemlerinden biri olarak, sosyolojik perspektif öncülüğünde dinsel olguları yeniden anlamak amacıyla çeşitli tartışmalara yönelmektedir.

Bu çalışmamızda, sosyolojinin din olgusuyla ilgili yaptığı tartışmalarda ortaya çıkan çeşitli problemler üzerinde durmak istiyoruz. Kuşkusuz, peşin yargılardan kaçınarak nesnel bir tutumla dinsel olgulara yönelmek, dinsel tecrübelerin içerdiği çeşitliliğinin bilincinde olarak davranmak vb.(Wach, 1995) sorunlar hep tartışılmıştır. Bu yöntemsel sorunlar, bütün bilimler için geçerlidir. Ancak, din toplumbiliminde bunlardan daha derin sorunların var olduğunu düşünüyoruz. Bu sorunların bir boyutunu, bu makalenin sınırları içinde iki kategoride tartışmaya çalışacağız: "Sosyolojik din" ve teolojik din toplumbilimi olarak "dini sosyoloji".

Sosyolog, dinsel ilişkilerin pratik temsillerini araştırırken bu sorunların varlık bilincini içinde taşıyarak davranırsa, nesnel verilere ulaşabilme imkanını çoğaltacaktır. Ayrıca bu makale, üstü örtük bir biçimde dindar bir

toplumbilimcinin nesnellik sorununa da belli açıklamalar getirmeyi deneyecektir. Çünkü bazen bir toplumbilimci, hem inanmak gibi kesin değerleri bulunmakta hem de bir bilimsel bilgi türü olarak sosyolojik bilginin nesnellik yöntemi ile çalışmaktadır. Burada iki alan arasındaki gerginliği sosyolog nasıl bir bilimsel zihinle aşabilir sorusu önem taşımaktadır. Ya da iki alanı dışlamadan çalışmalarını nasıl daha sağlıklı bir biçimde yürütebilir? Bu amaçla, sahip olması gereken din ve sosyoloji algılaması ne olmalıdır? Bu sorunların belli boyutlarına, bir makalenin sınırları çerçevesinde ışık tutmaya çalışacağız.

Sosyolojik Din: Sosyolojinin Dinselleşmesi

Sosyolojik din kavramı, bu makale boyunca dinin "sosyolojik bir dinsel" konsept içinde algılanarak öne sürülmesi anlamında kullanılmaya çalışılacaktır. Bu kavramlaştırmayla, sosyolojinin bir bilim düşüncesinden öte, bir hakikat söylemi olarak üretilerek dinin yerine konulması anlamı saklı bulunmaktadır. Böylesi bir durumda sosyolojik din, sosyolojinin herhangi bir akademik disiplin gibi atalar tapıcılığının bir formuna dönüşmesi anlamına gelmektedir. Bu tapıcılıktaki kült, antik bir hikaye gibi gençleri sosyalleştirmek amacıyla dizayn edilen bir nakarat içinde tekrar tekrar ezberletilir. Bu koşullarda din sosyolojisi, bu özelliklere uygun tutuma sahip bulunmaktadır (Aldridge,2000). Kendisini bir din formuyla üreterek belli alışkanlıklar ve belli söylemleri tekrarlayıp durur; bireylerin zihinsel dünyalarını kalıplaştırır. Açıklama yapmaktan çok kalıplar üretir, yorum geliştirmekten çok inanç geliştirmeye çalışır. Nitekim hem klasik Batı sosyolojisi deneyiminde hem de Türk sosyoloji deneyiminde sosyolojik din söyleminin birçok izlerine rastlayabilmekteyiz. Bu söylemin önemli ölçüde modernliğin kendisini kimi zaman hakikat olarak üretmesi çabasına da eşlik ettiğine tanık olmaktayız.

19.yüzyıl pozitivist sosyoloji yaklaşımının ilk kurucusu olan Auguste Comte, sosyolojik din söyleminin ilk düşünürüdür. Comte, öncelikle toplumu kendi başına önemli bir özne olarak benimser. Ona göre bu toplum öznesi, her şeyi tanımlayan bir alan olarak mutlak ve özerk bir tahayyüle sahiptir. Gerçekten de Comte, "19. yüzyıl içinde büyüyen biri olarak, toplumun devletten daha önemli olduğu gerçeğini benimsedi. Onun pozitivist felsefesi, devletin kullandığı ve kökeni analiz eden bir siyaset bilimi değildi. Genel olarak bir toplum bilimi idi"(Halfpeny,1982;17) Kuşkusuz bu toplum bilimi, Fransız sonrası Batı toplum bunalımlarını gidermeye yönelen bir "bütünlük"tü. Nitekim Comte, bu bütünlüğü bozacağını düşündüğü din, mistisizm ve ütopik devrimciliği pozitivist felsefenin düşmanı olarak ilan etti (Halfpenny, 1982).

Auguste Comte, sosyolojik bilgi aracılığıyla geliştirdiği hakikat söylemini adeta dinin yerine koymak istemektedir. Bu din, seküler ve pozitivist bir dindir. Ona "insanlık dini" adını veriyor. Ona göre bu din, kendisini topluma tapmaya adamıştı. Bu bağlamda, insanlık dini pozitivizm kilisesinin rahipliği tarafından ilan edildi ve yönetildi. Başında da en üst düzey rahip olarak Comte bulunuyordu(Halfpenny,1982). Comte'nin geliştirdiği bu insanlık din söylemi, belli bir kitlenin de ilgisine karşılık gelmekteydi. Bu sempatizanlara göre, sosyoloji bütünleştirici bir toplumsal güç olarak dinler ya da diğer inanç sistemlerini kurmak için seküler bir alternatif olabilmektedir (Halfpenny,1982).

Yine Comte, ünlü "üç hal yasası"ndan yola çıkarak, tarihsel ilerlemeyle birlikte insanların artık dinselliğin etkin olduğu toplumsal dönemi aştığı vurgulanmaktadır. Yeni toplumsal dönemde din yerine bilim geçmektedir. Böylece sosyoloji, pozitivizm paradigmasında dinselleşerek insan ve toplum yaşamında dinin yerine geçmeye çalışır.

Sosyolojik pozitivizmin din yaklaşımını destekleyen bir başka sosyolog da Durkheim'dir. Ona göre toplum, bireyin dışında bireye kendisini dayatan mutlak, özerk ve nesnel bir otoritedir. İçinde bütün insani ilişkilerin yayılarak varolduğu ve devam ettiği bir mutlaklık alanıdır. İnsanın insanlaşmasını sağlayan ilişkiler ağının çerçevesidir. Dinsel doğanın da nedenidir:

> "Kendi başına kutsal bir gerçeklik olan sadece toplumdur. O doğanın düzenine girer, ama doğayı aşar. Hem dinsel olgunun nedenidir hem de kutsal olan ve kutsal olmayanın kendiliğinden ayırımın haklı kılınmasıdır"(Aron,1986;341).

Durkheim için din, "kesin olarak toplumun kendisiyle ilgili bilinçlenmesi sonucu oluşan semboller sistemidir. Düşünme yoluyla kendisi olmanın kollektivitesidir"(Jones, 2001;209). Dinsel olgular idealler, semboller, kutsallık, güç ve temsiliyet ile tanımlanır. Allah düşüncesi ise bir toplumun inanç ve temsiliyetin kolektif nesnesidir (Aldridge,2000). Böylece Durkheim dinsel olguyu, " toplumun kendisine tapması" (Adridge,2000) ve kutsallığın toplumsal kollektivite aracılığıyla ortaya çıkması biçiminde tanımlar. Toplum kavramı kutsallaştırılarak, tanrısal bir kimliğe büründürülür. Hakikat, toplumsallığın ürettiği ortak bilinçte ortaya çıkan bir söylem ya da bir durumdur. Sosyoloji, dinin hakikati Allah kavramıyla açıklamasına benzer bir biçimde, gerçeklik/hakikat bilgisini toplumla açıklayan bir söylem-bilim olarak algılanır.

Türkiye'de de "sosyolojik din" yaklaşımı, Türk sosyolojisi içinde güçlü taraftarlara sahip bulunmaktadır. Bu yaklaşımı benimseyen sosyologlar,

Osmanlı toplumsal düzeninin parçalandığı ve Cumhuriyet ideolojisinin kurulduğu tarihsel koşullarda söylemlerini inşa etmektedirler. Sosyologlarımız, sorunlarımızı bilim aracılığıyla çözmek üzere sosyolojiye kurtarıcı bir bilim misyonu vermişlerdir (Yıldırım,1999). Bu bağlamda belli görüşleri ileri sürmektedirler. Örneğin Ziya Gökalp'ın ifadeleriyle sosyoloji, "içtimai bir iman ile inanılan , içtimai bir aşk ile sevilen"(Gökalp,1330) bir bilimdir. Prens Sabahattin için ise sosyoloji, " en emin bir rehber"dir (Yıldırım,1999).

Türk sosyolojisinin pozitivist yaklaşımında sosyoloji, dinin yerine geçerek "iyi" ve "şer" gibi dinsel anlamlar üretir. Ziya Gökalp'in çalışmalarında bu yaklaşım şu ifadelere bürünmektedir:

> "O halde kıymet hükmünün doğru bilincin maddi bir vücud-u hariciye mutabakatıyla değil, içtima-i bir vücud-u zihniye muvafakiyetiyle kaimdir; yani bu hükmün medlulunü eşyanın tabiatında değil, cemiyetin imanında da aramak gerekir...Cemiyeti teşkil eden müesseseler iman-ı içtimaiye müstenit bir sürü kıymetlerin mecmuundan ibarettir"(Gökalp,1330;17) .

Metinde görüldüğü gibi, bir yargının doğruluk değerini maddi olguların dışındaki durumlarla değil, "cemiyetin imanında" aramak gerekmektedir. Burada toplum, değer tanımı yapabilecek bir özne olarak algılanır. Ona, sosyolojik pozitivizmin geliştirdiği mutlaklık anlamı verilerek, değer geliştirecek bir disiplin olarak bakılmaktadır.

Sosyolojik din yaklaşımı, sosyolojik yaklaşımı mutlaklaştıran ve bu bilginin kaynağı olarak toplumu her şeyin üstünde özerk bir otorite olarak görmektedir. Bu yaklaşım, pozitivizm kuramının perspektiflerinden yararlanmaktadır. Kuramın ürettiği dinsel argümanlar, çoğunlukla sosyolojik bilginin önermelerini hakikatleştirerek/ mutlaklaştırarak dinin yerine koymaya çalışmaktadır. Sosyoloji, analitik bir bilim olmanın ötesinde, insanlara toplum merkezli hayat açıklamaları getiren bir söylem olmaya yönelmektedir. Kısaca, sosyolojik bilgi dinselleşmektedir.

Dini Sosyoloji: Teolojik Bir Toplumbilimi

Dini sosyoloji kavramı, değişik toplumsal dönemlerde ve farklı sosyologlar tarafından kullanılmıştır. Türkiye'de Hilmi Ziya Ülken, Dini Sosyoloji adıyla 1944 yılında yayınladığı kitapta, klasik din sosyolojisinin çalışma şablonlarına uygun bir şekilde "düz bilgiler" vermektedir. Dini sosyoloji kavramı üzerine herhangi bir analize gitmemektedir (Yıldırım,1999). Ona göre, "dini sosyoloji" yöntemsel olarak birbirine zıt iki yaklaşımdan meydana gelir. Birincisi, Fransız sosyologu Durkheim tarafından temsil

edilir; ve dinsellik olgusunu toplumun bir ürünü olarak ele alır. Diğeri de Marks'dır ve maddeci yaklaşıma dayanarak dini ekonomik üretimin kollektif tezahürü olarak görür. Bunları sentezleyerek dini olayları hem madde hem de mana çerçeveleriyle birlikte yorumlayan sosyolog ise Weber'dir (Ülken,1944).

Dini sosyoloji kavramını kullanan bir başka sosyolog da Gustav Mensching'dir. Dini Sosyoloji adlı eserinde kavramı şöyle tanımlıyor: "...çok iyi tayin edilmiş ve belirlenmiş ilişkilerle sosyolojiye bağlı olduğu kadar, dinler etüdüne de bağlıdır...dini sosyoloji, kendine konu olarak dini tezahürler dünyasına ait olan sosyolojik gelişmeleri...incelemektedir" (Mensching ,tarihsiz).

Tanımda anlaşılacağı üzere dini sosyoloji, salt sosyoloji bilimine dahil olan bir uğraşı alanı olarak algılanmamaktadır. Dini çalışmalara da bağlı olan bir perspektif olarak görülmektedir. Böylece dini sosyoloji kavramıyla , din sosyolojisinin diğer ucunda yer alan önemli bir probleme işaret edilmiş oluyor. O da din sosyolojisi çalışmalarında, dini bakışın dominant bir unsur olarak öne çıkarılmasıdır. Başka bir ifadeyle, din sosyolojisinin sosyoloji ile din perspektifleri arasında parçalanmasıdır. Bu durumda teolojik bir toplumbilimden hareket edilerek genel sosyoloji kuramından uzaklaşılmaktadır. Teolojik bakış, sosyolojik bakışın önüne geçmektedir. Örneğin, Wach gibi araştırmacılar dinsel alanı özerk, aşkın ve topluma etkide bulunan bir çerçeve olarak (Vrijkof,1988) nitelemek suretiyle sosyolojik tutumdan uzaklaşarak bunu temsil etmektedirler.

Burada, sosyolojik pozitivizmin toplumu mutlaklaştırıcı yaklaşımlarına tepkisel olarak, dinsel yaklaşım toplumu yorumlamada ana belirleyici unsur haline gelmektedir. Ya da yarı dini yarı sosyolojik bir yöntem olarak karmaşık çalışmalar karşımıza çıkmaktadır. Böylece sosyolojik bilginin düzenli, anlamlı, yöntemsel dilinden yoksun önermeler; "anlamlı" açıklama yapma imkanı taşıyamazlar içlerinde.

Dini sosyoloji kavramını kullanarak dinsel bir toplumbilim geliştirmeye çalışan sosyologlardan belki en önemlisi Fransız Gabriel Le Bras (1891-1970)'dır. Bras, başlangıçta meslektaşı Willaime ile birlikte çalışır ve Durkheim'in kuramlarını reddeder. Sosyologların alışılagelen ilgilerinden farklı olarak, olağanüstü durumlara açıklama yapmaktan uzak durur. Onun için önemli olan, Allah tarafından insanlığa bahşedilen Hıristiyan inancının gizemleridir (Aldridge,2000). Le Bras'ın ve onun meslektaşlarının çalışması, büyük din teorilerinden uzaklaşarak "dinsel insan"ın tecrübeye dayanan çalışmaları alanında yoğunlaştı. Nitekim bunun bir sonucu olarak Bras, Roma katolisizmi ve kilise yaşamında gerçekleşen katılımın düzeyleri

üzerinde derinleşti. Bu derinleşme, Bras'ın ülkesi Fransa'daki Katolik hiyerarşideki kaygı problemiyle çok iyi uyuşuyordu (Aldridge,2000).

Başka bir açıdan, sosyolojinin bir din toplumbilimine dönüşmesi sorununa açıklama getirmede bize yardımcı olabilecek en önemli kavramlaştırmalardan biri de sosyografi (sociography) tezi olmaktadır. British sosyolog Aldridge'nin geliştirdiği bir sınıflamaya göre din sosyolojide dört temel yaklaşımla açıklanmaktadır. Bunlardan biri de sosyolojiyi teolojik çalışmaların hizmetine (kilise kurumu denetiminde çalışan sosyologların yaptığı araştırmalar gibi) sokan sosyografya'dır. Sosyografya, dine servis yapan bir sosyoloji anlamına gelmektedir:

> "Sosyografya, sosyolojik analizlerde önemli bir ilk basamaktır. O, sosyal yaşam hakkındaki datanın ham korelasyon ve koleksiyonunu içerir. Örneğin, bölge,yaş,sosyal sınıf ve aynı değişkenler ile eşlik eden kilise modellerinin haritaları çıkarılır...Din meselesinde , sosyografik yaklaşım mükemmel olan gösterilmiş hakikat etrafındaki sınıra saygıda itinalıdır. Pratikte bu başkasına adama çabası dinsel otoriteler içindir"(Aldridge,2000,9).

Aslında sosyografya yaklaşımı, dinsel bir toplumbilim modelinin sınırlarını, açmazlarını ve imkanlarını örnekleyen önemli bir çalışma olarak karşımıza çıkar. Bu sosyoloji çalışma modelinde, sosyoloji bilimi dinsel kurum ve otoritelerin çalışma hizmetlerine bağımlı kalarak faaliyet göstermektedir. Böylesi bir etkinlik çabası, sosyolojiyi (ya da din sosyolojisini) bilimsel kimliğinden uzaklaştırarak onu bir araca dönüştürdüğü ortadadır.

Sosyolojik din yaklaşımında dinsel olgu, bilim veya modernliğin araçsal çabalarına hizmete sokulurken, dini sosyoloji de sosyolojiyi teolojik bakışın hizmetine sunmaktadır. Bu tutumlar ve perspektifler nedeniyle, her iki din toplumbilimi yaklaşımı da araçsallığı öne çıkararak bilimsel nesnellikten uzaklaşmaktadır. Bilim yerine araçsallık ve söylemselliği öne çıkaran bir etkinliğe dönüşmektedirler. Belki de buna sosyolojinin dinsel çalışma etkinliklerinde yaşadığı "derin paradokslar" dememiz gerekiyor.

Sonuç Yerine: Teoloji Üretmeyen, Din Karşıtlığına Bürünmeyen "Anlamacı" Bir Bin Toplumbilimine Doğru

Sosyolojik din yaklaşımı, gözlemlemeye çalıştığımız gibi sosyoloji bilimini bir din olarak üretme riskini taşıyor. Sosyoloji, dinin yerine geçerek hakikat olmaya çalışıyor. Bu tutum, din sosyolojisinin din biliminin yerine geçerek din vazeden bir kimliğe bürünmesine yol açmaktadır. Sosyoloji de dinselleşiyor.

Öte yandan, dini sosyoloji yaklaşımı da bir teolojik din sosyolojisi yaratmaktadır. Örneğin, Hıristiyan Sosyolojisi ve İslam Sosyolojisi adlı çalışmalarda bu tezin örnekleriyle karşılaşabilmekteyiz. Bu çalışmalarda sosyolojik perspektiften yoksun bir tutumla teolojik bakış öne çıkarılmaktadır. Sosyoloji araçsallaşarak, çeşitli dinsel yaklaşımların kendilerini açımlanmasına katkıda bulunan bir yönteme dönüşmektedir.

Sosyolojinin, dinin akide gibi gözlemsel alana giremeyen sorunları üzerinde tartışma yapmaktan kaçınması gerekir. O, ancak dinin dünyevi olarak kavranabilir toplumsal pratik temsilleri üzerinde çalışarak nesnel verilere ulaşabilir. Nesnellik, burada doğal bilimlerin nesnelliğinden farklı olarak, "anlaşılabilen" olgular üzerinde çalışmak demektir. Bu da dinsel olgular alanında dinsel karizmaları, sembolleri, ritüelleri, giysileri, hareketleri vs. gözlemleyerek yapılabilir. Dinsel olguların grupsallıklar içinde ürettikleri durumları tartışarak elde edilebilir. Yukarda bahsettiğimiz iki temel yöntemsel sorundan kaçınabilmemiz, ancak bu şekilde mümkün olabilmektedir.

Din sosyolojisi, dinin hakikat önermeleri karşısında "karşıt" ya da "taraftar" bir söylem içine girmeye yönelmeden, "anlamacı" bir bilim olarak kurumsallaşabilir. Bu sosyolojik tutum , Weber'in çalışmalarında da öne çıkmaktadır(Özlem,1990). Ancak Weber'in bilimsel yaklaşımı, bazen "değer-üstü" bilim tutumunu mitleştirmeye götürmekten de geri kalmamaktadır(Gouldner,1973). Sonuçta, toplum bilgilerini üreten, tartışan ve yorumlayan bir "anlayan" olarak sosyolog vardır ve sosyolog da bir "sosyologlar cemaati (community)" içinde çalışmaktadır(Kuhn,1982). Sosyoloji bilimi, insanlar ve onlara ilişkin durumları incelediği için bir fizik ve kimya kadar nesnel olması beklenemez. Sosyoloji, Alman tarihselci bilim geleneğinden çıkan hermenetik bir dille konuşursak, bir kültür bilimidir. Bu nedenle, doğa bilimlerin kullandığı yöntemlerden farklı yöntemlerle çalışır. Toplumsal durumların anlamını, yine toplumsallık perspektifiyle yorumlayarak ortaya koyar (Dithey,1999-Hekman1999). Bu bağlamda sosyoloji ne bir hakikat ne de bir iktidar biçimi olarak durmalıdır. Sosyoloji, bir insan bilimi olarak eleştiren, açıklayan, gözlemleyen insansal bir entelektüel etkinlik olmalıdır (Bourdieu,1997). Din olgusuna da bu sosyolojik perspektifle yaklaşabiliriz. Bu bağlamda din sosyolojisi dine karşıt ya da dine adanan bir söylem değil, dini "anlamaya" yönelen bir bilim disiplini olmalıdır. Din toplumbilimi, dinsel söylemler geliştiren çabalardan uzak durarak sosyolojik doğasını korumalıdır.

Din sosyolojisi, her şeyden önce bir sosyoloji alanıdır ve bu disiplinin tahayyülü içinde doğasını sürdürebilir; kuram ve yaklaşımlarını yine bu doğa içinde kalarak geliştirebilir. Onu ilahiyat perspektifiyle yorumlamak, onu sosyoloji kimliğinden koparır. İlahiyat, din sosyolojisi için sadece çeşitli

olgular sunan bir alan olarak görülebilir. Dinler tarihi, antropoloji ya da etnografya bilimleri gibi katkı sağlayan alt-disiplinler olarak değerlendirebiliriz. Sosyoloji, din olguları üzerindeki çalışmalarını sosyolojik kuramların dilini kullanarak belli açıklamalara varabilir. Önceliği toplumsal tahayyüle vererek dini anlamaya çalışmalıdır.

Sosyolojinin bir bilim olarak politikadan ekonomiye, kentleşmeden kadın konusuna kadar çeşitli sorunlarımızın anlaşılmasında büyük bir katkısı bulunmaktadır. Dinsel sorunlarımızın anlaşılmasında da (benzer bir biçimde) önemli katkılar sağlamaktadır. Değişen toplumsal doğayla birlikte değişen yeni dinsel durumlar, bunu bizlere göstermektedir. Ancak bizim vurgulamak istediğimiz olgu, bu katkıların üretiminde karşı karşıya olduğumuz sorunlar ve bu sorunların bilincinde olarak çalışmaların sürdürülmesidir. Din toplumbilimcisi, çalışmalarını yaparken (ya da sosyolog dinle ilgili çalışırken) karşı karşıya olduğu yöntemsel sorunları görerek bilinçli davranması ve gerçekliklere ulaşma çabasında olmalıdır.

Kaynakça

ARON, Raymond, **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, İş Bankası Yayınları, 1986, Ankara.

ARSLAN, Hüsamettin, **Epistemic Cemaat**, Paradigma Yayınları, 1992,İstanbul.

BOURDIEU, Pierre, **Toplumbilim Sorunları**, Kesit Yayınları,1997, İstanbul.

DILTHEY, Wilhelm , **Hermeneutik ve Tin Bilimleri,** Paradigma Yayınları, 1999, İstanbul.

DURKHEIM**,** Emile, **Suicede**,1897; akt, Susan Stedman Jones, Durkheim Reconcidered, 2001, Oxford.

ÖZLEM, Doğan, **Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji**, s.130-132, Ara Yayıncılık, 1990, İstanbul.

HALFPENNY, Peter, **Positivism and Sociology: Explaining Social Life**, 1982, London.

HEKMAN, Susan, **Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik**, Paradigma Yayınları 1999, İstanbul.

KUHN, Thomas, **Bilimsel Devrimlerin Yapısı,** Alan yayıncılık 1982, İstanbul.

MENSCHİNG, Gustav, **Dini Sosyoloji**, Mehmet Aydın, s.4, tarihsiz, Konya.

GOULDNER, Alvin, "**Anti-minotaur: The myth of a value-free Sociology,** pp. 3-26, in For Sociology, Penguin Books, 1973, England.

GÖKALP, Ziya, "Örf Nedir?", **İslam Mecmuası**, sayı:10,5,Haziran, 1330, İstanbul.

GÖKALP, Ziya, "**Kıymet Hükümleri**", İ.M, sayı:17,4 Kanunuevvel, 1330, İstanbul.

JONES, Susan Stedman, **Durkheim Reconcidered**, 2001, Oxford.

ÖZLEM, Doğan, **Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji**, Alan yayıncılık, 1990, İstanbul.

STARK**,** Rodney, **Doing Sociology: A Global Perspective**, 1999, USA

WACH, J., **Din Sosyolojisi**, 1995, İstanbul.

ÜLKEN, Hilmi,Z., "Başlangıç", **Dini Sosyoloji** içinde, 1944,İstanbul.

VRİJHOF, Hendric, "Din Sosyolojisi Nedir?" , s.275-279, **Din Sosyolojisi İ**çinde, Haz: Y.Aktay, E.Köktaş-1988, Ankara.

YILDIRIM, Ergün, **Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi,** 1999, İstanbul.

PSİKO-SOSYAL GELİŞİM SÜRECİ İÇERİSİNDE İNSAN VE SPOR İLİŞKİSİ

RELATİONSHİP BETWEEN HUMAN AND SPORTS IN PSYCHO-SOCİAL DEVELPOMENT PROCESS

Veysel KÜÇÜK
Harun KOÇ

ÖZET

Günümüzde spor sadece insanların fiziki ve psikolojik açıdan güçlenmesi için sürdürülen bir faaliyetler bütünü olmaktan, daha ileri gitmiştir. Bununla birlikte spor, sorumluluk ve iş birliği eğilimi ile düzen sağlama kabiliyetini ortaya çıkararak kişinin sosyalleşmesine yardımcı olan önemli bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyin sosyal yaşamı içerisinde, psiko-sosyal gelişimini desteleyerek bunu hızlandırmasına yardımcı olan faktörlerin başında spor yer almaktadır. Sporun kişilerin psiko-sosyal gelişiminde önemli bir yeri olduğu, insanların sosyal ve psikolojik bakımdan aktif kılmanın en kolay yolunun spordan geçtiği unutulmamalıdır. Birey sportif etkinliklere katılmakla, manevi yalnızlığın doğuşunu hazırlayan etkileri gidererek, iş hayatında görülen ve daha sonra genelleşerek sosyal hayata yansıyan, amaçsızlık ve monoton çalışma şartlarının doğurduğu kötümser ve bunalımlı tutumların giderilmesini en kolay spor yolu ile ortadan kaldırabilir.

Anahtar Kelimeler: Psiko-sosyal Gelişim, Sosyalleşme, Spor ve Psiko-sosyal Gelişim, Spor ve Sosyalleşme.

ABSTRACT

Actually, sports has been developped further more than people's being strong physically and psychologically.Also sports helps people to have responsibility and skill tend in co-working and makes the people more social. In person's social life supporting the psycho-social development, sports plays an important role and assists the nation's join togetter.It is not to be forgotten that sports has got an important place in people's psycho-social development and being active as psychologically by means of sports in the easiest way. The person removes his or her reasons of loneliness by joining sports activities and also seen on the business life monotonous and aimless conditions which causes pessimistic depressions by the same easiest way of sports.

Keywords: Psycho-Social Development, Socializing, Sports Psycho-Social Development, Sports And Socializing.

Yrd. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, BESYO
Araş. Gör. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, BESYO

GİRİŞ

Günümüzde insanların fiziksel, duygusal ve toplumsal bakımdan gelişimi grup çalışmasının kolaylaştırılması, karşılıklı dayanışmanın sağlanması ve toplum üyeliğinin kazanılmasının en kolay yollarından biri spor olgusudur. Spor, bir takım fiziksel aktiviteler bütünü olmasının yanı sıra insanlara bir kişisel ve sosyal kimlik hissi ve grup üyeliği duygusu vermesi ile bireyin sosyalleşmesine yardımcı olan bir kavramı ifade eder.

Spor, büyük önem verilen bir çok sosyal değerin oluşmasına ve sürekli hale gelmesine yardımcı olur. Spor bu işlevi bir çok yolla başarabilir. Spor kavramı içerisinde insanların kendilerini ifade edecekleri bir alanın bulunması en azından bu tür etkinliklere destek vererek bir sosyalleşme süreci içerisinde yer almaları psiko-sosyal bakımdan gelişmelerine yardımcı olmaktadır. Sosyalleşme birey ve toplum açısından farklı bir anlam taşır, toplum açsından kültürün kuşaktan kuşağa devrini ve bireyin, örgütlenmiş bir sosyal hayat içerisinde belirlenmiş normlara uymasını sağlar. Bu açıdan sosyalleşme bireyin benlik ve kişiliğini oluşturan temel etkenlerden biridir.

İnsanların başarılı olma ihtiyacı psiko-sosyal gelişim içerisinde kişinin kendine olan güvenini kazanması veya tazelemesi açısından önemlidir. İşte kişinin burada kendini başarılı kılabilmesinin en kolay yollarından biri de spor sayesinde sağlanabilmektedir. Sporun, sadece fiziksel bir takım faaliyetler bütünü olarak düşünülmemesi, bununla birlikte ferdin sosyal, duygusal ve toplumsal bakımdan da gelişmesi için çok önemli bir sosyal olgu olduğu unutulmamalıdır. Nitekim Atatürk'te bunu şu sözlerle ifade etmiştir; "Spor, yalnız beden kabiliyetinin bir üstünlüğü sayılamaz; idrak ve ahlak da bu işe yardım eder. Zeka ve kavrayışı kısa olan kuvvetliler, zeka ve kavrayışı yerinde olan az kuvvetlilerle başa çıkamazlar. Ben sporcunun zeki çevik ve aynı zamanda ahlaklısını severim" (Aracı, 2001). Sporun insanın kişiliği üzerine olan etkileri göz önünde bulundurulduğunda, insanların kişilik gelişimleri açısından sporun ne derece önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu yönü ile spor, bireyin kendi dar dünyasından kurtularak başka ortamlarda, başka kişilerden düşüncelerden insanlarla diyalog içinde bulunmasını, onlardan etkilenmesini ve onları etkilemesini sağlayarak insanların gelişiminde önemli bir yeri vardır.

SOSYALLEŞME VE SPOR İLİŞKİSİ

Sosyal gelişim, kişinin doğumdan yetişkin oluncaya kadar, başka insanlarla olan ilişkilerinin ve onlara karşı geliştirdiği bilgi ve duygular bütünü olarak ifade edilir. Başka bir değişle sosyalleşme, kişinin yetişkin çevresinde geçerli olan norm ve değer yargılarında uygun bir davranış geliştirme sürecidir (Binbaşıoğlu, 1982). Bir başka tamıma göre ise sosyalleşme kişinin

grup normlarına uyması ve bunları öğrenmesini sağlayan süreçtir (Aslantürk, 2000).

Sosyalleşme sayesinde insan, toplumun ortaya koyduğu tavır ve hareket modellerini, örnekleri ve düşünme biçimlerini öğrenmektedir. Böylece sosyalleşme, kişinin toplumsal kültürle bütünleşmesini ve içinde yaşadığı toplumla uyum sağlamasını mümkün kılan bir mekanizmadır. Kişinin toplum içinde diğerleri ile birlikte ortak bir hayat sürdürebilmesi, toplumun örf ve adetlerine, geleneklerine, göreneklerine itaat etmesi, yeme, içme, giyinme, uyuma, oynama, çalışma bakımından asli bir takım teknikleri kabul etmiş bulunması, sosyal hayatın norm ve ayinlerine uyması ve grup içinde kendisine verilecek rolleri gereğince yerine getirebilmesi ile mümkün olabilir (Dönmezer, 1994).

Fert sosyal hayattan haberdar olduğu oranda bir takım sosyal faaliyetlere katılacaktır. Fertler toplumda sosyalleştikleri oranda, mevcut faaliyetlere katılma eğilimleri artmaktadır. Bu noktada spor sosyalleşen ve sosyalleşme eğilimi artan fertlerin uğraşacakları bir konu haline gelmektedir (Erkal ve diğerleri, 1998).

Spor bireyin dinamik sosyal çevrelere katılımı sağlayan bir sosyal etkinlik olması özelliğinden dolayı kişinin sosyalleşmesinde önemli bir role sahiptir. Modern toplumlularda sporun çoğunlukla kollektif bir etkinlik olduğu göz önünde bulundurulduğunda, sportif faaliyetler aracılığı ile, spor ile ilgilenen bireyler değişik insan grupları ile sosyal ilişkiye girmektedir. Spor, bireyin kendi dar dünyasından kurtularak başka ortamlarda, başka kişilerden, inançlardan, düşüncelerden insanlar ile diyalog içinde bulunmasını, onlardan etkilenmesini ve onları etkilemesini sağlamaktadır. Bu yönü ile sporun, yeni dostluklara kurulmasına, pekiştirilmesine ve sosyal kaynaşmaya destek sağladığı söylene bilir. Spor sadece spor yapanlar değil izleyici kitleler arasında da önemli bir sohbet ve muhabbet konusu oluşturmaktadır (Çaha, 2000). Başlangıçta kişisel bir olgu olarak başlayan sportif faaliyetler, daha sonraları toplumsal bir nitelik kazanmasıyla daha geniş kitlelere ulaşmayı başarmıştır (Küçük ve Acet, 2002).

Spor günlük hayatın hemen hemen tüm yönlerine etkileyen çok önemli bir kurumdur. Spor toplumların sosyal hayatında itibarlı bir yere sahiptir. Sporun gücü, onun bir sosyalleştirme aracı olmasıyla ve insanları birleştirici rolünü yerine getirmesi ile ölçülür. Spor, sosyalleşme ve sosyal değişim aracı olarak hizmet veren olağanüstü bir güce sahiptir. Spor, büyük önem verilen bir çok sosyal değerin oluşmasına sürekli hale gelmesine yardımcı olur. Bu değerler çok çalışmayı, fedakarlığı, hakkaniyeti, sadakati, sorumluluğu, güvenilirliği hoşgörüyü ve kendine disiplin altına almayı kapsamaktadır. Spor, bireylerin ve toplumun istikrarına gerekli değer kurum

ve davranışların oluşumuna katkı sağlar. Sosyalleşme sürecinin önemli bir sonucu rol öğrenmektir. İnsanlar onlara uygun olan sosyal rolleri öğrenirler, hemen tüm insanlar çocukken oyun, spor ve diğer aktiviteler ile sosyalleşirler. Bu faaliyetler iyi yurttaş, iyi arkadaş, sorumluluk sahibi komşu, iyi öğrenci, birlikte çalışma, liderlik vb. rolleri öğrenmede önemli hazırlayıcılık görevi yaparlar.

Spor bu işlevi bir çok yol ile başarabilir. Sporun popülerliği sosyal sınıf ırk, cinsiyet ve yaş ayrımı gözetmeyen bir olgu olması sosyal rollerini daha kolay yerine getirmesini sağlamaktadır. İnanılmaz çekiciliği ve görüntüsü ile spor ayrıca gerilim ve çatışmanın sınırını aşarak insanlar ve toplumlar arasında iletişimin kurulmasını sağlar. Spor bireyleri bir ailenin, komşuluğun, şehrin veya milletin takım üyeleri haline getirecek güce sahiptir. Bazı araştırmacılar sporun çoğu kez karşı koyma ve sosyal değişim için bir katalizör işlevi gördüğünü iddia etmişlerdir.

Günümüz toplumların spor yapmaya ve izlemeye duyulan ilginin artması çağdaş sosyal hayatın ayırt edici özelliklerindedir. Dil, din, ırk ve cinsiyet ayrımı olmadan tribünler ve televizyonların başında dünyanın her tarafından milyonlarca insanı aynı anda toplayabilen başka bir olay yoktur (Yetim, 2000).

Her türlü spor etkinliği sosyal bir deneyimdir ve çoğu zaman duyguları içerir sportif etkinliklere katılan birey oyun ve hareketler aracılığı ile duygularını ifade etme imkanı bulur. Saldırganlık, öfke, utangaçlık vb. duygularında boşalım sağlar ve bunları kontrol etmesini öğrenir. Baskı altındaki enerjiden kurtulmanın yolu oyun yada spor etkinliklerine katılmaktır. Beden eğitimi ve spor etkinliklerine katılmak bireyin fiziksel olduğu kadar benlik gelişimine de katkıda bulunur. Benlik genelde bireyin ne olduğu ne olmak istediği ve çevresini nasıl tanıdığı konularındaki bilinçliliği olarak ifade edilir. Birey bu bilince kendini başkaları ile karşılaştırarak uğraşır. Çocuk diğer çocuklar ile oynamaya başladığında kendisinin güçlü ve zayıf yönlerini anlamaya başlar. Oyunlar sırasında kendisi ile başkalarını karşılaştırır. Yeterlilik ve yetersizliklerini fark eder (Aracı, 2001). Böylelikle sportif ortam sayesinde çocuğun sosyalleşmesi de daha hızlı ve olumlu gerçekleşir.

SPORUN KİŞİLİK ÜZERİNE ETKİLERİ

Kişilik, bir fertte yapıların, davranış tarzlarının, alakaların, ruhi davranışların, kabiliyetlerin ve istidatların karakteristik bir bütünleşmesidir (Öztabağ, 1974). Adasal ise kişiliği "bireyin kendisine özgü olan, tek tek vasıfları, toplayan ruhsal bir bütün" olarak tanımlamıştır (Başer, 1998). Kişiliği kısaca tanımladıktan sonra sporun kişilik üzerindeki etkilerine kısaca değinecek olursak;

Spor yapmak yalnızca bir bedensel uğraş olmayıp aynı zamanda sosyalleşme ve topluma uyma sürecidir. Spor bir kurallar dizisi ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca taşıdığı özelliklere göre takıma uyma özelliklerini gerektirir. Gerek antrenman gerekse yarışma olsun başarıya ulaşmak bu günlük yaşantıda pek bulunmayan kuralara uymak ile mümkündür. Bu ise yeni bir durum süreci demektir. Uyum süreçlerine başarı ile tamamlayan genç sporcu artık yeni bazı özelliklere sahiptir. Daha doğrusu mevcut bazı nitelikleri geliştirmiştir. Sporda başarılı olabilmek için bazı bedensel ve ruhsal niteliklere sahip olmak gerekir bu nitelikler şöyle sıralanabilirler.

- Gelişmiş bir kas ve iskelet yapısı
- Bu hareketleri uzun süre yapabilmek için yüksek kondisyon,
- Çeşitli, ruhsal, fiziksel ve bedensel engellemelere rağmen başarabilmek ve başarısızlık halinde uğraştan kopmamak için gerekli kişilik özelliklerine sahip olmak,
- Antrenman için yeterli motivasyon.

Spora başlamak için bu nitelikler gereklidir ancak unutmamak gerekir ki spor yapmayı sürdürdükçe bu nitelikler gelişir. Bu gelişme belli kurallara göre olur. Kuralların temelinde sportif etkinliğin kişilik üzerinde ektileri bulunmaktadır. Çeşitli bilim adamları, düşünürler, spor ahlakçıları, sportif etkinliğin kişilik üzerine etkilerine şöyle genelleştirmektedirler.

1. Spor karakteri şekillendirir.
2. Takım sporları işbirliği yapmayı öğretir.
3. Bireysel sporlar kişisel disiplini geliştirir.
4. Spor erkekçe mücadeleyi öğretir.
5. Beden eğitimindeki serbestlik ve zorunlu olmayış öğrenci-öğretici ilişkilerini geliştirerek, sporcunun sosyalleşme sürecini kolaylaştırır.
6. Tehlikeli idmanlar cesareti artırır.
7. Bazı spor dalları yüksek iletişim değerlerine sahiptir. Özellikle bedensel temasın olduğu spor dallarında bu daha belirgindir.
8. Spor saldırganlık dürtülerine doğal yol ile sosyal kurallara uygun olarak boşaltmayı öğretir.

Ancak son yıllarda, bütün dünya'da özellikle politikacı ve iş adamlarının sporu bir propaganda ve gelir kaynağı kabul ettikleri ve bu yüzden amacında saptırdıkları gözlenmektedir. Bu sapma sonucu, sporcular yalnızca en yüksek performansa yani şampiyonluğa koşullandırılmakta ve yarışmalar nitelik değiştirmektedir. Spor tıbbı ve spor teknolojisindeki yeni gelişmeler, antrenman yöntemlerini ve spor araçlarını etkilemekte bu ise inanılmaz performanslar sağlamaktadır. Bütün bunların doğal sonucu ise aşırı bedensel

ve ruhsal zorlanmadır. Aşırı zorlanmalar sakatlanmalardan başlayıp, intihara kadar varabilen ruhsal bozukluklara yol açıyor bedensel ve ruhsal bakımdan sağlıklı bir gençlik ve ulus kazanmakta en doğal ve etkili bir yol olan spor amacından uzaklaşmakta, zararlı olmaya başlamaktadır. Yüksek performans ve her ne pahasına olursa olsun kazanmaya koşullanan gencin, sosyalleşme süreci bozulduğundan, sosyal uyumun da güçleşiyor. İdeal ile gerçek arasındaki çelişkinin büyümesi toplumun ve gencin ruh sağlığını tehdit ediyor (Başer, 1998).

Son zamanlarda, sporcuların kişiliklerinin araştırıldığı çalışmalar da üzerinde hassasiyetle durulan bir nokta da bir spor faaliyeti sonucunda "benlik tasavvurunun" ne gibi bir değişikliğe uğrayacağı konusuyla ilgilidir (Küçük, 1990).

Bu bağlamda spor yapanlar ile spor yapmayaların kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi ele alan bir araştırmada, O.Neumann, genç performans sporcuları ile sporcu olmayanları karşılaştırdığında spor yapanların yapmayanlara göre daha çalışkan, daha canlı, ilişki kurmaya sürekli hazır, sebatlı, zor koşullarda ortama uymalarının daha iyi olduğunu belirlemiştir. Tiryaki ve Ark. (1991) tarafından yapılan bir araştırmada da spor yapanların yapmayanlara göre daha dışa dönük ve duygusal olarak dengeli oldukları belirlenmiştir Tiryaki(2000). Netice itibari ile ister amatörce, isterse maksimal performansa yönelik profesyonelce yapılan sportif faaliyetler, kişiyi çeşitli açılardan kontrol altına alan eksiklerini geliştiren ve tamamlayan, fazlalıklarını da olumlu bir şekilde harcamasına ortam oluşturacak, kişiliğin gelişmesine önemli katkılar sağlayan bir araçtır.

PSİKO-SOSYAL GELİŞİM VE SPOR

Sosyal gelişme, kişinin sosyal uyarıcıya, özellikle grup yaşamının baskı ve zorluklarına karşı, duyarlılık geliştirmesi, grubunda yada kültüründen, başkaları ile geçinmesi onlar gibi davranmasıdır. İnsan belli bir zamanda beli bir sosyal ve kültürel ortamda doğar ve sosyalleşme süreci içerisinde çevresine ve topluma uyum çabası gösterir. Bu çaba önce aile sonra okul daha sonra meslek ortamı içinde devam eder.

Gelişme, büyümeden farklı olarak bünyece ve nitelikçe değişmeleri içerir. İnsan gelişiminde olgunlaşma ve öğrenme içice oluşur. Gelişim bireyler arasında tempo farkı gösteren çeşitli yönlerden dayanışma halinde oluşan karmaşık bir süreçtir. Bu süreci iç ve dış faktörler etkiler. Sosyal gelişim bireyin davranışlarına bakarak değerlendirilebilir. Gelişim söz konusu olduğuna göre belli bir ilerleme görülmesi gerekir. Bu ilerlemede değişmeler süreç içerisinde kolaydan zora, basitten karmaşığa gider.

Sosyal gelişme genellikle safhalar, sıralar serisi olarak, olgunlaşma ve tecrübenin birleşmesine bağlı olan bir hareket olarak tanımlanır. en çok kabul edilen ve belgelenmiş sosyal gelişme teorileri aşağıdaki şekilde gösterilir.

1. Gelişme aşamasındaki her safha özel mücadele yada gelişmeye bağıl görevler içerir.
2. Genç bir kişi diğer bir safhadaki görevlerine geçmeden önce ilk safhadaki gelişim ile ilgili görevlerine tamamlamalıdır, diğer bir değişle ilk etapta var olduğuna inanılan öğrenme, bir diğer aşamadaki öğrenme için ilk şarttır.
3. Tecrübeler gencin yaşına ve gelişmesine bağlı olarak bütün gelişmeye katkıda bulunur.
4. Sosyal gelişme gençlerin olgunlaşma kapasitelerinin üstünde tecrübelerle karşılaşınca bozulur veya tecrübelerin tekrarı bir sonraki gelişme safhasının oluşumuna izin vermez.
5. Toplumsal gelişme sürecinde her başarılı aşamanın başında, gençler özellikle isteklidirler ve önceki safhalar da bitirilmeden bırakılan gelişim ile ilgili görevleri telafi edebilirler, diğer bir deyişle, gelişmeyi yakalamak mümkündür.

Doğumdan itibaren gelişim ile ilgili en önemli deneyimler fiziksel kontrolün sağlanmasıdır. Nesnelerin tutma-atma, emekleme, yürüme, koşma, zıplama, atlama vb. okul dönemi başladığında akranlarıyla ilişkiler ve otorite ile başa çıkma-duygusal deneyimler yaşanır. On yaşında itibaren yakın arkadaşlıklar ve paylaşma önem kazanır. Bu anlamda zihinsel hareketler, oyun ve spor çalışmaları insanların hayatındaki gelişme sürecinde önemli rol oynar. Zaten çocuklar hareketleri öğrenmek için çok isteklidirler ve bunları denedikçe sevinç duyarlar. Fiziksel kontrollerini sağladıkça da kendilerini başarılı bularak güven duyarlar. Oynamak ve becerilerini geliştirmek için dışarıdan sebeplere ihtiyaçları yoktur. Çünkü bunun için gereken motivasyon çocukta vardır. Bu yüzden çocuklara spor programları düzenlenirken fiziksel becerilerini öğrenebilecekleri uygun ortamlar yaratılmalı, kesinlikle üst düzeyde sportif performans için zorlanmamalıdır. Amaç başarısız duygusunu yaratmak değil başarı duygusu yaşatmak olmalıdır. Aksi takdirde sosyal gelişmeleri gecikebilir (Öztürk, 1998).

Spor ve sosyalleşme ilişkisinin temelinde her yaştan ve gruptan insanın spora nasıl yönlendirildiği ve buradan edinilen tecrübelerin onun yaşamını nasıl etkilediği soruları yatar. Bu sorular, sporda toplumsallaşmanın iki aşamada gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Ön sosyalleşme denen birinci aşama, kişinin bir sosyal davranış alanı olan sporla ilişkiye geçmesi sürecidir.

Sporda sosyalleşmenin ikinci aşamasının konusu, sporda edinilen tecrübelerin kişinin yaşamını nasıl etkilediği sorusu oluşturur. Sporda gerçekleşen bir sosyalleşme yaşamın diğer alanlarında da etkili olabilir mi? Yada burada edinilen davranış özellikleri günlük yaşama taşınabilir mi? Uzun müddet bu transferin mümkün olduğu varsayılmış ve bu konuda yorumlar doğruluğu iyice sorgulanmadan bilimsel bir gerçek gibi benimsenmiştir (İkizler, 2000).

Organize edilmiş oyunlar, özellikle çok değerlidir, çünkü çocuklara otoriteye karşı reaksiyon göstermeyi ve otoriteyle anlaşmayı öğrenmek için ve aynı zamanda yaşıtları ile anlaşmayı göstermek için koşullar sağlar. Bu yol ile çocuk ve gençler kendisi ve başkaları arasındaki farkları görür, kendisinden daha iyi birilerinin bulunmasının kendi değerini ve başarısını azaltmayacağını öğrenir. Spor programları belirli kişiler tarafından organize edip uygulanır. İşte çocuğun spor programlarından sağlayacağı yararda bu kişilerin bilgilerine bağlıdır. 1950 ve 1980 yılları arasında A.B.D. çocuk ve gençlerin spora katılımlarının sosyal gelişmelerine etkisi ile ilgili bir çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar özellikle rekabete dayalı yoğun antrenman ve yarışmaların sosyal gelişme üzerinde olumsuz etkiler yapabileceğini ortaya koymuştur. Bu nedenle on iki yaşın altındaki çocuklar için düzenlenen spor programlarını amacı fiziksel harekete katılım ve sosyal ilişkiler geliştirme olmalıdır. Çünkü genellikle 12 yaşın altındaki çocuklar rekabetin ne demek olduğunu anlamak ve rekabete dayalı stratejileri kavramak için sosyal yeteneklere sahip değillerdir. Öğretmenler, antrenörler ve anne babalar çocukların spora katılımında bu gerçeklere uygun yaklaşımlar sergilemelidirler.

Çocukların spor programlarında ne aradıklarını bilme çok önemlidir. Çünkü çocuklar aradıklarını bulamadıklarında, onların motivasyonu gittikçe azalacaktır ve yetenek gelişmesi zarar görecektir. Çocukların spor deneyimlerinde ne aradıklarını keşfetmenin bir yolu çocukların kendilerine sormaktır; diğer yolu ise çocukların kendi boş zaman faaliyetlerini nasıl düzenlediklerini izlemektir. Yapılan araştırmalar çocukların spor yaptıklarında ilgilendikleri dört şey olduğunu ortaya çıkarmıştır.

1. Hareket
2. Harekete kişisel katılım
3. Kendi becerilerine uyan mücadele ve sonuçlar
4. Arkadaşlıkların pekiştirilmesi için fırsatlar

Sonuç olarak sporun çocukların beklentilerine yanıt verecek, rekabete dayanmayan ve neşeli programlar aracılığı ile gerçekleştirildiğinde sosyal gelişmeye olumlu etkileri bulunmaktadır. Çağdaş eğitimin bir parçası olarak

spor programlarına gereken önem verilmeli ve yaygın şekilde uygulanabilmesi için gerekli olanaklar her çocuk için yaratılmalıdır (Öztürk, 1998).

Aynı zamanda, sportif faaliyetler toplumda manevi bakımdan yalnızlığı da önlemektedir. Fert sportif etkinliklere katılmakla manevi yalnızlığın doğuşunu hazırlayan etkileri de giderilebilir iş hayatında görülen ve daha sonra genelleşerek sosyal hayata yansıyan amaçsızlık ve monoton çalışma şartlarını doğurduğu kötümser ve bunalımlı tutumların giderilmesinde spor diğer boş zaman faaliyetlerine ihtiyaç vardır. İnsan ilişkilerinin geliştirilmesinde spor hem ferdi, hem sosyal açıdan etkili olmaktadır. Spor sadece ferdin fiziki ve psikolojik güçlenmesi için sürdürülen eğitici bir faaliyet değildir. Bunun yanı sıra sorumluluk ve iş birliği eğilimi ile düzen sağlama kabiliyetini ortaya çıkarak ferdin sosyalleşmesine de katkıda bulunmaktadır. Ayrıca spor insan ve toplum ilişkilerini geliştirdiği gibi toplumun yücelmesinde de önemli bir araç olarakta değerlendirilmektedir (Ünlü, 1995).

SONUÇ

Spor, toplum hayatında çok değişik yollardan giderek, bireyleri doğrudan yada dolaylı olarak kendisine bağımlı kılmış ve her zaman insanların ilgisini canlı tutmayı başarmış bir sosyal olgudur. İnsanların vazgeçilmez zevklerini, ihtiyaçlarını karşılayarak kendisine bağlayan spor, günümüz dünyasında büyük bir sosyal kurum olduğunu kabul ettirerek toplumu çok yakından ilgilendiren belli davranışlar düşünceler, inançlar ve simgeler geliştirmiştir. Modern dünyada hızla gelişen teknoloji, insan gücüne duyulan gereksinmeyi giderek azaltmış ve bunun sonucu olarak insanın doğal yapısına uymayan bir yaşam biçimi ile birlikte iş ve sosyal çevreden gelen baskılar, stresler insanları psikolojik bakımdan bir sıkıntıya sokmaktadır. İşte bu aşamada sporun rahatlatıcı ve monotonluktan kurtarıcı fonksiyonunun devreye girmesi ile insanların psiko-sosyal gelişimlerine katkıda bulunacaktır.

Sporun bu işlevlerinin yanı sıra insanların kişiliklerinin olumlu yönde şekillendiren bir kavram olması sporun, gerek gençlerin gerekse çocukların yetiştirilmesinde ve geliştirilmesinde ne derece önemli olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda çocukların ve gençlerin kişiliklerinin geliştirilmesinde sporun eğitici fonksiyonu kullanılarak duygusal ve sosyal yönden daha sağlıklı bir toplum yaratmanın daha kolay olacaktır.

Günümüzde çocuklara yönelik sportif etkinliklerin artması bu alanda yapılan çalışmaların fazlalaşması insanların psiko-sosyal gelişiminde sporun ne kadar önemli bir yere sahip olduğun bir göstergesidir. Çocukların gerek psikolojik gerekse sosyal bakımdan gelişmelerinde oyunla birlikte sporun

önemli bir yeri vardır. Çünkü çocuk bu faaliyetlere katılırken aynı zamanda grup içerisinde hareket etmeyi, kazanmayı veya kaybetmeyi, kurallara uymayı öğrenmektedir. Bunlardan en önemlisi kendine güven duygusunu kazanmakta ve o toplumun bir ferdi olduğunu anlamaktadır. Bu bakımdan çocukların yetiştirilmesinde hazırlanan sportif programlar onların gelişim özelliklerine uygun bir şekilde hazırlanarak, sosyal bakımdan yetişmelerine yardımcı olmalıdır. Sağlıklı bir toplum oluşturmanın ön şartı çocukların ve gençlerin eğitiminden geçtiği unutulmamalıdır.

Sporun kişilerin psiko-sosyal gelişiminde önemli bir yeri olduğu insanların sosyal ve psikolojik bakımdan aktif kılmanın en kolay yolunun spordan geçtiği unutulmamalıdır. Çünkü insanlar spor sayesinde bir çok farklı ortamda, farklı düşünceden ve farklı kültürden insanlarla bir araya gelerek etkileşimde bulunabilmektedir. Bu bakımdan gerek insanların sosyalleşmesinde gerekse kendini ifade edebilmesinde kullanabilecekleri en kolay yollardan biriside spordur.

KAYNAKÇA
Kitaplar

Aracı, H. (1999) *Okullarda Beden Eğitimi.* Ankara:Bağırgan Yayınevi.

Aslantürk, Z. ve Amman, T. (2000). *Sosyoloji.* İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Başer, E. (1998). *Uygulamalı Spor Psikoloji.* Ankara: Sporsal Kuram Dizisi, Bağırgan Yayınevi.

Binbaşıoğlu, C. (1982). *Eğitim Psikolojisi,* Ankara: Binbaşıoğlu Yayınevi

Çaha, Ö. 1999. *Spora Yaslanarak Bir Nefes Alma.* Ankara: Beta.

Dönmezer, S. (1994). *Toplumbilim.* İstanbul.

Erkal, M. (1984). *Sosyal Meselelerimiz ve Sosyal Değişme.* Ankara.

Erkal, M. (1986). *Sosyolojik Açıdan Spor.* Ankara.

Erkal, M. Güven, Ö. Ayan D. (1998). *Sosyolojik Açıdan Spor.* İstanbul: Der Yayınları.

İkizler C. (2000). *Sporda Sosyal Bilimler.* İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Özbaydar, S. (1973). *İnsan Davranışlarının Sınırları ve Spor Psikolojisi.* Ankara: T.E.E. Teknik Kitap Yayınları, No:4.

Öztürk, F. (1998). *Toplumsal Boyutları İle Spor.* Ankara: Bağırgan Yayınevi.

Tiryaki, Ş. (2000). *Spor Psikolojisi,* Ankara: Eylül Kitap ve Yayınevi.

Yetim, A. (2000).*Sosyoloji ve Spor.* Ankara: Topkar Matbaacılık.

Tezler

Küçük, V. (1990). *Amatör ve Profesyonel Sporcuların Bazı Kişilik Özellikleri.* İstanbul: M.Ü. Sağlık Bilimleri Enst.,Yüksek Lisans Tezi.

Ünlü, N. K. (1995). *Başarı Sporunda Ödüllendirme.* İstanbul: M.Ü. Sağlık Bilimleri Enst., Doktora Tezi.

Makaleler

Küçük V. ve Acet, M. (2002). *"Bir Kişilik Özelliği Olarak Suçluluk ve Sporla İlişkisi",* DPÜ, Sosyal Bilimler Dergisi, 7: 369-375.

MODERN OLİMPİYAT OYUNLARININ TARİHİ GELİŞİMİ VE OLİMPİYATLARIN GEZİCİ OLMA İLKESİNİN GÜNÜMÜZE KADAR DÜZENLENEN OYUNLAR AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE MODERN OLYMPIC GAMES AND THE EVALUATION OF THE OLYMPIADS' PERIPATETICAL RUDIMENTS WHICH ARE ARRANGED TILL PRESENT DAYS

Çetin ÖZDİLEK*
Aydın ŞENTÜRK**
Enver DÖŞYILMAZ***

ÖZET

Bütün ülkeleri ve sporcu gençleri dünyanın en büyük spor organizasyonunda bir araya getirerek dünya barışının devamlılığını sağlamak amacıyla modernize edilerek canlandırılan Olimpiyat Oyunları'nın, bu erdemli olimpizm ruhunu canlı tutabilmesi için, bu hareketin en üst birimi olarak kurulan Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC) 1894 yılında oluşmuştur. Araştırmada, kaynak toplama teknikleri kullanılmış ve 1896 – 2000 yılları arasında düzenlenen Olimpiyat Oyunları incelenerek, IOC'nin kurulduğu 1894 yılında belirlediği ilkelerden Olimpiyat Oyunlarının gezici olma ilkesine sadık kalınıp kalınmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.
Anahtar Kelimeler: Spor, Olimpiyat, Oyun, Uluslararası Olimpiyat Komitesi

ABSTRACT

Olympic Games and International Olympic Commitee (IOC) to bring all countries and youth sportmen together at the biggest sports organization of world to stable world peace, to keep alive olympic spivit, way established as the highest level of olympics in 1894. In this research, source collection technigues was used and Olympic games between 1896-2000 was examined to see if the IOC was loyal to itinerancy in principles which Olympic games in 1894.
Key Words: Sport, Olympic, Game, International Olimpic Commitee

* Yrd. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu.
** Arş. Grv. Dumlupınar Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu.
*** Yrd. Doç. Dr. Sütçü İmam Üniversitesi.

GİRİŞ

Modern Olimpiyat Oyunları, ilke defa 1896 yılında Atina'da başlamıştır. Bütün dünya sporcularının dört yılda bir yapılan büyük spor festivalinde bir araya getiren Olimpiyat Oyunları'nın amacı; gençliği karşılıkla anlayış ve dostluk ruhu içersinde eğiterek, daha iyi ve daha barışsever bir dünya kurulmasına katkıda bulunmaktır.

Başlangıçta bu amaçlarla başlatılan Olimpiyat hareketi, daha sonra ülkelerin ekonomik, siyasal ve sosyal beklentilerinin olduğu organizasyonlar haline gelmiştir. Sporun yapısı içersinde görülebilen menfaatlerden olan ekonomik çıkar, talepler ve gerilimler zamanla, dünyanın en büyük spor organizasyonu olan Olimpiyat Oyunları'nda görülmeye başlamıştır. Bu durum, Olimpiyat Oyunları'nı barışçı faaliyetlerinin yanında ekonomik bazı meselelerin de içine sürüklemiştir.

Bu çalışmada Modern Olimpiyatların doğuş sebepleri, amaçları ile Uluslararası Olimpiyat Komitesinin teşkilat yapısı hakkında bilgi vermek ve Olimpiyat İlkelerinden biri olan Olimpiyat organizasyonu "gezici" olacak ve her olimpiyat başka bir ülkede yapılacak. İlkesinin geçerliliği değerlendirilmiştir.

MODERN OLİMPİYAT OYUNLARI

Modern Olimpik Hareketin Doğuşu ve Baron Pierre De Coubertin

Modern Olimpiyat oyunlarının mimarı olan Baron Pierre de Coubertin, 1 Ocak 1863'de Paris'te doğdu. 1870 yılında Fransa'nın Sedan'da Prusya'ya yenilmesinden sonra II. Napolyon yıkılmış ve Monarşi yerini Cumhuriyete bırakmıştır. Coubertin'e göre, Fransa'nın düştüğü bu kaosun sebebi fosilleşmiş eğitim sistemiydi. Ona göre eğitim sistemi değişmeliydi.

Fransız gencinin; güçlü, cesur, kuvvetli, karakterli, kişilikli, iyi ahlaklı ve inançlarını sağlamlaştıran yeni bir eğitim sistemine ihtiyacı olduğunu düşünen Coubertin eğitimci olmaya karar verdi. Meslek olarak eğitimciliği seçen Coubertin, İngiltere ve Amerika'ya giderek bu ülkelerin eğitim sistemlerini inceledi. Bu incelemeleri sırasında Anglo-Sakson eğitim sisteminde reform yapan Thomas Arnold'un fikirlerinden yararlandı. Çalışmaları sırasında takım sporlarının gençliğin benliğini bulmasında etkili olduğunu tespit etti. Coubertin sporun insanlar üzerindeki etkisini tespit ettikten sonra eğitimciliğinin yanında sporu yeni bir uğraş alanı olarak seçmiştir (TMOK, 1988).

Coubertin, İngiltere ve Amerika'ya yaptığı gezilerinin dönüşünde “Atletizm” ve “Atletik Sporlar” isimli dergileri çıkartmaya başladı. Daha sonra Fransa'da Racing Kulübü ve Atletizim ve Cemiyet demeklerini yönetmek üzere U.S.F.S.A. (Union des Societes François Spor Atlaletıquel Atletik Spor Kulüpleri Birliği) ismiyle kurulan teşkilatın genel sekreteri oldu. Çalışmalarını hızlandıran ve geliştiren Coubertin, artık sporu yalnız Fransa için değil, tüm dünya için düşünüyordu.

Olimpiyatların dünya barışının temeli olduğunu düşünen Coubertin, eski Olimpia oyunlarını yeniden canlandırarak modern şartlara adapte etme fikrini araştırmıştır. Böyle düşünmesinin sebebi, gözündeki erdemlerin kaybolmuş veya hızla ölüyor olmasıydı (Espy, 1990).

Coubertin'in temel hedefi; gerileyen Fransız ulusunun kaderini güçlü karakterlerle ve şahsiyetlerle geliştirerek, gençliğinin dayanma gücüne rekabet ruhu ve atletik katılım sayesinde destek olmaktı. Aynı zamanda Coubertin insanlar arasında varolan gerilimlerin ve düşmanlıkların rekabet ruhu sayesinde azaltılabileceğine inanıyordu. O dünya uluslarının barışla ve sükunetle katıldığı yarışmalar planladı.

Coubertin sporu şöyle tanımlıyordu: "İsteyerek, arzu ederek, kurallara uyarak, muhtemel bazı riskleri de göze alarak ve daima daha ileri gitmek üzere yapılan adali çalışmalardır. Bu çalışmalar; cesareti, iradeyi, sebatı, soğukkanlılığı, dayanıklılığı, aynı zamanda ahlakı geliştirmektedir” (Koryürek, 1996, s.28).

Coubertin'in yakın bir arkadaşı olan Rahip Didon, öğretmenlik yaptığı okulun kulüp bayrağına "CITIUS, ALTIUS, FORTIUS" (Daha süratli, Daha Yükseğe, Daha Kuvvetli) ibaresini yazdırmıştı. Coubertin de spor için bu ibareyi benimsedi ve her tarafa yaydı (TMOK, 1988).

USFSA'nın beşinci kuruluş yıldönümü olan 25 Kasım 1892 tarihinde yapılan toplantıda o güne kadar kafasında olgunlaştırdığı düşüncelerini "Modern Dünyamda Beden Eğitimi" konulu konuşmasında dile getirdi. Bu toplantıda ilk defa, Olimpik oyunlardan bahseden Coubertin, konuşmasını şöyle bitiriyordu; "Savaşların ortadan kalkacağını söyleyenlere ütopist diyoruz. Bazıları harp ihtimallerinin azalacağından bahsediyor, bunda ben ütopya görmüyorum. Telgraf, telefon, ilmi araştırmalar ve beynelmilel sergiler ve kongreler diplomatik münasebetlerden daha fazla sulha yardımcı oluyorlar. Ümit ediyorum ki atletizm bunun daha fazlasını yapacaktır. Sportif temaslar, yaşlı Avrupa'nın örf ve adetleri arasına girerse, sulh yeni ve büyük bir destek bulmuş olacaktır. Bana yardım edin, Olimpik oyunları yaşatalım.” (Koryürek, 1996, s.32) Yapılan bu konuşma fazla anlaşılmadığı gibi taraftar da bulamadı.

Coubertin bu toplantı sonucu yılmadı. Fransa ve diğer ülkelerdeki spor teşkilatlarına sürekli mektuplar gönderdi. Bu mektupların mahiyeti, 1894 yılının Haziran ayı ortasında, Sorbonne'da yapılacak olan "International Athletic Congress" adlı toplantıya davet niteliğindeydi. Coubertin fikirlerini kabul ettirmek için tüm hazırlıklarını yapıyordu. Beklenen gün geldi ve 16 Haziran 1894'te 37 spor kuruluşunu temsilen 78 kişi ve 9 ülkeden 20 delegenin de bulunduğu 2000'i aşkın bir davetli ve dinleyici, Coubertin'in organize ettiği International Athletic Congress'inde buluştular. Bu kongrede, amatörlük ve Olimpiyat oyunlarının yeniden canlandırılması konuları işlenecekti. Olimpizm diye adlandırılan ikinci komitenin başında, Yunanlı Demitros Vikelas ve üyeler arasında da Amerikalı Dr.William M,Sloane vardı (TMOK, 1985).

Coubertin bu kurulda şöyle diyordu: "Beşeriyetin noksanlıkları, Olimpia'daki atleti, Roma sirkindeki gladyatör haline getirmektedir. Bunu önlememiz gerekmektedir. Bazı ülkelerin kendi başlarına sportif kurallar yapmaları kafi değildir. Uluslararası ortak kural bulmalıyız. İşte dört yılda bir yapılacak Olimpiyat oyunları ile saf ve temiz, yüksek düzeyde sportif yarışmalar bize bu imkanı verecektir."

Coubertin Olimpiyat Oyunlarının yeniden başlatılması konusundaki sözlerine devam etti; "Sporları kuvvetlendirmek ve yüceltmek, onların özerkliğini ve devamlılığını sağlamak, modern dünyamızda spor branşlarına düşen eğitici rollerini daha mükemmel bir biçimde yerine getirmelerini sağlamak üzere, cemiyet hayatı için lüzumlu olan atlet bireyinin adalî faaliyetine şan ve şeref kazandırmak, toplum heyecanını yaşatmak, galeyana getirmek, ideal rekabeti canlandırmak için Olimpiyat oyunları yeniden başlatılmalıdır" (Koryürek, 1996, s.35).

Coubertin'in 23 Haziran 1894 yılındaki bu konuşmasından sonra Olimpiyat oyunlarının yeniden başlatılması kararı alkışlarla ve oy birliğiyle kabul edildi. Rahip Didon'un formülü ClTIUS-ALTlUS-FORTIUS Olimpizmin ilk resmi sembolü oldu.

Olimpiyat oyunlarının yeniden başlatılması kararı ile birlikte, Coubertin'in toplantıdan bir hafta önce Revue Paris Dergisi'nde yayınlanan bir makalesinde belirttiği şu ilkeler de kongrede kabul edilmiştir:

- Olimpiyatlar, eskiden olduğu gibi, her dört yılda bir yapılacaktır.
- Olimpiyatlar, Antik Yunan'da olduğunun aksine, tüm dünya sporcularına açık olacak ve yarışma programı günün sporlarını içerecektir.
- Yarışmalarda sadece büyükler yer alacaktır.

- Amatörlük kuralları kesinlikle uygulanacaktır.
- Olimpiyat organizasyonu "gezici" olacak ve her Olimpiyat başka bir ülkede yapılacaktır.

Kongrenin bu kararları almasından sonra Coubertin, Vikelas, Sloane ve birkaç kişinin daha görev yapacağı Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC) kuruldu. Bu komitenin ilk aldığı karar, I. Olimpiyat Oyunları'nın 1896'da Atina'da yapılması oldu (TMOK,1985).

Birincisi 1896'da Atina'da yapılan ve her dört yılda bir dünyanın değişik şehirlerinde düzenlenmeye devam eden Olimpiyat Oyunları ile düşlerinin gerçekleştiğini gören Baron Pierre de Coubertin, 1925 yılına kadar sürdürdüğü IOC başkanlığından kendi isteğiyle istifa ettikten sonra daha önce yaptığı pedagojik konulardaki çalışmalarına devam etmiştir. Mali sıkıntıya düşen Coubertin, 1925 yılından sonra yapılan hiçbir Olimpiyat oyununa katılamamıştır. Teklif edilen maddi yardımları kabul etmeyecek kadar gururlu, kişilik sahibi, onurlu ve idealist olan Baron Pierre de Coubertin, 2 Eylül 1937 yılında Cenevre'de vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine kalbi, Yunanistan'daki Olimpiyatlar'ın ilk yapıldığı bölgede bulunan Zeus tapınağı içinde toprağa verilmiştir (Tekil, 1981).

Genel olarak bir düşüncenin nasıl ve neden doğduğunu bilmek zordur. Gerçekte beklemekte olan diğer fikirlerden çıkar, varlığını bulur ve gerçekleşir. Olimpiyatlar'ın tekrar canlandırılması fikri geçici bir heves değildi. Bu mantığın en son noktaya ulaştığı büyük bir hareketti. 19.Yüzyıl, fiziksel egzersizlerin her yerde canlandığı bir dönemdi. Bu hareketin başarıya ulaşmasının bir sebebi de aynı dönemde demiryolu ve telgraf gibi insanların hayatını kolaylaştıran ve birbirleriyle kaynaşmalarını sağlayan icatların gerçekleşmesiydi. Böylece insanlar kendilerini diğerleriyle karşılaştırma fırsatı buldular. Birisinin ulaştığına diğeri de çaba gösterdi. Evrensel sergiler bir yerde toplandı, çok uzak ülkelerin ürünleri de buralara getirilip sergilendi. Edebi ve bilimsel kongreler düzenlendi (Coubertin ve Philemon, 1896).

Olimpiyat Oyunları'nın tekrar canlandırılması için şartların uygun olması ve insanın yaradılışında varolan rekabet ruhu nedeniyle karşılamak için bir zemin aramaları, olimpik hareketin doğmasını ve gelişmesini kolaylaştırmıştır.

Modern Olimpiyat Oyunlarının Amaçları

Modern Olimpiyat oyunları insanoğlunun idealleri ve yaşaması gereken gerçekler arasındaki mücadeleyi simgeler. Baron Pierre de Coubertin fiziksel egzersizler doğrultusunda yapılan oyunları vücutla aklın müsabakası

mahiyetinde olması gerektiğini savunmuş ve bunun için çalışmıştır. Olimpiyatları dünya barışının temeli olarak gören Coubertin'in böyle düşünmesinin sebebi, gözündeki erdemlerin kaybolmuş veya hızla ölüyor olmasıydı**.** Coubertin, insanlar arasında varolan gerilimlerin ve düşmanlıkların atletik rekabet ruhu sayesinde azaltılabileceğine inandı (Espy, 1990).

İnsanoğlunun ıslahı için evrensel bir akitle benimsenen Modern Olimpiyat Oyunlarının düzenlenmesindeki amaçları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Spor yapmanın amacının, insanın bedensel olduğu kadar beyinsel gelişmesinde de katkısı olduğunu anlatmak.
- Daha iyi ve barışçı bir dünya için, gençlerin spor yoluyla birbirlerini anlamaları ve dost olmaları imkanlarını yaratmak.
- Uluslararası evrensel bir iyi niyet ortamı yaratmak ve geliştirmek amacı ile Olimpizm prensiplerini dünyaya yaymak.
- Dünya'nın dört köşesindeki sporcu gençliği, Olimpiyat oyunları dediğimiz büyük spor şöleninde bir araya getirmek. (GSGM TMOK, 1991).

Modern Olimpiyat Oyunlarının Temel İlkeleri

Olimpiyat oyunlarını ihya etmek üzere, Pierre de Coubertin'in öncülüğü ile 23 Haziran 1894 tarihinde Paris'te toplanan Uluslararası Atletizm Kongresi'nde, Coubertin'in teklifi doğrultusunda Modern Olimpizm tesis edilmiş olup o tarihten itibaren kurulan IOC, Olimpik Hareketi yönetmektedir.

Olimpiyatların amaçlarının gerçekleştirilebilmesi için yapılan Olimpik Antlaşmayla birlikte belirlenen temel ilkeler şu şekildedir:

- Olimpizm vücudun, iradenin ve düşüncenin tüm özelliklerini, dengeli olarak birleştiren ve geliştiren bir hayat felsefesidir. Olimpizm, gayretli olmanın zevkini anlatan**,** örnek hareketlerde bulunmasının eğitsel kıymetini tanımlayan, uluslararası etnik prensiplere saygılı olmanın yararını benimseyen bir yaşama tarzını yaratmaya çalışan bir hayat felsefesidir.
- Barış ve sükunet içinde yaşayacak ve insan onurunun korunduğu bir toplumun oluşmasını teşvik etmek, insanların uyumlu gelişmelerini sağlamak gayesiyle sporu her konuda insanlığın hizmetine sunmak Olimpizmin temel amacıdır.
- Olimpik hareket, IOC'nın yüksek otoritesi altında ve Olimpik antlaşma çerçevesi dahilinde yönlendirmeyi kabul eden teşekkülleri, sporcuları ve diğer şahısları bünyesinde toplar.
- Olimpik antlaşma, IOC tarafından kabul edilen temel ilkeleri, kuralları ve uygulama metinlerini, sistematik biçimde derleyen bir

kural kitabıdır. Olimpik antlaşma, olimpik hareketin organize oluş şeklini ve Olimpiyat oyunlarını düzenleme şartlarını tanzim eder.

- Olimpik harekete ait olmanın şartı, IOC tarafından kabul edilmiş olmaktır.
- Fair-Play, dayanışma, arkadaşlık, karşılıklı anlayış içeren bir olimpik düşünce içinde ve hiçbir ayrıcalık tanımadan spor yaptırarak gençliği eğitmek ve bu sayede daha iyi, müreffeh, sulh ve sükunun hakim olduğu bir dünya yaratmak Olimpik hareketin amacıdır.
- Olimpik hareketin faaliyeti sürekli ve evrenseldir. Sporun en büyük festivali olan Olimpiyat Oyunları'nda, dünya sporcularını bir araya toplar ve Olimpik hareketi en üst düzeye çıkarır (GSGM TMOK, 1991).

Modern Olimpiyat Oyunlarının Simgeleri ve Amblemleri

Olimpiyat Ateşi

Olimpiyatların sürekliliğini simgeleyen olimpiyat ateşinin ilk yandığı yerin, Antalya ili sınırları içerisinde, Fenike ilçesi Ardaşan Burnu'nun hemen yakınında bulunan ve günümüze kadar ulaşan Olimpos kentinin 7km kadar uzaklıkta ve 2150 metre yükseklikte kayaların olduğu bilinmektedir.

Yunanlılar bu olimpiyat Ateşi yakma geleneğini eski Olimpia'daki Altis'te güneş ışınlarının süzülmesi sonucu elde ettikleri ateşle sürdürmüşlerdir (Dışbank, 1995).

Modern Oyunlar'da Olimpiyat Ateşi ilk defa 1936 Berlin Olimpiyatları'nda yakıldı. Geleneğe uygun olarak Yunanistan'ın Olimpos Dağı'nda yakılan meşale, atletler tarafından olimpiyatların yapılacağı şehre taşınır ve organizasyonu yapan ülkenin atlet sporcularına teslim edilir. Meşaleyi en son devralan sporcu stadyuma gelerek olimpiyat ateşini elindeki meşaleyle tutuşturur ve Temiz ve yüce bir özlemin sembolü olan Olimpiyat ateşi oyunların son gününe kadar yanar (Karaküçük, 1989).

Olimpiyat Bayrağı

Beyaz zemin üzerine birbirine geçen ve kenetlenen beş ayrı renkteki Olimpiyat halkaları, dünyanın beş kıtasının birliğini ifade eder. Coubertin tarafından düşünülen bu bayrak, yine kendisinin öğütlediği, fikri yani bütün atletlerin oyunlarda ki dürüst rekabetlerini ve dostluklarını simgeler (IOC, 1986).

Bayrakta bulunan ve üçü üstte ikisi altta yer alan beş halka, her ulusun bayrağında mevcut olan mavi, sarı, siyah, yeşil ve kırmızı renkler kullanılarak yapılmıştır. Üsttekilerden sol kenardaki mavi halka Avrupa'yı, ortadaki siyah halka Afrika'yı, sağ kenardaki kırmızı halka Avustralya'yı, alt sağdaki yeşil halka Amerika'yı ve soldaki sarı halka Asya'yı temsil eder.

Baron de Pierre Coubertin tarafından dünyanın beş kıtasının birleştiğini göstermek amacıyla 1914 yılında Paris'te yaptırdığı ve sergilettiği bu bayrak, ilk defa 1920 Anwers Olimpiyatları'nda göndere çekilmiştir. (Wieczorek, 1975).

Olimpiyat Sloganı

Coubertin'in yakın arkadaşı Rahip Didon tarafından bulunarak, öğretmenlik yaptığı okulun kulüp bayrağına yazılan "Citius, Altius, Fortius" (Daha Süratli, Daha Yükseğe, Daha Kuvvetli) ibaresi benimsenerek daha sonra Modern Olimpiyat Oyunları'nın sloganı haline getirilmiştir. Yarışmalarda ulaşılmak istenen amacı anlatan bu kelimeler niteliği ile IOC'nin de düsturu olmuştur.

Olimpiyat Yemini

Antik Olimpiyat Oyunları'nda olduğu gibi sporcular ve hakemler Modem Olimpiyat Oyunları'nın başladığı ilk günden itibaren Olimpiyat ruhuna uygun olarak yarışacaklarına dair olimpiyat yemini yaparlar.

Olimpiyat yemini, hiç fark gözetmeden, bütün sporcuları dürüstlüğün ve şerefliliğin geçerli kurallarına bağlar. Oyunların yapıldığı ülkeye mensup bir sporcu, kürsüye çıkarak şu yemini eder;

"Bütün müsabakalar adına, olimpiyat oyunlarına adil, kaidelere riayet eden müsabıklar olarak ve sporun zaferi ile ekibimizin şerefi için, mertçe mücadele etmek gayesiyle katılmak istediğimize, yemin ederim."

Sporcuların bu yemininden sonra yine oyunların yapıldığı ülkeye mensup bir hakem, diğer hakem ve yöneticiler adına şu şekilde yemin eder; “Bu olimpiyat oyunlarında tarafsız olacağımıza, kaidelere ve gerçek sportmenlik prensiplerine uygun hareket edeceğimize bütün hakem ve resmi görevliler adına and içerim" (Kuraner ve diğerleri, 1979, s.5).

Bu yapılan yeminlerden sonra Citius, Altius, Fortius sloganıyla yarışmalara başlanır.

Olimpiyat Ödülleri

Modem Olimpiyat Oyunları'nda ödül olarak madalya ve diploma verilir. Ferdi branşlarda ilk üçe giren sporculara birer madalya ve diploma, 4. 5. ve 6.1ara ise sadece birer diploma verilir.

Oyunlarda görevli hakemlere ve resmi görevlilere birer hatıra diplomasi ve madalya verilir. Yine finale kalamamış ancak baraj müsabakalarına iştirak etmiş sporcular ile takımı final oynamış fakat takımında yer alamamış sporculara da birer diploma verilmektedir.

Bu ödüllerin dışında, amatör spora ve Olimpik harekete katkısı görülen kuruluşlara "Olimpiyat Kupası", Olimpik harekete üstün hizmetleri geçmiş kişilere "Olimpiyat Liyakat Diplomasi" ve üstün atletlere verilen "Feamley Kupası" gibi çeşitli ödüller de vardır (Yeni Türk Ansiklopedisi, 1985).

MODERN OLİMPİYAT OYUNLARI ORGANİZASYONUNUN TEŞKİLAT YAPISI

Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC)

Olimpik hareketin yönetimini üstlenen ve modern olimpiyat oyunlarının kontrolü, geliştirilmesi ve gözetiminden sorumlu olan Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC), 23 Haziran 1894 tarihinde toplanan Sarbonne Kongresi'nde alınan Olimpiyat Oyunları'nın yeniden canlandırılması kararı ile birlikte oluşturulmuştur.

IOC**,** Ulusal Olimpiyat Komiteleri ve Uluslararası Spor Federasyonları ile birlikte, Olimpiyat hareketi'nin baştan beri fikri ve fiili liderliğini yapmaktadır. Uluslararası hukuka tabi, tüzel kişiliği olan devamlı bir organizasyon olan IOC'nin merkezi İsviçre'nin Lozan kentindedir. Fransızca ve İngilizce IOC'nin resmi dilleridir.

Kurulduğu günden itibaren koyduğu kurallarla Olimpik hareketi korumaya ve geliştirmeye çalışan IOC'nin sorumlulukları şunlardır: (IOC, 1986)

- Olimpiyatları ve Olimpik hareketi dünya genelinde geliştirmek,
- Oyunlarda promosyon ve fiziksel, ahlakî kalitenin geliştirilmesi,
- Yaz Olimpiyat Oyunları'nı ve Kış Oyunları'nı başlatmak ve yönetmek,
- Sporun gelişmesini sağlamak,
- Ulusal Olimpiyat Komiteleri'ne ve Uluslararası Spor Federasyonları'na yardımcı olmaktır.

Özerk ve devamlı olan IOC, kendi içinde yenilenmektedir. Boşalan üyelerin yerine, üyeler tarafından teklif edilen yeni üyeler seçilmektedir.

Üyelerin oyu ile yapılan seçim (co-option) her zaman adil bir seçim olmaktadır. Adaylar, ya kendi milli olimpiyat komitesi tarafından ya da bir üye tarafından teklif edilirler. Yönetim Kurulu'ndaki ilk görüşme ve müzakerelerden sonra, kazanma şansı olan adaylar belirlenir, geleneğe göre Yönetim Kurulu, adayları genel kurula teklif eder, seçim gizli oyla yapılır. Komiteye önemli ve seçkin kişilerin dahil olması, son derece önemlidir. IOC üyelerini de nüfuslu, yetenekli, spor bilgisi olan, özerk hareket sahibi, zaman ve imkanı müsait ve bağlayıcı yükümlülükleri olmayan kişiler olması şartları aranır.

IOC, kendi başkanını, üç başkan yardımcısını ve yönetim kurulunun diğer yedi üyesini IOC Oturumu'nda (Session) mutlak çoğunlukla seçer. IOC başkanı 1924 yılına kadar 10 yıllık dönemlerle seçilirdi. Bu tarihten sonra ise, IOC başkanları 8 yıllık dönemlerle seçilmektedir ve tekrar başkanlığa aday olma imkanları bulunmaktadır. Üç başkan yardımcısı ve yönetim kurulunun yedi üyesi, 4 yıllığına seçilirler ve bu süre sonunda tekrar aday olabilirler.

IOC Yönetim Kurulu, Olimpik hareketi ve lOC'ni Olimpik andlaşma (Olimpik Charter), uygulama metnine ve Olimpik Session kararlarına uygun olarak yürütmekten sorumludur. Yönetim Kumlu şu konularda IOC Genel Kurulu olan Yıllık Birleşimine (Session) karşı sorumludur (Espy, 1990):

- Kaide ve kuralların, Olimpik Andlaşma'nın ve Uygulama Metni'nin harfiyen uyulması**,** IOC Oturum gündeminin hazırlığı, birleşimde alınan kararların uygulanması,
- Üyeliğe seçilecek adayların tespiti ve IOC Birleşimi'nde teklifi,
- IOC Bütçesi'ni idare ve yıllık faaliyet raporunun tanzimi,
- Direktörün tayini,
- lOC'nin genel yönetimi,
- IOC organizasyon planının hazırlanması,
- IOC kayıtlarını tutmak.

Yönetim kurulu tarafından atanan IOC Direktörü'ne bağlı olarak, IOC Genel Sekreteri görev yapar ve IOC Başkanı ile irtibat halinde çalışır. Teknik Direktör ve IOC Genel Sekreteri ve sekreteryası IOC Direktörüne bağlı olarak görev yapmaktadır.

IOC oturumları. Olimpiyat Oyunları'nın yapılacağı yıllarda iki, diğer yıllarda ise bir defa toplanır. Yönetim Kurulu'nun seçiminde mutlak çoğunluk kaide

ve kural değişikliklerinde üçte iki ve diğer kararlarda ise, basit çoğunluk ile kararlar alınır. Halen IOC Oturumlarına 75 ülkeden 92 üye katılmaktadır.

ICO'li Çalışma Komisyonları

- Uluslararası Olimpik Akademi Komisyonu,
- Olimpik Liyakat Komisyonu,
- Sporcular Komisyonu,
- Mali Komisyon,
- Hukuk ve Olimpik Andlaşma Revizyon Komisyonu,
- Sağlık Komisyonu,
- Yeni Kaynaklar ve Finansman Komisyonu,
- Olimpik Hareket Komisyonu,
- Program Komisyonu,
- Kitle Sporları Çalışma Grubu,
- Basın ve Haberleşme Komisyonu,
- Basın Komisyonu,
- Radyo Komisyonu,
- Televizyon Komisyonu,
- Olimpik Dayanışma Komisyonu,
- Olimpik Oyunları Hazırlık ve Etüt Komisyonu,
- Olimpik Ödül Komisyonu.

Bu komisyonlar 4 ila 18 üyeden oluşmaktadır. IOC Başkanı, Başkan Yardımcıları ve Üyeler, IOC Direktörü tüm IOC komisyonlarının tabîi üyeleridir. Bu komisyonların bir çoğunda sporcu temsilcileri de yer almaktadır.

Bu komisyonlardan Olimpik Dayanışma (solidarite) Komisyonu IOC Direktörü'ne bağlı olarak kurulmuştur. Başkanlığını IOC Başkanı yapar ve Uluslararası Spor Federasyonları ile ayrı ayrı iki yılda bir toplanır. Olimpik Dayanışma Komisyonu, yılda en az bir kere toplanarak, dayanışma programının bütçesini, geçmiş faaliyet programını görüşür. Temel amacı; sporlarındaki yöneticilerin, eğiticilerin ve antrenörlerin teknik açıdan eğitimlerini sağlamak ile Olimpik ideal ve Olimpik felsefenin yaygınlaştırılmasıdır (TMOK, 1988).

MODERN OLİMPİYATLAR DÖNEMİNDE YAZ OYUNLARINI DÜZENLEYEN ŞEHİRLER

Günümüze kadar düzenlenen Modern Yaz Olimpiyatları'nın yapıldığı yer ile katılan ülke ve sporcu sayısının yıllara göre dağılımı tablo 1. verilmiştir (Afyon ve Tunç, 1997).

Tablo 1. Modern Yaz Olimpiyatlarının Yapıldığı Yer İle Katılan Ülke ve Sporcu Sayısının Yıllara Göre Dağılımı;

OLİMPİYATLAR	YILI	ŞEHİR	KATIL ÜLKE SAYIS	KATILAN SPORCU SAYISI	KATILAN ERKEK SPORCU SAYISI	KATILAN BAYAN SPORCU SAYISI
1. Yunanistan	1896	Atina	14	245	245	-
2. Fransa	1900	Paris	26	1225	1206	19
3. ABD	1904	St. Louis	13	687	681	6
(Ara Olp.) Yun.	1906	Atina	20	884	877	7
4. İngiltere	1908	Londra	22	2035	1999	36
5. İsveç	1912	Stokholm	28	2547	2490	57
6. Almanya	1916	I. Dünya Savaşı Nedeniyle Yapılamadı				
7. Belçika	1920	Anwers	29	2669	2591	57
8. Fransa	1924	Paris	44	3092	2956	136
9. Hollanda	1928	Amsterda	46	3014	2724	290
10. ABD	1932	L.Angales	37	1408	1281	127
11. Almanya	1936	Berlin	49	5216	4759	457
12. Japonya	1940	II.Dünya Savaşı Nedeniyle Yapılamadı				
13. İngiltere	1944	II.Dünya Savaşı Nedeniyle Yapılamadı				
14. İngiltere	1948	Londra	59	4099	3714	385
15. Finlandiya	1952	Helsinki	69	4925	4407	518
16. Avusturalya	1956	Melbourn	72	3342	2958	384
17. İtalya	1960	Roma	83	5346	4738	610
18. Japonya	1964	Tokyo	93	5140	4457	683
19. Meksika	1968	Mexico C.	112	5530	4750	781
20F. Almanya	1972	Münih	121	7123	6065	1058
21. Kanada	1976	Montreal	92	6028	4781	1247
22. S.S.C.B.	1980	Moskova	80	5217	4092	1125
23. ABD	1984	L.Angales	140	6795	5230	1567
24. G.Kore	1988	Seoul	160	9581	7105	2476
25. İspanya	1992	Barcelona	169	9367	6659	2708
26. ABD	1996	Atlanta	197	9959	7108	2851
27. Avusturalya	2000	Sidney	199	10300	7295	2915

Birincisi 1896 yılında Atina'da düzenlenen Modern Olimpiyat Oyunlarının 27. sini 2000 yılında Sidney 'de yapılmıştır. Olimpiyat oyunlarının 7. si I. Dünya Savaşı nedeniyle, 12. ve 13. üncüsü de II. Dünya Savaşı nedeniyle yapılamamıştır.

Her dört yılda bir düzenlenen Olimpiyat oyunlarına katılan ülke ve sporcu sayıları her yıl genellikle artmıştır. Yalnız, 1904 St.Leouis, 1932 Los Angeles, 1976 Montreal ve 1980 Moskova Olimpiyatlarında ülkelerin ve sporcuların katılımları bir önceki olimpiyatlara göre daha az olmuştur. Yine, Olimpiyatlar'a katılan erkek ve bayan sporcuların sayısında her yıl düzenli bir artma görülürken, 1896 Atine Olimpiyatlarına bayan sporcu katılımı olmamıştır. Tabloda açıkça görüldüğü gibi Olimpiyatlar'ı düzenleme hakkı, bazı ülkelerde birden fazla verilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Modern Olimpiyat Oyunları 1894 yılında Sarbonne'da yapılan International Athletic Congress'inde alınan karar gereğince tekrar canlandırılmış ve aynı tarihte bu oyunların sevk ye idaresinden sorumlu olarak Uluslararası Olimpiyat Komitesi kurulmuştur. Barışçı bir dünya için gençlerin spor yoluyla birbirlerini anlamalarını ve dost olmalarını sağlamak, sporun bedensel olduğu kadar beyinsel gelişmeye de katkısı olduğunu anlatmak, Olimpizm prensiplerini tüm dünyaya yaymak amacıyla Olimpik hareket başlatılmıştır.

Yine Modern Olimpiyat Oyunları'nın canlandırıldığı yıl olan 1894 yılında alınan prensip kararlarına göre; Olimpiyatlar her dört yılda bir yapılacak ve olimpiyat organizasyonu gezici olarak her olimpiyat başka bir ülkede yapılacaktı.

Yunanlılar'ın Antik Olimpiyatlar da olduğu gibi, Modern Olimpiyatlar'ın da her dört yılda bir Atina'da yapılması istekleri sonucu 1906 yılında Atina'da Ara Olimpiyatlar adı altında oyunların düzenlenmesi, IOC'nin oyunları her dört yılda bir düzenleme prensibine ters düşmüştür. Yine, oyunların ikişer defa Almanya, Avusturalya, Fransa ve Japonya'da üç defa İngiltere ve 2004 olimpiyatlarını düzenleme hakkını Yunanistan'a verilmesi ve dört defa da Amerika'da yapılmasıyla olimpiyatların her dört yılda bir gezici olarak başka bir yerde düzenleme ilkesine uyulmamıştır.

Olimpiyat oyunları, spor sayesinde barışçıl rekabeti oluşturmak için dünya gençliğine sunulmuştur. Spor, herhangi bir dil sorunu ve engeli tanımadan kitleleri kolayca birbirlerine yaklaştıran ve kişideki sosyal değerleri geliştiren en etkili araç olmuştur.

Modern Olimpiyatlar ülkeler arasındaki zarar verici rekabetten ziyade ülkelerin barışçıl bir şekilde karşılaşabileceği bir ortam sağlamak amacıyla canlandırılmıştır. 1973 yılında yapılan IOC kongrenin parolası olan "Dünya

Barışı İçin Spor" sloganı bugün de olimpiyat faaliyetlerinin temel prensiplerindendir.

Olimpiyat faaliyetleri ırk, dil, din, politik felsefe gibi orijinlere bakmadan tüm ülkelerin insanlarını bir araya getirmeye çabalamaktadır. Bu gayret Olimpiyat oyunları zamanının dışında, belirli periyotlarla bir araya gelerek karşılıklı birbirine yardım etme amacını da taşımaktadır. Bütün sporlar herkes için ortak bir noktada buluşmaktadır ve bir köprü gibi tüm politik, milli ve dini engelleri geçmeyi başarmaktadır.

Olimpiyat oyunları temelde ferdi rekabetler esası üzerine yapılır. Olimpiyatlara katılan rakip oyuncular ve şampiyonlar arasında iyi bir dayanışmanın kurulması, genç jenerasyonların kendi kişiliklerinin oluşması ve gelişmesine, fiziksel, ahlaki ve kültürel olarak daha iyiye gitmelerine neden olacaktır.

Günümüzde sporda meydana gelen gelişmeleri doğru değerlendirmek için aklımızda oluşması gereken gerçekler sporun politik etkileridir. Bir ülkenin spordaki başarıları o ülkenin gelişmesinin bir belirtisi olmaktadır.

Modern Olimpiyat Oyunları'nın, Antik Olimpiyat Oyunları gibi amaçları dışına çıkıp yok olmaması için Uluslararası Olimpiyat Komitesi'nin belirlediği ilkelere bağlı kalmalıdır.Olimpiyat Oyunları'nı zengin fakir ülke ayrımı yapılmadan, oyunlara katılan bütün ülkelere düzenleme hakkı verilerek ülkelerin, sosyal ve ekonomik olarak gelişmelerine katkıda bulunmak, dünya barışı için daha yararlı olacaktır.

KAYNAKLAR

Afyon, Y.A. Tunç, A., (1997). *Beden Eğitimi ve Spor Tarihi,* Damla Ofset, Konya.

Coubertin, B.P, Philemon, T., (1896). *The Olympic Games of 1896,* Intemational Olympic Games in under the Presidency of Pirince, Costantine ofGreece.

Dışbank, (1995). *1896'dan Günümüze Olimpiyatlar***,** Dışbank Yayınlan, İstanbul.

Espy, R., (1990). *ThePolitics of the Oiympic Games***,** Universıty of Califomia Press, Los Angeles.

GSGM TMOK., (1991). *Olimpiyat Oyunları'na Aday Olma Kılavuzu*. Ankara.

IOC., (1986). Sport Leadership Course I. The Olympic Solidarity Program of the IOC, Laussanne.

Karaküçük, S., (1989). *Tarihi ve Politik Yönden Olimpiyat Oyunları,* GSGM.Yayınlan, Ankara.

Koryürek, C., (1996). *Olimpiyat Tarihi M.Ö.776-M.S.1996 Klasik ve Modern Olimpiyatlar,* Olimpiyatlarda Türkler. Arçelik Yayınları, İstanbul.

Kuraner ve diğerleri., (1979). *Spor Oyunları Ansiklopedisi,* Ajans Türk Matbaası, Ankara.

Tekil, N., (1981). *Atletizm,* Dünya Ofset, İstanbul..

TMOK., (1988). *Olimpik Hareket* , Hürriyet Gazetesi Matbaası, İstanbul.

TMOK., (1985). *Olimpik Hareket*, Gül Matbaası, İstanbul.

Wıeczorek, E., (1985). *Problems of Sports Organisation and Menegument,* Olympic Solidarity of the IOC, Laussanne,

Yeni Türk Ansiklopedisi., *(1985). Olimpiyatlar,* Ötüken Yayınları, İstanbul. Cilt7.

KADINLARDA FİZİKSEL VE FİZYOLOJİK PERFORMANSIN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVOLUTION OF WOMEN'S PHYSİCAL AND PHYSIOLOGİCAL PERFORMANCE

Hürmüz KOÇ*
Oğuzhan YÜKSEL**

ÖZET

İnsan bedeni yakından incelendiğinde özel yetenekleri olan mükemmel bir varlık olduğu görülmektedir. İnsanların bedeni biyolojik özellikleri dikkate alındığında 10-12 yaşlarına kadar boy, ağırlık ve kuvvet gibi parametrelerde erkek ve kadınlarda cinsiyet farkı gözetmeksizin gelişmektedir. Ancak 12 yaşından sonra erkeklerde testesteron , bayanlarda östrojen hormonlarının fazla salgılanması ile cinsiyet arasındaki fark belirginleşir. Bu cinsiyet farkı fiziksel ve fizyolojik farklılıklar göstermektedir. Bu farklılığa rağmen son zamanlarda kadınların yarışmalara katılmaları her geçen gün artmakta ve elde edilen dereceler yükselmektedir. Bazı spor dallarında kadınların erkeklere oranla daha iyi performans gösterdikleri bile görülmektedir. Bu gelişmelere paralel olarakta kadınlarda fiziksel ve fizyolojik parametrelerin gelişmesi ile ilgili bilimsel çalışmalar artmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Fiziksel performans, Fizyolojik performans.

ABSTRACT

When the human body is examined closely it is seen that it is a Perfect being with aspect of human body , until the age of 10-12, there is no difference in growth in terme of height, weight and strength between males females. After the age of 12, with the secretion of estogen in females and testesterone hormone in males, the difference begins too appear between two sexses. Being too different sexses causes fhysical and physiiological changes. In spite of these differences, the number of women joining races is increasing day by day and their scores are too. İn some branches they even get higher scores than men. Related to these developments, scientitic researches a bouth phsical and physiological parametres among women have also increased.

Key words: Woman, Physiological performance, Physical Performance.

* Okt. D.P.Ü. Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu
** Arş.Grv. D.P.Ü. Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu

GİRİŞ

Egzersizin insan sağlığı üzerindeki olumlu etkisi kadınların da spora olan ilgisini arttırmıştır. Son yıllarda aktif spor yapan kadınların sayısındaki yükselme onlar için düzenlenen yarışmaları da artırmıştır. 19.y.y.'nin başlangıcından itibaren kadının sportif hayatta yer aldığı görülmektedir. Bu durum günümüzde ülkelerin gelişmişlik ve kültürel düzeyleriyle ilgili olarak gelişme göstermektedir. Spor erkeklerde olduğu kadar kadınlarda da yaygın olarak görülmektedir. 10-12 yaşlarına kadar kız ve erkek çocuklarının paralel büyüme ve gelişme gösterdiği gözlenmektedir. Ancak 12 yaş sonrası kadınlarda östrojen erkeklerde ise testesteron hormonun fazla salgılanmasıyla cinsiyetler arasında farklılaşma belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Bu farklılıklaşma fiziksel ve fizyolojik sistemlerde daha belirgindir. Bu farklılıklar, kadınlarla erkekler arasındaki iki cinsin bir arada yarışmasını engellemektedir. Bazı spor branşlarında erkekler bazı spor branşlarında ise kadınlar daha başarılıdır.(Erkan,1991)

KADINLARDA FİZİKSEL ÖZELLİKLER

Kadınlar, erkeklere oranla yapı olarak daha ufak ve vücut ağırlığı olarak da hafiftirler. Buna bağlı olarak da yerçekimi merkezi daha aşağıdadır bu da özellikle iskelet sisteminde bazı önemli farklılıkları meydana getirmektedir. Puberteye kadar boy, vücut ağırlığı ve kuvvet cinsiyet farkı gözetmeksizin paralel gelişme göstermektedir. Ancak Puberteden sonra kadında boy daha kısa kalır. Yapılan araştırmalarda kadın sporcular erkek sporculara göre 5-10 cm daha kısa olduğu tespit edilmiştir. Vücut ağırlığı üzerine yapılan araştırmalarda kadınların 10-15 kg daha hafif olduğu bulunmuştur.(Medved,1966)

Vücut ağırlığı ve kassal kuvvet daha düşüktür. Yapılan birçok araştırmada kadınlar ve erkekler arasında %10'luk bir fark bulunmuştur. Kadınların ağırlık merkezlerinin daha aşağıda olması sıçrama, atma, ve atlama branşlarında dezavantaj getirirken cimnastiğin bazı branşlarında avantaj sağlamaktadır. Ergenlik dönemindeki kemik gelişimi bakımından bayanlar erkeklere oranla iki yıl daha ileridedir. (östrojen hormonu uzun kemiklerin gelişimini hızlandırır) Kemik gelişimi bayanlarda yaklaşık 18 erkeklerde 21-22 yaşlarına kadar devam eder. Kemik dansitesi kadında daha düşüktür. Kemikleşme miktarını etkileyen en önemli faktörlerde beslenme, sağlık ve hormonsal düzendedir. Aynı boyuttaki erkeğe oranla kadında distal femur, proksimal tibia ve patella daha küçüktür. Pelvisin daha küçük olmasının etkisiyle kadınlarda, patella raterale doğru çekilir ve sonuç olarak; Menisküsler kadınlarda daha küçüktür;

Artiküler kartinaj erkeğe oranla daha zayıftır ve kadınlarda kemik korteksleri daha incedir. Yapı olarak kadınlar geniş bir pelvise ve dar bir omuza sahiptirler. Bu farklılık genellikle 15 yaşından sonra daha da belirginleşir. Kadınlarda pelvis düşük, daha geniş ve yayvandır. Kalça oynakları arasındaki genişlik erkeklere oranla daha büyüktür. Asetabulum ve pubis senfizi arasındaki mesafe fazla olduğundan iki kalça birbirinden daha uzak durur. Bu nedenle geniş valgum ve " x bacak" görünümü vardır.(Kalyon,1994) Bu yapıdan dolayı bayan sprinterler ayakları üzerinde taşıdıkları ağırlık merkezlerini dengede tutmak için, pelvislerini daha fazla hareket ettirirler. Sprinterlerin koşu anında daha büyük kas grupları devreye girdiğinden koşunun mekanik verimliliği düşer. Teorik olarak bu durum kadınlarda koşu becerisini sınırlayıcı bir durumdur. Ancak yapılan araştırmalara göre kalça genişliğinin performansı etkilemediği de görülmüştür.(Medved,1996)

Ergenlik dönemi içinde bayanların göğüs kafeslerinin gelişimi, erkeklerden daha hızlıdır. Ancak 16 yaşından itibaren erkeklerin göğüs kafeslerinde, kadınların ise karın boşluklarında daha fazla bir gelişim söz konusudur. Yetişkin bayanlarda göğüs kafesi, erkeklere göre daha küçüktür. Aynı vücut ölçülerine sahip kadın ve erkek, alt ve üst extremitelerine göre karşılaştırıldığında erkekler genelde uzun kol ve bacaklara sahiptirler. Kadınların ise dirsek açısı erkeklerden daha geniştir. Erkeklerde 12-18 yaşları arasında bacak uzunluğu 11,2cm artarken, bu oran bayanlarda 3cm kadardır. 12 yaşındaki bayanlar toplam boy uzunluğunun%83'üne, bacak uzunluklarını ise%96'sına erişirken 12 yaşındaki erkekler 18 yaşlarında bu oranların ancak %86'sına ulaşabilmektedirler. Kadınlarda ayak ve eller erkeklere oranla daha küçüktür. Gövdelerinin üst kısımları bacaklara oranla daha fazla gelişmiştir. Eklem ve bağ yapıları bayanlarda daha ince ve zayıftır. Eklemlerde sürtünme daha azdır. Bu nedenle kadınlarda esneklik erkeklerden daha iyi gelişmiştir.(Akgün,1992)

KADINLARDA FİZYOLOJİL ÖZELLİKLER

Vücut yağı yüzdesi

Kadın ve erkek arasında en önemli morfolojik farklardan biri, yağ dokusu miktarı ve dağılımı ile ilgilidir. Kadınlarda erkeklere oranla yağ dokusu iki kat daha fazladır. Örneğin; erkekte%10-15, aynı yaşlardaki kadında %25 kadardır. Kadınların sporda erkeklere oranla başarısız olmasının nedenlerinden birisi de vücut yağ oranlarıdır. Yağ aktif olmayan ve dezavantaj doğuran bir kitledir. Bu yağ kitlesinin rengi beyazdır, içerisinde mitakondria ve kılcal damar yoktur. İç ısıyı izole eder, destek doku vazifesi görür.

Egzersiz vücut yağ kitlesini azaltır. Fakat bu azaltmanın derecesi egzersizin tipine, şiddetine ve sıklığına bağlıdır.(haftada 3 gün %60 şiddete ve 45 dk-1 saat arasında egzersiz). Vücutta yağ oranı arttıkça egzersize aktif olarak katılan yağsız vücut kitlesi olan kas azalır, vücut ağırlığının kilogram başına düşen aerobik kapasite azalır, dolayısıyla bir kg vücut kitlesini hareket ettirmek için gerekli oksidatif enerji metabolizması düşer.(Zorba,2000) Vücudun yağsız vücut kitlesi ile kuvvet ve dayanıklılık arasında büyük bir ilişki vardır. Erkek ve kadın arasında hatta bireyler arasında mukavemet sporlarında performans farklılıkları vücut yağ oranının ve yağsız vücut kitlesinin farklı oluşuna bağlıdır. Yağ kitlesinin farklılığı uzun mesafe yarışları gibi vücut kitlesini uzun süre taşınması gereken sporda vücut ağırlığını arttırarak performansı düşürür. Kadın atletlerin vücut yağ oranları oldukça değişkenlik gösterir.

1968 Mexico, 1972 Montreal'de yapılan olimpiyatlarda 308 bayan, 1690 erkek sporcuların vücut yağ yüzdeleri.(Ergun ve Baltacı,1997)

Spor dalı	Erkek	Kadın
Atletizm		
Koşucular	6,3-7,5	15,2-19,2
Disk ve gülle	16,3	25
Sprinterler	-	19,3
Halter		
Güç	9,8	-
Olimpik	15,6	-
Vücut geliştirme	8,4	-
Güreş	5,0-10,7	-
Yüzme	5,0-8,5	26,3
Kayak	7,4	-
Beyzbol	11,8-14,2	-
Futbol	13,9	-
Jimnastik	4,6	9,6-26,9
Buz Hokeyi	15,1	-
Basketbol	9,7	20,8-26,9
Voleybol	-	25,3
Tenis	15,2	-
Spor yapmayanlar	16,8	25,5

Ergun ve Arkadaşları, elit bayan sporcularda yaptığı araştırmada vücut yağ yüzdesini kızlarda 21,98 erkeklerde ise 17,41 olarak bulmuşlardır. (Ergun ve diğerleri,1992)

Kısaca kadınlarda 11 yaşına kadar erkeklere oranla biraz daha ağır ve uzun boylu olabilir. Ancak erkeklerde puberteye kadar daha hızlı büyürler. Pubertede vücut kompozisyonu değişir. 12 yaşından sonra erkeklerde vücut yağı oranı düşer. Puberte öncesi vücut yağ oranı; kızlarda, %19 erkeklerde ise %15 daha az bulunmuştur. Puberteden sonra bu oran kadınlarda 523, erkeklerde ise %15 şeklindedir.(Karakaş,1987)

Kas Sistemi

Hareket sisteminin temelini iskelet ve kaslar oluşturur. Tüm sportif etkinlikler, kassal aktivite sayesinde gerçekleşir. İnsan vücudunda 217 çift kas vardır. Kaslar tüm vücut ağırlığının %40-45'ini oluşturur. Kadınlarda kas kitlesi aynı ölçülerdeki erkeğe nazaran %15-20 daha az orandadır. Kas tonusu ve kas kuvveti daha zayıftır. Kaslar daha kolay yorulur ve verimi düşüktür.(Koç,1997)

Kadınlarda da erkekler gibi ağırlık antrenmanları ile kuvvet geliştirilir. Kas tendonları kadında daha düşük, daha zayıf ve gevşektir. Kadınlarda tendonların daha düşük, daha zayıf ve gevşek oluşu, kas tonusunun zayıf oluşu eklemlere daha fazla hareketlilik kazandırır. Yani esneklik ve eklemlerin hareketlilik açıları erkeklere oranla daha geniştir. Bu özellikler ışığı altında cimnastik branşında kadınların daha başarılı olduğu yapılan çalışmalarla ispatlanmıştır.

Sinir Sistemi

Kadınların motor ve nönovejatif sistemle ilgili reaksiyon zamanları daha süratlidir. Psişik durum; genellikle kadınlar erkeğe oranla daha heyecanlıdır. Bu heyecanlı olma yarışma sporlarına kadın için önemli bir dezavantajdır.(Akgün,1992)

Hormonal sistem

Bayanlarda cinsel olgunlaşma ilk menstürasyonla başlar. Buna menarş denir. Cinsler arasında cinsiyet değişikliğine sebep, erkeklerde testesteron, bayanlarda östrojen hormonları daha fazla salgılanmasıdır. Testesteron hormonun salgısıyla kas gelişimi artış gösterirken östrojen hormonlarının salgısıyla daha yağ hücreleri gelişmektedir.(Sevim,2002)Yüksek enerji harcayan yüzücü ve koşucularda menarş, sporcu olmayanlara oranla daha geç başlar. Sporcu olmayan kızlarda 10-12 yaşta menarş görülürken, sporcularda 13-14 yaşa kadar menarş görülmeyebilir. Menarş yaşı dünyanın değişik bölgelerinde de farklılık göstermektedir

Bu farklılık genetik ve beslenme alışkanlıklarına bağlı olduğu sanılmaktadır.

Yüksek şiddetteki antrenmanlar adrenalden androjen üretimi uyarırlar. Maksimal egzersizde androjen artışı olmasına karşın submaksimal egzersizde yoktur. Testesteron yanıt, egzersiz yoğunluğu süresi ve yapılan işle doğru orantılıdır. 30dk ağırlık çalışmasından sonra erkeklerde testesteron seviyesi artarken kadınlarda değişiklik olmadığı saptanmıştır.(Akgün,1992)

Egzersiz ve Kan

Kanın hacmi, miktarı ve içerisindeki şekilli elemanlarından özellikle hemoglobin(hb) ve alyuvarları aerobik performansta temel belirleyiciler bir niteliğe sahip olduğu bilinmektedir. Yetişkin erkeklerde eritrosit sayısı 5.2 kadınlarda 4.8 milyon/mm'dir. Total kan ve kan hücrelerinin birbirine oranına hemtokrit denir ki, erkekler için %42- 54, kadınlar için %38-46 normal sınırlandırır. Yetişkinlerde hb içinde aynı şekilde, erkeklerde kadınlara oranla yüksek değerler bulunur.(Guyton,1986)

Hemoglobinin 10 mm kandaki oranı kadınlarda 14gr kadardır. Erkeklerde ise bu oran 15-16 gr. civarındadır. Kadınlardaki hemeglobin oranının azlığı ile menstrual dönemlerde büyük miktarda demir kaybı meydana gelmektedir. Bu da erkeklere nazaran %25 az hb'ne sahip olan kadınlar için aerobik performansı olumsuz etkileyen bir durum olarak görülmektedir.(Sevim,2002)

Kanın antrenmanla ilişkisine bakacak olursak, Total kan volümü antrenmanda hafifçe artar. Bu artma daha ziyade plazma volümündeki artmaya bağlıdır. Total hücre volümü pek değişmez. Yapılan araştırmada 9 erkek 7 kız öğrencide; günde yarım saat, haftada 6 gün olmak üzere 2 aylık bir antrenman periyodundan önce ve sonra iyot 131 ile işaretlenmiş, serum albümün olarak tespit edilen plazma volümü değerlerinde antrenman sonunda plazma volümünün erkeklerde %11, kadınlarda %7'e arttığı, total kan volümünde erkeklerde %10, kadınlarda %7,5 arttığını ve bu farklılıkların istatistiki yönden anlamlı bulunmuştur.(Günay,1998)

Total bilirubin, albumin, total protein, ürik Asit, alkalen fozfataz kadında aşağı yukarı erkekte olduğu kadardır. Bununla beraber bir kolesterol kadında, puberteden sonra erkeğe oranla daha yüksektir. Kreatin fosfokinaz, inorganik fosfat, açlık kan şekeri, plazma testesteron, eritrosit, hematokrit, hemoglobin, serum demiri, idrar 17-

ketosteroidi, idrar 17- hidroksi steroidi kadında daha düşüktür. Bazal metabolizma da keza kadında daha düşük bulunur. Gerek istirahatta gerekse egzersizde büyüme hormonu daha yüksek bulunmuştur. Aynı glisemi düzeyinde plazma insulini de gerekse egzersizde yüksektir. Adrenerjik aktivite erkeğe oranla daha düşüktür.(Akgün,1992)

Tablo 1. Elit Kız ve Erkek Atletlerin Vital Kapasite, Kan Hematokrit, Eritrosit, Hemoglobin, Serum Demir ve Total Demir Bağlama Değerlerinin Karşılaştırılması (Dinçer ve diğerleri,1993)

Grup	N	Boy (cm)	Kilo (kg)	YK (lt)	HCT (%)	Eritrosit (Milyon/mm^3)	Hb (gr/100ml)	S Fe (%Mogr))	TDBK (%Mogr)
Kız Atlet	11	168,6 ± 6,7	59,1 ± 8,0	4,5 ± 5,4	47,6 ± 0,6	4,8 ± 0,6	17,5 ± 2,1	99,3 ±21,7	350,0 ±32,7
Erkek Atlet	12	173,0 ± 5,0	62,3 ± 5,0	5,3 ± 0,2	49,0 ± 2,5	5,4 ± 0,9	17,6 ± 1,8	106,5 ± 17,5	347,5 ± 12,5
	t	1,8	1,16	3,6	0,84	1,86	0,11	0,88	0,25
	p	NS	NS	p<0,1	NS	NS	NS	NS	NS

Kalp ve Dolaşım Sistemleri

Dolaşım sistemi aktif dokuların beslenmesini sağlayan kan, bu kanı taşıyan damarlardan ve kanı pompalayan kalpten oluşmaktadır. Arterler kadınlarda daha dar ve duvar yüzeyleri daha incedir. Fakat damar ağı daha yoğundur. Venalar varis oluşumuna daha yakındır. Kalp, kan hacmi ve damarların özelliği, ilişkide bulunduğu kas sistemine göre değişiklik göstermektedir. Kadınlardaki kas kitlesi erkeklere göre daha az olduğu için kalbin büyüklüğü, kan miktarı ve kanın hacmini belirleyen eritrosit yoğunluğu daha azdır. Damarlar kalbin yapısı, pompalama gücü ve kan hacminin miktarı ile orantılı olarak zayıf ve daha dardır.(Sevim,2002)

Kadınlarda kalp volümü gerek mutlak gerek nispi anlamda daha düşüktür. Kalbin atım volümü daha düşüktür. Atım volümü düşüklüğü daha yüksek kalp atım sayısı ile telafi edilir.(Akgün,1992)

Solunum Sistemleri

Solunum sistemini oluşturan akciğerler ve solunum kapasitesi yaş,boy,vücut ağırlığı ve vücut yağ oranı ile orantılı bir gelişim olduğu bilinmektedir. Normal sağlıklı bir kadının akciğer kapasitesi aynı yaş ve ölçülerdeki bir erkeğin akciğer kapasitesinden %10 daha düşüktür. Buna bağlı olarak yapılan birçok çalışmada bayana ait O_2 kullanma

kapasitesinin (VO_2) erkeğinkinin%70 ‘ine tekamül ettiği görülmüştür. Akciğer kadınlarda daha küçük olduğu için, alveol çapları , solunum derinliğinde ve solunum yollarının enine kesiti de bayanlarda erkeklere oranla daha küçüktür. Vital kapasite daha düşük, istirahat solunum frekansı daha yüksektir. Maksimal solunum dakika volümü ve maksimal solunum kapasitesi, diğer bir ifade ile aerobik kapasite erkeklere oranla kadınlarda daha düşüktür.(Sevim,2002)

Kadında Isı Uyumu

Sıcak havada yapılan egzersizler, fiziksel aktiviteye olan vücut cevabını büyütür. Cildin sıcaklığı, terleme,kalp hızı ve sistolik kan basıncı artar. Bu cevaplar vücudun dengesinin sağlanmasını kolaylaştırır. Bu mekanizmaların işlemesinde kadın ve erkekler arasında bir fark olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak kadınların erkeklerden daha az terledikleri bilinmektedir.(Açıkada ve Ergen,1990)

KADINLARDA ANABOLİK STEROİDLER

Son yıllarda kadın sporcuların ortaya koydukları hırslı mücadeleler ve kırılan rekorlar, anabolik steroid kullanımı ve kontrolünü gündeme getirmiştir. Özellikle 1964 olimpiyatlarından sonra anabolizanların kullanımı artmış ve pek çok sporcu tarafından kullanıldığı anlaşılmıştır. Çok sıkı doping kontrollerinin dahi bu ilaçların kullanımını engelleyemediği 1988 Seul olimpiyatlarında bir kez daha belli olmuştur.

Kadın sporcuların rekorlarındaki ilginç gelişmeler ve sporcuların erkeksi görünmeleri özellikle doğu bloğu sporcularında dikkat çekici noktaya gelmiştir. Başta Doğu Almanya olmak üzere, bu ülkelerde kadın sporcuların eğitim ve antrenman programları içinde anabolizanların da yer aldığı bilinmektedir.

Anabolik steroidlerin kullanılmasındaki amaç kas kitlesini ve kas gücünü (kuvveti) geliştirmek dolayısıyla performansı artırmaktır. Bu maddelerin uzun süreli kullanımlarıyla kadınlarda daha fazla belli olan, çeşitli yan etkiler ortaya çıkmaktadır. Özellikle androjenik etkiler ilk bakışta dikkat çekici olmakta ve kadınların erkeksi bir görünüm almalarına yol açmaktadır. Androjenik belirtilerin bir kısmı geri dönüşümsüz olduğundan kadınlarda kalıcı hasarlara neden olmaktadır.(Kalyon,1994)

MENSTÜRASYONUN PERFORMANS ÜZERİNE ETKİSİ

Kas gücünün, reaksiyon zamanının ve hareket kabiliyetinin ölçüldüğü bazı araştırmalarda menstürasyon öncesi ve esnasında kadın sporcularda performans değişikliği görülmemiştir. En yüksek performansa menstürasyon sonrası devrede ulaşmaktadır. Bununla birlikte bu konuda tam bir fikir birliği yoktur. Bazı atletler menstürasyon sonrasında daha iyi, bazılarının ise daha kötü bir performansa sahip oldukları tespit edilmiştir. Kötü performans gösterenler dayanıklılık gerektiren sporu yapanlardır. Menstürasyon siklusunun her hangi bir devresinde altın madalya kazanıla bilinmekte ve hatta dünya rekoru kırılmaktadır. Tokyo olimpiyatlarına katılan sporcuların %69'u idmanlarına menstürasyon devrelerinde ara vermediklerini belirtmişlerdir.(Karakaş,1987)

Özdemir ve arkadaşları yaptığı çalışmalarda, bayan sporcularda menstürasyonun sürat ve dayanıklılığa etkisi araştırılmıştır ve sonuçta 35 kişiden oluşan bayan sporcuların menstürasyonun ikinci günü ovulasyon günü olan 14. gün arasında sürat ve dayanıklılık değerleri açısından istatistiksel değerlendirmede bir fark bulunmamıştır. Özdemir ve diğerleri (1993)

ENERJİ KAYNAKLARI

Kassal çalışmada enerji sağlanması egzersize ilk başlandığında enerjiden zengin Adenozin Trifosfat (ATP) ve fosfokreatin (CP) den ve bunları takiben laktik asit (anaerobik) yoldan ve egzersiz daha uzadığında da aerobik yolla yapılmaktadır. Bilhassa kadınlarda ilk iki enerji sistemi çok detaylı incelenmiş olmakla birlikte, bugünkü bilgilerimiz ışığında erkek ve kadın organizması enerji sistemleri yönünden bir fark görülmemektedir. ATP ve PC bakımından erkek ve kadında kaslarda bulunan miktar aynı gözlenmiştir. ATP kaslarda 4 m M/kg ve PC de 16 M/kg oranında bulunmakta ve bu miktar erkek ve kadında yapılan ölçümlerde aynıdır.(Andrerson ve Hultman,1956 – 1967) Fakat kadında kas kitlesi erkeğe göre daha az olduğundan totalde kadında bu ilk enerji kaynağı olan maddeler de daha az bulunmaktadır. Buna karşılık kısa süreli şiddetli eforlar (kısa mesafe koşuları) da kadınların erkeklerden çok geri kalmadığını düşünecek olursak, daha küçük kas kitlesi ve daha küçük vücut yapısında olan kadınlarda, erkeklere göre bir etkinlik farkı yaratmadığı düşünülebilir.

Laktik asid sistemi bakımından yapılan araştırmalarda, maksimal egzersizlerde, kadınlarda kan laktik asid düzeyinin erkeklerinkine

göre daha düşük olduğu sonucuna varılmaktadır.(Fukunaga,1988) Bunun nedeni kadınlarda kas kitlesinin daha az oluşuna bağlanmaktadır. Bu bakımından orta mesafe koşusu veya süre ve şiddet yönünden benzeri egzersizlerde kadınlar daha az avantajlı bir durum göstermektedirler. Antrenmanlarda bu husus göz önünde tutmak ve laktik asid sistemini geliştirecek yönde antrenman programları uygulanması kadınlar için yararlı olacaktır.

Uzun süreli eforlarda esasa o0lan aerobik sistem yönünden ise, kadınların maksimal aerobik kapasitelerinin erkeklere göre %15-25 kadar düşük olduğu bildirilmektedir. Bu fark 10-12 yaşlarda mevcut olmamakta, daha ileri yaşlarda ortaya çıkmaktadır. Bu da vücut yapısını puberte ile meydana gelen değişikliğe bağlanmaktadır. Zira maksimal aerobik kapasite, çalışan kas kitlesi ile ilişkilidir. Şayet bu kapasite vücudun aktif doku kitlesi ile orantılanırsa yani aktif kas kitlesinin kg'ına düşen O_2 alımı olarak ifade edilirse, farklılık azalmaktadır. Hatta bisiklet ergometresinde maksimal test yapıldığında, bacak kas volümü de ölçülerek max VO_2 alımı ile orantılandığında kadın ve erkekte farklılık azalmaktadır. Bu araştırmalarda kadınların erkeklere göre bacak kas volümü yönünden farklılık göstermediği de ortaya çıkmaktadır.(Kilborn,1971)

Tablo 2. Kadın ve Erkekler arasındaki Fiziksel ve Fizyolojik Farklılıklar (Zorba,2000)

	KADINLAR	ERKEKLER
Boy	Düşük	Yüksek
Ağırlık	Düşük	Yüksek
LH ve FSH Hormonları	Yüksek	Düşük
Testeron hormonu	Düşük	Yüksek
Östrojen hormonu	Yüksek	Düşük
Kalp	Küçük	Büyük
Akciğer	Dar	Geniş
Kan damarları	Dar	Geniş
Kan basıncı	Düşük	Yüksek
Kolesterol	Düşük	Yüksek
Hemoglobin(hb)	Düşük	Yüksek
Bazal metabolizma	Düşük	Yüksek
Laktik asit	Düşük	Yüksek
Isıya tolere	Düşük	Yüksek
Kan lipidi	Yüksek	Düşük
Kemik yoğ.	Düşük	Yüksek
Enerjide yağ kul.	Yüksek	Düşük
Esneklik	Yüksek	Düşük
Kuvvet	Düşük	Yüksek
Yağ oranı	Yüksek	Düşük
Kas kütlesi	Düşük	Yüksek
Anaerobik güç	Düşük	Yüksek
Aerobik güç	Düşük	Yüksek

SONUÇ

19.Y.Y.'dan itibaren kadınların aktif katılma tarihi olarak kabul edildiğinden ülkelerin gelişmişlikleri ile doğru orantılı olarak kadınlar sportif faaliyetler içinde daha fazla yer aldığı görülmektedir. Gelişmekte olan ve geri kalmış ülkelerde kadınların spor aktiviteleri içerisinde yer alma oranı, ise daha düşüktür.

Kadınlarla erkekler arasında bazı fiziksel ve fizyolojik özellikler farklılık gösterdiklerinden kadınların bazı sportif aktivitelerinde erkeklerden daha düşük sonuç almalarına ve bazı branşlarda başarısız olmalarına sebep teşkil etmektedir. Özellikle fiziksel olarak kadınların daha düşük ölçülere sahip olması, kuvvet gerektiren spor branşlarında başarısız oldukları ancak esneklik gerektiren branşlarda ise başarılı oldukları görülmektedir. Özellikle fizyolojik performans göstergesi olarak aerobik ve anaerobik kapasitelerin bayanlarda düşük olması yapılan bazı spor branşlarında kısıtlamaların olduğu saptanmıştır.

KAYNAKLAR

Açıkada, C., Ergen, E. (1990).*Bilim ve Spor*. Ankara:Büro-tek Ofset.

Akgün, N. (1992) *Egzersiz Fizyolojisi*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları

Anderson, N.L., Hultman, J.B.(1956-1967). "Breakdown and Resynthesis Of Psosphorlycreatin and Adenosine Triphosphate İn Conection With Musclar Work in Man Scand", *J.Clin. Lab İnvenst*.

Dinçer, S., ve Ark.(1993). "Elit Kız Atletlerle, Elit Erkek Atletlerin Bazı Solunum ve Kan Parametrelerinin Karşılaştırılması", *Spor Bilimleri Dergisi*.

Ergun,N.,Baltacı,N. (1997). *Spor Yaralanmalarında Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Prensipleri*. Ankara.

Ergun,N. ve Ark.(1992). "Elit Sporcularda Yaş ve Cinse Göre Statik Kuvvet Ölçümlerinin Fiziksel Özellikleri İle İlişkisi", *Spor Bilimleri Dergisi*, 3.

Erkan N.(1998). *Yaşam Boyu Spor*. Ankara:Bağırgan Yayınevi.

Fukunaga, M. F. I.(1998). *Calculation Of Muscle Stengt Per Unit Cross Sectional Area Of Human Muscle By Means Of Ultrasonic Measurem*ents. Int Zeitz:Angewandte.

Guyton, C.A.(1986). *Tıbbi Fizyoloji*. İstanbul: Nobel Tıp Kitap Yayınları

Günay, M.(1998). *Egzersiz Fizyolojisi*. Ankara: Bağırgan Yayınevi

Kalyon,T. A.(1994). *Spor Hekimliği Sporcu Sağlığı ve Spor Sakatlıkları*. Ankara:Gata Basımevi

Karakaş, S.E. (1987). *Sporcu Sağlığı*. Kayseri : Erciyes Üniversitesi

Kilborn, A. (1971). "Physical Trainnig İn Women", Scand. *J. Clin, Lab. İnvenst*, 28 (Supple).

Koç, H. (1997). *Egzersiz Fizyolojisi Ders Notları*. Kütahya: Tekin Ofset

Medved,R.(1996). ”Body Height and Predis Position For Certain”, *J.Sports Med*., Sayı 6.
Özdemir, A.R., ve Ark.(1993). “Bayan Sporcularda Menstürasyonun Sürat ve Dayanıklılığa Etkisi”, *Spor Bilimleri Dergisi*, Cilt 4.
Sevim,Y.(2002). *Antrenman Bilgisi,* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
Zorba,E.(2000). *Fiziksel Uygunluk*, Ankara: Nehir Matbaası.

SÖZDE ERMENİ SOYKIRIMINA AİT YABANCI YAYINLAR

Mustafa BIYIKLI*

ÖZET

Tarihten bugüne(1018'den günümüze) kronolojik olarak Ermeni olaylarına baktığımızda; 47 siyasi olay, 48 terör olayı(terör olaylarından 5'i katliam 43'ü ise saldırı olarak gerçekleştirilmiştir.), 13 isyan, 12 ilmi, 16 kültürel, 5 dini ve 1 ticari olay meydana geldiği görülmektedir[1]. Bu olaylar Ermeniler tarafından bizzat veya dolaylı yönden kendi lehlerine, Türk ve Türkiye'nin aleyhine gerçekleştirilmiş olaylardır. Olaylar boyunca Ermeniler Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Türkiye'de, daha sonra da destekleyicileri yanında siyasi, dini ve kültürel olarak pek çok nüfuz elde edebilmiş ve neticede Ermenistan devletini kurabilmişlerdir. Bu olaylar seyrince Türkiye ve Türk halkı pek çok zararlara uğramış ve şehitler vermiştir. Yüzlerce Müslüman vatandaşımızın yanında 22 devlet görevlisi Ermeniler tarafından öldürülmüştür. Hatta meşhur devlet adamlarından Sait Halim Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa da Ermeniler tarafından kurşunlanarak öldürülmüşlerdir.

ABSTRACT

When the Armenian incidents were searched chronologically 47 political, 48 terror (5 massacres and 43 valances out of 48 terror incidents), 13 rebellion, 12 scientific, 16 cultural, 5 religious and 1 commercial incidents were recorded. All these incidents were directly or indirectly turned into favor of the Armenians while they were against Turks and Turkey. During this period, Armenians also got power in political, religious and cultural areas in the lost stage of Ottoman Empire in Turkey and other supportive countries which then leaded to the establishment of Armenia. Due to all these incidents, Turkey and Turkish republic were deeply damaged. Besides many Muslim citizens, 22 government worker were, killed by Armenians. Even famous Sait Halim Pasha, Talat Pasha and Cemal Pasha were shot down by Armenians.

* Araş. Gör. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

[1] "Ermeni Kronolojisi", (çevirimiçi) http://www.kronoloji.gen.tr/ kronoloji. php3?kategori=ermeni, 20.06.2003.

Bu konunun arşiv belgeleri yayınlanmıştır. Ortaya çıkan gerçeklere rağmen maddî ve siyasî çıkarlarını her şeyin üstünde tutan çıkarcı batı devletleri, bu konuyu bir alet olarak kullanarak çıkarları ve emelleri doğrultusunda istismar etmeye devam etmişlerdir. Yüz yıllarca Türk idaresi altında barış içinde, dostça yaşayan Ermenilerin bazıları da bu oyunlara gelebilmişler ve yakın tarihten ders almayarak yine aynı girdabın içine düşmüşlerdir.

Bu doğrultuda pek çok ideolojik ve taraflı yabancı yayınlar yapılmış ve bu yayınlarla dünya kamuoyunu yanıltmaya çalışmışlar ve halen çalışmaktadırlar.

Ne var ki Türk kamuoyunun bu yayınların çoğundan ve söz konusu yayınların içerikleri hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığı anlaşılmaktadır. Konu üzerinde çalışma yapanların bu yayınları ve yayınlardaki iddiaları dikkate alarak değerlendirme yapmalarının daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Bu vesile ile, Ermenilerin iddialarını içeren ve Ermenilerin batı kamuoyuna sunduğu söz konusu 278 yabancı yayını, Türk araştırmacıların ve kamuoyunun dikkatine aynen sunmakla bu hususstaki boşluğun dolacağı inancındayız.

SÖZDE ERMENİ SOYKIRIMI ÜZERİNE YABANCI /ERMENİ YANLISI YAYINLAR: "THE ARMENIAN GENOCIDE: A BIBLIOGRAPHY"

1. A.R.F. Youth Organization of Canada. The Armenian Genocide in the Canadian Press Volume I: 1915-1916. Montreal, Canada: Armenian National Committee of Canada, 1985. 159 pp.
2. Abajian, Heghine. On A Darkling Plain. Fair Lawn NJ: Rosekeer Press, 1984. 113 pp.
3. Alamuddin, Ida. Papa Kuenzler and the Armenians. London: Heinemann, 1970.
4. Alexander, Edward. A Crime of Vengeance: An Armenian Struggle for Justice. New York, NY: The Free Press, 1991. 218 pp.
5. Allen, W.E.D. and R. Muratoff. Caucasian Battlefields: A History Of The Wars On The Turco-Caucasian Border, 1828-1921. Cambridge: Cambridge University Press, 1953. 614 pp.
6. American Committee for Armenian and Syrian Relief. A National Test of Brotherhood; America's Opportunity to Relieve Suffering in Armenia, Syria, Persia and Palestine. New York: American

Committee for Armenian and Syrian Relief, 1916, 1917.
7. American Committee for Armenian and Syrian Relief. American Committee for Relief in the Near East, Its History, Its Work and the Need for Support as Outlined by President Wilson and Others. New York: American Commitee for Armenian and Syrian Relief, 1918, 1919.
8. American Committee for Armenian and Syrian Relief. Armenia, the Word Spells Tragedy. New York: American Committee for Armenian and Syrian Relief, 1917?. 48 pp.
   Notes: Reprinted by J.C. & A.L. Fawcett (Astoria, NY) in 1990.
9. American Committee for Armenian and Syrian Relief. Armenia. New York: Amer. Comm. for Armenian/Syrian Relief, 1917. 48 pp.
10. American Committee for Armenian and Syrian Relief. The Cry of Armenia. New York, NY: ACASR, 1916. 32 pp.
11. American Committee for Armenian and Syrian Relief. The Cry of Millions, Exiled, Destitute, Dying. New York: American Committee for Armenian and Syrian Relief, 1916.
12. American Committee for Armenian and Syrian Relief. The Most Terrible Winter the World Has Ever Known. New York: American Committee for Armenian and Syrian Relief, 1917.
13. American Committee for Armenian and Syrian Relief. Workers Note Book on Armenia. New York: American Committee for Armenian and Syrian Relief, 1918.
14. American Relief Administration. Bulletin, 1st series. Paris: np, Mar 8, 1918.
15. Anassian, H. S. The Armenian Question and the Genocide of the Armenians in Turkey (A brief Bibliography of Russian Materials). La Verne, CA: American Armenian International College, 1983. 177 pp.
16. Apramian, J. The Georgetown Boys. Hamilton Ontario, CAN: The Printing House, 1983. NP pp.
17. Arlen, Michael Jr. Passage to Ararat. New York: Farrar, Straus & Giroux, 1975. 293 pp.
    Notes: Reprinted by Ballantine Books, 1976.
18. Armaghanian, Arsha Louise. Arsha's World and Yours. New York: Vantage Press, 1977. 96 pp.
19. Armen, Garbis. Historical Atlas of Armenia. New York: Armenian National Education Committee, 1987. 50 pp.
20. Armenia 1914-1918: A Collection of Diplomatic Documents. Potsdam, Germany: Tempelverlag, n.d. 541 pp.
21. Armenia. [Delegations at the Conference of Peace]. Armenians in Cilicia; Memorandum to the Secretary General of the League of Nations. Geneva: np, 1922.

22. Armenian Genocide Resource Guide. Washington, D.C.: Armenian Assembly of America, 1988. 56 pp.
23. Armenian Joint Council. Armenians in Cilicia. Geneve: np, 1921.
24. Armenian National Committee. The Armenian Genocide As reported in the Australian Press. Sydney, Australia: Armenian National Committee, 1983. 119 pp.
25. Armenian Red Cross and Refugee Fund. Annual Report. London: np, 1915-1920.
26. Armenian Refugees (Lord Mayor's Fund). The Plight of Armenian and Assyrian Christians. London: Spottiswoode, Ballantyne and Co., 1919.
27. Avakian, Asdghig. Stranger No More: An Armenian Nurse from Lebanon Tells Her Story. Beirut: Antelias, 1968. 200 pp.
28. Ayvazian, Arthur A. Armenian Victories at Khznavous and Sardarabad on May 23, 1918 and Program for Re-establishment of Independent and Neutral State of Armenia. New York, NY: St. Vartan Press, 1985. 106 pp.
29. Azhderian, Antranig. The Turk and the Land of Haig or Turkey and Armenia: Descriptive, Historical, and Picturesque. New York, NY: Mershon Company, 1898. 408 pp.
30. Baghdjian, Kevork. La confiscation, par le gouvernment turc, des biens armeniens..dits abandonnes. Saint-Lambert, Quebec: Payette & Simms Inc, 1987. 319 pp.
31. Baliozian, Ara. The Armenian Genocide & the West. Jerusalem, Israel: Armenian Case Committee, 1984. 30 pp.
32. Banker, Marie Sarrafian. My Beloved Armenia. Chicago: Bible Institute Colportage Ass'n, 1936. 205 pp.
33. Bardakjian, Kevork B. Hitler and the Armenian Genocide. Cambridge, MA: Zoryan Institute, 1985. 81 pp.
34. Baronian, Haig. Barefoot Boy From Anatolia. Los Angeles, CA: Abril Printing, 1983. 130 pp.
35. Barrows, John Otis. In the Land of Ararat: A Sketch of the Life of Mrs. Elizabeth Freeman Barrows Ussher, Missionary to Turkey and a Martyr of the Great War. New York: Fleming H Revell Co, 1916. 184 pp.
36. Barton, James Levy. Story of Near East Relief. New York: MacMillan Company, 1930. 479 pp.
37. Bedoukian, Kerop. Some of Us Survived: The Story of an Armenian Boy. New York, NY: Farrar Straus Giroux, 1989. 242 pp.
Notes: The US edition of The Urchin: An Armenian's Escape.
38. Bedoukian, Kerop. The Urchin: An Armenian's Escape. London: John Murray, 1978. 186 pp.

Notes: Also published as Some of Us Survived.
39. Bedrossyan, Mark D. The First Genocide of the 20th Century: The Perpetrators and the Victims. Flushing, NY: Voskedar Publishing, 1983. 479 pp.
40. Behesnilian, K. In Bonds: An Armenian's Experience (3rd Edition). London: Morgan and Scott, 1900. 63 pp.
    Notes: First edition 1890, just on Armenia, the 3rd edition covers the 1894-6 massacres.
41. Beylerian, Arthur. Les Grandes Puissances L'Empire Ottoman et les Armeniens: dans les Archives Francaises, 1914-1918 (3 vols). Paris, France: Publications de la Sorbonne, 1983. 792 pp.
42. Bierstadt, Edward Hale. The Great Betrayal; A Survey of the Near Eastern Problem. New York: Robert M. McBride and Co., 1924. 345 pp.
    Notes: Also published by Hutchinson and Co., in London in 1924.
43. Bliss, Rev. Edwin Munsell. Turkey and the Armenian Atrocities. Edgewood Publishing Company, 1896. Reprinted by Meshag Publishing (Fresno, CA)in 1982. 574 pp.
44. Bopyadjian, Haroutune P. Musa Daga and My Personal Memoirs. NJ: Rosekeer Press, 1981. 135 pp.
45. Boyajian, Dickran H. Armenia: The Case For a Forgotten Genocide. Westwood, NJ: Educational Book Crafters, 1972. 498 pp.
46. Bryce, Viscount James et al. An Anthology of Historical Writings on the Armenian Massacres of 1915. Beirut, Lebanon: Hamaskaine Armenian Cultural Association, 1971. 243 pp.
47. Bryce, Viscount. The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916. London, UK: Sir Joseph Causton and Sons, 1916. 684 pp.
    Notes: Reprinted from the 1915 original by Sir Joseph Causton and Sons, Limited, London, 1916. It was reprinted in 1972 by G. Doniguian and Sons (Beirut, Lebanon), and in this 1972 edition a key to proper names left out of the original is included in it. Yet another reprint of it was issued in 1990 by Michael Kane of New York City.
48. Bryson, Thomas A. American Diplomatic Relations with the Middle East, 1784-1975: A Survey. Metuchen, NJ: Scarecrow Press, Inc., 1977. 431 pp.
49. Bryson, Thomas A. US/Middle East Diplomatic Relations 1784-1978 (An Annotated Biography). Metuchen, NJ: Scarecrow Press, 1979. 205 pp.
50. Buxton, Harold Jocelyn. Armenia and the Settlement. London: Armenian Bureau, 1919.
51. Caraman, Elizabeth and William Lytton Payne. Daughter of the

Euphrates. New York: Harper & Bros. Pub, 1939. 277 pp.
Notes: Reprinted by the Armenian Missionary Association in Paramus, NJ in 1979.
52. Carzou, Jean-Marie. Un genocide exemplaire; Armenie, 1915. Paris: Flammarion, 1975. 252 pp.
53. Chakalian, Manouk. Journey for Freedom. New York: Carlton Press, 1976. 47 pp.
54. Chalian, Gerard and Yves Ternon. The Armenians: From Genocide to Resistance. London, England: Zed Press, 1983. 125 pp.
55. Chambers, Ada Pierce. In an Anatolian Valley. New York: Bouregy and Curl, 1955.
56. Chambers, William Nesbitt. Yoljuluk: Random Thoughts on a Life in Imperial Turkey. London, England: Simpkin Marshall, Ltd., 1928. 125 pp.
Notes: Reprinted in 1988 by the Armenian Missionary Association of America (Paramus, NJ).
57. Charny, Israel W. (ed). The Book of the International Conference on the Holocaust and Genocide, Book One: The Conference Program and Crisis. Tel Aviv, Israel: Institute of the International Conference on the Holocaust and Gen, 1983. 348 pp.
58. Charny, Israel W. (ed). Toward the Understanding and Prevention of Genocide: Proceedings of the International Conference on the Holocaust and Genocide. Boulder: Westview Press, 1984. 396 pp.
59. Charny, Israel W. Genocide: A Critical Bibliographic Review, Volume 2. New York, NY: Facts on File, 1991. 432 pp.
60. Charny, Israel W. Genocide: A Critical Bibliographic Review. New York, NY: Facts on File Publications, 1988. 273 pp.
61. Clark, Alice Keep. Letters From Cilicia. Chicago: AC Weinthrop & Co, 1924.
62. Commission of the Churches on International Affairs. Armenia: The Continuing Tragedy. Geneva, Switzerland: World Council of Churches, 1984. 55 pp.
63. Compton, Carl C. The Morning Cometh: 45 years with Anatolia College. New Rochelle, NY: Aristide D. Caratzas, 1986. 116 pp.
64. Couzinos, Efthimios N. Twenty-Three Year in Asia Minor, 1899-1923. New York: Vantage Press, 1969. 175 pp.
65. Daghlian, Levon K. Under the Gallows. Lebanon: Hamaskaine Press, 1970. 95 pp.
66. Daniel, Robert L. American Philanthropy in the Near East, 1820-1960. Athens, OH: Ohio University Press, 1970.
67. Davidson, Khoren K. Odyssey of An Armenian of Zeitoun. New York, NY: Vantage Press, 1985. 257 pp.

68. Davis, Leslie A. The Slaughterhouse Province: An American Diplomat's Report on the Armenian Genocide, 1915-1917 (Edited by Susan K. Blair). New Rochelle, NY: Aristide D. Caratzas, Publisher, 1989. 216 pp.
69. Dedeyan, Gerard et al. Histoire des Armenians. Toulouse,France: Editions Privat, 1982. 701 pp.
70. Der Hagopian, Nishan. Out of Inferno. Philadelphia, PA: Dorrance & Company, 1949. 286 pp.
71. Der Sarkiss, K. Journey to the Light. Yonkers, NY: Armenian Literary Society, 1970;1978. 253 pp.
72. Derogy, Jacques. Operation Nemesis: Les vengeurs armeniens. Fayard, Paris: Librarie Artheme Fayard, 1986. 320 pp.
Notes: This is the French version, there is an English one called Resistance and Revenge.
73. Derogy, Jacques. Resistance and Revenge: The Armenian Assassination of the Turkish Leaders Responsible for the 1915 Massacres and Deportations. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers and Zoryan Institute, April 1990. 332 pp.
Notes: This is the English version, there is a French one called Operation Nemesis.
74. Douglas, John Albert. Death's Ride in Anatolia and Armenia. London: Faith Press, 1920.
75. Dzeron, Manoog B. Village of Parchanj General History (1600-1937). Fresno, CA: Panorama West Books, 1984. 242 pp.
Notes: Reprint of 1938 edition published by Baikar Press of Boston, MA.
76. Eby, Blanche Remington. At the Mercy of Turkish Brigands, a True Story; An Account of the Siege of Hadjin and Armenian Massacres. New Carlisle, Ohio: Bethel Publishing Co., 1922.
77. Einstein, Lewis. Inside Constantinople. New York, NY: E.P. Dutton & Company, 1918. 291 pp.
78. Elliott, Mabel Evelyn. Beginning Again at Ararat. New York, NY: Fleming H. Revell Company, 1924. 341 pp.
79. Emin [Yalman], Ahmed. Turkey in the World War. New Haven, CT: Yale University Press, 1930. 310 pp.
80. Etmekjian, Lillian. Toynbee, Turks and Armenians. Cambridge, MA: Zoryan Institute, 1985. 9 pp.
81. Filian, Rev. George H. Armenia and Her People. Hartford, CN: American Publishing Company, 1896. 376 pp.
82. Gabrielian, M.C. Armenia A Martyr Nation. New York, NY: Fleming H. Revell Company, 1918. 352 pp.
83. Gates, Frank Caleb. Not To Me Only. Princeton, NJ: Princeton

University Press, 1940. 340 pp.
84. Gayjikian, Krikor. Martyred Armenia and The Story of My Life. Cincinnati, OH: God's Revivalist Press, 1920. 308 pp.
85. Germany, Turkey, and Armenia: A Selection of Documentary Evidence Relating to the Armenian Atrocities From German and Other Sources. London: J.J. Keliher & Co., 1917. 128 pp.
86. Ghusayn, Fa'iz al- (Ghocein, Ghussein, Ghassein). La domination ottomane; l'Armenie martyre. Geneva: Edition Atar, 1917.
Notes: Also in German and English.
87. Ghusayn, Fa'iz al- (Ghocein, Ghussein, Ghassein). Martyred Armenia. London: C. Arthur Pearson, 1917. 52 pp.
Notes: U.S. Printing by George H. Doran, 1918. Reissued, New York: Tankian Publishing Corp., 1975. Also in French, Italian, German Swedish, Arabic (original language), and Armenian.
88. Ghusayn, Fa'iz al- (Ghocein, Ghussein, Ghassein). Temoignage d'un Arabe musulman sur l'innocence et le massacre des Armeniens. Cairo: np, 1917.
Notes: Also in Armenian.
89. Gibbons, Helen Davenport. The Red Rugs of Tarsus. New York: Century Co, 1917.
90. Gibbons, Herbert Adams. The Blackest Page of Modern History; Events in Armenia in 1915; The Facts and the Responsibilities. New York and London: G. P. Putnam's Sons, 1916. 71 pp.
Notes: Reissued, New York: Tankian Publishing Corp., 1975. Also in French, Russian.
91. Glockler, Henry W. Interned in Turkey, 1914-1918. Beirut: Sevan Press, 1969. 154 pp.
92. Goekjian, Vahram K. The Turks Before the Court of History. Fair Lawn, NJ: Rosekeer Press, 1984. 227 pp.
93. Goekjian, Vahram K. Voyage Through Stormy Seas: Part I: The Years of Peril and Bereavement. New York: Vahram K Goekjian, 1983. 133 pp.
94. Grabill, Joseph L. Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927. Minneapolis: Univ. of Minnesota Press, 1971. 395 pp.
95. Gregorian, Arthur and Phebe Gregorian. Armenag's Story. Newton, MA: Lower Falls Publishing Company, 1989. 191 pp.
96. Halsey, Francis Whiting. The Literary Digest History of the World War, Volume 8. New York: Funk & Wagnells, 1919. 391 pp.
97. Harbord, James G. Conditions in the Near East: Report of the American Military Mission to Armenia. Washington: US Government Printing Office, 1920. 44 pp.

98. Harland, Marion. Under the Flag of the Orient. Philadelphia: Historical Publishing, 1897. 446 pp.
99. Harris, Rendel J. and Helen B. Harris. Letters From the Scenes of the Recent Massacres in Armenia. New York, NY: Fleming H. Revell Company, 1897. 254 pp.
100. Hartunian, Abraham H. Neither to Laugh Nor to Weep: A Memoir of the Armenian Genocide. Boston: Beacon Press, 1968. 206 pp.
Notes: Reprinted by Armenian Missionary Association of America in 1976. Reprinted by the Armenian Heritage Press in 1987.
101. Hepworth, George H. Through Armenia on Horseback. New York, NY: E. P. Dutton & Company, 1898. 355 pp.
102. Highgas, Dirouhi Kouymjian. Refugee Girl. Watertown, MA: Baikar Publications, 1985. 178 pp.
103. Hill, C. W. The Road to En-Dor. London: John Lane the Bodley Head, 1922.
104. Hodgetts, E.A. Brayley. Round About Armenia: The Record of a Journey across the Balkans through Turkey, the Caucasus and Persia in 1895. London, England: Sampson Low, Marston and Company, 1896. 296 pp.
105. Horton, George. Recollections Grave and Gay: The Story of a Mediterranean Consul. Indianapolis: The Bobbs-Merill Company, 1927. 331 pp.
106. Horton, George. The Blight of Asia. Indianapolis, IN: Bobbs-Merrill Company, 1926. 292 pp.
Notes: Reprinted by Michael Kane in NY.
107. Housepian Dobkin, Marjorie. Smyrna 1922: The Destruction of a City. Kent, OH: The Kent State State University Press, 1988. 275 pp.
Notes: This is reprint of Faber & Faber's British edition. NOTE: this British edition is a superior one.
108. Housepian, Marjorie. The Smyrna Affair: The First Comprehensive Account of the Burning of the City and the Expulsion of the Christians from Turkey in 1922. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1971. 269 pp.
Notes: The British Edition, Smyrna 1922: The Destruction of a City, 1972 has fewer typos and is more precise in its system of notation. (Charny, Genocide..Vol 1).
109. Hovannisian, Richard G. Armenia on the Road to Independence, 1918. Berkeley, CA: University of California Press, 1967. 364 pp.
110. Hovannisian, Richard G. The Armenian Genocide in Perspective. New Brunswick, NJ: Transaction Books, 1986. 215 pp.
111. Hovannisian, Richard G. The Armenian Genocide: History, Politics, Ethics. New York, NY: St. Martin's Press, 1992. 362 pp.

112. Hovannisian, Richard G. The Armenian Holocaust: A Bibliography Relating to the Deportations, Massacres, and Dispersion of the Armenian People, 1915-1923. Cambridge, MA: Armenian Heritage Press (and NAASR), 1978. 43 pp.
113. Hovannisian, Richard G. The Republic of Armenia: Vol. II From Versailles to London, 1919-1920. Berkeley, CA: University of California Press, 1971. 603 pp.
114. Hovannisian, Richard G. The Republic of Armenia: Volume I: 1918-1919. Berkeley: University of California Press, 1971. 547 pp.
115. Institut fur Armenische Fragen. The Armenian Genocide, Vols. 1, 2, and 8. Munich: Institut fur Armenische Fragen, 1987. 655 pp.
116. Institut fur Armenische Fragen. The Armenian Genocide: Documentation. Munich, Germany: Institut fur Armenische Fragen, 1987. 653 pp.
117. Jafarian, Boghos. Farewell Kharpert. Madison, WI: Claire Mangasarian, 1990. 256 pp.
118. Jernazian, Ephraim. Judgement Unto Truth: Witnessing the Armenian Genocide. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers and Zoryan Institute, 1990. 235 pp.
119. Joseph, John. Muslim-Christian Relations and Inter-Christian Rivalries in the Middle East. Albany: State Univ. of New York Press, 1983. 240 pp.
Notes: Also features a scolding of Stanford Shaw.
120. Jungk, Peter Stephen. Franz Werfel: A Life in Prague, Vienna and Hollywood. New York, NY: Grove Weidenfeld, 1990. 318 pp.
121. Kalajian, Hannah and Bernadine Sullivan. Hannah's Story: Escape from genocide in Turkey to success in America, as told to Bernadine Sullivan. Belmont, MA: Armenian Heritage Press (NASSR), 1990. 111 pp.
122. Kalfaian, Aris. Chomaklou: The History of an Armenian Village. New York, NY: Chomaklou Compatriotic Society, 1982. 200 pp.
123. Karaboghosian, John Jacob. Through the Valley of the Shadow of Death. Visalia, CA: J.J. Karaboghosian, nd. 36 pp.
124. Karsh, Yousuf. In Search of Greatness. New York, NY: Alfred A. Knopf, 1962. 210 pp.
125. Kayaloff, Jacques. The Fall of Baku. Bergenfield, NJ: Michael Barour Publications, 1976. 35 pp.
126. Kazanjian, Paren. The Cilician Armenian Ordeal. Boston, MA: Hye Intentions, Inc, 1989. 511 pp.
127. Kazarian, Haigaz K. Minutes of Secret Meetings Organizing the Turkish Genocide of the Armenians. Boston: Commemorative Committee, 1965. 14 pp.

128. Kerr, Stanley Elphinstone. The Lions of Marash: Personal Experiences with American Near East Relief, 1919-1922. New York, NY: State University of New York, 1973. 318 pp.
129. Ketchian, Bertha Nakshian. In the Shadow of the Fortress: The Genocide Remembered. Cambridge, MA: Zoryan Institute for Contemporary Armenian Research and Document, 1988. 152 pp.
130. Keyan, Haykas. No choice but one. New York, NY: Armen House, 1978. 318 pp.
131. Kherdian, David. The Road From Home: The Story of an Armenian Girl. New York: Greenwillow Books, 1979. 238 pp.
132. King, William Henry. Turkish Atrocities in Asia Minor. Washington, D.C.: G.P.O., 1922.
133. Kinross, Lord. Within the Taurus. New York, NY: William Morrow & Co., 1955. 192 pp.
134. Kloian, Richard D. The Armenian Genocide: News Accounts From the American Press 1915-1922. Berkeley, CA: Anto Printing, 1985. 388 pp.
135. Kloian, Richard D. The Armenian Genocide-First 20th Century Holocaust. Berkeley, CA: Anto Printing, 1980. 304 pp.
136. Knapp, Grace H. The Mission at Van: In Turkey in War Time. New York: Prospect Press, 1915.
137. Knapp, Grace H. The Tragedy of Bitlis, Being Mainly the Narratives of Grisell M. Mclaren and Myrtle O. Shane. New York, Chicago, etc: Fleming H. Revell Co., 1919. 160 pp.
138. Koeroghlian, Mihran Moses. A Latter-Day Odyssey: The Autobiography of the Man Who Would Not Give Up. Bryn Mawr, PA: Dorrance and Co., 1986. 353 pp.
139. Krikorian, Aleksan. Evereg-Fenesse: Its Armenian History and Traditions. Detroit, MI: Evereg-Fenesse Mesrobian-Roupinian Educational Society, 1990. 186 pp.
140. Kucuk, Yalcin. Turkiye uzerine tezler 1908-1978 (Theses regarding Turkey 1908-1978). Istanbul/Vol 2: Tekin, 1979. 713 pp.
141. Kunzler, Jakob. Dreissig Jahre Dienst am Orient [Thirty Years Service in the Orient]. Basel: Birkhauser Verlag, 1933, 1973. 55 pp.
142. Kunzler, Jakob. Im Lande des Blutes und der Tranen; Erlebnisse in Mesopotamien wahrend des Weltkrieges [In the Land of Blood and Tears; Experiences in Mesopotamia During the World War]. Potsdam: Tempelverlag, 1921.
143. Kuper, Leo. Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century. New Haven, CT: Yale University Press, 1981. 255 pp.
144. Lambert, Rose. Hadjin and the Armenian Massacres. New York, NY: Fleming H. Revell Company, 1911. 106 pp.

145. Lang, David Marshall. The Armenians: A People in Exile. London, England: George Allen & Unwin, 1982. 203 pp.
146. Lanne, Peter. Armenia: The First Genocide of the XX Century. Munich, Germany: Institute for Armenian Studies, 1977. 215 pp.
147. League of Nations. Armenian and Russian Refugees; Conference of Government Representatives to Consider Proposals for the Settlement of Refugees in Overseas Countries. Geneva: Imprimerie Kundig, 1927.
Notes: Most League of Nations publications are printed both in English and French.
148. League of Nations: Assembly: Fifth Committee. Armenian and Russian Refugee Problems; Report... Geneva: np, 1926.
149. League of Nations: Assembly: Fifth Committee. Deportation of Women and Children in Turkey, Asia Minor and the Neighboring Territories; Report... Geneva: np, 1921, 1922.
150. League of Nations: Assembly: Fifth Committee. Protection of Women and Children in the Near East; Report... Geneva: np, 1923-1927.
151. League of Nations: Assembly: Fifth Committee. Settlement of Armenian Refugees; Report... Geneva: Imprimerie Kundig, 1926.
152. League of Nations: Assembly: Fifth Committee. Transfer of Armenian Refugees to the Caucasus and Creation of an Armenian National Home in That Region; Report... Geneva: np, 1924.
153. League of Nations: Assembly: Fifth Committee. Work of the High Commission for Refugees on Behalf of Near East Refugees; Report... Geneva: Imprimerie Jent, 1923.
154. League of Nations: Assembly: Sixth Committee. Armenia; Report... Geneva: np, 1921, 1922.
155. League of Nations: Assembly: Sixth Committee. Plan for the Establishment of Armenian Refugees in the Republic of Erivan; Report... Geneva: Imprimerie Jent, 1928.
156. League of Nations: Assembly: Sixth Committee. Russian, Armenian, Assyrian, Assyro-Chaldean and Turkish Refugees; Report... Geneva: np, 1930-1935.
157. League of Nations: Assembly: Sixth Committee. Settlement of Armenian Refugees in the Erivan Republic; Report... Geneva: Imprimerie Jent, 1929.
158. League of Nations: Commission for the Protection of Women and Children in the Near East. Report... Geneva: np, 1923-1929.
159. League of Nations: Commission of Enquiry on the Deportation of Women and Children in Turkey and Adjacent Countries. Work of the Commission... Geneva: np, 1921.

160. League of Nations: Council. Armenian Refugee Settlement Commission; Report... Geneva: np, 1926.
161. League of Nations: Council. Commission for the Protection of Women and Children in the Near East; Report... Geneva: np, 1923, 1925.
162. League of Nations: Council. Protection of Minorities in Turkey. London: np, 1920.
163. League of Nations: Council. Return to Turkish Armenian Refugees in Greece of their Deposits in Foreign Banks at Smyrna and Their Property Left in Asia Minor (the Essayan Petition). Geneva: np, 1925.
164. League of Nations: Council. Settlement of Armenian Refugees; Report... Geneva: np, 1923-1927.
165. League of Nations: High Commissioner for Refugees (1921-1930). Armenian and Russian Refugees. Geneva: np, 1926.
166. League of Nations: High Commissioner for Refugees (1921-1930). Armenian Refugees; Report by Dr. Fridtiof Nansen... Geneva: np, 1924.
167. League of Nations: High Commissioner for Refugees (1921-1930). Conference on Russian and Armenian Refugee Questions; Report... Geneva: Imprimerie Kundig, 1926.
168. League of Nations: High Commissioner for Refugees (1921-1930). Identity Certificate for Armenian Refugees; Report... Geneva: np, 1924.
169. League of Nations: High Commissioner for Refugees (1921-1930). Refugee Questions..Transfer of the Work for Russian and Armenian Refugees to the International Labour Organisation. Geneva: np, 1924.
170. League of Nations: High Commissioner for Refugees (1921-1930). Report on the Settlement of Armenian Refugees in Syria and in Lebanon. Geneva: np, 1928.
171. League of Nations: High Commissioner for Refugees (1921-1930). Russian and Armenian Refugees; Report... Geneva: Imprimerie Kundig, 1927.
172. League of Nations: High Commissioner for Refugees (1921-1930). Russian, Armenian, Assyrian, Assyro-Chaldean and Turkish Refugees; Report... Geneva: Imprimerie Kundig, 1928, 1929.
173. Lepsius, Johannes. Archives du genocide des Armeniens: recueil de documents diplomatiques allemands, extraits de Deutschland und Armenien (1914-1918) [Archives of the Armenian Genocide: .. German Diplomatic Documents, extracts from Deutschland und Armenien (1914-1918). Paris: Fayard, 1986. 306 pp.
Notes: See also Deutschland und Armenien.

174. Lepsius, Johannes. Bericht uber die Lage des armenischen Volkes in der Turkei [Report on the Situation of the Armenian People in Turkey]. Potsdam: Tempelverlag, 1916. 303 pp.
175. Lepsius, Johannes. Der Todesgang des armenischen Volkes: Bericht uber das Schicksal des armenischen Volkes in der Turkei wahrend des Weltkrieges [The Death of the Armenian People: Report on the Fate of the Armenian People in Turkey during the World War]. Potsdam: Tempelverlag, 1919. 314 pp.
Notes: 4th edition, Missionshandlung und Verlag, 1930 This is an enlarged edition of Bericht uber die Lage.. which was published in 1916.
176. Lepsius, Johannes. Deutschland und Armenien, 1914-1918: Sammlung diplomatischer aktenstucke [Germany and Armenia, 1914-1918: A Collection of Diplomatic Documents]. Potsdam: Tempelverlag, 1919. 541 pp.
177. Lepsius, Johannes. Le rapport secret du Dr. Johannes Lepsius, president de la Deutsche Orient mission et de la Societe germano-armenienne, sur les massacres d'Armenie. Paris: Payot et cie., 1918/19/66/87. 332 pp.
Notes: Armenian editions: Constantinople: H. Asaturian ev vordik, 1919, and Beirut, 1967
178. Libaridian, Gerard (ed). A Crime of Silence: The Armenian Genocide. London: Zed Books Ltd, 1985. 249 pp.
179. Liman von Sanders, Otto. Five Years in Turkey. Annapolis, MD: United States Naval Institute, 1927.
Notes: Originally published in Germany as Funf Jahre in der Turkei, but you can get a microfilm of the English edition from University Microfilms.
180. Lovejoy, Esther Pohl. Certain Samaritans. New York: Macmillan Company, 1927. 302 pp.
Notes: New and Revised Edition (with 42 more pages) Published in 1933 by the same publisher.
181. Lynch, H.F.B. Armenia: Travels and Studies, Vol. I. First reprinted by Khayat Book & Publishing Company, 1965. 470 pp.
Notes: Reprinted by Armenian Prelacy, New York, NY, 1990 which is a reprint of the 1901 edition published in London.
182. Lynch, H.F.B. Armenia: Travels and Studies, Vol. II. First reprinted by Khayat Book & Publishing Company, 1965. 512 pp.
Notes: Reprint by Armenian Prelacy, New York, NY, 1990 which is a reprint of the 1901 edition published in London.
183. Mandelstam, Andre N. La Societe des Nations et les Puissances Devant Le Probleme Armenien. Paris, France: Librarie de la Cour

D'Appel et de L'Ordre des Avocats, 1926.
184. Manuelian, Agnacia and E. Mildred Austin. Unending Journey. London, Butterworth: Thornton Butterworth Ltd., 1939. 317 pp.
185. Marashlian, Levon. Politics and Demography: Armenians, Turks, and Kurds in the Ottoman Empire. Cambridge, MA: Zoryan Institute, May 1990. 152 pp.
186. Marriott, J.A.R. The Eastern Question: An Historical Study in European Diplomacy. London: Oxford University Press, 1930. 602 pp.
187. Martin, Edwin W. The Hubbards of Sivas: A Chronicle of Love and Faith. Santa Barbara, CA: Fithian Press, 1991. 318 pp.
188. Martin, Ramela. Out of Darkness. Cambridge, MA: Zoryan Inst. for Contemporary Armenian Research and Documentation, 1989. 220 pp.
189. Mazian, Florence. Why Genocide? The Armenian and Jewish Experiences in Perspective. Ames, IA: Iowa State University Press, 1990. 291 pp.
190. McNeill, William H. Arnold J. Toynbee: A Life. New York, NY: Oxford University Press, 1989. 346 pp.
191. Minassian, John. Many Hills Yet to Climb. Santa Barbara: Jim Cook Publishing, 1986. 255 pp.
192. Morgenthau, Henry III. Mostly Morgenthaus: A Family History. New York, NY: Ticknor & Fields, 1991. 501 pp.
193. Morgenthau, Henry. Ambassador Morgenthau's Story. Garden City, NY: New Age Pub. (reprt) Doubleday, Page Co., 1918 1919. 407 pp.
194. Morgenthau, Henry. Secrets of the Bosphorus, 1913-1916. London: Hutchinson and Co., 1918.
195. Mugerditchian [Megerdichian], Esther. From Turkish Toils: The Narrative of an Armenian Family's Escape. London: C. Arthur Pearson, 1918. 51 pp.
Notes: Also published by George H. Doran Co. in New York.
196. Mukhitarian, Onnig and Haig Gossoian. The defense of Van. Michigan: Central Executive, General Society of Vasbouragan, 1980.
Notes: Two books in one.
197. Naayem, Joseph. Shall this Nation Die?. New York, NY: Chaldean Rescue, 1921. 318 pp.
198. Nakashian, Avedis. A Man Who Found a Country. London: G. Allen and Unwin, 1941. 279 pp.
Notes: Published in NY by Thomas Y. Crowell in 1940.
199. Namias, June. First Generation: In the Words of Twentieth-Century American Immigrants. Boston, MA: Beacon Press, 1978. 234 pp.
200. Nansen, Dr. Fridtjof. Armenia and the Near East. New York, NY:

Duffield & Company, 1928. 324 pp.
Notes: Originally published in Norway as Gjennem Armenia.
201. Naslian, Jean. Les Memoires de Mgr. Jean Naslian vol. I. Vienna/Beirut: Impremerie Mechithariste/Mgr. Jean Naslian, 1951. 607 pp.
202. Naslian, Jean. Les Memoires de Mgr. Jean Naslian vol. II. Vienna/Beirut: Impremerie Mechithariste/Mgr. Jean Naslian, 1951. 1032 pp.
203. Nassibian, Akaby. Britain and the Armenian Question, 1915-1923. New York, NY: St. Martin's Press, 1984. 294 pp.
204. Near East Relief. Annual Report. New York: Near East Relief headquarters, 1920-1928.
205. Near East Relief. Rapport du Near East Relief, edition biligue (francais-anglais) [Report of Near East Relief, bilingual edition (French-English)]. Rocquevaire, France: Parentheses, 1981.
206. Near East Relief. The Oldest Christian Nation-Shall it Perish?. New York: Near East Relief, 1920.
207. Niepage, Dr. Martin. The Horrors of Aleppo. Plandome, NY: New Age Publishers, 1975. 24 pp.
Notes: First published in 1917 by T. Fisher Unwin in London, then US edition published by George H. Doran in New York in 1918.
208. Niepage, Martin. Eindrucke eines deutschen Oberlehrers aus der Turkei. Potsdam: Tempelverlag, 1919. 14 pp.
209. Nogales, Rafael de. Four Years Beneath the Crescent. New York, NY: Charles Scribner's Sons, 1926. 416 pp.
Notes: First published in Spanish, also German and Turkish editions.
210. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States: 1915 Supplement: The World War. Washington, DC: US Government Printing Office, 1928.
Notes: 69th Congress, 1st Session, House Document No. 475.
211. Parsons, William S. Everyone's Not Here: Families of the Armenian Genocide, A Study Guide. Cambridge, MA: Intersection Associates, 1989.
212. Pears, Sir Edwin. Forty Years in Constantinople. New York, NY: D. Appleton and Company, 1916. 390 pp.
213. Permanent People's Tribunal. Session on the Genocide of the Armenians, April 13-16, 1985: Verdict. Cambridge, MA: Zoryan Institute, 1984. 22 pp.
214. Pierce, Rev. James Wilson. Story of Turkey and Armenia. Baltimore, MD: R H Woodward Company, 1896. 500 pp.
215. Pilibosian, Khachadoor and Helene Pilibosian. They call me Mustafa: Memoir of an Immigrant. Watertown, MA: Ohan Press,

1992.
216.Porter, Jack Nusan. Genocide and Human Rights. Washington, D.C.: University Press of America, 1982. 353 pp.
217.Prepared for the Holocaust Museum by Gerald Ottenbreit, Jr., Research Assistant, under the supervision of Dr. Dennis R. Papazian, Director, Armenian Research Center, The University of Michigan-Dearborn, 4901 Evergreen Road, Dearborn, MI 48128-1491. Revised slightly for Lucille Sarkissian, November 17, 1992.
218.Rockwell, William W. Ravished Armenia. New York: ACASR, 1916.
219.Rockwell, William W. The Deportation of the Armenians: Described from Day to Day by a Kind Woman Somewhere in Turkey. New York: American Committee for Armenian and Syrian Relief, 1916. 24 pp.
220.Ross, Frank A. et al. The Near East and American Philanthropy; A Survey Conducted under the Guidance of the General of the Near East Survey. New York: Columbia University Press, 1929. 308 pp.
221.Sachar, Howard M. The Emergence of the Middle East, 1914-1924. New York: Alfred A. Knopf, 1969. 518 + INDEX pp.
222.Safrastian, Archak. Kurds and Kurdistan. London, England: Harvill Press Ltd., 1948. 106 pp.
223.Sarian, Nerses S. I Shall Not Die: A Tribute to the Faithfulness of God. London: Marshall, Morgan and Scott, 1967. 176 pp.
224.Sarkissian, Arshag et al. Martyrdom and Rebirth: Fateful years in Recent Armenian History. New York, NY: Diocese of the Armenian Church of America, 1965. 105 pp.
Notes: A collaborative work by 4 authors. Preface by G.P. Gooch and printed by Lydian Press.
225.Sarkisyanz, Manuel. A Modern History of Transcaucasian Armenia. Leiden, The Netherlands: E. J. Brill, 1975. 413 pp.
226.Shipey, Alice Muggerditchian. We Walked, Then Ran. Phoenix, AZ: Alice Muggerditchian Shipley, 1983. 290 pp.
227.Shiragian, Arshavir. The Legacy: Memoirs of an Armenian Patriot. Boston, MA: Hairenik Press, 1976. 217 pp.
228.Shiroyan, Haig. Smiling Through the Tears. Brattleboro, VT: Alan S. Browne Inc., 1954. 218 pp.
229.Stanley, H.M. My Early Travels and Adventures in Armenia and Asia (The Caucasus, Persia). London: Marston, 1895. 2 VOLS pp.
230.Staub, Ervin. The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence. New York, NY: Cambridge University Press, 1989. 320 pp.
231.Stephens, Everett and Mary Stephens. Survival Against All Odds:

The First 100 Years of Anatolia College. New Rochelle, NY: Aristide D. Caratzas, 1986. 205 pp.
232. Stevens, C.L. McCuer. The Armenian Trek. London: Frederick Publishing Co., 1918.
233. Stevens, Marcia and Malcolm Stevens. Against the Devil's Current: The Life and Times of Cyrus Hamlin. Lanham, MD: University Press of America, 1988. 504 pp.
234. Stoddard, Philip Hendrick. The Ottoman Government and the Arabs, 1911 to 1918: A Preliminary Study of the Teskiat-i Mahsusa. Ann Arbor, MI: University Microfilms, 1963. 245 pp.
235. Strom, Margot Stern and William S. Parsons. Facing History and Ourselves: Holocaust and Human Behavior. Watertown, MA: Intentional Educations, Inc., 1982. 405 pp.
236. Stuermer, Dr. Harry [St□rmer]. Two War Years in Constantinople. New York: George H. Doran Company, 1917. 202 pp.
237. Suakjian, Kevork. Genocide in Trebizond: A Case Study of Armenian-Turkish Relations During the First World War. Lincoln, NE: University of Nebraska, 1981. 254 pp. **Notes:** A dissertation by him which can be purchased from University Microfilm in Ann Arbor, MI.
238. Subcommittee of the Senate Committe on Foreign Relations. Maintenance of Peace in Armenia. Washington DC: Government Printing House/Congressional Record, 1919. 125 pp.
239. Surmelian, Leon Z. I Ask You, Ladies and Gentlemen. New York: E.P. Dutton & Co., Inc., 1945. 316 pp.
240. Sutherland, James Kay. The Adventures of An Armenian Boy: An Autobiography and Historical Narrative Encompassing the Last Thirty Years of the Ottoman Empire. Ann Arbor, MI: The Ann Arbor Press, 1964. 252 pp.
241. Svajian, Stephen G. A Trip Through Historic Armenia. New York: Green Hill Publishing Ltd., 1977. 643 pp.
242. Tabibian, Negdar K. Destined to Survive. La Verne, CA: American-Armenian International College, 1988. 140 pp.
243. Taft, Elise Hagopian. Rebirth. Plandome: New Age Publishers, 1981. 142 pp.
244. Tarbassian, Hratch A. Erzurum (Garin): Its Armenian History and Traditions. Garin Compatriotic Union of the United States, 1975. 270 pp.
245. Tarzian, Mary Mangigian. The Armenian Minority Problem, 1914-1934: A Nation's Struggle for Security. Atlanta, GA: Scholars Press, 1992. 281 pp.
246. Tavoukdjian, Serpouhi. Exiled: Story of an Armenian Girl. Takoma

Park, MD: Review and Herald Publishing Company, 1933. 126 pp.
247. Ternon, Yves. The Armenians: History of a Genocide. Delmar, NY: Caravan Books, 1981.
248. The Armenian Genocide and America's Outcry: A Compilation of U.S. Documents 1890-1923. Washington, DC: Armenian Assembly of America, 1985.
249. Thomas, Lewis V. and Richard N. Frye. The United States and Turkey and Iran. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1951. 291 pp.
250. Toomajan, Harry J. Exit from Inferno: The Odyssey of an Armenian American. Waukegan, Illinois: H. Toomajan, 1955. 251 pp.
251. Topalian, Naomi Getsoyan. Dust to Destiny. Watertown, MA: Baikar Publications, 1986. 107 pp.
252. Toriguian, Shavarsh (ed). Documents on the Armenian Question: European Parliament Resolution. La Verne, CA: AAIC, University of La Verne, n.d.
253. Toriguian, Shavarsh. The Armenian Question and International Law. Beirut, Lebanon: Hamaskaine Press, 1973. 330 pp.
Notes: A second edition was published in 1988 by the University of La Verne (La Verne, CA). Some material (mainly French texts) were left out, and new material was added to it.
254. Torossian, Captain Sarkis. From Dardanelles to Palestine. Boston: Meador Publishing Company, 1947. 219 pp.
255. Totten, Samuel. First-Person Accounts of Genocidal Acts Committed in the Twentieth Century. Westport, CT: Greenwood Press, 1991. 351 pp.
256. Toynbee, Arnold J. Armenian Atrocities: The Murder of a Nation. London, England: Hodder and Stoughton, 1915. 117 pp.
Notes: Published in the US in the same year by George H. Doran Company (New York City). Reprinted by the (Diocese? of the) Armenian Apostolic Church in New York in 1975.
257. Toynbee, Arnold J. The Murderous Tyranny of the Turks. London: Hodder and Stoughton, 1917;1975. 48 pp.
Notes: Reprinted in 1975 by the Tankian Publishing Corp. (New York).
258. Toynbee, Arnold J. Turkey; A Past and a Future. London: Hodder and Stoughton, 1917. 85 pp.
259. Trumpener, Ulrich. Germany and the Ottoman Empire, 1914-1918. Delmar, NY: Caravan Books, 1989. 433 pp.
260. Ussher, Clarence D. and Grace Knapp. An American Physician in Turkey; A Narrative of Adventures in Peace and in War. Boston and New York City: Houghton Mifflin Co., 1917. 339 pp.

Notes: Reprinted by Michael Kane of NY.
261. Vassilian, Hamo B. (ed). The Armenian Genocide: A Comprehensive Bibliography and Library Resource Guide. Glendale: Armenian Reference Books Co., 1992. 103 pp.
262. Verneuil, Henri. Mayrig. New York, NY: Prelacy of the Armenian Apostolic Church of America, 1987. 302 pp.
263. Walker, Christopher J. Armenia: The Survival of a Nation, Revised Second Edition. New York, NY: St. Martin's Press, 1990. 476 pp.
264. Walliman, Isidor and Michael Dobkowski. Genocide and the Modern Age: Etiology and Case Studies of Mass Death. Westport, CT: Greenwood Press, 1987. 322 pp.
265. Ward, Mark H. The Deportations in Asia Minor, 1921-1922. London: Anglo-Hellenic League, 1922. 18 pp.
266. Warfield, W. The Gate of Asia: A Journey from the Persian Gulf to the Black Sea. New York and London: Knickerbocker Press, 1916. 374 pp.
267. Wegner, Armin T. Die Verbrechen der Stunde--die Verbrechen der Ewigkeit. Hamburg: Buntbuch, 1982.
Notes: Published postumously by his widow, Irene Kowaliska-Wegner.
268. Wegner, Armin T. Offener Brief an den Prasidenten der Vereinigten Staaten von Nord-Amerika, Herrn Woodrow Wilson, uber die Austreibung des armenischen Volkes in die Wuste [A Brief Letter to the President of the United States of North America, Mr. Woodrow Wilson, ... Berlin: O. Fleck, 1919.
269. Werfel, Franz. The Forty Days of Musa Dagh. New York: The Modern Library, 1937. 823 pp.
270. Whitaker, Ben. Revised and Updated Report on the Question of the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. New York, NY: UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1985/6,, Aug 29, 1985. 62 pp.
Notes: Originally printed July 2, 1985; corrected edition printed on Aug 29, 1985.
271. White, George E. Adventuring with Anatolia College. Grinnell, IA: Herald Register Publishing Co, 1940. 197 pp.
272. Yale, William. The Near East: A Modern History, New Edition Revised and Enlarged. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1968. 495 pp.
273. Yeghiayan, Vartkes (ed). The Armenian Genocide and the trials of the Young Turks. La Verne, CA: American Armenian International College Press, 1990. 192 pp.
274. Yeghiayan, Vartkes. The Case of Soghomon Tehlirian. Los Angeles: A.R.F. Varantian Gomideh, 1985. 171 pp.

275. Yervant, John. Needle, Thread and Button. Cambridge, MA: Zoryan Inst. for Contemporary Armenian Research and Documentation, 1988. 93 pp.
276. Zahigian, Krikor M. One Page of Armenia's Tragedy: A Story of the Year Wherein We Have Seen Evil--The Testimony of an Eye Witness. Cleveland: K.M. Zahigian, 1923. 31 pp.
277. Zarevand. United and Independent Turania: Aims and Designs of the Turks. Netherlands: E. J. Brill, Leiden, 1971. 174 pp.
Zaroukian, Andranik. Men Without Childhood. New York: Ashod Press, 1985. 162 pp.